

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZİ

CEMÎL SİDKÎ EZ-ZEHÂVÎ'NİN ŞİİRLERİNDE KADIN

MURAT GÜLER

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

MAYIS-2025

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

CEMÎL SİDKÎ EZ-ZEHÂVÎ'NİN ŞİİRLERİNDE KADIN

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN

Murat GÜLER

DANIŞMAN

Doç. Dr. Rıfat AKBAŞ

VAN – 2025

KABUL VE ONAY SAYFASI

Murat GÜLER tarafından hazırlanan “ CEMİL SİDKÎ EZ-ZEHÂVİNİN ŞİİRLERİNDE KADIN ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Jüri Üyeleri	İmza
Danışman: Doç. Dr. Rifat AKBAŞ Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Başkan: Doç. Dr. Rifat AKBAŞ Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye: Doç. Dr. Mehmet Nafi ARSLAN Siirt Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye: Dr. Öğr. Ü. Sevdâ ÇETİN Muş Alparslan Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye: Dr. Öğr. Ü. Mehmet Şahin YAVUZER Yüzüncü Yıl Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye: Dr. Öğr. Ü. Mehmet Şirin ALADAĞ Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Yedek Üye: Doç. Dr. Ali SEVDİ İğdır Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	
Yedek Üye: Dr. Öğr. Ü. İbrahim GÜNGÖR Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	
Tez Savunma Tarihi:	26.05.2025
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Doç. Dr. Ercan ÇALIŞ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (26.05.2025)

(İmza)

Murat GÜLER

Doktora Tezi
Murat GÜLER
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Mayıs, 2025
CEMİL SİDKÎ EZ-ZEHÂVÎ’NİN ŞİİRLERİNDE KADIN

ÖZET

Kadın meselesi, edebiyat tarihinde her dönemde yazar ve şairlerin ilgisini çeken temel temalardan biri olmuştur. Hem nesir hem de nazım türü eserlerde yer bulan bu tema, modern dönemde de önemini sürdürmüştür. Özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren 20. yüzyıla birlikte kadın hakları üzerine yürütülen tartışmalar, dönemin entelektüel çevrelerini derinden etkilemiştir. 1863-1936 yılları arasında yaşamış ve Osmanlı bürokrasisinde görev almış Iraklı düşünür ve şair Cemil Sıdkî ez-Zehâvî de bu tartışmalara kadınları savunma amacıyla dâhil olmuştur. Kadın taraftarları ile karşıtları arasında süregelen bu münakaşalar, kadınların mahrum bırakıldığı haklar, bu hakların nasıl elde edileceği ve kadının toplumsal konumunu belirleyen ölçütler etrafında şekillenmiştir. Zehâvî, bu çerçevede kadının ailevi, toplumsal ve dinî konumunu da şiirlerinde işlemiştir. Kadını bir eş ve anne olarak değerlendiren şair, onun aile içindeki yerine vurgu yapmış; toplumsal bağlamda ise kadının çalışma hayatına katılımı, eğitim alma hakkı ve toplumsal kalkınmadaki rolü üzerinde durmuştur. Şair, kız çocuklarının erken yaşta yaşlı erkeklerle evlendirilmesi, çok eşlilik ve boşanma gibi dönemin kronikleşmiş sorunlarını da eleştirel bir bakışla gündeme getirmiştir. Din adamlarının kadınlara bakışını ve din adına savunulan bazı yanlış inanç ve gelenekleri de şiirsel dille sorgulamıştır. Kadın meselesini Doğu-Batı ekseninde ele alan Zehâvî, Doğulu kadının Batılı hemcinsine kıyasla değersizleştirilmesini sert bir dille tenkit etmiştir. Zehâvî’nin şiirlerinde dikkat çeken bir diğer mesele ise kadına yönelik şiddettir. Ataerkil Irak toplumunda erkek egemen zihniyetin kadını ötekileştirmesi ve bir meta gibi görmesi, şairin şiirlerinde ele aldığı başlıca sorunlardan biridir. Ancak Zehâvî kadını yalnızca mağdur yönüyle değil, yaratılışın bir parçası olarak fiziksel güzelliğiyle de tasvir etmiştir. Nitekim yüz, yanak, göz, boy ve saç gibi unsurlar onun kendine has üslubuyla betimlenmiştir. Bu çalışma, Zehâvî’nin kadın konusuna dair şiirlerini esas alarak, metin analizi ve tahlil yöntemiyle gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Zehâvî, Kadın, Şiir, Modern Arap Edebiyatı, Toplumsal Temalar, Irak.

Sayfa Sayısı : xii + 330

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Rıfat AKBAŞ

Ph. D. Thesis

Murat GÜLER

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

May, 2025

WOMAN IN JAMİL ŞİDQÎ AL-ZAHÂWÎ'S POEMS

ABSTRACT

The issue of women has consistently been a central theme attracting the attention of writers and poets throughout literary history. This subject, addressed in both prose and poetry, has retained its relevance in the modern era. Particularly from the late 19th century onward, debates surrounding women's rights became increasingly prominent, deeply engaging the intellectual circles of the time. Among these was the Iraqi thinker and poet Jamil Sidqi al-Zahawi (1863–1936), who also served in the Ottoman bureaucracy and joined these debates in defense of women. The discussions between supporters and opponents of women's rights revolved around issues such as the rights denied to women, the means by which those rights could be achieved, and the criteria determining women's societal status. In this context, al-Zahawi addressed not only the legal and political aspects but also the familial, social, and religious dimensions of women's status. Emphasizing the role of women as wives and mothers, he highlighted their place within the family. From a social perspective, he stressed the importance of women's participation in the workforce, their role in societal development, and the necessity of their education. The poet also brought to light some chronic problems of the time, such as the early marriage of girls to elderly men, polygamy, and divorce. He critically engaged with the views of religious figures on women and questioned certain misconceptions and traditions that were mistakenly accepted as part of religion. Al-Zahawi also evaluated the status of women through an East–West lens, harshly criticizing the lower regard for women in the East compared to their Western counterparts. Another major issue that al-Zahawi addressed in his poetry is violence against women. In the patriarchal structure of Iraqi society, men marginalized women and viewed them as commodities. However, al-Zahawi did not limit his poetic representation of women to their suffering. He also described them as beings created by God to bring peace and comfort to men, praising their physical beauty with his distinctive literary style. He depicted features such as the face, cheeks, eyes, stature, and hair in a poetic and expressive manner. This study is based on al-Zahawi's poems concerning women and employs methods of textual analysis and interpretation.

Keywords: Arabic Language, al-Zahawi, Woman, Poetry, Modern Arabic Literature, Social Themes, Iraq

Quantity of Page:: xii + 330

Supervisor:: Assoc. Prof. Dr. Rıfat AKBAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	ix
ÖN SÖZ	x
GİRİŞ	1
1. CEMİL SİDKÎ EZ-ZEHÂVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	20
1.1. Zehâvî'nin Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış	20
1.2. Hayatı	23
1.2.1. Kişiliği	26
1.2.2. Hastalığı ve Çektiği Sıkıntılar	29
1.2.3. Çalıştığı Kurumlar ve Görevleri	34
1.2.4. Yaşadığı Yerler	35
1.3. İlmî Hayatı	39
1.1.1. Şairliği	43
1.3.1. Zehâvî'ye Yöneltilen İthamlar ve Eleştiriler	49
1.3.2. Zehâvî'nin Etkilediği Kişiler	53
1.3.3. Zehâvî'nin Etkilendiği Kişiler	54
1.4. Çağdaşları	56
1.4.1. Çağdaşlarına Yönelik Eleştiri ve Görüşleri	57
1.4.2. Hakkında Söylenenler	60
1.5. Eserleri	64
1.5.1. Edebi Eserleri	65
1.5.2. Muhtelif Alanlardaki Eserleri	68
2. CEMİL SİDKÎ EZ-ZEHÂVÎ'NİN ŞİİRLERİNDE KADIN.....	70
2.1. Zehâvî ve Kadın Hakları	71
2.1.1. Zehâvî'nin Kadınlara Verdiği Destek	77
2.1.2. Kadının Çalışması	83
2.1.3. Kadın-Erkek Eşitliği	86
2.2. Kadın ve Aile.....	88
2.2.1. Anne Olarak Kadın.....	89

2.2.1.1. Annelerin Evlat Acısı Çekmesi	92
2.2.2. Eş Olarak Kadın	95
2.3. Kadın ve Toplum	100
2.3.1. Kadın ve Kalkınma	102
2.3.2. Kadın ve Eğitim	108
2.3.3. Zehâvî'nin Gözüyle Batı-Doğu Ekseninde Kadın	117
2.4. Zehâvî'nin Şiirlerinde Kadının Trajik Yönü	123
2.4.1. Evlilik	123
2.4.1.1. Evlilikte Kadın-Erkek Denklığı (Kefâet)	124
2.4.1.2. Kızların Görücü Usulü ile Evlendirilmesi	129
2.4.1.3. Küçük Yaştaki Kızların Yaşlı Kimselerle Zorla Evlendirilmesi	131
2.4.1.4. Kocanın Kaba Davranması	143
2.4.1.5. Çok Eşlilik (Teaddüdü'z-Zevcât, Polijini, Poligami)	149
2.4.2. Boşanma	154
2.4.2.1. Tek Taraflı (Erkek) Yapılan Boşa(n)manın Yarattığı Psikolojik Yıkım	161
2.4.2.2. Dul Kadınların Durumu	165
2.4.3. Peçe ve Açılma (Hicâb ve Sufûr)	169
2.4.3.1. Hicâb ve Sufûrun Tarihi Seyri	171
2.4.3.2. Peçesiz Kadınların Hayat Tarzı	177
2.4.3.3. Peçeyi Çıkarmanın Bir Sosyal İnkılap Olarak Görülmesi	184
2.4.3.4. Yaşlıların ve Gençlerin Örtüye/Peçeye Bakışı	189
2.4.3.5. Peçenin Kadının Kişisel Özgürlüğünü ve Sosyal Hayatını Kısıtlaması	192
2.4.3.6. Kızların Çocuk Yaşta Örtünmelerinin Yanlış Olması	201
2.4.3.7. Peçenin Dindeki Kaynağı	203
2.4.4. Zehâvî'nin Perspektifinden Din Adamlarının Kadına Bakışı	210
2.4.5. Kadına Şiddet	214
2.4.5.1. Kadını Diri Diri Toprağa Gömmek	219
2.4.5.2. Erkeğin Kadına Karşı Sorumsuz Olması	223
2.4.5.3. Kadına Gayriinsani Şekilde Muamele Yapılması	228
2.4.5.4. Kadına Şiddetin Yol Açtığı Travmalar	232
2.4.5.5. Kadının Bir Meta Gibi Görülmesi	235
2.4.5.6. Erkeğin Kadın Üzerindeki Otoritesi	240
2.4.5.7. Erkeğin Kadından Üstün Tutulması	246
2.4.5.8. Kadının Eve Hapsedilmesi ve Toplumdan Tecrit Edilmesi	249
3. ZEHÂVÎ'NİN ŞİİRLERİNDE KADININ ESTETİK GÜZELLİĞİ VE AŞK.....	256
3. 1. Kadının Estetik Güzelliği	256
3.1.1. Yüz ve Yanak	256

3.1.2. Göz	262
3.1.3. Bakış.....	267
3.1.4. Endam/Boy.....	272
3.1.5. Saç	276
3.1.6. Göğüs	280
3.1.7. Diğer Azalar	282
3.1.8. Zehâvî'nin Şiirlerinde Güzel Kadının Benzetildiği Unsurlar	286
3.2. Kadın ve Aşk	291
3.2.1. Aşkın Merhaleleri ve Hüsranlı Sonu.....	296
3.2.2. Aşk ve Ayrılık Acısı.....	300
3.3. Zehâvî'nin Kadınları Methetmesi	304
3.3.1. Leyla'ya Methiye	310
SONUÇ	316
KAYNAKÇA.....	320
ÖZGEÇMİŞ	

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a. mlf.	: Aynı müellif
b.	: bin, ibn
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
ö.	: ölüm tarihi
s.a.v.	: sallallahu aleyhi ve sellem
SDÜİFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
thk.	: tahkik eden
ts.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vs.	: Vesaire
y.y.	: Yayıncı yok

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Bu çalışmada istifade edilen Arapça eser adlarının yazımında çeviri yazı alfabesi/transkripsiyon şu şekildedir:

<u>Harfler</u>	<u>Türkçe</u>
ء	,
ث	ṯ
ح	ḥ
خ	ḫ
ذ	ẓ
ص	ṣ
ض	ḍ
ط	ṭ
ظ	ẓ
ع	‘
غ	ġ
ق	ḳ

ÖN SÖZ

Kadın ve erkek olmak üzere iki cinsiyette yaratılan insan, neslini sürdürebilmek için bir arada yaşamaya ihtiyaç duyar. İnsan sahip olduğu aklı sayesinde gerek hemcinsi gerek karşı cinsi ile iletişim kurarak hayatını devam ettirir. Ancak erkek ve kadının karşılıklı davranışları sonucunda idame ettirilen bu uzun yaşama süreci her zaman iyi ve güzel ilişkiler çerçevesinde ilerlemeyebilir. Nitekim fiziksel yönden kadına nispeten daha güçlü olan erkek, şiddete varacak derecede ona kötü davranabilmektedir. Bu da kadını sahip çıkılması ve korunması gereken bir birey haline getirmekte ve buna bağlı olarak kadının birtakım sorunlardan muzdarip olmasına yol açmaktadır.

Kadın, erkeğe göre toplumda daha fazla rol üstlenebilen, daha çok dikkat çeken ve sahip olduğu çok yönlülüğü ile ön plana çıkan bir varlıktır. Nitekim erkek umumiyetle güç, iktidar ve baba sıfatları ile tebarüz ederken kadın; anne, sevgili, çocukların eğitimi ve yetiştirilmesinden mesul olan bir öğretmen, ailenin mülkünü muhafaza eden ve evi yöneten bir idareci, erkek için teselli kaynağı, güzellik timsali, duygusallığın ve aşkın nişanesi, toplumun değer taşıyıcısı ve toplumsal kalkınmanın sembolü gibi kendisine birçok sorumluluk yüklenen bir birey konumundadır. Bu sebeple şair, edip ve yazarlar nezdinde kadın, erkeğe nazaran daha çok mevzubahis olmuştur.

Kadın gerek dünya tarihinde gerekse Arap edebiyatı mirasında son derece büyük bir öneme sahiptir. Zira yeryüzünde yaşayan her millet kadını ya haddinden fazla alçaltmış yahut gereğinden fazla yüceltmıştır. Bu durum farklı inanç ve anlayışlara sahip olan muhtelif milletlerin kadına atfettikleri değerden kaynaklanmaktadır. Söz gelimi Araplar kimi zaman kadını en değerli ve en yüce varlık olarak görürken kimi zaman da onu diri diri toprağa gömebilecek kadar insanî vicdandan yoksun kalmışlardır.

19. yüzyıl ile 20. yüzyıllarda dünya genelinde vuku bulan özgürlük ve insan hakları çağrıları birçok alanda ses getirdiği gibi kadın konusunda da büyük bir yankı uyandırmıştır. Mezkûr dönemde yaşayan Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî (ö. 1936) de özgürlük çağrılarına duyarsız kalmamış ve nazmettiği şiirleriyle kadını savunmak üzere destek vermiştir.

Zehâvî'nin kadın hakları konusunda verdiği mücadele çağdaşlarına göre daha sert ve öfkeli bir şekilde gerçekleşmiştir. Nitekim, Arap dünyasında kadın haklarını ilk kez gündeme getiren isimlerden biri olan Kasım Emîn (ö. 1908) daha ihtiyatlı ve yumuşak bir üslup kullanırken Zehâvî daha sert bir üslubu tercih etmiştir. Irak'ta kadın haklarını savunan ilk kişi olarak meşhur olan Zehâvî, kadın meselelerine dair yaklaşık bin beyit kaleme almıştır. Nazmettiği şiirlerle kadınların sesi olmaya çalışan şair, toplumda gördüğü yanlış gelenek ve görenekleri eleştirmiştir. Zehâvî kadının erkek tarafından zulme uğradığına, haklarının çiğnenerek gasp edildiğine, bir hizmetçi olarak görüldüğüne, kendisine hayvan muamelesi yapıldığına ve toplumda ikincil konuma itildiğine dikkat çekerek ataerkil anlayışa sahip toplumu sert bir dille tenkit etmiştir. Ona göre Doğu toplumları bilhassa Irak, kadın konusunda büyük bir yanlışlığın içinde olup yanlış bir yol izlemektedir.

Zehâvî, modern Arap edebiyatında hem düşünce hem de şiir alanında önemli bir geçiş dönemini temsil eden münevver şairlerden biridir. Onun şiirlerinde kadın teması, sadece bireysel duyguların ifadesi değil, aynı zamanda sosyal eleştiri, modernleşme, toplumsal cinsiyet rolleri ve medeniyet tasavvuru gibi birçok boyutla iç içe sunulmaktadır. Bu bağlamda, Zehâvî'nin şiirlerinde kadının nasıl temsil edildiğini tespit etmek hem dönemin toplumsal yapısına hem de şairin fikir dünyasına ışık tutmak açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın vücut bulmasında tecrübe ve birikimiyle bana her daim rehberlik eden ve ilmî ölçütler doğrultusunda beni yönlendiren değerli danışmanım Doç. Dr. Rıfat AKBAŞ hocama şükranlarımı sunarım. Tezin başından itibaren bana çalışma azmini aşıl原因, moral veren, destek çıkan ve her anlamda beni motive eden kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Şirin ÇINAR'a, verdiği fikirlerle tezin ilerlemesine katkıda bulunan muhterem hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin ALADAĞ'a, yaptığı tavsiyelerle tez konusuna farklı bir perspektiften bakmamı sağlayan saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şahin YAVUZER'e, tezi okuma zahmetinde bulunan diğer jüri üyeleri hocalarım Doç. Dr. Mehmet Nafi ARSLAN ve Dr. Öğr. Üyesi Sevdâ ÇETİN'e teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tez metnini okuyarak tavsiyelerde bulunan Doç. Dr. Davut EŞİT'e, Doç. Dr. Mahsum ASLAN'a, Doç. Dr. Yusuf DAŞDEMİR'e, Dr. Öğr. Üyesi M. Bahattin ALPHAN ve Dr. Öğr. Üyesi Fatih YAVAŞ hocalarıma minnettarım. Son olarak tez yazım aşamasında sık sık istişarede bulunduğum çalışma

arkadaşlarım Arř. Gör. Emrullah KURT ve tez metninin şekillenmesinde teknik anlamda katkı sunan Arř. Gör. Yakup DALMIZRAK'a, çalışma boyunca maddi ve manevi yönden desteğini benden esirgemeyen eşim Nazan Hanım'a ve ikizlerim Emir Taha ile Ayşe Mina'ya en içten duygularımla teşekkür ederim.

Murat GÜLER

Van-2025

GİRİŞ

İnsanoğlunu diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerinden biri akla ve konuşma yetisine sahip olmasıdır. Bu yetisi sayesinde insanoğlu duygu, düşünce ve hislerini ifade eder. Akli ile zihninde kurguladığı şeyleri dili aracılığı ile telaffuz edebildiği gibi; yazıyla, işaret diliyle veya bağlama bağlı olarak sessiz kalarak da anlatabilir.

İnsan, muhatabına aktarmak istediği şeyleri farklı yazın ve edebî türler ile yazıya döker. Bu ifade biçimi kişinin yeteneğine ve o anki hissî durumuna bağlı olarak kimi zaman düzyazı, kimi zaman bir öykü, kimi zaman da şiir dizeleri olarak meydana gelir. Söz gelişi şiir ile meramını dile getirmek her zaman daha zor ve daha etkileyici olmuştur. Zira şiirin kendine özgü sanatsal özellikleri, sihirli gücü, farklı bir tesiri ve yeteneğe dayalı yönü mevcuttur.

Modern dönemde Arap dünyasında şiir alanında birçok şair adından söz ettirmiştir. Bunlardan biri de 19 yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın yarısına yakın bir bölümünde edebiyat, şiir ve felsefe gibi birçok alanda öne çıkan Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî'dir. Irak'ın yetiştirdiği ender şairlerden olan Zehâvî farklı konularda birçok şiir kaleme almıştır. Bu temalardan biri de toplumsal bir mesele olarak değerlendirilebilecek kadın konusudur. Kadın ve kadın hakları meselesi gerek tarihin farklı evrelerinde gerekse şairin yaşadığı dönemde hakkında bir hayli mürekkep akıtılan ve her zaman en önemli gündem başlıkları arasında yer alan bir tartışma konusu olmuştur.

Tarihte olumlu veya olumsuz olsun kadına değişik perspektiflerden bakılmış ve ona farklı şekillerde değer biçilmiştir. Kimisi onu bütün varlıklar içerisinde en yüksek makama yüceltirken kimisi de onu temel haklarından yoksun bırakarak bir hayvan mesabesine indirgemıştır. Söz gelimi Hâlid el-Cesâr, kadının gerek Cahiliye döneminde gerekse ondan önceki asırlarda bütün uluslar nezdinde erkeğin satın alıp sahip olduğu bir eşyadan ibaret olduğunu ifade eder. Cesâr'a göre kadın haksızlığa uğramış, onuru ayaklar altına alınmış, eğitimden ve bütün manevi değerlerden yoksun bırakılmıştı.¹

¹ Hâlid el-Cesâr, "el-Mer'e fi'l-İslâm", *el-Bi'ş'e* 2 (Şubat 1951), 49.

Cesâr'ın aksine Âsım Zâhî Muflih el-'Atrûz, kadının genellikle Arap şiirinde bilhassa Klasik Arap şiirinde saygın bir konuma ve yüksek bir mertebeye sahip olduğu görüşündedir. Hatta 'Atrûz, bazı şairlerin bütün şiirlerini kadın temasına tahsis ettiklerini söyler. Çünkü ona göre kadın annedir; merhametin kaynağı şefkatin membaıdır. Emanete sahip çıkandır, hikmetin kaynağıdır. Kız çocuğudur, kız kardeşir, eştir. O, erkeklerin yorgunluk ve bitkinlikten sonra kendisiyle sükûn buldukları, rahata kavuştukları, uzun bir yolculuktan sonra aradıkları huzur ve güvendir. O, şairin, ismini terennüm edip şarkı söyleyerek vuslatı güzel saydığı, hicran ve mahrum olma acısından dert yandığı mahallenin genç kızıdır. 'Atrûz'un aktardığına göre bazı şairler onun uğruna sahip oldukları en değerli şeyleri -mallarını ve akıllarını- feda etmişlerdir.² Söz gelimi Zehâvî de bir şiirinde canını, anne ve babasını kadına feda edeceğini dile getirmiştir.³

Ahmed Abdülmü'î Hicâzî ise; insanlık geleneğinde tüm milletlerin kadına düşmanca davranmadığını söyler. Hicâzî'ye göre bazı akımlar kadın erkek eşitliğini kabul etmiştir. Hatta bazen bulunduğu konumdan daha yüksek bir mevkiye getirilmesine imkân tanınmıştır. Benzer şekilde bazı din ve kültürler de kadını ilahlaştırmış, kutsallaştırmış, faziletlerini ve meziyetlerini terennüm etmişlerdir. Zira Hicâzî kadının, erkeğin annesi, ciğerparesi, ruhunun ve bedeninin diğer yarısı olduğu görüşündedir. Ancak onun tespitine göre kadın hakkındaki bu anlayış zamanla tersine dönmüş ve kadın ayrımcılığa uğrayarak hakları ihlal edilmiş, hatta kimi zaman ona yaşam hakkı bile tanımamıştır.⁴ Bu toplumlardan biri de Zehâvî'nin yaşamış olduğu Irak toplumdur.

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlamasıyla birlikte İslam ülkeleri bazı önemli siyasi ve sosyal hadiselerle karşı karşıya kalmıştır. Necât Abdülhamîd eş-Şeyh'in naklettiğine göre sömürge güçleri İslam âleminin yeraltı zenginliklerini yağmalamak üzere birbirleriyle rekabete girmişlerdir. Böylece sömürgeciler başta Mısır ve Afganistan olmak üzere yeraltı zenginlikleri açısından bereketli olan İslam beldelerini işgal etmeye başlamışlardır. Bu hadiselerde kadınlar erkeklerin yanında

² Âsım Zâhî Muflih el-'Atrûz, "Leylâ fî hudûci's-ş-i'ri'l-'Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen", *Mecelletu'l-Âdâbi ve'l-Hadâreti'l-İslâmiyye* 12/25 (2020), 130.

³ Zehâvî, *Rubâ'ıyyât*, 25.

⁴ Ahmed Abdülmü'î Hicâzî, "el-Mer'e leyset reculen nâkışan", *İbdâ' 1* (Ocak 1993), 5.

olmuş ve vatanları özgürleşene kadar zulme ve sömürgeciliğe karşı verilen mücadelede büyük bir rol oynamışlardır.⁵

Abdülhamîd eş-Şeyh, 20. yüzyılın başından itibaren kadın konusunun İslam ülkelerinde önemli siyasi ve toplumsal bir mesele olarak dikkat çektiğine vurgu yapar. Düşünürler de bu meseleye büyük bir önem vermişlerdir. Zira ona göre kadın doğrudan veya dolaylı bir şekilde iktisadi ve kültürel hayat ile aile işleri idaresinin planlanmasında erkeğin yanında olarak aktif bir rol oynamıştır. Böylece kadın kalkınma hareketi başka bir deyişle feminizm bütün İslam ülkelerinde büyük bir yankı uyandırmıştır.⁶

Nebîhe Ahmed ez-Zebîdî, Osmanlı döneminde Irak'ta cehaletin ve zilletin derinliklerine gömülmüş olan kadının toplumsal yönden hor görülmesini ibret verici bir durum olarak aktarır. Zebîdî, bu döneme hâkim olan kadın portresinin, onun sadece ev işlerini yapmak ve çocuk doğurup büyütmek için yaratılan bir varlık olarak görüldüğünü açık bir şekilde bize göstermektedir. Zebîdî'nin tespitine göre 19. yüzyılın ortalarında Irak'ta kadınlar sosyal yönden durumlarından son derece muzdaripti. Nitekim Osmanlı dönemi Irak'ında çarşafa benzer siyah uzun bir elbise giyen kadın, kocasından veya kendisinden sorumlu bir veliden yahut akrabasından izin almadığı sürece evinden dışarı çıkamazdı.⁷

Ancak Medîha Ebû Zeyd, Arap Dünyası'nın hala kadının ilerlemesine engel olduğunu ve toplumdan hatta kadının bizzat kendisinden kaynaklanan birtakım sorunlardan muzdarip olduğunu söyler.⁸ Çağdaş şairlerden Iraklı Nâzik el-Melâike de birçok alanda kadına haksızlık yapıldığını hatta Arap dil gramerinde bile müenneslik (dişilik) ve müzekkerlik (erillik) konusunda kadının ikinci plana itildiğine dikkat çekerek dilin nahiv kurallarını eleştirir:

“Kelime ve dil kaidelerini araştıran en geniş çaplı araştırmalar açık bir şekilde bize göstermiştir ki bu dil (Arapça) kadını hakir gören bir dildir. Zira nahivde her zaman müzekker müennese takdim edilir. Tağlîb (çoğunluğa göre hükmetmek)

⁵ Necât Abdülhamîd eş-Şeyh, “en-Nehdatu'n-nisâiyye beyne Hüdâ Şa'râvî ve Süreyâ Terzî”, *Mecelletu Kîlâ 'i'd-Dirâsâti'l-İnsâniyye* 31 (Haziran 2023), 1149.

⁶ Abdülhamîd eş-Şeyh, “en-Nehdatu'n-nisâiyye”, 1149.

⁷ Nebîhe Ahmed ez-Zebîdî, “el-Emsâlu's-şâ'biyye ve'l-vâkı'ul'-ictimâ'î li'l-mer'eti'l-'Irâkiyye”, *et-Turâsu's-Şa'bi* 2 (Ekim 1971), 11-12.

⁸ Medîha Ebû Zeyd, “Mietu 'âmin 'alâ tahrîri'l-mer'eti'l-'Arabiyye”, *İbdâ'* 1-12 (Aralık 2000), 176.

burada şunu kesinleştiriyor: Sayıları milyonları bulsa bile bir tek müzekker müennese tercih edilir.”⁹

‘Âlâuddîn Câsım Muhammed de Arap toplumundaki dini ve kültürel mirasın kadının toplumdaki konumunu belirlediğine dikkat çeker. Câsım Muhammed kültürel mirasın belirlediği İslam hukukunun, kadının sahip olmadığı birtakım hakları ve toplumsal rolleri erkeğe verdiğini iddia eder. Zira ona göre erkeğin mirastaki payı kadının payının iki katıdır. Ayrıca erkek istediği zaman tek seferde dört kadınla evlenebilir. Kadın ise erkeğe itaat etmek, aileye bekçilik yapmak, ev işlerini tanzim edip evi muhafaza etmek ve ancak zaruret durumunda boşanabilmek gibi görevleri yerine getirmekle yükümlü kılınmıştır.¹⁰

Câsım Muhammed, Osmanlı’nın son zamanlarında Mithat Paşa, Namık Paşa ve diğer valilerin iktisat, eğitim öğretim ve toplumsal alanlarda yaptıkları ıslahatların kadının toplumsal rolünün değişmesine etki ettiğini ifade eder. Câsım Muhammed’e göre Irak ile Avrupa toplumları arasında gerçekleştirilen iletişim, temas ve etkileşim ile bunları izleyen açılma ve yenilik hareketlerinin tezahür etmesi, akabinde ekonomide meydana gelen dönüşüm, Vali Namık Paşa döneminde 1902’de *Înâs Rüşdiye Mektebî* ismiyle ilk kız rüştiye mektebinin açılması, 1908’de kız okul sayısının üçe çıkarılması, toplum bireyleri arasındaki ilişkileri ve davranış biçimlerini ele alan sosyal ve kültürel değişimlerin meydana gelmesi gibi gelişmeler, kadının toplumdaki konumunun ve rolünün değişmesini kolaylaştırmıştır.¹¹ O, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarından günümüze kadar Irak’ta peyderpey meydana gelen toplumsal değişimlerin ve özellikle çağdaş toplumun yapısında köklü değişiklikler yapan 17 Temmuz 1968 Devriminin, geleneksel kadın profilinin konumunu etkilediğini, onun toplumdaki statüsünü ve rolünü dönüştürdüğünü düşünür.¹² Fevziye ‘Aṭiyye de Câsım Muhammed’in görüşünü destekleyici bir tespitte bulunarak Irak kadınının 17 Temmuz 1968 Devrimi öncesinde toplumu yöneten iktisadi ve sosyal rejimin

⁹ Selmâ el-Ḥadrâ’ el-Ceyyûsî, “Nâzik el-Melâike: el-Mer’tu’lletî ḡayyeret ḥarîṭate’ş-şî’ri’l-‘Arabî”, *İbdâ’* 2 (Şubat 1996), 81.

¹⁰ ‘Âlâuddîn Câsım Muhammed, “el-Mer’etu ve’t-taḡyîru’l-ictimâ’î fi’l-ḳuṭri’l-‘Irâkî”, *el-Âdâb-Câmi’atu Bağdad* 25 (Ocak 1979), 548-549.

¹¹ Câsım Muhammed, “el-Mer’etu ve’t-taḡyîru’l-ictimâ’î fi’l-ḳuṭri’l-‘Irâkî”, 551.

¹² Câsım Muhammed, “el-Mer’e ve’t-taḡyîru’l-ictimâ’î fi’l-ḳuṭri’l-‘Irâkî”, 557.

hakimiyeti altında çok kötü şartlar yaşadığını ve kadının iktisadi ve sosyal alanlardaki kötü gidişattan çok büyük sıkıntılar çektiğine vurgu yapmıştır.¹³

Goran Hasan Hussein ise, Zehâvî'nin yaşadığı Osmanlı'nın son dönemi, İngiliz işgali altındaki süreç ve Bağımsız Irak döneminde kadının konumu hakkında önemli bilgiler vermektedir:

“Literatüre göre Irak toprakları Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde iken bile, Iraklı kadınlar erkeklerle eşit haklara sahip değillerdi. İngilizler Irak'taki faaliyetlerine başladığında, valilik, kadın haklarının eşitliğiyle ilgilenmemiş ve hatta Irak'ta reformun yayılmasını engellemeye çalışmışlardır. 1931'de İngiliz hükümdarlar, -kızların kabileler içinde kendi hayatlarına sahip olmadığı bahanesiyle- kızların eğitim almasının hiçbir şeye yaramayacağını belirtmiştir. Ancak halk, hükûmeti kız çocuklarının eğitim hakkını kabul etmeye zorlamıştır. Bu nedenle, 1920'de aktivist kadınların Britanya işgaline karşı büyük bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Söz konusu aktivistler protestolar için yiyecek sağlayarak Britanya'ya karşı protestoların gerçekleştirilmesine yardımcı olmuşlardır. Esmâ Zehâvî de, 1920'lerde kadınların eğitim ve çalışma haklarını ele almak için 'Leila' adlı dergiyi çıkaran kadın bir lider olmuştur. 1930'larda kadın hareketi bir kez daha, yeniden şekillenmiştir; 'Modern Kadın' ve 'Arap Kadın' gibi yeni kadın dergileri yayımlanmıştır. Öte yandan İngiliz ve Iraklı yetkililer bu tür faaliyetlere tepki göstermişlerdir. Aslında İngilizlerden sonra da özellikle eğitim açısından kadınların durumunda bir değişiklik olmamıştır. Örneğin, Irak'ta monarşi sistemi zamanında eğitim, sadece kentlerde yaşayanlar ile üst ve orta sınıftaki kadınlara mahsus olmuştur.”¹⁴

Ahmed Muhammed Suveylim de 1908'de ilan edilen Meşrutiyet'e kadar Irak'ta fikri bir uyanışın olmadığını, ancak Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Ahmed Şevkî (ö. 1932), Hafız İbrahim (ö. 1932), Zehâvî, Ma'rûf er-Ruşâfî (ö. 1945), Halîl Mutrân (ö. 1949) ve eş-Şebîbî (ö. 1966) gibi şairlerin kasidelerini yayımlayan dergi ve gazetelerin Irak'a ulaşmasıyla Mısır'daki fikri akımlarla ciddi bir irtibat kurulduğuna dikkat çeker.¹⁵

¹³ Fevziye 'Atiyye, “el-Mer'e ve'l-'amel fi'l-mucteme'i'l-'Irâkî”, *el-Âdâb-Câmi'atu Bağdad* 37 (Ocak 1990), 93.

¹⁴ Goran Hasan Hussein, *Kuzey Irak'ta Kadın Haklarının Gelişimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 53.

¹⁵ Ahmed Muhammed Suveylim, “el-Mer'e fî şî'ri'l-Beyâtî”, *İbdâ'* 8 (Ağustos 1983), 49.

Mehmet Âkif Aydın da Muhammed Suveylim'in değindiği hususlara paralel bir tespitte bulunarak II. Meşruiyet'ten sonra gerek kızların eğitiminde gerekse kadınların sosyal hayatta görünür olmalarının, kadına bakış açısında köklü değişikliklere sebep olduğunu beyan eder. Mehmet Âkif'in aktardığına göre İstanbul, Şam ve Kahire gibi dönemin başta gelen kültür merkezlerinde gazete, dergi ve kitaplarda kadın hakları tartışılmıştır. Söz gelişi *Tefeyyüz*, *Cem'iyet-i Hayriyye-i Nisvân*, *Nisvân-ı Osmâniyye*, *Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân* isimli dernekler ile *Kadın*, *Kadınlar Dünyası*, *Mehâsin*, *Kadınlık*, *Osmanlı Kadınlar Âlemi*, *Demet* gibi dergiler kadın haklarını savunmuştur.¹⁶

A. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Cahiliye döneminden günümüze kadar şiir alanında birçok şair ve edebiyatçı yetişmiştir. Bunlar kendi ilmi birikimleri ve yetenekleri ölçüsünde alana katkı sağlamışlardır. Modern Arap Edebiyatı'nın önde gelen edebiyatçı ve şairlerinden biri de Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî'dir. Ancak hemen yanı başımızda yetişen ve gerek Arap toplumunun gerekse Irak'ın nadide ilim şahsiyetlerinden olan Zehâvî, akademik çalışmalara yeteri kadar konu olmamıştır. Bunun yanında ülkemizin komşusu olan ve daha geçen yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun çatısı altında yönetilen Irak'ın toplum yapısının ülkemizin toplum yapısı ile olan ortak paydaları ve benzerliğinin incelenip öğrenilmesi, iki toplum için önemli bir kazanım olacaktır. İlerleyen sayfalarda da zikredileceği üzere sadece Zehâvî'nin isminin geçtiği onlarca çalışma olduğu halde kadın temasına sadece bazı eserlerde kısmen ve sınırlı bir şekilde değinilmiştir. Zehâvî'nin, şiirlerinde ele aldığı kadın temasına dair yapılan çalışmalar sınırlı olup yetersiz kalmaktadır. Yapmayı planladığımız *Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî'nin Şiirlerinde Kadın* isimli bu çalışma, şair hakkında kapsamlı bir araştırmayı hedeflemekte ve böyle büyük bir değeri ilim ve edebiyat dünyasına kazandırmayı amaçlamaktadır.

Nitekim böyle bir şairin ilmî faaliyetlerini ele almak önem arz etmektedir. Konuya bu açıdan bakılması halinde araştırmanın önemi ortaya çıkmaktadır.

Bu bilgiler ışığında araştırmanın temel amaçları şu şekildedir:

¹⁶ Mehmet Âkif Aydın, "Hukûk-ı Âile Kararnâmesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1998), 18/315.

Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî'nin şiir ve edebiyat dünyasında Irak toplumuna yaptığı ilmî katkılar ortaya konularak özellikle kadın temasının Zehâvî perspektifinde nasıl ele alındığını tahlil etmektir. Bu amaca ulaşmak için bazı alt hedefler belirlenmiş ve bu çalışmanın temel amacına ulaşmak için aşağıda yer verilen alt başlıkların gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir:

- Zehâvî'nin hayatı hakkında genel bilgiler vermek.
- Zehâvî'nin bir şair olarak yetişmesine katkı sağlayan faktörleri incelemek.
- Zehâvî'nin ilmî kişiliğini, şairliğini ve düşünce yapısını araştırmak.
- Zehâvî'nin genelde Arap şiirine özelde ise Irak şiirine yaptığı katkı ve kazanımları ortaya koymak.
- Zehâvî'nin şiir ve edebiyat alanında yetiştirdiği öğrencileri ve etkilediği ilim adamlarını tanımak.
- Zehâvî'nin bir bütün olarak Arap şiirindeki konumunu saptamak.
- Zehâvî'ye yapılan övgü ve eleştirileri tespit etmek.
- Şairin genel olarak kadın temasına bakış açısını değerlendirmek ve bunları detaylı bir şekilde ele alıp tahlil etmek.
- Zehâvî'nin *kadın* ve *kadın hakları* noktasındaki özel gayretlerinin ardındaki nedenleri saptamak.
- Gerek Osmanlı Irak'ında gerekse Irak Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında kadının toplumdaki rolünü değerlendirmek.
- Zehâvî'nin kadın hakları konusunda verdiği mücadelenin önemi üzerinde durmak.
- Zehâvî'nin; toplumun inançlarına, tabularına, geleneklerine, yıllar boyu süregelen ve tabiri caizse toplumun bedenini adeta kemiren örf ve âdetlere hayatını tehlikeye atacak derecede karşı çıkmasının arka planındaki faktörleri irdelemek.
- Zehâvî'nin özellikle kadın konusundaki “müceddid ve devrimci ruhunu” anlamaya çalışmak.
- Zehâvî'ye göre kadının neden toplumun mihenk taşı olduğunu açıklamak.

- Şairin savunduğu “kadın toplumun yarısıdır ve sosyal hayatta rol almazsa toplumun yarısı felç olur” fikrini tarihsel tecrübeler ve günümüz verileri ışığında teferruatlı bir şekilde tahlil etmek.
- Zehâvî’nin yaşadığı dönemden günümüze kadar geçen zaman diliminde Irak toplumunda kadın hakları konusunda ne tür değişikliklerin olduğuna kısaca göz atmak.

1. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada klasik dönem şiir açıklama yöntemi ile modern şiir tahlil teknikleri esas alınacaktır. Şiirler metin analizi çerçevesinde tahlil edilecektir.

Çalışmada kadın temasının alt başlıkları tahlil edilirken her bir başlık için ilgili şiirler zikredilecektir. Bunun yanında kullanılacak şiirlerin tümü harekelenecek ve tercüme edilecektir. Şiirlere dipnot verildiğinde şairin divanında ve diğer şiir kitaplarında şiirin veya dizenin geçtiği ilgili sayfalar esas alınacaktır.

İkinci bölümde kadın hakları, aile, evlilik, boşanma, kadına şiddet, örtü, peçe, kadının sosyal hayattaki konumu ve rolü, aşk ve ayrılık gibi başlıklar hakkında bilgi verilirken kadın konusu ile ilgili yazılmış farklı eserlere de müracaat edilecektir. Bu eserlerin çoğunluğu Arapça olmak üzere bir kısmı da Türkçe dilinde kaleme alınmış çalışmalar olacaktır.

Çalışmada tahlil edilecek şiirler; şairin şiirlerini topladığı manzum eserler baştan sona okunup tarandıktan sonra seçilecektir. Örneğin şairin başta *Dîvân*’ı olmak üzere diğer şiir kitapları olan *Kilmu’l-manzûm*, *el-Evşâl*, *Rubâ’iyyât* ve *el-Lubâb* incelenecek ve kadın teması ile ilgili şiirler kullanılmak üzere çalışmaya aktararak tercüme edilecektir. Beyitler çevrilirken genelde Arapça orijinali göz önünde bulundurulacaktır; ancak tercümenin muğlak kaldığı noktalarda hedef dilde anlaşılacak şekilde tercüme edilecektir. Kaynak dilden hedef dile tercüme yapılırken anlamın muğlak kaldığı yerlerde köşeli parantez [] veya parantez () içinde yazar tarafından bazı açıklayıcı ve tamamlayıcı kelime veya ifadeler eklenebilecektir. Köşeli parantez içerisinde yazılan ifade kaynak dil olan Arapça metinde yer almayan ifadelerdir. Parantez () içerisinde yazılan ifadeler ise tercüme edilen ifadenin aynısı veya benzeridir. Tercümelerde temel amaç şairin vermek istediği anlamı ve mesajı

okuyucuya yansıtmaktır. Bunun yanında dilin imkân verdiği ölçüde tercüme edilen bazı beyitlerin kafiye ve nağmeli görünmesi için çaba sarf edilecektir.

Atasözü, mesel, özlü söz, hikmetli ifadeler, beyan ve bedi ilminin muhtelif sanatlarına, şiire güzellik katan ve anlatımı zenginleştiren unsurlara gerekli görülen yerlerde işaret edilecektir. Böylece şiirin daha kolay ve anlaşılır bir şekilde okuyucuya aktarılması sağlanacaktır.

Zehâvî'nin şiirlerinde kullandığı teşbih, mesel vb. ifadelerin hedef dil olan Türkçedeki karşılığının bulunmaması veya tam olarak anlaşılmaması durumunda dilimizde benzeri veya karşılığı olan ifade veya söz öbekleri zikredilecektir. Bu yöntemle söz konusu şiirden kastedilmek istenen anlama ulaşılmaya çalışılacaktır.

Zehâvî'nin şiirlerinin daha iyi anlaşılması ve okuyucuya daha doğru şekilde aktarılması için yer yer diğer çağdaş şairlerin şiirlerinden örnekler verilecektir. Böylece şiirlerin anlamsal olarak karşılaştırılması yöntemi ile şairin vurgulamak istediği anlam ve vermek istediği mesajın tespiti kolaylaşacaktır.

2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma, 1863-1936 yılları arasında uzun bir müddet Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti iken sonra Irak'ın başkenti olan Bağdat'ta yaşayan Zehâvî'nin hayatı, kişiliği, eserleri ve şiirlerini ele almaktadır. Zehâvî'nin eserleri ele alınırken özellikle şiir divanları üzerinde daha detaylı durulacaktır. Yaklaşık on bin beyit kaleme alan Zehâvî'nin bütün bu şiir mirası içerisinde kadın temasına dair kaleme aldığı şiirler seçilip tahlil edilecektir. Sözgelimi, Irak toplumunun kadına bakış açısı, kadın hakları, kadının çalışması, kadın erkek eşitliği, örtü ve peçe, kadına şiddet, şiddetten kaynaklı kadının yaşadığı psikolojik travmalar, kızların rızaları dışında zorla evlendirilmesi, evlilik, boşanma, Müslüman din adamlarının kadına bakış açısı, aşk, sevgili gibi kadına ve kadın haklarına dair birçok mesele Zehâvî'nin kadına bakış açısı perspektifinden tahlil edilecektir.

Konunun daha iyi anlaşılması için Zehâvî'nin döneminde yaşamış olan yazar, şair ve aydınların kadın meselesi ve kadın hakları konusunda yazmış oldukları kitap, makale, şiir ve muhtelif yazıları da incelenecektir. Burada öncelikli olarak Zehâvî'nin eserlerinin yanı sıra özellikle kadın haklarına dönük hareketi başlatan ve bu konuda diğer Arap ülkelerine öncülük yapan Mısırlı şair ve aydınların eserlerinden istifade

edilecektir. Bunun yanında İslâm kültür mirasının konuya ilişkin bazı eserleri de incelenerek konunun muğlak noktalarına ışık tutulacaktır.

3. Konu ile İlgili Yapılmış Olan Çalışmalar

Zehâvî hakkında kitap, tez ve makale olmak üzere birçok çalışma ve araştırma yapılmıştır. Bu çalışmaların ekseriyeti şairin hayatı, şiirleri ve fikirleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışmamızın konusu olan “Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî’nin Şiirlerinde Kadın” teması ile doğrudan ilişkilendirilebilecek tek çalışma mevcuttur. Söz konusu çalışma dört sayfalık Arapça bir makaledir. Şimdi genel olarak şair hakkında yürütülen kitap, tez ve makale düzeyindeki çalışmaların bir kısmına değinilecektir.

D-1) Kitaplar

Zehâvî hakkında kitap düzeyinde Türkçe olarak bir kitap çalışması yapılmıştır:

- 1- Mesut Özünlü, *Cemil Sıtkı ez-Zehâvî- Hayatı, Kişiliği, Şiirleri* (Ankara: Yade Kitap, 2020).

Bu çalışma, Zehâvî’nin hayatını ve kısmen şiirlerini ele alan tek Türkçe eserdir. 160 sayfadan oluşan bu eserde yazar; Zehâvî’nin hayatını, eserlerini, fikrî ve edebî kişiliğini ve Divanı’ndan bazı seçme şiirleri konu edinmektedir. Söz konusu eserin çalışmamız ile olan benzerliği ise birinci bölümdür. Farklı konularda muhtelif şiirlerden bazı beyitler seçip tercüme eden yazar kadın temasına dair farklı şiirlerden seçtiği yaklaşık 50 beyti tercüme etmiştir. Kitap toplamda 160 sayfa olup bir yüksek lisans tezi düzeyindedir.

Arapça olarak Zehâvî’yi ele alan bazı kitaplar ise şöyledir:

- 2- Mâhir Hasan Fehmî, *Zehâvî*, Mısır: Vizâretu’s-Sekâfeti’l-Mısriyye, 2017.

Eser 264 sayfa olup Zehâvî’nin hayatı, görüşleri ve kadın hakları konusunda verdiği mücadeleden bahsetmektedir.

- 3- Ârif Haccâvî, *İhyâu’s-Şi’ri’l-Bârûdî ve’z-Zehâvî ve Şevkî ve Hâfız ve’r-Ruşâfî ve’l-Cevâhirî*, Kahire: Dârul-Meşrik, 2018.

Eserde Zehâvî’nin hayatına ve bazı seçme şiirlerine 63 sayfa ayrılmıştır. Zehâvî ile ilgili bölümde genel olarak şairin hayatı ve fikirleri üzerinde durulmaktadır.

- 4- Hilâl Nâcî, *ez-Zehâvî ve dîvânuhu'l-mefkûd*. Kahire: Dâru'l-'Arab li'l-Bustânî, ts..

Genel olarak şairin hayatını ve fikirlerini ele alan bu eser; Zehâvî'nin kadın hakları konusunda kaleme aldığı ve *Kadını Savunmak* olarak tercüme edilebilecek *el-Mer'e ve'd-difâ'u 'anhâ* başlıklı meşhur makalesini de ihtiva etmektedir. Bu makale beş sayfa olup tarafımızdan Türkçe'ye tercüme edildi.

- 5- Nâsır Hânî, *Muḥâḍarât 'an Cemîl Şidkî ez-Zehâvî*, Kahire: Câmî'atu'd-Duvelî'l-'Arabîyye, 1954.

112 sayfadan müteşekkil olup edebiyat araştırmaları bölümünde eğitim gören öğrencilere ders olarak okutulan bu eser çoğunlukla şairin hayatını ve fikirlerini ele almaktadır.

D-2) Tezler

Zehâvî hakkında yüksek lisans düzeyinde beş tane tez çalışması yapılmıştır. Bunlar sırası ile şu şekildedir:

- 1- Yusuf Ali Muhammed Duveyde, *Cemîl Şidkî ez-Zehâvî hayâtuhu ve şî'ruh* (Sudan: Ümmü Derman Üniversitesi, Külliyyetü'Dirâsâti'l-'Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 2008).
- 2- Sifâne Dâvud Sellûm, *Zâhiretu'-temerrud fî edebey er-Ruşâfî ve'z-Zehâvî*, (Bağdat: Bağdat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008).
- 3- Şa'bân Rahme, *et-Tenâş 'inde Cemîl Şidkî ez-Zehâvî: Kaşîdetu Şevratun fî'l-Caḥîm Unmûzecen* (Cezayir: Ebû Bekr Belkâid Üniversitesi, Külliyyetu'l-Âdâbi ve'l-Lugât, Yüksek Lisans Tezi, 2019-2020).
- 4- Nihâd Huseyn Hyara el-Hassûnî, *et-Tenâş fî Şî'ri Cemîl Şidkî ez-Zehâvî* (Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).
- 5- Fâdıl Abbâs Fâdıl et-Temîmî, *el-Luġatu's-Şî'riyye 'inde Cemîl Şidkî ez-Zehâvî* (Çankırı: Çankırı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2022).

185 sayfadan oluşan *Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî hayâtuhu ve şî‘ruh* başlıklı yüksek lisans düzeyindeki bu tezde Zehâvî’nin hayatı, eserleri, dönemin sosyal, siyasi, kültürel hayatı ve şairin şiirleri ele alınmaktadır.

Zâhiretu’-temerrud fî edebey er-Ruşâfî ve’z-Zehâvî adlı tez aynı dönemde yaşamış olan Ruşâfî ile Zehâvî perspektifinde isyan (başkaldırma) olgusunu işlemektedir.

et-Tenâş ‘inde Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî: Kaşîdetu Şevratun fî’l-Caḥîm Unmûzecen isimli çalışma; şairin *Şevratun fî’l-Caḥîm* başlıklı kasidesi özelinde iktibas ve alıntı konusunu ele almaktadır.

et-Tenâş fî şî‘ri Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî isimli çalışma; Zehâvî’nin Kuran, kıssa ve şiir gibi türlerden alıntı yaptığı şiirleri konu edinerek iktibas konusunu üzerinde durur.

el-Luġatu’ş-Şî‘riyye ‘inde Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî adlı diğer yüksek lisans çalışmasında ise şairin duygu ve düşüncelerini ifade ederken başvurduğu iktibas ve tazmin sanatını, şiirsel sembolleri, şiirin musiki yönünü, şiir yazarken kelimelerin nasıl seçtiğini, cümleleri oluştururken edebi ölçütlere ne derece riayet ettiğini, anlamlar arasındaki uyumu nasıl yaptığını ve bu hususlara ne derecede dikkat ettiğini inceleyen bir dilsel analitik çalışmadır.

Görüldüğü üzere yüksek lisans tezi düzeyinde yapılmış olan bu çalışmalar *Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî’nin Şiirlerinde Kadın* başlıklı çalışmamız ile ilgili değildir. Bu durum, yürüteceğimiz çalışmanın özgünlüğünü artırmaktadır.

D-3) Makaleler

Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî ile ilgili ülkemizde Türkçe olarak kaleme alınmış beş araştırma makalesi mevcuttur. Söz konusu makalelerin kronolojik sıralanışı şu şekildedir:

- 1- Mehmet Yalar, “Zehâvî ve Realist Arap Şiirindeki Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (Ocak 2006), 47-73.

27 sayfadan müteşekkil olan bu çalışmada Modern Arap edebiyatında realist şiir akımının öncülerinden olan Iraklı şair Zehâvî’nin, realist Arap şiirindeki yeri

incelenerek Modern Arap Edebiyatına realist şiir açısından ışık tutulmaktadır. Bu bağlamda şairin kısa biyografisi, edebî kişiliği ve şairliği ele alınmaktadır. Şairliği kapsamında şiire bakışı, realist eğiliminin göstergeleri olan ve genellikle siyasal ve sosyal problemlerden ibaret olan şiir konuları, şiir örnekleri ve divanlarına ilişkin ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir.

- 2- Aide Sadun, “Cemil Sıdkı Al-Zahavi Ve Cehennemde İsyan Adlı Manzumesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 4/3 (Temmuz 2012), 231-255.

Bu makalede ise Zehâvî'nin 433 dizeden müteşekkil olan destansı uzun bir kasidesi tahlil edilmektedir. Şairin nasıl öldüğünü, kabir hayatını, münker ve nekir meleklerinin kendisini nasıl sorguya çektiklerini, filozof ve şairlerin öncülük ettiği Cehennem ahalsinin Cehennem zebanilerine karşı verdiği mücadeleyi ve kazanılan zaferi anlatan kaside mezkûr çalışmanın konusu olmuştur. Kasidede çalışmamızla ilgili olarak Zehâvî ile sorgu melekleri arasında kadınlara dair kısa ve nükteli bir diyalog da geçmektedir. İlgili beyitler tez çalışmamıza alınarak tahlil edilmiştir.

- 3- Faruk Toprak, “Cemil Sıdkı ez-Zehavi'nin Şiirlerinde İstanbul Anıları”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 7/14 (2012), 27-36.

Bu makalede şairin İstanbul'da kaldığı yıllarda nazmettiği şiirler ele alınmaktadır. Şöyle ki şair, İstanbul'da Irak'ı temsilen Meclis-i Mebusan'da görev yapmış, bazı eğitim kurumlarında öğrencilere eğitim vermiş, Sultan II. Abdülhamit'in uygulamalarını ve toplumsal bilinçlendirme konusunda pasif kalan aydın zümreyi eleştirmiştir. Makale ekseriyetle mezkûr konularda nazmedilen şiirleri ele almaktadır.

- 4- Fuat Daş, “Cemil Sıdkî ez-Zehâvî'nin Şiirlerinde Toplumsal Temalar”, *Doğu Araştırmaları* 1/25 (Haziran 2022), 1-32.

Otuz sayfadan müteşekkil olan bu makalede yazar; Zehâvî'nin şiirlerinden yola çıkarak toplumsal tema olarak adlandırılabilen kadın, örf ve âdetler, gelenekler, batıl inançlar, fakirlik, ekonomik şartlar, savaş, toplumsal eşitlik, adalet, ilim ve cehalet gibi konuları ele almıştır. Yazar, çalışmamızın konusu olan kadın temasına 5 sayfa ayırmış ve konu ile ilgili toplamda 26 beyti tercüme ederek birtakım tahliller yapmıştır. Zehavî'nin; şiirlerinde kadın, aşk ve ayrılık teması ile yaklaşık 1000 beyit kaleme

aldığı göz önünde bulundurulduğunda mezkûr makalede tahlil edilen beyit sayısı çok az kalmaktadır.

- 5- İbrahim Hakkı İnal – Mehmet Sever, “Cemîl Sıdkî Ez-Zehâvî’nin El-Fecru’s-Sâdık Adlı Eseri Özelinde Vehhâbîlik Eleştirisi”, *Eskişeni* 50 (Eylül 2023), 877-900.

Bu araştırma makalesi ise Vehhâbîliğin Irak bölgesindeki yayılışından rahatsız olan Zehâvî’nin bu mezhep hakkındaki eleştirilerine yer veren risaleyi konu eder. Şair burada şirk, bid’at, tevessül ve tekfir gibi itikadi mevzuları ele almıştır. Dolayısıyla bu çalışma daha çok itikat ve mezhep alanında yürütülen bir araştırma olup kadın konusu ile ilişkisi bulunmamaktadır.

Yurt dışında ise şair ile ilgili Arapça olarak kaleme alınmış onlarca araştırma makalesi mevcuttur. Bunlardan “el-Mer’e fî Şi’ri’z-Zehâvî” ile “Leylâ fî Hudûci’ş-Şi’ri’l-‘Arabî: ez-Zehâvî Nemûzecen” makaleleri araştırma konumuz ile doğrudan ilgili olup kadın temasını ele almaktadır:

- 1- Ni’mât Ahmed Fuâd, “el-Mer’e fî Şi’ri’z-Zehâvî”, *er-Risâle* 1039 (Aralık 1963), 10-13.

Ni’mât Ahmed Fuâd’ın kaleme aldığı bu makale dört sayfalık bir çalışma olup Zehâvî’nin kadına dair şiirlerinden yirmi dokuz beyti tahlil eder. Ahmed Fuâd, Zehâvî’nin perspektifinden kadının neyi ifade ettiğini, çok evlilik, boşanma ve kadının eğitilmesi gibi konulara kısaca değinmektedir.

- 2- Âsım Zâhî Muflih el-‘Atrûz, “Leylâ fî hudûci’ş-Şi’ri’l-‘Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen”, *Mecelletu’l-Âdâbi ve’l-Hadâreti’l-İslâmiyye* 12/25 (2020), 127-144.

Zehâvî’nin şiirlerinde sıkça zikrettiği “Leyla” karakterini ele alan bu makale ise on yedi sayfadan müteşekkildir. Çalışma, özellikle şairin “Leyla” karakteri ile neyi veya kimi kastettiği konusunda önemli bilgiler vermektedir.

Yukarıda kadın teması ile ilgili zikredilen makaleler dışında Zehâvî hakkında yazılan diğer bütün makaleler genel itibariyle şairin hayatı, kişiliği, şairliği, ilmî yönü ve fikirleri hakkında bilgi vermektedir. Özellikle Zehâvî’nin adı zikredilerek kaleme alınan bazı makalelerin kronolojik sıralaması şu şekildedir:

- 3- Muhammed Reşîd Rızâ, “Cemil Sıdkî Efendî ez-Zehâvî (Muhâcemetuhu bişî‘riyyâtihî li’ş-şerî‘atî’l-İslâmiyye fî hûkûkî’n-nisâ’”, *el-Menâr* 11 (Aralık 1910), 841-846.
- 4- Selâme Musa. “Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî“, *el-Mecelletu’l-Cedîde* 4 (Nisan 1936), 45-49.
- 5- Abdulvahhâb Emîn, “Ba‘de’z-Zehâvî”, *er-Risâle* 147 (Nisan 1936), 703-704.
- 6- Taha er-Râvî, “Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, *el-Mecma‘ul-‘İlmiyyu’l-‘Arabî* 7-8 (Temmuz 1936), 248-255.
- 7- Salâhuddîn Abdüllâtîf en-Nâhî, “ez-Zehâvî”, *er-Risâle* 195 (Mart 1937), 506-507.
- 8- Ekrem Ze‘îtir, “ez-Zehâvî”, *er-Risâle* 193 (Mart 1937), 424.
- 9- Ahmed Bedî‘Mağribî, “Şahsiyyetu’z-Zehâvî”, *er-Risâle* 192 (Mart 1937), 382-385.
- 10- Ahmed Muhammed ‘Ays, “ez-Zehâvî”, *el-Muktataf* 5 (Mayıs 1937), 551-557.
- 11- Ahmed Hasan Zeyyât, “Haddeseni el-merhûm ez-Zehâvî”, *er-Risâle* 314 (Temmuz 1939), 1235-1236.
- 12- Yahya Muhammed Ali, “Yevmu’z-Zehâvî”, *er-Risâle* 452 (Mart 1942), 273-274.
- 13- Enver Şâûl, “Zikreyâtî ve in‘tibâ‘âtî ‘an Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, *el-Edeb ve’l-Fenn* 4 (Eylül 1946), 85-94.
- 14- Hâmdî Huseynî, “Cemil Sıdkî ez-Zehâvî”, *el-Edîb* 4 (Nisan 1951), 9.
- 15- İsmail Ahmed Edhem, “Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî fî re’yi nâkidîn”, *el-Mecelle* 21 (Eylül 1958), 65-74.
- 16- ‘İzzet Beşûr, “eş-Şâ‘ir el-feylesûf Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, *es-Sekâfe* 7 (Temmuz 1959), 12-14.
- 17- Mezîd Zâhir, “Havle kalâkî’z-Zehâvî”, *el-Âdâb* 11 (Kasım 1962), 67.
- 18- Hilâl Nâcî, “Nazârât fî şî‘ri’z-Zehâvî”, *el-Edîb* 1 (Ocak 1963), 19-20.
- 19- Abdürrezzâk Hilâlî, “ez-Zehâvî şâ‘iru’l-‘Irâk”, *el-‘Arabî* 60 (Kasım 1963), 61-67.
- 20- Yûsuf İzzeddîn, “ez-Zehâvî ve’t-tecdîd”, *el-Ma‘rife* 27 (Mart 1964), 59-64.
- 21- Rafâ‘îl Nahle Yesû‘î, “eş-Şâ‘ir Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, *el-Meşriq* 2 (Nisan 1966), 145-157.

- 22- Dâvud Sellûm, “ez-Zehâvî: 1863-1936/1279-1355”, *el-Âdâb* 10 (Nisan 1967), 71-124.
- 23- Ebû Tâlib Zeyyân, “Hel eşmeret el-huşûmetu’l-edebîyye beyne’z-Zehâvî ve’r-Ruşâfî”, *el-Beyân* 67 (Ekim 1971), 55-57.
- 24- Abdürrezzâk Hilâlî, “Hakâik cedîde fî hayâtî’z-Zehâvî”, *el-Edîb* 8 (Ağustos 1972), 20-23.
- 25- Abdürrezzâk Hilâlî, “ez-Zehâvî nâkiden”, *el-Edîb* 3 (Mart 1973), 2-5.
- 26- Abdürrezzâk Hilâlî, “ez-Zehâvî ve’ş-şahâfe”, *el-Edîb* 7 (Temmuz 1973), 2-4.
- 27- Kemâl Neş’et, “ez-Zehâvî şâ’iran”, *el-Beyân* 100 (Temmuz 1974), 13-15.
- 28- Cemâluddîn Âlûsî, “ez-Zehâvî beyne’l-‘Akkâd ve’z-Zeyyât”, *el-‘Arabî* 236 (Temmuz 1978), 52-56.
- 29- Abdürrezzâk Hilâlî, “ez-Zehâvî fî meclisey el-meb’ûsîne’l-‘Uşmânî ve’l-a’yânî’l-‘Irâkî”, *Âfâkun ‘Arabiyye* 1 (Eylül 1979), 105-113.
- 30- Ahmed Tâhir Mekkî, “Ba’de nışfî karnin mine’z-zemân: el-hakîka ed-dâ’ia fî şirâ’i’l-‘Akkâd ve’z-Zehâvî”, *ed-Devha* 5 (Mayıs 1981), 36-41.
- 31- Hâris Taha er-Râvî, “Cemil Sıdkî ez-Zehâvî beyne humûmihi ve humûmi’l-vaţan”, *ed-Devha* 3 (Mart 1983), 65-66.
- 32- Hâtim Şikar, “Mutâbe’ât fî ş-sekâfe: ez-Zehâvî ve mevâhibuhu’l-aşliyye”, *el-Aklâm* (Şubat 1985), 128-129.
- 33- İsa Nâ’ûrî, “ez-Zehâvî fî me’ârikihi’l-edebîyye”, *ed-Devha* 4 (Nisan 1985), 26-31.
- 34- İbrahim Muhammed Şabîh, “ez-Zehâvî beyne’ş-şekk ve’l-yakîn”, *el-Beyân* 233 (Ağustos 1985), 88-94.
- 35- Süleymâ Maḥcûb, “Vece’ul-huşûme beyne’l-‘Akkâd ve’z-Zehâvî”, *el-Ma’rife* 547 (Nisan 2009), 323-327.
- 36- Sami Zubaida, “Iraqi Memoirs of Ottomans and Arabs: Ma’ruf al-Rusafî and Jamil Sidqi al-Zahawi”, *Transactions* 20 (2011), 193-202.
- 37- Hasan Gudrezî Lemrâskî - Cevâd Muhammed Zâde, “Zâhiretu’l-ḥurriyye ve’l-vaţaniyye fî eş’ârî Ebi’l-Kâsım el-Lâhûtî ve Cemîl Şıdkî ez-Zehâvî”, *Mecelletu’l-Luġati’l-‘Arabiyye ve Âdâbihâ* 11/1 (Haziran 1436/2015), 159-184.

38- Muhammed Nuru'l-İslâm, “‘Abkariyyetu Cemîl Şıdkî ez-Zehâvî eş-şî‘riyye”, *Dirâsâtu'l-Câmi‘atu'l-İslâmiyye: Chittagong Bangladeş* 13 (2017), 117-146.

Bu çalışmalar Zehâvî'nin hayatını, eserlerini, fikirlerini, toplumsal meseleler için verdiği mücadeleyi ve şairin muhtelif konulardaki bazı şiirlerini konu eder. Mezkûr makaleler çalışmamızın konusu olan “Cemîl Şıdkî ez-Zehâvî'nin Şiirlerinde Kadın” ile ilgili değildir. Bunların çoğu, genelde şairin hayatını ele alan birinci bölüme dair bilgiler içermektedir. Bu makalelerde kadın teması ile ilgili bazı çalışmalarda birkaç paragraf veya nadiren de olsa bazı şiirlerinden satır aralarında sayılı beyitler zikredilmektedir. Zehâvî'nin, kadınlara ve kadın meselelerine dair kaleme aldığı beyitlerin bin beyit civarında olduğu göz önünde bulundurulduğunda söz konusu çalışmamızın özgünlüğünü, doktora tezi için yeterliliğini ve önemini artırmaktadır. Zehâvî hakkında yapılan bu çalışmalar bir doktora tezi düzeyinde değildir. Bu çalışmaların, yürütmeyi planladığımız doktora tezi ile ortak yönü, şairin hayatına dair birtakım bilgiler ihtiva etmesidir. Ancak “Cemil Şıdkî ez-Zehâvî'nin Şiirlerinde Kadın” isimli çalışmamız, özellikle şairin kadın teması ile ilgili şiirlerini ele alacağından kendisine has bir özgünlüğe sahiptir.

4. Araştırmada Başvurulan Başlıca Kaynaklar

Burada öncelikle şairin kendisi kaleme aldığı ve yürüteceğimiz çalışmaya birincil kaynak olacak manzum eserleri incelenecektir:

1) Zehâvî, *Dîvânu'z-Zehâvî* (Mısır: Matbaatu'l-Asriyye, 1924).

Divan toplamda 443 sayfadır.

2) Zehâvî, *el-Lubâb* (Bağdat: Matbaatu'l-Furat, 1928).

Eser 412 sayfadan oluşur.

3) Zehâvî, *el-Kilmu'l-manzûm* (Beyrut: el-Matbaatu'l-Ehliyye, 1327).

Manzum Söz manasına gelen eser 200 sayfadan oluşmaktadır.

4) Zehâvî, *Rubâ'ıyyatu'z-Zehâvî* (Beyrut: Matbaatu'l-Kâmûsi'l-Âlem, 1924).

Zehâvî'nin Dörtlükleri anlamına gelen eser 232 sayfadan oluşur.

5) Zehâvî, *el-Evşâl* (Bağdat: Matbaatu'l-Bağdat, 1934).

Gözyaşları anlamındaki eser 349 sayfadır.

Toplamda 1636 sayfadan müteşekkil bu beş eser şairin muhtelif konularda söylemiş olduğu şiirleri ihtiva etmekte olup çalışmamızda en çok müracaat edilen

temel kaynaklardır. Her biri ayrı bir Divan mesabesinde olan bu eserlerin hepsinde *kadın* temasına dair şiirler yer almaktadır. Şairin kadın konusunda söylediği şiirler çalışmaya aktarılarak tahlil edilecektir.

Zehâvî'nin manzum eserler dışında kaleme aldığı ve kadın temasına kısmen yer verdiği bir eseri daha mevcuttur:

- 6) Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî, *el-Mücmel mimmâ erâ*. Tab'u1-A'lâm 2: 133, el-Felsefetu's-Şarkıyyetu'l-Hadîs, 1923.

Zehâvî'nin kendi el yazısı ile yazdığı eseri olup yörüngelerin hareketleri, güneşin sıcaklığı, medcezir, yer çekimi, doğu-batı, barış-savaş, evlilik, örtünme, aile, çok evlilik ve boşanma gibi konuları ele alır. Eserde özellikle çalışmamızın ikinci bölümünde tahlil edilen evlilik, örtünme, çok evlilik, aile, doğu-batı ekseninde aile anlayışları ve evlenme şekillerinin karşılaştırılması ile boşanma gibi konular ele alınmaktadır.

Şair hakkında Arapça kitap çalışması olarak kaleme alınmış önemli eserler de mevcuttur. Bunların en önemli olanları hakkında kısaca bilgi verilecektir:

- 7) Eyyûb Ebû Deyye, *Mevsû'atu a'l'ami'l-fikri'l-'arabiyyi'l-hadîs* (Amman: el-Mektebetu'l-Vataniyye, 4. Basım, 2019).

360 sayfadan oluşan ansiklopedi türü olan bu eserde Zehâvî'nin hayatı, fikirleri, toplumun ıslahı ve kalkınması için verdiği mücadele ve eserleri gibi konulara yer verilmektedir. Eser özellikle şairin hayatını ele alan çalışmamızın birinci bölümüne katkı sağlayacaktır.

- 8) Ebû Hilâl el-'Askerî, *el-Furûk fi'l-luğa* (Beyrut: Menşûrâtü Dâri'l-Âfâki'l-Cedîde, 4. Basım, 1980).

Sözlük türünde yazılmış olan bir eserdir. Tez çalışmamızın ikinci bölümünde Zehâvî'nin; kadınlar için kullandığı güzel isim, sıfat ve benzetmelerde anlam farklılıklarını bulmak, kadına şiddet uygulayan ve onlara kaba davranan erkekler için kullandığı kötü niteleme, sıfat ve teşbihlerin ince anlam nüanslarını tespit etmek için eserden istifade edilecektir.

- 9) Ebû Osman 'Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhız, *Resâilu'l-Câhız*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, ts.).

Bu eser klasik dönemde yazılmış olup muhtelif risaleleri ihtiva etmektedir. Bunlardan *Mufâharatu'l-ğilmân ve'l-cevârî* adlı risale, kadın konusunu ele almaktadır. Bu sebeple araştırmanın muhtelif başlıklarında gerekli görülen yerlerde eserin mezkûr bölümünden faydalanılmıştır.

1. CEMİL SİDKÎ EZ-ZEHÂVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Zehâvî'nin Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

Zehâvî'nin yaşadığı dönem olan 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında siyasi, fikri ve edebî alanlarda birçok reform gerçekleşmiştir. Bunun yanında şair; Osmanlı Devleti'ni ve tüm dünyayı sarsan birtakım olaylara gerek Irak'ta gerekse ziyaret ettiği diğer Arap ülkelerinde siyaset, gazetecilik ve eğitim gibi alanlarda meydana gelen son derece önemli gelişmelere şahitlik etmiştir.¹⁷ Zehâvî ayrıca bu dönemde zuhur eden birçok fikri akımdan etkilenmiş ve din-vatan, sömürgecilik-bağımsızlık, Osmanlılık-özgürlük ile Türk-Arap ikilemleri arasında bir geçiş ve kargaşa dönemi yaşamıştır.¹⁸

Zehâvî, Osmanlı Devleti, İngiliz işgali ve Bağımsız Irak Devleti dönemleri olmak üzere üç farklı devletin himayesi altında yaşamını sürdürmüştür. Zehâvî, Osmanlı döneminde uygulanmaya çalışılan, birçok alanda özgürlük, yenilik ve reformlar vadeden ve 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'ten büyük bir memnuniyet duymuş ve Meşrutiyet temsilcilerini sevinçle karşılamıştır.¹⁹ Şair, Bağdat'ı temsilen İstanbul'da Osmanlı Mebusan Meclisi'nde milletvekilliği yaptığı dönemde genel olarak görevinden memnun olmuştur. Ancak milletvekilliği görevinden ayrıldıktan sonra yaşantısından pek memnun kalmamıştır.²⁰

Enver el-Cündî, Irak'ın 19. yüzyıldan 20. yüzyılın başında ilan edilen II. Meşrutiyet'e kadar yöneticilerin yanlış politikalarından dolayı karanlık bir dönem yaşadığını söyler. Cündî'ye göre bu dönemde kimse hürriyet ve bağımsızlıktan bahsetmeye cüret edemezdi. Mezkûr dönemde özgür düşüncüyü savunan bütün aydınlar Mısır'a göç ederek Osmanlı'nın yönettiği ülkeleri terk etmişlerdir. Bütün bu baskılara karşı Zehâvî özgürlük ve süfûr/açılma konusunda Abdülhamid yönetimini şiddetle eleştiren yazılar/şiirler yazıp Müeyyed dergisine ve Mısır gazetelerine

¹⁷ Hâtîm eş-Şikar, "Mutâbe'ât fi 's-sekâfe: ez-Zehâvî ve mevâhibuhu'l-aşliyye", *el-Aklâm* (Şubat 1985), 128; Nâşîr Hânî, *Muḥâḍarât 'an Cemîl Şidkî ez-Zehâvî* (Kahire: Câmî'atu'd-Duvelî'l-'Arabiyye, 1954), 1.

¹⁸ Enver el-Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, (Kahire: ed-Dâru'l-Kavmiyye li't-Tibâ'a ve'n-Neşr. ts.), 100.

¹⁹ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 54-55.

²⁰ Ârif Haccâvî, *İhyâu 'ş-şi'ri'l-Bârûdî ve 'z-Zehâvî ve Şevkî ve Hâfiz ve 'r-Ruṣâfî ve 'l-Cevâhirî* (Kahire: Dâru'l-Meşrik, 2018), 102.

göndermiştir. Cündî, 1908’de II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte; Meşrutiyet’in insanlara ifade, fikir ve yayın özgürlüğü fırsatı sağlayacağını ümit eden halkın bunu büyük bir sevinç ve tezahüratla karşıladığına dikkat çeker. Cündî, bu büyük hadiseden/gelişmeden dolayı Zehâvî’nin de büyük bir sevinç duyduğunu söyler. Böylece Irak edebiyatı II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte büyük bir edebi hareketin doğacağı yeni bir döneme girmiştir. Cündî bu hareketin öncülerinin ise Mahmûd Şükrü el-Alûsî’nin başkanlığını yaptığı Bağdat’taki Âlûsî medresesi, Şeyh Emîn Ğâlî’nin Basra’daki müftedâsı ve Bağdat’taki *Mektebetu Dîri’l-Udebâi’l-Kreliyyîn* okulu olduğunu ifade eder.²¹

Cündî’nin naklettiğine göre Irak 1920’de milliyetçiliğin, vatanseverliğin ve özgürlüğün başlangıcı sayılabilecek ve herkesin dilinden düşürmediği büyük ve şanlı bir devrim gerçekleştirmiştir. O, devrimle birlikte Osmanlı’nın izlerinin kaybolduğu ve Arap milliyetçiliğinin aleni ve net bir şekilde tezahür ettiği görüşündedir. Böylece Irak halkı için yeni bir mücadele dönemi başlamıştır. Cündî, artık bundan sonra İngiliz İhtilaline karşı koymak, yeni bir anayasa çıkarmak, halkı temsil etmek ve yeni yönetimden oluşan milliyetçi bir hayatın temellerini tesis etmek gerektiğini savunur. Yeni yönetimin başında ise önce Faysal sonrasında ise oğlu Gazi geliyordu. Bu uzun sürecin öne çıkan şairleri ise Zehâvî, Ruşâfî, Cevâhirî ve Kâzımî olmuştur.²²

Zehâvî’nin hayatında büyük bir öneme sahip olan diğer bir dönem ise 1921’de İngilizler tarafından Irak Devleti’nin krallığına getirilen I. Faysal dönemidir. Mekke emiri Şerîf Hüseyin’in oğlu olan I. Faysal, Arap milliyetçilik hareketinin önde gelen liderlerinden biridir. 12 yıl tahtta kalan Faysal, İngilizlerin desteğiyle ülkesi için bazı hizmetlerde bulunmuş ve 1930’da İngiltere ile imzaladığı antlaşma ile Irak’ın bağımsızlığına kavuşmasını sağlamıştır. 1933’te kalp krizinden ölen Faysal’ın yerine oğlu Gazi, Irak kralı olmuştur.²³ Zehâvî de gerek I. Faysal gerekse oğlu Gazi tahta gelirken onları öven methiyeler kaleme almıştır.

Hasan Hussein’in aşağıdaki tespiti bize I. Faysal döneminin nasıl başladığı hakkında önemli bilgiler vermektedir:

²¹ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ’iru’l-hurriyye*, 103.

²² Cündî, *ez-Zehâvî: şâ’iru’l-hurriyye*, 104-105.

²³ Mustafa L. Bilge, “Faysal I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1995), 12/264-265.

“Modern Irak 1920’de, Birinci Dünya Savaşı’nda İngilizlerin, Osmanlı vilayetleri olan Musul, Bağdat ve Basra’yı yeni bir siyasi oluşum haline getirip Osmanlıları yenilgiye uğratması sonucu oluşmuştur. Sonrasında Irak, İngiltere tarafından işgal edilmiş, daha doğrusu İngiliz mandasına girmiştir. 1930’a gelindiğinde Irak Hükûmeti İngiltere ile yirmi beş yıllık bir anlaşma imzalamış ve bağımsız bir devlet olmaya çalışmıştır. Irak bu anlaşma ile bağımsızlığın ilk adımını atmıştır. Böylece Irak, 3 Ekim 1932’de bağımsızlığını kazanmıştır. Aynı yıl bağımsız bir devlet olarak Milletler Cemiyeti’ne üye olmuştur.”²⁴

Mâhir Hasan Fehmî, Zehâvî’nin döneminde Irak’ın birçok alanda geri kaldığına dikkat çeker. Nitekim hem iktisadi alanda hem de sosyal hayatta büyük bir kargaşa vardı. Zira Irak’ta hem dinî anlamda hem de etnik olarak birçok unsurun varlığı söz konusuydu. Söz gelişi mezhepsel olarak ehli sünnet ve Şia mezhep mensupları mevcutken etnik yönden Araplar, Kürtler, Türkler ve İranlılar gibi birçok farklı milletin yanı sıra aşiretler ve şehir halkı gibi farklı kesimden oluşan bir halk vardı.²⁵

Cündî’ye göre Arapça lafızlarının bol olması, kudemayı taklit etmek ve alışlagelmiş şiir sanatlarına takılıp kalmak dönemin Irak edebiyatının en önemli özelliklerinden olmuştur. Ancak Zehâvî ile Ruşâfî geldiklerinde şiire yenilik getirmiş, ona büyük bir ivme kazandırmış ve şiiri, ilerlemesini engelleyen birtakım bağlarından kurtarmışlardır. Cündî, dönemin önde gelen şairlerinden olan Zehâvî, Ruşâfî ve Kâzımî’nin şiirlerinin temayül ve üslup açısından büyük farklılıklar göstermesine rağmen Irak halkının yaşantısına, mutluluklarına ve trajedilerine tercüman olduğuna dikkat çeker. Hatta Irak şiirinin, Arap dünyasında yenilik ve ilerleme konusunda Klasik Arap şiirine karşı cephe alan en önemli ekol olabileceğini iddia etmiştir.²⁶

Cündî’nin Zeki Mübarek’ten aktardığına göre modern Irak Edebiyatı; klasik Arap edebiyatının yanı sıra Fars edebiyatı, Türk Edebiyatı ve Mısır edebiyatı olmak üzere üç farklı kaynaktan beslenmiştir.²⁷ O, Modern Irak şiirinin Zehâvî, Ruşâfî, Kâzımî ve Muhammed Sa’îd el-Habûbî (1849-1915) ile bilindiğine ancak Irak edebiyatçılarının çoğunun Mısır’da yaşadıklarına vurgu yapar. Ona göre nesir alanında ise tarihçi Muhammed Behçet el-Eserî (1904-1996), dilci, tarihçi Mustafa Cevâd

²⁴ Hasan Hussein, *Kuzey Irak’ta Kadın Haklarının Gelişimi*, 19.

²⁵ Mâhir Hasan Fehmî, *Zehâvî* (Mısır: Vizâretü’s-Şekâfeti’l-Mısriyye, 2017), 16.

²⁶ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ’iru’l-hurriyye*, 105.

²⁷ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ’iru’l-hurriyye*, 105.

(1904-1969), akademisyen, tarihçi Abbâs Ğazâvî (1932-2005), Cevâd Ali (1907-1987), tarihçi Ahmed Sousa (1900-1982) ile araştırmacı, tarihçi Gurgis ‘Avâd (1908-1992) gibi fikri araştırmalar yapan, eserler telif eden ve yayımlayan bir grup araştırmacı ve bilgin sayılabilir.²⁸

Cündî; Zehâvî’nin II. Meşrutiyet öncesi, meşrutiyet sonrası ile bağımsızlık ve milliyetçilik dönemi olmak üzere toplamda üç dönemde elli yıldan fazla bir süreçte Irak edebiyatına katkı sağladığına dikkat çeker. Ona göre Zehâvî bu süreçte Irak’ı, Arapları, ifade özgürlüğünü ve kadının özgürleşmesini savunmuştur. Ancak muhafazakârlar onu eleştirmiş ve onun davasına karşı çıkarak ilerlemesine engel olmaya çalışmışlardır. Fakat o, zaman geçtikçe Zehâvî’nin Irak edebiyatının en önemli emarelerinden, zirve şahsiyetlerinden ve övünç kaynaklarından biri haline geleceğini ve daha iyi anlaşılacağını düşünür. Nitekim Zehâvî Irak edebiyatında parlak bir sayfa açmış ve çağdaş Arap edebiyatının önemli bir sembolü haline gelmiştir.²⁹

1.2.Hayatı

Edebi kalkınmanın önde gelen şairlerinden olan Cemîl Sıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî ez-Zehâvî (1863-1936) Bağdat müftüsü Muhammed Emin Feyzî’nin oğludur. Soyları Halid b. Velid’e dayanan Bâbân Kürtlerinin emirlerine mensuptur. 18 Haziran 1863’te Çarşamba günü Bağdat’ta doğmuş 23 Şubat 1936’da orada vefat etmiştir.³⁰

Zehâvî, “Zehâvîzâde Cemîl Sıdkî Efendi” lakabıyla da anılmıştır.³¹ Zehâvî’nin dedesi Mollâ Ahmed el-Bâbânî, kardeşi ile yaşadığı küçük bir anlaşmazlıktan sonra Kirmanşah emirliğine sığınarak buraya bağlı olan Zehâv şehrine yerleşir. Emir, zamanla sempatisini kazanan Mollâ Ahmed’i oğlu için hoca olarak seçer. Seneler sonra Emir’in oğlu kocaman bir delikanlı olur ve hocasına olan sevgisi ve bağlılığı gittikçe artar. Bu arada emirin oğlu evlenmek ister ve babası da onu asil bir ailenin kızı

²⁸ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ‘iru’l-hurriyye*, 106-107.

²⁹ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ‘iru’l-hurriyye*, 107-108.

³⁰ Rafâil Butţî, *Sihru’ş-şi‘r* (Mısır: el-Matbaatu’r-Rahmâniyye, 1922), 4; Eyyûb Ebû Deyye, *Mevsû‘atu a’lâmi’l-fikri’l-‘arabiyyi’l-hadîs* (Amman: el-Mektebetu’l-Vaţaniyye, 2019), 4; Mîr Başrî, *A’lâmu’l-edeb fi’l-‘Irâki’l-hadîs* thk. Celîl el-‘Atiyye (Londra: Dâru’l-Hikme, 1994-1415), 1/97.

³¹ Selâme Mûsa, “Taġadümü’l-‘ulûm ve’l-fünûn -mübtikirâtuz-Zehâvî-“, *el-Mecelletu’l-Cedîde* 2 (Şubat 1936), 54.

ile nişanlar. Tam da düğün hazırlıklarını yaparken büyük bir hastalığa yakalanır ve artık ölümü yaklaşır. Ölmeden önce hocasını mükafatlandırmak isteyen Emir'in oğlu, babasından hocasını nişanlısı ile evlendirmesini talep eder. Babası da oğlunun son isteğini yerine getirir ve Zehâvî'nin dedesi öğrencisinin nişanlısı ile evlenir. Bu evlilikten Zehâvî'nin babası Muhammed Feyzî doğar. Öğrencisinin vefatından sonra Mollâ Ahmed Kirmanşah'ta uzun süre kalmaz. Oğlu ve eşi ile birlikte asıl vatani olan Süleymaniye'ye döner. Burada aile, çocukları Muhammed Feyzî'yi doğduğu yer olan Zehâv'a nispet ederler. Böylece Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî de babasının doğum yeri olan Zehâv'a nispet edilmiştir. Süleymaniye'deki Bâbân devleti yok olunca babası Bağdat'a göç eder ve 1273/1856'da Irak'a müftü olarak atanır. Saygın bir Kürt aileye mensup olan annesinin ismi ise Feyrûzec'tir.³² Ancak Zehâvî hayatını yazdığı bir risalesinde asabi olan annesinin isminin asabi mizaçlı biri anlamına gelen "Beyrûz" isminden almış olabileceğini belirtir.³³ Zehâvî'nin birçok kardeşi olmuştur.³⁴

Ahmed Muhammed 'Ays'ın Zehâvî'den naklettiğine göre Zehâvî'nin annesi, çocukları ile birlikte Zehâvî'nin babasından ayrı bir evde yaşıyordu. Babası onu daha iyi eğitmek için çocuk yaşta annesinden ayırır. Bu yüzden şair küçük yaştan itibaren anne şefkatinden uzak bir şekilde yaşamıştır.³⁵

Zehâvî gençliğinin ilk yıllarında satış için arz olunan Çerkez bir cariyeyi sevmiş ancak bu durumu babasına anlatmaktan çekinmiştir. Cariyenin de Zehâvî'nin kendisini sevdiğinden haberinin olmadığını söyleyen Ahmed Fuâd; Bu durumun, Zehâvî'yi kadın haklarını savunmaya iten sebeplerden biri olabileceğini söylemiştir.³⁶ Zehâvî yirmi beş yaşında iken babası onu; aklı, güzelliği ve ahlakı ile hayatına mutluluk katan ve erdemli bir kadın olan on altı yaşındaki³⁷ Türk asıllı Zekiye Hanımefendi ile evlendirmiştir. Bu mutlu evliliğe rağmen Zehâvî İstanbul'da olduğu sıralarda bazı kadınlar onun gönlünü çelmiştir. Zehâvî bu durumu kendisi de itiraf etmiş ve "Râhîl" adında Yahudi bir İspanyol kızı sevdiğini söylemiştir. Zehâvî ile aşk

³² Buttî, *Sihru 'ş-şî'r*, 4; Ebû Deyye, *Mevsû'atu a'lâmi'l-fikri'l-'arabiyyi'l-ḥadîs*, 156.

³³ Cemil Sıdkî ez-Zehâvî, "Resâilu'z-Zehâvî", haz. Ahmed Muhammed 'Ays, *el-Kâtibu'l-Mısrî* 16 (Ocak 1947), 640.

³⁴ Fehmî, *Zehâvî*, 36-37.

³⁵ Cemil Sıdkî ez-Zehâvî, "li'l-Hakîka ve't-târîḥ -resâilu'z-Zehâvî-", haz. Ahmed Muhammed 'Ays, *el-Kâtibu'l-Mısrî* 15 (Aralık 1946), 457.

³⁶ Ni'mât Ahmed Fuâd, "el-Mer'e fî şî'ri'z-Zehâvî", *er-Risâle* 1039 (Aralık 1963), 10.

³⁷ Zehâvî, "Resâilu'z-Zehâvî", 640.

yaşayan bu kadın bazen onu evinde ziyaret ederdi. Hilâl Nâcî bu aşkın onun şiirlerine son derece etki ettiğini ancak Zehâvî'nin, kadınların cazibesine ve aşkın göz alıcı güzelliklerine kendisini kaptırmadığına dikkat çeker.³⁸ Zehâvî, İstanbul'da hapsedildiğinde, bakire olan Yahudi İspanyol sevgilisi onun için ağlamıştır. Zehâvî bu aşkın, nazmettiği aşk şiirlerinin üzerinde büyük etkisinin olduğunu söyler.³⁹

Zehâvî'nin beyaz bir eşiği ve mütevazı bir hizmetçisi vardı. Hayvan sever de olan şairin “Velek” adında siyah yavru bir köpeği de vardı. Birtakım alışkanlıkları olan Zehâvî; aşırı tütün tüketir, kahvelerde ve sosyal alanlarda nargile içer ve tavla oynardı.⁴⁰ Gençliğinde ciddiyetten uzak neşeli biri olan Zehâvî;⁴¹ sinema izlemeye çok düşkün olup Mısır'a, Mısır'ın edebiyatına, sanatına, tiyatrosuna ve müziğine ilgi duymuştur.⁴²

Erken yaşta evlenen Zehâvî⁴³ hiç çocuk sahibi olmamıştır. Bu durum ona sorulduğunda bunun kendisinden kaynaklanmış olabileceğini söylemiştir.⁴⁴ Enver el-Cündî, şairin bu durumunun; onun psikolojik açıdan huzursuz olmasının sebeplerinden biri olabileceğini söylemiştir.⁴⁵

Hayatı boyunca çocuk sahibi olmayan Zehâvî, aşağıdaki şiirinde bir kız çocuğunu “kızım” olarak tasvir eder. Şairin bu şiiri onun kız çocuklarına duyduğu sevgiyi yansıması açısından önemlidir:

كَطَلَى فِي حَنِيٍّ وَتَأْتِي وَتَذْهَبُ	إِنِّي قَدْ تَرَعَرَعْتُ فِيَّ تَلْعَبُ
فَهِيَ تَحْكِي حَمَامَةً تَقْلُبُ	تَنْزَرِي مِنَ النَّشَاطِ أَمَامِي
بُعْغَامٍ لَهُ فُؤَادِي يَطْرَبُ	وَهِيَ مِثْلَ الْعَزَالِ تَشْدُو وَرَائِي
يَسْتَبِي حُسْنُهُ الْعُقُولَ وَيَنْهَبُ	حِفَّةً تُطْرَبُ الثُّفُوسَ وَصَوْتُ
سَأَلْتَنِي عَنْ كُلِّ شَيْءٍ وَمَطْلَبُ	وَإِذَا مَا مَشَتْ مَعِي فِي طَرِيقِ

³⁸ Hilâl Nâcî, *ez-Zehâvî ve dîvânuhu 'l-mefkûd* (Kahire: Dâru'l-‘Arab li'l-Bustânî, t.s.), 27.

³⁹ Zehâvî, “li'l-Hakîka ve't-târih -resâilu'z-Zehâvî-”, 463.

⁴⁰ Buttî, *Sihru's-ši'r*, 15.

⁴¹ Mîr Başrî, *A'lâmu'l-edebe*, 1/100.

⁴² Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 101.

⁴³ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 109.

⁴⁴ Nâcî, *Zehâvî ve dîvânuhu 'l-mefkûd*, 163.

⁴⁵ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 110.

إِنْتَبِي هَذِهِ خُلَاصَةُ نَفْسِي فَهِيَ مِنِّي مِثْلَ الْحَيَاةِ وَأَطْيَبِ
رَبِّ صُنْهَا حَتَّى تَكُونَ فَتَاةً ثُمَّ أُمًّا تَرْعَى ابْنَهَا لِيُهْدَبِ

*Kızım büyüdü ve artık oynuyor, bir ceylan yavrusu gibi gidip geliyor yanımda.
Taklalar atan güvercin gibi önümde zıplayıp duruyor sevinçle, aşkla.
Bir ahu misali terennüm ettiği şarkı ile ruhumu okşuyor arkamda.
Gönülleri coşturan bir canlılık, güzelliğiyle akılları büyüleyen ve esir alan bir
sestir (adeta).*

*Her türlü isteğini karşılamamı ister benimle birlikte yürüdüğünde yolda.
Bu kızım canımın içidir. O benim için hayat gibidir. Daha güzeldir hatta.
Rabbim onu genç bir kız ve anne olana kadar koru ki oğlunu alsın
korumasına.⁴⁶*

Zehâvî'nin yukarıdaki beyitlerde “kızım” diye hitap ettiği kişi, evlatlık olarak aldığı bir kız çocuğudur. Şair kızını, etrafında oynayıp eğlenen bir ahu yavrusuna benzetmiştir.

Zehâvî, Osmanlı Devleti günlerinde saygınlık kazanmış ve makam sahibi olmuştur. İngilizler ve Faysal döneminde ise yeni yönetimle yakınlaşarak itibar kazanmaya çalışmıştır. Faysal'ın vefatından sonra gerek yaşlılığını gerekse fikirlerini kale almayan insanların baskısını görmüştür.⁴⁷

1.2.1. Kişiliği

Zehâvî'nin bedensel yönden zayıf, kafasının ve burnunun büyük, alnının geniş, yüzünün ince olduğu ve yıldızlar gibi ışıldayan gözlerinin parlak zekasına işaret ettiği söylenmiştir. Babası onun asabiliğinin annesinin genlerinden ona geçtiğini belirtir. Gayri tabii ve alışılmamış güçlü darbeleri olduğu için arkadaşları ona “mecnun”; acelecî, tez canlı ve pervasız olduğu için de الطَّائِش derlerdi. Zira Hasan Fehmî'ye göre arkadaşlarının içinde bağırdıklarında en yüksek sesli olanı, güreştiklerinde onların en güçlüsü ve yarıştıklarında en hızlı koşanıydı. Ayrıca ata binme ve şiir okuma gibi bazı

⁴⁶ Cemîl Sıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî ez-Zehâvî, *Dîvânü'z-Zehâvî* (Mısır: Matbaatu'l-Asriyye, 1924), 77-78; Cemîl Sıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî ez-Zehâvî, *el-Lubâb* (Bağdat: Matbaatu'l-Furat, 1928), 18.

⁴⁷ Haccâvî, *İhyâu's-şi'i*, 102.

hobileri vardı. Bütün bu özelliklerinin yanında Zehâvî fikirlerinde de liderliğin tacıydı.⁴⁸

Rafâîl Buttî, Zehâvî'ye iyice yaklaşıldığında onun ince yüzünde, parlak gözlerinde ve geniş alındaki çizgilerde akli çalışmalarındaki yoğun meşguliyetin açık bir şekilde görüldüğüne dikkat çeker. Buttî'nin aktardığına göre Zehâvî keskin zekası ve mükemmel yeteneği ile bilinirdi. Şakaklarından sarkan ağarmış saçları ve seyrek sakalı da filozofların zühdünü ve münzevi hayatlarını çağrıştırıyordu. Nükteli hikayeleri ve mizahi fıkraları seven Zehâvî bu türden birçok hikaye ezberlemiş olup⁴⁹ nüktedan bir kişiliğe sahipti.⁵⁰

Zehâvî de bir şiirinde fiziksel görünümünün gerçek hayat hikayesini yansıttığını şöyle anlatır:

إِذَا نَظَرْتُ صُورَتِي قَرَأْتُ مِنْهَا سِيرَتِي
كَأَنَّ سِيرَتِي صَحِيفَةً وَرَاءَ صُورَتِي

Suretime baktığımda hayat hikayemi okursun onda.

*Hayatım, suretimin arkasında bulunan bir sayfadır adeta.*⁵¹

Zehâvî, 1932 yılında kaleme aldığı otobiyografik bir yazısında, övgüye mazhar olmaktan haz duymadığını, eleştirilmekten ise rahatsızlık duymadığını; fakat yüzüne karşı övgüde bulunup arkasından kötü konuşan kimselerden nefret ettiğini ifade eder. Bununla birlikte, İran'da katıldığı bir festivalin ardından öğrencisine sarf ettiği bazı ifadeler, Zehâvî'nin aslında övülmekten ve takdir edilmekten memnuniyet duyduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim şair 1934'te Tahran'da düzenlenen Firdevsî (ö. 411/1020) festivaline Irak'ı temsilen öğrencisi Ahmet Hâmid es-Sarrâf ile birlikte katılmıştır. Zehâvî, Rıza Paşa Behlevî gözetiminde yapılan ve devlet erkânı, edebiyatçılar ile müsteşriklerin katılımıyla düzenlenen törende daha önce hazırladığı fevkalade güzel Farsça bir kasideyi okur. Şiiri bitirdiğinde dinleyenler yüksek sesle bağırarak onu alkışlarlar. İran Başbakanı Sadrazam da onun yanına gider ve edebiyatını/ilmini takdir, faziletini takrir etmek için onun elini öper. Zehâvî akşam

⁴⁸ Fehmî, *Zehâvî*, 41-43, 45.

⁴⁹ Buttî, *Siḥru 'ş-şi'*, 14-15.

⁵⁰ Fehmî, *Zehâvî*, 194-195.

⁵¹ Zehâvî, *Dîvân*, 260.

otele döndüğünde öğrencisi Sarrâf'ı yanına çağırır ve Bağdat'a döndüklerinde Sadrazam'ın onun elini öpme mevzusunu insanlara anlatmasını ister.⁵² Bu da şairin ülkesi ve halkı tarafından takdir ve takrir edilmek istediğini göstermektedir.

Enver el-Cündî'nin tespitne göre Zehâvî kılık kıyafetinde ve yiyeceğinde sade ve gösterişsiz olmayı tercih etmiştir.⁵³ Mütevazı bir hayat yaşamayı seçmiş, kibirden ve insanlara yukarıdan bakmaktan kaçınmıştır.⁵⁴

Nâsır Hânî; Zehâvî'nin hayal gücü geniş, çok duyarlı, kendisine aşırı güvenen ve şiirini çok beğenen biri olduğunu ifade eder. Bu sebeple eleştirilmekten rahatsız olur bunu kendisine yapılmış bir zulüm ve baskı olarak görürdü. Zehâvî; ülkesinde bir garip ve mazlum olduğunu hatta bazı zamanlar hayatının tehlikede olduğunu düşünmüştür. Bu psikolojik durum onun sürekli tedirgin olmasına, acı çekmesine sebep olmuş ve onu halkına kırgın bir şekilde Irak'tan ayrılıp⁵⁵ Suriye ve Mısır'a gitmek zorunda bırakmıştır.⁵⁶

Zehâvî makam ve mevki elde etmek için kişiliğinden ve onurundan ödün vermediğini, ömrü boyunca hak ve hukuku savunacağını bir şiirinde şöyle anlatır:

أَنَا لَمْ أَطْلُبْ بِالْتَرْتُلُفِ حَاهَا فِي حَيَاتِي أَوْ أَنْ أَكُونَ غَنِيًّا
كُنْتُ لِلْحَقِّ كُلِّ عُمَرِي وَفِيَّ وَسَائِفِي حَتَّى أَمُوتَ وَفِيَّ

Hayatımda bir makam elde etmek veya zengin olmak için dalkavukluk yapmadım.

*Hayatım boyunca hak için vefalı davrandım ve ölene dek de sadık kalacağım.*⁵⁷

Zehâvî insanlardan, dünyanın şatafatından müstağni bir şair olmuştur. Nitekim hiçbir zaman mal mülk ve para için şiir söylemediğini dile getirmiştir. Şair, hayatını anlattığı bir yazısında bu durumu şöyle anlatır: “*Hayatım boyunca onurlu bir şekilde yaşadım. I. Faysal aylık 600 rupi maaş ile beni kendi şairi olarak görevlendirdi. O zamanki fakirliğime rağmen bu teklifi şu dilekçe ile reddettim: ‘Ben, kendisine atılan*

⁵² Mîr Başrî, *A'lâmu'l-edeb*, 1/102-103.

⁵³ Buttî, *Sihru's-şi'r*, 15.

⁵⁴ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 101.

⁵⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 345.

⁵⁶ Hânî, *Muḥâdarât*, 3.

⁵⁷ Cemîl Şidkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî Zehâvî, *el-Evşâl* (Bağdat: Matbaatu'l-Bağdat, 1934), 70.

yeme tamah ederek öten o bülbül değilim'. Sonra şöhretim yayıldığında kabul etmem durumunda maaşımın 800 rupi olarak artırılacağı söylendi. Ben ikinci kez reddettim. Bu, kibrimden değil; ücretle söylenen şiirin içten ve samimi şiir olamayacağına olan inancımdandı. İnaniyorum ki Kral hazretleri bu görevlendirme ile benim refahıma vesile olmaktan başka bir şey istememiştir. Zira onun ne benim övgüme ne de başkasının övgüsüne ihtiyacı vardır.”⁵⁸

Zehâvî'nin aşağıdaki dizeleri de onun, zengin olmak yerine onurlu bir hayatı tercih ettiğini göstermektedir:

رُبَّ مَالٍ هُوَ لَوْ شِئْتُ
إِقْتِنَاءً عِنْدَ لَمْ يَسِي
إِنَّمَا تَمْنَعُنِي عَنْ
نَمْلِهِ عِزَّةُ نَفْسِي

Nice servetler dokunmaya azmettiğimde elimin altında olurdu dileyeydim.

Ancak ona sahip olmama engeldir izzetinefsim.⁵⁹

Zehâvî'nin, şiirlerini maddi bir kazanç için söylemediği başka bir şiirinde ise şöyle dile getirilmiştir:

Şiirden bir kazanç ummuyorum, fakirliğime de deva değil.

Ey şiir! Sen çarşılarda alınıp satılabilecek (ucuz ve basit) bir meta değilsin.⁶⁰

1.2.2. Hastalığı ve Çektiği Sıkıntılar

Zehâvî, genç yaşlarında omuriliğini etkileyen ciddi bir hastalığa yakalanmıştır. Elli beş yaşına geldiğinde sol bacağına kısmi felç meydana gelmiştir. Bu sağlık problemleri, yaşamı boyunca devam etmiş ve tam anlamıyla iyileşmemiştir. Altmış yaşına ulaştığında fiziksel gücü önemli ölçüde azalmış, kısa mesafeleri yürümekte dahi zorlanır hâle gelmiştir. Rafâîl Buttî'nin aktardığına göre, Zehâvî bir yere gitmek istediğinde ulaşımını genellikle beyaz bir eşekle sağlamaktaydı. Aynı kaynağa göre, onu en fazla rahatsız eden sağlık sorunu sinirsel ağrılardı. Nezle, kronik öksürük ve felç gibi rahatsızlıklar nedeniyle sürekli bir yorgunluk hâli yaşamış; bu durum, hayatının büyük bir bölümünü etkilemiştir. Zehâvî, sağlık durumunun etkisiyle bir

⁵⁸ Zehâvî, “li'l-Hakîka ve't-târîh -resâilu'z-Zehâvî-”, 465-466.

⁵⁹ Zehâvî, *Dîvân*, 395.

⁶⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 346.

veya iki beyitten fazla şiiri doğaçlama olarak söyleyemediğini, ayrıca hafızasının zayıf olmasının da bu hastalıklarla ilişkili olabileceğini ifade etmiştir.⁶¹

Ömrünün sonlarında kötürüm, damar tıkanıklığı ve bunların dışında farklı hastalıklara yakalanan Zehâvî Bağdat, İstanbul ve Mısır gibi şehirlerde en meşhur doktorlardan tedavi görmüş ancak şifa bulamamıştır. Bu hastalıklardan dolayı birinden yardım almadan tek başına yürüyemiyordu. Zehâvî gençliğinde ve yetişkinliğinde rüyasında yürüdüğünü söylemiştir.⁶² Hatta şair; bir keresinde gördüğü rüyanın dehşetinden dolayı odadaki ayna, Çin tabakları, değerli lamba ve avizeleri kırdığını, meydana gelen kırık camlardan dolayı ellerinin kanadığını, karısının bu durum karşısında çok korktuğunu söylemiştir. Bir defasında ise ikinci katın balkonundan kendini birinci kata attığını ancak bazı ezik ve morluklarla kurtulduğunu ifade etmiştir.⁶³

Zehâvî fiziksel rahatsızlıklarının yanı sıra Irak'ta ve Arap ülkelerinde meydana gelen hadiselerden de son derece etkilenmiş, sıkıntılı, tedirgin ve sitemkar bir hayat yaşamıştır. Enver el-Cündî, karamsarlık, öfke, üzüntü ve şikayet gibi duyguların onun hayatında tebarüz eden en önemli belirtiler olduğunu ifade eder. Cündî'ye göre hayatı boyunca yakasını bırakmayan rahatsızlıkları ve hastalıkları onun davranış ve tutumlarına etki etmiştir. Dolayısıyla yaşadığı endişe, kaygı ve stresin bundan kaynaklandığı düşünülmüştür.⁶⁴

Zehâvî genç yaşta felç olmasından dolayı hayatından muzdarip olmuş ve temenni ettiği birçok şeyi yapamamıştır. Bu durum şiirlerine şöyle yansımıştır:

قَدْ كُنْتُ أَقْدِرُ أَنْ أَسْعَى عَلَى قَدَمَيَّ وَأَنْ أُغَيِّرَ سَيْرَ الشَّعْبِ بِالْقَلَمِ
حَتَّى إِذَا نَالَتِ الْأَيَّامُ مِنْ هِمَمِي عَجَزْتُ عَمَّا عَلَيْهِ كُنْتُ مُقْتَدِرًا
وَالْمَرْءُ يَعْجُزُ أَحْيَانًا وَيَقْتَدِرُ

Ayaklarımla yürüyebiliyorum ve kalemimle halkın gidişatını değiştirebiliyordum eskiden.

⁶¹ Zehâvî, "li'l-Hakîka ve't-târih -resâilu'z-Zehâvî-", 464.

⁶² Nâcî, *ez-Zehâvî ve dîvânuhu 'l-meşkûd*, 28.

⁶³ Zehâvî, "li'l-Hakîka ve't-târih -resâilu'z-Zehâvî-", 464.

⁶⁴ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru 'l-hurriyye*, 99-100.

Ama daha önce yapabildiğim şeyleri yapamaz oldum günler beni düşürünce güç ve kuvvetten.

*Öyle ya kâh aciz olur kâh muktedir olur insan.*⁶⁵

Zehâvî'nin bu durumdan duyduğu rahatsızlık ve huzursuzluk başka bir dizesinde ise şöyle anlatılır:

مَا نَأَلْتُ النَّفْسُ مَا كَانَتْ تُؤْمَلُهُ يَا خَبِيبَةَ النَّفْسِ بَلْ يَا وَضِيعَةَ الْأَمَلِ
وَقَدْ أُحَاوِلُ أَنْ أَسْعَى فَتَمْنَعُنِي رَحْلٌ رَمَتْهَا يَدُ الْأَيَّامِ بِالشَّلَلِ

Kişi umut ettiği şeyleri elde edemiyor. Ne büyük bir başarısızlık! Daha doğrusu bu nasıl bir hayal kırıklığı!

*Yürüyebilmek için gayret ediyorum. Fakat günlerin felç ettiği ayağım bana engel oluyor.*⁶⁶

Şairin muzdarip olduğu müzmin hastalığı ömrü boyunca yakasını bırakmamıştır. Haliyle bu durum onu huzursuzluğa, endişeye, strese sevk etmiş ve gergin bir hayat yaşamasına sebep olmuştur.

Zehâvî aşağıdaki dizelerde de hastalığının kendisini artık tamamen esir aldığını, öbür âleme göç etmenin zamanı geldiğini hüznü dolu şu dizelerle dile getirir:

ذَهَبَتْ قُوَّتِي وَعَشَّشَ ضَعْفِي صَحَّ نِصْفِي وَشَلَّ لِلدَّاءِ نِصْفِي
وَلَقَدْ حَانَ أَنْ أُلَاقِي حَتْفِي ثُمَّ أَبْلَى حَتَّى أَكُونَ رَمِيمًا

Gücüm tükendi, zayıflık adeta yuva kurdu [bedenime]. Vücudumun yarısı sağlıklı, yarısı ise hastalıktan dolayı felçlidir.

*Ölümüm yaklaştı artık. Sonunda da [kemiklerim] toz olana kadar çürüyüp gideceğim.*⁶⁷

Nâsır Hânî'nin aktardığına göre Zehâvî hayattan çok bıkkınlık duyup huzursuz olduğunda Osmanlı dönemindeki güzel günlerinin geri gelmesini ve Osmanlı Devleti'nin baki olmasını temenni etmiştir.⁶⁸ Hatta şair bu konudaki serzenişini ve

⁶⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 324; a. mlf., *Lubâb*, 31.

⁶⁶ Zehâvî, *Lubâb*, 39.

⁶⁷ Zehâvî, *Lubâb*, 293.

⁶⁸ Hânî, *Muḥâdarât*, 13.

üzüntüsünü dile getirdiği ve *أَيْنَ عَزِّي فِي دَوْلَةِ الْأَثَرَاكِ* şeklinde başlayan bir kaside de kaleme almıştır.⁶⁹

Zehâvî yine muhtelif şiirlerinde siyasetin, sıkıntılar içerisinde yaşamayı kendisine reva gördüğünü⁷⁰, Bağdat halkının kendisini kafirlik (dinsizlik) ve zındıklıkla (inkarcılık) suçladıklarını,⁷¹ insanların hakikat konusunda meclislerinde kendisini inkar ettiklerini⁷² ve hatta çektiği sıkıntılardan dolayı ölüme bile razı olduğunu dile getirmiştir.⁷³ Şair başka bir şiirinde ise yaşlılığında da hayatından memnun olmadığını, altmış yaşından sonra artık ağlamasının veya gülmesinin kendisi için pek de önemli olmadığını anlatır.⁷⁴

Zehâvî genişliğine rağmen Bağdat'ın kendisi için adeta bir kabre dönüştüğünü şöyle ifade eder:

وَصَافَتْ بَنَاتُ بَغْدَادُ حَتَّى كَانَتْهَا عَلَى رَحْبِ فِيهَا لِأَبْنَائِهَا قَبْرُ

*Bağdat bize dar geldi. Öyle ki genişliğine rağmen kendi evlatları için adeta bir kabir gibi oldu.*⁷⁵

Şair hayatı boyunca gerek iyi gerek kötü yaşamın envaiçeşit suretlerini gördüğünü bu yüzden artık olumlu veya olumsuz şeylerin kendisi için aynı olduğunu şu dizesi ile anlatır:

وَقَدْ ذُقْتُ حُلُوَ الْعَيْشِ دَهْرًا وَامْرَةً إِلَى أَنْ تَسَاوَى فِي فَمِي الْحُلُوُّ وَالْمُرُّ

*Uzun bir süre hayatın tatlı ve acı yönlerini yaşadım. Öyle ki artık ağızımda tatlı ve acı aynıdır.*⁷⁶

Zehâvî bütün bu sıkıntılar karşısında kendisine hayatta kalma takati ve gücü veren bir grup gencin olduğunu şöyle dile getirir:

⁶⁹ Zehâvî, *Dîvân*, 201.

⁷⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 352.

⁷¹ Zehâvî, *Dîvân*, 365.

⁷² Zehâvî, *Dîvân*, 358.

⁷³ Zehâvî, *Dîvân*, 356.

⁷⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 350.

⁷⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 369.

⁷⁶ Zehâvî, *Dîvân*, 370.

وَلَوْلَا شَبَابٌ أَيْدُونِي بِنَصْرِهِمْ لَمَا كَانَ لِلْكَسْرِ الَّذِي هَاضَنِي جَبْرٌ

*Başarılarıyla beni destekleyen bir grup genç olmasaydı beni ufalayan kırılmanın onarımı olmazdı.*⁷⁷

Zehâvî her şeye rağmen felaketlere karşı çok sabırlı ve dayanıklı olduğunu söyler.⁷⁸ 1933'te hayatını anlattığı bir yazısında müfterilerin ithamlarından rahatsız olduğunu şöyle dile getirir: “Ölümümün yakın olduğunu görüyorum. Ölüm beni endişelendirmiyor. Ancak ölümümünden sonra hakkımda yayılacak olan zındıklık ve dinden çıkma iftiralarından dolayı ailemin üzülmesi beni kaygılandırıyor. Bunu düşünmek bile beni huzursuz ediyor.”⁷⁹

Zehâvî, hayatında iki dönemin kendisi için çok sıkıntılı geçtiğini şöyle anlatır: “Hayatımın iki dönemi çok sıkıntılı geçti. Birincisi; II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi talebi ile Jön Türklerle ittifak ettiğim için Sultan Abdülhamid’in ceza olarak beni hapsedmesi ve muhafızların gözetiminde zelil bir şekilde ülkeme sürgün edilmemdir. Diğeri ise 23 yıl önce (1910) Mısır’daki el-Müeyyed dergisinin Kadını Savunmak adlı makalemi yayımlaması üzerine Irak halkının bana karşı ayaklanmasıdır. Öyle ki öfkeli halkın bana suikast yapacağı korkusuyla bir hafta boyunca evime kapandım.”⁸⁰

Zehâvî topluma büyük hasar veren kötülüklerin ıslah edilmediği takdirde toplumu kuşatacak olan yakın tehlikeyi öngöremeyen mutaassıp dindarların kendisine hakarete bulunmamalarını istirham etmektedir. Bu konuda şöyle der: “Ben bu sözümle kimseyi herhangi bir eylemde bulunmaya zorlamıyorum. İstemeyen, görüşümü kabul etmek zorunda değildir. Ben sadece bana yapılacak olan zulmü bildiğim halde ferdi olduğum topluma duyduğum sevgiden dolayı görüşümü beyan eden aklın bir elçisiyim.”⁸¹

⁷⁷ Zehâvî, *Dîvân*, 370.

⁷⁸ Zehâvî, *Dîvân*, 368.

⁷⁹ Cemil Sıdkî ez-Zehâvî, “Resâilu’z-Zehâvî”, haz. Ahmed Muhammed ‘Ays, *el-Kâtibu’l-Mısrî* 25 (Ekim 1947), 94.

⁸⁰ Zehâvî, “Resâilu’z-Zehâvî”, 94. Abdürrezzâk el-Hilâlî ise kaleme aldığı bir makalede, mezkûr makalenin isminin *el-Mer’e ve Hukûkuhâ fi’l-İslâm* (Kadın ve İslamdaki Hakları) şeklinde olduğunu söylemiştir. Bk. Abdürrezzâk el-Hilâlî, “ez-Zehâvî şâ’iru’l-‘Irâk”, *el-‘Arabî*, 60 (Kasım 1963), 62.

⁸¹ Cemil Sıdkî ez-Zehâvî, *el-Mücmel mimâmâ erâ* (Tab’u’l-A’lâm 2: 133, *el-Felsefetu’ş-Şarkıyyetu’l-Hadîs*, 1923), 94.

Zehâvî'nin kadın haklarını savunan bir makalesinin Mısır'da yayımlanan el-Müeyyed gazetesinde neşredilmesi,⁸² özellikle halk arasında ciddi tepkilere yol açmış; bu nedenle şair ağır eleştirilere, hatta hakaret ve lanetlemelere maruz kalmıştır.⁸³ Bununla birlikte Enver Şâûl, tüm hastalıklarına ve yaşadığı zorluklara rağmen Zehâvî'nin, ister dost ister muhalif, ister samimi ister ikiyüzlü olsun herkese karşı hayatı tutkulu bir aşkla kucaklayan bir bakış açısına sahip olduğunu belirtir.⁸⁴

1.2.3. Çalıştığı Kurumlar ve Görevleri

Gençliğinde iştigal edeceği bir mesleği olmayan Zehâvî, hayatı boyunca felsefe ve edebiyatla uğraşmıştır.⁸⁵ İlmî kimliğinin yanı sıra Osmanlı ve Irak bürokrasisinde de görev yapmış olan şair siyasî bir kişiliğe de sahipti.

1886'da henüz otuz yaşına basmadan Bağdat vilayeti Bağdat Eğitim Komisyonu (Maarif Meclisi) üyesi olarak atanmıştır. Akabinde 1888'de Hükümet Matbaası Müdürlüğü ve Irak'ın resmi gazetesi *ez-Zevrâ*'nın (الزُّوراء) Arapça bölümünde editör olarak çalışmıştır.⁸⁶ 1890'da ise Bağdat İstinaf Mahkemesi üyeliği yapmıştır.⁸⁷ İstanbul'a gittikten sonra 1897'de Osmanlı Hükümetinin Yemen'e gönderdiği Yemen Islah Heyeti Reisliğini yaparak aynı zamanda burada genel vaizlik de yapmıştır. Dokuz ay Yemen'de kalan şair,⁸⁸ sonra İstanbul Mülkiye Mektebi'nde İslam Hukuk Felsefesi bölümünde, Bağdat Hukuk Medresesi Dergisi'nde ve Darü'l-Fünûn'da Arap Edebiyatı gibi eğitim kurumlarında müderrislik yapmıştır. İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencilerine verdiği dersler *Hikmet-i İslamiye Dersleri* ismi ile Dârü'l-Fünûn dergisinde yayımlanmıştır. Bu esnada İstanbul'un önde gelen büyük dergilerinin yayımladığı Türkçe felsefî makaleler de yazan şair, hastalığı şiddetlenince Bağdat'a dönmüştür.⁸⁹

⁸² Zehâvî, "Resâilu'z-Zehâvî", 641. isimli kasidesinde el-Müeyyed gazetesi, *Kadını Korumak* adlı makalesini yayımlayınca maruz kaldığı baskı ve tehditlere karşı Zehâvî'nin duygu ve hisleri dile getirilmektedir. Bk. Zehâvî, *Dîvân*, 276-277.

⁸³ Zehâvî, "Resâilu'z-Zehâvî", 641.

⁸⁴ Enver Şâûl, "Zikreyâtî ve inşibâ'âtî 'an Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî", *el-Edeb ve'l-Fenn* 4 (Eylül 1946), 89.

⁸⁵ Zehâvî, "li'l-Hakîka ve't-târîh -resâilu'z-Zehâvî-", 461.

⁸⁶ Fehmî, *Zehâvî*, 170.

⁸⁷ Buṭṭî, *Sihru's-şi'r*, 4-5.

⁸⁸ Zehâvî, "Resâilu'z-Zehâvî", 641.

⁸⁹ Buṭṭî, *Sihru's-şi'r*, 7-8, 13; Hânî, *Muḥâdarât*, 1-2.

1912’de Osmanlı Devleti’nde Mecils-i Mebûsan’da Muntefik Sancağı milletvekilliğine seçilerek İstanbul’a giden Zehâvî, burada Bağdat’ı temsil ederek toplantı ve müzakerelere katılmıştır. Fakat birkaç ay sonra meclis feshedilince⁹⁰ yani I. Dünya Savaşı başlamadan hemen önce Bağdat’a dönmüştür. Parlamento oturumlarına katılmak üzere orada kalmış ve arkadaşı Ruşâfî’nin aksine 1919’a kadar İstanbul’a dönmemiştir. Bunun yanında Zehâvî defalarca parlamentonun müzakerelerine katılmış, vergilerin fakirlerin evlerinden tahsil edilip asiller ile Osmanlı hanedanı hizmetçilerinin konaklarının muaf tutulmasına itiraz etmiştir.⁹¹ Osmanlı parlamentosunda birçok pozisyonda Arapların ve Irak halkının haklarını özgür bir şekilde savunmuştur. Onun vatanına olan sadakatini ve vicdan özgürlüğünü gösteren bu durum gazetelerde herkes tarafından duyulmuştur.⁹² 19 Şubat 1920’de Hukuk Mektebi’ne Arapça hocası olarak seçilen Zehâvî, 1920 Mart ayından kurulun lağvedildiği 30 Haziran 1921 tarihine kadar Adalet Bakanlığı’nda *Osmanlı Kanunlarını Arapçaya Çevirme Kurulu Başkanlığı*’nı yapmıştır.⁹³ 1925-1929 yılları arasında Irak Yerel hükümeti döneminde dört yıl boyunca Bağdat/Irak A’yân (İhtiyar) Meclisi üyesi olarak çalışmıştır.⁹⁴

Zehâvî, 1932 yılında Irak’ın Milletler Cemiyeti’ne üye olmasını memnuniyetle karşılamış ve bu gelişmeyi ülkenin bağımsızlığı açısından olumlu bir adım olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte, diğer aydınlarla birlikte Irak’ta parlamenter sistemin ve çok partili yapının tesisini, ayrıca tüm vatandaşların hukuk önünde eşitliğini savunmuştur. Melik Faysal döneminde ise kadın haklarının geliştirilmesi yönündeki düşüncelerini kararlılıkla dile getirmiştir.⁹⁵

1.2.4. Yaşadığı Yerler

Zehâvî ilki 1896 ve sonuncusu 1915 olmak üzere birçok kez İstanbul’a gidip gelmiş ve belli aralıklarla orada kalmıştır. İstanbul’da olduğu sırada Sultan Abdülhamit’in görevlendirdiği casuslar onu takip etmeye başlamıştır. Çünkü bazı

⁹⁰ Buṭṭî, *Sihru’ş-şî’r*, 10.

⁹¹ Mîr Başrî, *A’lâmu’l-edeb*, 1/97.

⁹² Buṭṭî, *Sihru’ş-şî’r*, 10.

⁹³ Buṭṭî, *Sihru’ş-şî’r*, 10; Mîr Başrî, *A’lâmu’l-edeb*, 1/97; Ebû Deyye, *Mevsû’atu a’lâm*, 156.

⁹⁴ ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, *Ricâlu ‘araftuhum* (Mısır: Muessesetu Hindâvî li’t-Ta’lîm ve’s-Sekâfe, 2013), 94; Ebû Deyye, *Mevsû’atu a’lâm*, 156; Hânî, *Muḥâdarât*, 2.

⁹⁵ Hânî, *Muḥâdarât*, 5.

yazarların sürekli onun yanına gidip geldiğini öğrenen Abdülhamit, Zehâvî'den şüphelenmiş ve Ebu'l-Hilâl'i görevlendirerek bir an bile ondan gözünü ayırmamasını istemiştir. Zehâvî bir yıl sonra Bağdat'a dönmek istese de Sultan çıkardığı bir buyruk ile onu Yemen Islah Heyeti ile birlikte Yemen'e göndermiştir. Orada bir yıl kaldıktan sonra İstanbul'a geri dönmüştür. Sultan da yaptığı hizmetlerden dolayı ona onur madalyası vermiş ve onu *رُتْبَةُ بَلَدِ خَمْسِ الْمُوصِلَةِ*⁹⁶ ile mükafatlandırmıştır.⁹⁷ Ancak dönüşünden sonra Sultan'ın gözcülerinin hala kendisini takip ettiğini fark edince bu durumdan rahatsız olan şair, ülkesine dönmek için izin istemiş ancak izin verilmemiştir. Görüldüğü kadarıyla yetkililer onun ülkesi dışında bir yere gideceğinden endişeleniyorlardı. Yemen'den döndükten sonra onu en çok rahatsız eden şey çok hassas olmasıydı. Zira çok daralıp sabrı kalmayınca bir sene sonra Abdülhamit'in siyasetini ve tutumunu hicveden bir kaside nazmetmiştir. Bu kasideyi Ebu'l-Hudâ'nın evinde ona okuyunca o da bunu bir rapor halinde sultan hazretlerine yazmıştır. Bu, onun meşhur allâme Abdülhamid ez-Zehrâvî (ö. 1916) ve Peyami Safa'nın (ö. 1961) babası meşhur Türk şair İsmail Safa Bey (ö. 1901) ile birlikte hapse girmesine neden olmuştur. Daha sonra da Bağdat'ta kalıp oradan başka bir yere gitmemek üzere ülkesine sürgün edilmiştir.⁹⁸ Taha er-Râvî'ye göre bu, ilginç bir sürgün olmuştur. Çünkü bu hadise dışında daha önce bir adamın ülkesi dışında bir yerden kendi ülkesine sürgün edildiği duyulmamıştır.⁹⁹

Zehâvî hayatının parlak döneminin ekseriyetini Bağdat'ta geçirmiştir. Suriye ve Lübnan'a uğradıktan sonra Mısır'a da giden Zehâvî, Firdevsî Festivali'nde Irak'ı temsil etmek üzere bir sefer de İran'ı ziyaret etmiştir.¹⁰⁰ Mısır'da birkaç ay kalmış, *الدَّمْعُ يَنْطِقُ Gözyaşı Konuşuyor* isimli kasidesi orada büyük yankı uyandırınca Bağdat'a geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁰¹ Zehâvî Beyrut'ta kaldığı süre içerisinde, Beyrutluların kendisine hürmet gösterdiklerini, onların çok misafirperver ve çalışkan

⁹⁶ Bu rütbenin, “Harem-i Şerife ulaştıran beş ülke” veya “Harem-i Şerife ulaştıran beş kapı” olduğu düşünülmektedir.

⁹⁷ Hâriş Taha er-Râvî, “Cemîl Şıdkî ez-Zehâvî”, *el-Mecma'ul-İlmiyyu'l-'Arabî* 7-8 (Temmuz 1936), 252.

⁹⁸ Buṭṭî, *Sihru's-şi'r*, 5-6.

⁹⁹ Taha er-Râvî, “Cemîl Şıdkî ez-Zehâvî”, 252-253.

¹⁰⁰ Hânî, *Muḥâdarât*, 2.

¹⁰¹ Ebû Deyye, *Mevsû'atu a'lâm*, 156.

bir halk olduğunu şiirlerinde dile getirmiştir.¹⁰² Zehâvî Irak'ta hayat çekilmez olunca Şam'ın yolunu tuttuğunu¹⁰³ ve Dimeşk'in, barışın ve İslam'ın sanacağını dalgalandıran bir Arap yurdu olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴

Zehâvî Irak'tan Mısır'a ayrılışını,¹⁰⁵ Mısır'a yolculuğunu,¹⁰⁶ Mısır'ın Irak ile kardeş ülke olduğunu ve Mısır'a gidişinin zarureten olduğunu¹⁰⁷ şiirlerinde dile getirmiştir. Ancak Zehâvî bir yazısında “*Mali durumum iyi olsaydı Mısır'da ikamet etmek isterdim*” demiştir.¹⁰⁸ Şair Mısır'ın düşmana karşı verdiği özgürlük mücadelesini övgü dolu ifadelerle şöyle anlatır:

فَيَا مِصْرُ أَنتِ الْيَوْمَ أَكْرَمُ بُقْعَةٍ حَمَاهَا مِنْ الْأَطْمَاعِ أُنْبَاؤُهَا الْغُرُ
تَحَرَّرَتْ لَمَّا شِئْتَ أَنْ تَتَحَرَّرِي وَلَيْسَ عَلَى حَالٍ يَلِيقُ بِكَ الْأَمْرُ

Ey Mısır bugün sen, genç evlatlarının açgözlülerden (işgalcilerden) koruduğu en değerli toprak parçasısın.

*Özgürleşmek istediğin zaman özgürlüğünü elde ettin. Hiçbir şekilde esaret sana yakışmamaktadır.*¹⁰⁹

Aşağıdaki dizede ise Mısır'da kendisini bir yabancı gibi hissetmediğini, oradan memnun olduğunu söyler:

الْيَوْمَ مِنْ مِصْرَ عَنْ بَغْدَادَ لِي بَدَلُ حَتَّى كَأَنِّي عَنْهَا غَيْرَ مُغْتَرِبٍ

*Bugün benim için Mısır yerine Bağdat vardır. Öyle ki sanki ben gurbetçi değilim.*¹¹⁰

Ârif Haccâvî'ye göre Zehâvî, gençliğinde ve olgunluk döneminin ilk yıllarında Osmanlı Devleti'ne tanıklık etmiş ve İstanbul onun meylettiği ve kültürel açıdan nefes aldığı bir merkez olmuştur. Ancak birden onun dünyasında İstanbul'un bir cazibesi kalmamış ve tabiri caizse yeni Cennet'i Mısır olmuştur. Bağdat'tan, fanatik dindarların

¹⁰² Beyrut ve Lübnan hakkında yazılan şiirler için bk. Zehâvî, *Dîvân*, 360-361, 363-367.

¹⁰³ Zehâvî, *Dîvân*, 351.

¹⁰⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 352.

¹⁰⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 344.

¹⁰⁶ Zehâvî, *Dîvân*, 367-372.

¹⁰⁷ Zehâvî, *Dîvân*, 346, 348.

¹⁰⁸ Zehâvî, “Resâilu’z-Zehâvî”, 103.

¹⁰⁹ Zehâvî, *Dîvân*, 371.

¹¹⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 372.

baskısından ve kültürel yönden ufku dar olan insanlardan çektiği sıkıntılardan uzak olan Mısır; onun için bir kaçış yeri ve sığınak olmuştur. Zehâvî burada bazı şiirlerini de yayımlamış ve saygıyla karşılanmıştır.¹¹¹ Ancak Zehâvî, Bağdat'ı ve Bağdatlıları şiddetli bir şekilde kınamıştır. Zehâvî kimi zaman devrimci, coşkulu kimi zaman da tedirgin bir ruha sahip olmuştur. Hatta bazen o, Nuh (a.s.)'ı örnek alarak kavminin helak olması için Allah'a dua etmiştir. Sözgelimi bu konuda Nuh (a.s.)'ın bedduasını şiirleştirerek bir kaside bile nazmetmiştir.¹¹² Zehâvî, halkının kendisine çektiği sıkıntılara ve yaşadığı psikolojik bunalımlara rağmen çoğu kez hata işleyip istiğfar eden bir suçlu gibi pişman olmuş ve: *Ben de Irak'ın haklarını müdafaa etmeyeceksem artık kim savunacak? Şayet ülkeme dönseydim hakikaten evlerini (taşını) toprağını öperdim.* minvalinde şiirler kaleme almıştır.¹¹³ Şairin aşağıdaki dizesi onun Bağdat'ı neden terk ettiğini göstermektedir:

صَبْرْتُ عَلَى ضَيْمِي بَبْغَدَادَ حَقَّةً فَمَا سِرْتُ إِلَّا بَعْدَ أَنْ نَفَدَ الصَّبْرُ

*Uzun bir müddet Bağdat'ta bana yapılan zulme sabrettim. Sabrım tükenince artık göç ettim.*¹¹⁴

Şiiri ile gurur duyan Zehâvî,¹¹⁵ başka bir dizesinde ise Bağdat'tan göç ettiğini edebî bir dille şöyle anlatır:

قَدْ رَحَلْنَا عَنِ الْعِرَاقِ جَمِيعًا أَنَا وَالشَّعْرُ وَالْهَوَى بِاتِّفَاقٍ

*Ben, şiirim ve sevdam hepimiz anlaşarak Irak'tan göç ettik.*¹¹⁶

Zehâvî, şiirlerinde Bağdat'taki özgürlük ortamının yokluğundan yakınmış,¹¹⁷ altmış yaşından sonra bu şehri terk etmek zorunda kaldığını ifade etmiştir.¹¹⁸ Kendisinin mülhit (dinsiz) ilan edildiğini,¹¹⁹ Bağdat'ı bir meşakkat diyarı olarak gördüğünü ve gündüzlerinin dahi gece gibi karanlık geçtiğini dile getirmiştir. Dicle

¹¹¹ Haccâvî, *İhyâu 'ş-şi 'ri 'z-Zehâvî*, 101.

¹¹² Hânî, *Muḥâḍarât*, 10; دُعَاءُ نُوح başlıklı kasidenin tamamı için bk. Zehâvî, *Lubâb*, 23-24.

¹¹³ Hânî, *Muḥâḍarât*, 13-14.

¹¹⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 370.

¹¹⁵ Hânî, *Muḥâḍarât*, 11.

¹¹⁶ Zehâvî, *Dîvân*, 345.

¹¹⁷ Zehâvî, *Dîvân*, 370.

¹¹⁸ Zehâvî, *Dîvân*, 348.

¹¹⁹ Zehâvî, *Dîvân*, 361.

Nehri'nin Bağdatlılar için bir hayat kaynağı olmasına rağmen kendi susuzluğunu gidermediğini belirtmiş;¹²⁰ şehirde bazı kimselerden nefret, bazı kimselerden ise kin gördüğünü aktarmıştır. Zehâvî, Bağdat halkıyla karşılıklı olarak büyük acılar yaşadıklarını vurgulasa da, kendisini bu şehrin bir evladı olarak gördüğünü¹²¹ ve koşullar katlanılmaz hâle gelmemiş olsaydı Bağdat'tan ayrılmak istemeyeceğini ifade etmiştir.¹²²

Nitekim şairin aşağıdaki dizeleri de onun içinde bulunduğu durumu açık bir şekilde göstermektedir:

سَأَرْحَلُ عَنْ بَعْدَادَ بَعْدَ قَلِيلٍ وَإِنْ عَزَّ فِي وَهْنِي عَلَيَّ رَجُلِي
سَأَرْحَلُ عَنْهَا مُبْعَدًا غَيْرَ رَاجِعٍ

Bu bitkin halimle göç etmem zor olsa da Bağdat'tan göç edeceğim çok geçmeden.

*Bir daha geri dönmek üzere göçeceğim oradan.*¹²³

Zehâvî'nin yaşadığı dönem boyunca Irak'ta istikrarlı ve huzurlu bir ortam pek olmamıştır. Zira aşağıdaki beyit de bunu doğrular niteliktedir:

وَإِنَّ الْعِرَاقَ الْيَوْمَ كَالْبَحْرِ مَائِجٍ بِهِ تَعَثُّ الْأَنْوَاءُ وَالْمُدُّ وَالْجَزْرُ

*Gerçekten de Irak bugün fırtınaların ve medcezirin sağa sola savurduğu bir deniz gibi dalgalıdır.*¹²⁴

1.3. İlmî Hayatı

Zehâvî'nin babası, ilim konusunda oğlunu serbest bırakmış ve şiir ve edebiyatta istediği yolu kendisi çizmesini istemiştir. Henüz dört/beş yaşlarında iken babası ile aralarında geçen: “abanı giyin evladım üşütmenden korkuyorum”, Zehâvî de: “ben odayı giyindim babacığım, soğuk hava nereden gelecek ki?” şeklindeki diyalog babasının dikkatini çekmiştir. Bu yüzden babası ona daha çok ihtimam göstermeye başlamış ve erken yaşta yeteneklerini sergileyebilmesi için onu şiir yazma

¹²⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 367.

¹²¹ Zehâvî, *Dîvân*, 350.

¹²² Zehâvî, *Dîvân*, 356.

¹²³ Zehâvî, *Dîvân*, 374.

¹²⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 369.

konusunda teşvik etmiş ve söyleyeceği her vezinli şatır için onu ödüllendireceğine dair ona söz vermiştir. Küttâb/sıbyan mektebinde iken umursamaz ve alaycı bir yapıya sahip olan Zehâvî, evinin bulunduğu Dicle nehrinin yakınındaki Hasan Paşa mahallesinde anlamsız dizeler nazmetmekten ve oyun oynamaktan başka bir şey yapmamıştır. Burada ‘*Amme Cüz*’ü ezberleyen Zehâvî, büyük bir mesafe kat ederek bir ay gibi kısa bir sürede Kur’an’ın tamamını okumayı öğrenmiş ve küttâb okulundaki eğitimini tamamlamıştır. Gençlik çağına ulaştığında ise babasının öğrencilerinden olan bazı âlimlerden sarf, nahiv mantık ve belagat derslerini almıştır. Ancak bu âlimlerilmî yönden kendisini doyurmamış ve sorularına ikna edici cevaplar vermemiştir.¹²⁵

Küttâb mektebinde aldığı eğitimi yetersiz gören Zehâvî, babasının yanına gitmiş ve onun yanında Mütenebbî’nin divanını, Beydâvî’nin tefsirini ve el-Mevâkıf’in şerhini okumuştur. Bunlardan başka Arapça olarak düzenli bir eğitim almayan Zehâvî edindiği bilgilerle yetinmemiş, Türk şiirine de rağbet göstermiş, okumuş ve ondan etkilenmiştir. Bunun yanında Cornelius Van Dijk’in (1818-1895) astronomi vb. eserlerini, Doktor Yuhanna Wertabet’in (1827-1908) fizyoloji ve anatomi alanındaki kitapları ile diğer çağdaş ilimlere yönelmiş, onları incelemiş ve böylece kendisini yetiştirmiştir.¹²⁶

Avrupa dillerinden herhangi birine hakim olmayan Zehâvî bu konuda hissettiği eksikliği şöyle anlatır: “*Hissettiğim zayıf noktam, Batı dillerinden herhangi birini bilmememdir.*”¹²⁷ Kürtçeye ilaveten Doğu dillerinden Farsça ve Türkçeyi de ileri seviyede bilen Zehâvî¹²⁸ Bağdat ve Osmanlı medreselerinde tahsil görmüş, Arapçayı da iyi seviyede öğrenmiş, felsefe ve hukuk alanında büyük bir mesafe kat etmiştir. Arapça ve Farsça şiirler nazmeden Zehâvî’nin ilk kasidesini yirmi yaşında yazdığı söylene de¹²⁹ onun daha çocukken Arapça ve Farsça şiirler nazmettiği zikredilmiştir.¹³⁰ Zira kendisi de henüz on beş yaşındayken şairliğinin başladığını

¹²⁵ Fehmî, *Zehâvî*, 39-43.

¹²⁶ Hânî, *Muḥâḍarât*, 6.

¹²⁷ Zehâvî, “*li’l-Hakîka ve’t-târîḥ -resâilu’z-Zehâvî-*”, 469.

¹²⁸ Ṭaha er-Râvî, “*Cemîl Şıdkî ez-Zehâvî*”, 249.

¹²⁹ Ebû Deyye, *Mevsû’atu a’lâm*, 156. Enver Cündî ise Zehâvî’nin, Irak’ı temsilen Firdevsî’yi anma törenine katılmak üzere İran’a gittiği gün Farsça şiir nazmettiğini nakleder. Bk. Cündî, *ez-Zehâvî: şâ’iru’l-ḥurriyye*, 106.

¹³⁰ Buṭṭî, *Siḥru’ş-şi’r*, 4.

söylemiştir.¹³¹ Otuz yaşına geldiğinde ise artık şiirde usta bir şair haline gelen Zehâvî, otuzundan sonra şiirlerini yayımlamıştır. Çağdaş ilimleri ve felsefeyi de tahsil eden şair bütün Arap ülkelerinde meşhur olmuştur.¹³² Yaşlılığında İngilizceyi öğrenmeye çalışmış ancak felsefî çalışmalarla iştigal etmesi onu bundan alıkoymuştur.¹³³ Rafâîl Buttî, Zehâvî'nin İstanbul'dan Bağdat'a sürgüne gönderildikten sonra şairliğinin tam anlamıyla ortaya çıktığını ve peş peşe şiirler nazmederek bunları müstear bir isimle *el-Mukattam*, *el-Müeyyed*, *el-Mukataf* gibi dergilerde yayımladığını söyler. Zehâvî kaleme aldığı şiirlerinin yanı sıra, kâinata dair malumatlar ile ilgili görüşlerini içeren ve çağdaş felsefecilerin görüşlerine karşı çıktığı birçok felsefî makale de yazmıştır.¹³⁴

Nâsır Hânî, onun ilmî ve felsefî eğitimini Türkçeye tercüme edilen Batı kaynakları yoluyla aldığını söyler.¹³⁵ Victor Hugo'nun (1802-1885) *Sefiller* romanının Türkçesini okuyan Zehâvî; bunun yanı sıra Anatole France (1844-1924), William Shakespeare (1564-1616), Johann Wolfgang Von Goethe (1749-1832) ve Tolstoy (1828-1910) gibi Türkçe ve Arapçaya tercüme edilmiş yazarların yüzlerce romanını da okumuştur.¹³⁶ Zehâvî, *Sefiller* romanını çok beğendiğini ve bu eserin kendisini ağılattığını söylemiştir.¹³⁷ Zehâvî, kendi zamanında meydana gelen yeni gelişmelerden ve Fransız İhtilali'nden ilham alarak birtakım marşlar ve nağmeler de söylemiştir.¹³⁸ Şair ayrıca, kütüphanesinin zengin olmadığını, yoksulluktan dolayı istediği her kitabı satın alamadığını hatta Mısır'a gitmeden önce maddi sıkıntılardan dolayı mevcut kitaplarının çoğunu satmak zorunda kaldığını söylemiştir.¹³⁹

Zehâvî'nin; şair mi, filozof mu veya ilim adamı mı? şeklinde ilmî kimliği konusunda da zaman zaman birtakım tartışmalar olmuştur. 'Akkâd, Zehâvî'nin yaptığı çalışmaların bir filozof ve ilim adamının konu edineceği türden çalışmalar olduğunu söyler. 'Akkâd, Zehâvî'nin eserlerinde mantıksal bir melekenin söz konusu olduğunu

¹³¹ Yusuf Ali ed-Duveyde Muhammed, *Cemîl Şıdkî ez-Zehâvî hayâtuhu ve şi'ruh* (Sudan/Hartum: Ümmü Derman Üniversitesi, Külliyyetü' Dirâsâtî'l-'Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 34.

¹³² Buttî, *Sihru 'ş-şi'r*, 4.

¹³³ Nâcî, *ez-Zehâvî ve dîvânuhu'l-mefkûd*, 27.

¹³⁴ Buttî, *Sihru 'ş-şi'r*, 6-7.

¹³⁵ Hânî, *Muhâdarât*, 2.

¹³⁶ Hânî, *Muhâdarât*, 7.

¹³⁷ Zehâvî, en sevdiği roman türünün trajik ve dramatik romanlar olduğunu söylemiştir. Bk. Zehâvî, "li'l-Hakîka ve't-Târîh -Resâilu'z-Zehâvî-", 462.

¹³⁸ Hânî, *Muhâdarât*, 7.

¹³⁹ Zehâvî, "li'l-Hakîka ve't-Târîh -Resâilu'z-Zehâvî-", 459.

ifade eder. Ayrıca onun; felsefeye değinen, ilmin yöntemi ve ilim adamlarının üslubu ile şiir nazmedenilmî bir yeteneğe sahip olduğuna da vurgu yapar.¹⁴⁰ ‘Akḳād’ın, Zehâvî’ninilmî ve felsefî yönüne dikkat çekmesine rağmen iyi bir şair olduğuna vurgu yapmaması bireysel bir kıskançlık durumundan kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Enver el-Cündî de Zehâvî’nin dünyaya dair meseleleri tümilmî kuvvesi ve cüretiyle ele almış olması yönüyle bir filozof olduğunu söyler.¹⁴¹ Rafâîl Buttî de ona *Bağdat’ın 20. yüzyıldaki filozofu* ünvanını vermiştir. Ancak Buttî’ye göre Zehâvî sahip olduğu felsefî yeteneğine rağmen hayatında ne vatanından ne de ediplerden gereken takdir ve değeri görmüştür.¹⁴²

Hilâl Nâcî ise Zehâvî’nin şairlik yönüne dikkat çekerek onun şöhretininilmî çalışmalarından ziyade şiirdeki hünerine dayandığını ve onun, çağdaş Arap edebiyatının birinci tabakasındaki yazarlardan kabul edildiğini ifade eder.¹⁴³ Temîmî ise Zehâvî’nin filozofların yoluna yöneldiğini ve modern Arap edebiyatının ihya hareketinin öncülerinden olduğunu söyler.¹⁴⁴

Zehâvî’nin öğrencilerine dair kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Zehâvî’nin, 1934’te Tahran’da düzenlenen Firdevsî festivaline Irak’ı temsilen Ahmet Hâmid es-Sarrâf¹⁴⁵ adında bir öğrencisi ile birlikte katıldığı belirtilmiştir.¹⁴⁶ Ayrıca vefat eden Şükrî el-Fadlî adında bir öğrencisine mersiye yazdığı bilinmektedir.¹⁴⁷ Bunların dışında Kemal İbrahim, Rafâîl Buttî, el-Cevâhirî¹⁴⁸, Ekrem Ahmed¹⁴⁹ ve Ebû Hamd¹⁵⁰ da şairin diğer öğrencileri arasında yer almıştır.

¹⁴⁰ ‘Akḳād, *Ricâlu ‘araftuhum*, 103.

¹⁴¹ Cündî, *ez-Zehâvî: Şâ‘iru’l-hurriyye*, 82.

¹⁴² Cündî, *ez-Zehâvî: Şâ‘iru’l-hurriyye*, 100.

¹⁴³ Nâcî, *Zehâvî ve divânuhu’l-meşkûd*, 205.

¹⁴⁴ Fâdîl Abbâs Fâdîl Temîmî, *el-Luġatu’ş-şî‘riyye ‘inde Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî* (Çankırı: Çankırı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi), 2022, 16.

¹⁴⁵ Fehmî, *Zehâvî*, 118.

¹⁴⁶ Mîr Başrî, *A‘lâmu’l-edeb*, 1/102.

¹⁴⁷ Zehâvî, *Lubâb*, 240-241.

¹⁴⁸ Fehmî, *Zehâvî*, 178.

¹⁴⁹ Fehmî, *Zehâvî*, 193.

¹⁵⁰ Fehmî, *Zehâvî*, 195.

1.1.1. Şairliği

Zehâvî'ye göre şiir, ruhun ızdırabını dile getiren bir ses ve acılarla dolu bir yüreğin haykırışıdır.¹⁵¹ Irak'ın modern dönemde yetişen önemli şairlerinden biri olan Zehâvî'nin ünü yalnızca Ortadoğu ile sınırlı kalmamış; Avrupa, Amerika ve şarkiyatçılar arasında da yaygınlık kazanmıştır.¹⁵² 20. yüzyıl şairlerinin ilk kuşağında yer alan Zehâvî, özellikle yüksek üretkenliğiyle döneminin diğer şairlerinden ayrılmaktadır.¹⁵³ Onun hakkında değerlendirmelerde bulunan eleştirmen ve edebiyat tarihçileri, Zehâvî'nin Arap şiirinde reformcu bir çizgi izlediğini ve yenilikçi her düşüncüyü benimsemeye açık olduğunu ifade etmişlerdir.

Arap basını ve birçok müsteşrik eleştirmen Zehâvî'nin şiirinin çağdaş şairler arasında en yüksek tabakadan biri olduğu konusunda hemfikirdir. Bunun yanında Zehâvî'nin bazı kasideleri ve beyitleri kalite açısından diğer şiirlerine göre yetersiz olduğu bilirse de bunun, şiir nazmetmedeki çabukluktan kaynaklı bir kusur olduğu düşünülmektedir. Zehâvî müksirûn yani çok şiir yazan¹⁵⁴ seri bir şair olup bu konuda hiçbir Iraklı şair onunla yarışamamıştır.¹⁵⁵

Şiirleriyle toplumun ıslahını amaçlayan Zehâvî,¹⁵⁶ modern Arap edebiyatı ihya hareketinin öncülerinden kabul edilmiştir. Arap şiirinde kafiye, serbest şiirin yok olmasına neden olduğunu savunmuş, kafiye çok önem verildiğini ve böylece anlamın kaybolduğunu, yaratıcılığın azaldığını ileri sürmüştür. Şiirde musiki armoniye bağlı kalmak, anlamı ve vezni koruma şartı ile kafiyesiz birçok kaside yayımlamış ve serbest şiir hakkında bilgi sahibi olmanın gerekliliğini teşvik etmiştir. Bu konuda Şükrî el-Fadlî, Selman eş-Şeyh Dâvud ve Abdürrezzâk en-Nâsırî gibi isimler onu desteklemiştir. Şeyh Muhammed Behçet el-Esrî başta olmak üzere birçok kişi de serbest şiire karşı çıkarak kafiye savunmuş ve ona muhalefet etmişlerdir.¹⁵⁷ Zehâvî de kafiye taraftarlarına karşı çıkarak şiirin ağır/kalın zincirlerden kurtulacağını söylemiş ve şöyle demiştir: “*Seci nesirden nasıl kaybolup gittiyse kafiye de şiirden*

¹⁵¹ Zehâvî, *Dîvân*, 353.

¹⁵² Rafâ'îl Nahle el-Yesû'î, “eş-şâ'ir Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, *el-Meşriq* 2 (Nisan 1966), 145.

¹⁵³ Taha er-Râvî, “Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, 250.

¹⁵⁴ Fehmî, *Zehâvî*, 219.

¹⁵⁵ Buttî, *Sihru 'ş-şî'r*, 11.

¹⁵⁶ Nâcî, *Zehâvî ve divânuhu'l-mefkûd*, 175.

¹⁵⁷ Ebû Deyye, *Mevsû'atu a'lâm*, 157; Nâ'ûrî, “ez-Zehâvî fî me'ârikihi'l-edebiyye”, 27.

çıkıp zail olacaktır.”¹⁵⁸ Zehâvî’nin yaklaşık olarak 1925 yılında yaptığı bu çağrı, 1947’de Nâzik el-Melâike’nin öncülüğünde ortaya çıkan serbest şiir okulu için bir hazırlık ve teorik altyapı niteliği taşımıştır.¹⁵⁹

Serbest şiiri savunan Zehâvî bunu ifade özgürlüğünün ve istenilen şeyi yazma özgürlüğünün bir parçası olduğu ilkesine dayandırmaya çalışmıştır. Şair, Hilal Dergisi’nin 1927 Haziran sayısında yayımladığı *بَعْدَ مِئَةِ عَامٍ Bin Yıldan Sonra* başlıklı kasidesinde serbest şiir hakkında şunları söyler: “Bu, benim Arap şiirini kafiyelerin bağlarından kurtarıp icat ettiğim serbest şiirdir. Zira kafiyeyle şiir, şairin usanıp bıktığı ağır bir prangadır. Mazinin bize mirası olan kafiyeyle şiir asırlar boyu Arap şiirini uykusunda felç etmiştir adeta. Çünkü kafiyeyle şiir şaire hikayeleri aktarmayı, fikirleri beyan etmeyi ve tasvir sanatını gerektiği gibi sunma fırsatı vermez. Kafiyenin halhallerinden kurtulan güzel şiirin ayakları ne kadar da zengindir/güzeldir!”.¹⁶⁰

Hilâl Nâcî, Zehâvî’nin, asıl ününü siyasi şiirlerinden ziyade felsefi ve devrimci nitelikteki şiirleriyle kazandığını ileri sürmüştür. Nâcî, Zehâvî’nin şiirlerinde akıl-kalp, ruh-beden, hayır-şer ve kuşku-yakîn gibi zıt kavramlar arasında düşünsel tartışmalar geliştirdiğini ve bu karşıtlıklar üzerinden derinlikli felsefi meseleleri ele aldığını belirtmektedir.¹⁶¹

Nâsır Hânî’ye göre şiir; şairin ruhunda kabaran duyguları, dinleyiciyi titreten müzikal vezinlerle nazmetmesidir.¹⁶² Zehâvî de divanının başında söylediği bir dizesinde şiirin dinleyiciyi derinden etkilemesi, sahip olduğu tesir gücü ve efsun ile onu adeta titretmesi gerektiğini şöyle dile getirir:

إِذَا الشَّعْرُ لَمْ يُهَزَّزْكَ عِنْدَ سَمَاعِهِ فَلَيْسَ خَلِيقًا أَنْ يُقَالَ لَهُ شِعْرٌ

*Duyduğunda seni titretmeyen (heyecanlandırmayan) şiir, şiir denmeye layık değildir.*¹⁶³

¹⁵⁸ Nâ‘ûrî, “ez-Zehâvî fî me‘ârikihi’l-edebiyye”, 28.

¹⁵⁹ Nâ‘ûrî, “ez-Zehâvî fî me‘ârikihi’l-edebiyye”, 28.

¹⁶⁰ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ‘iru’l-ḥurriyye*, 91.

¹⁶¹ Nâcî, *Zehâvî ve divânuhu’l-meşkûd*, 177-178.

¹⁶² Hânî, *Muhâdarât*, 16.

¹⁶³ Zehâvî, *Divân*, 369; Cemîl Şıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî Zehâvî, *Rubâ‘iyyâtü’z-Zehâvî* (Beyrut: Matbaatu’l-Kâmûsi’l-Âlem, 1924), 70.

Hasan Fehmî'ye göre Zehâvî'nin yazdığı ilk şiir Farsçadan tercüme ettiği aşağıdaki beyitlerdir:¹⁶⁴

نَاشَدْتُ شَيْخًا قَدْ تَقَوَّسَ مَا تُفْتَشُ فِي التُّرَابِ
فَأَجَابَ يَا وَلَدِي لَقَدْ ضَيَّعْتُ أَيَّامَ الشَّبَابِ

Beli iki büklüm olmuş yaşlı bir adama “Toprağın içinde ne arıyorsun öyle” diye sordum:

*O da şöyle cevap verdi: Evladım ben gençlik günlerimi kaybettim.*¹⁶⁵

Hilâl Nâcî, Zehâvî'nin bu iki beyti çok sevdiği ve son derece etkilendiği için ufak bir değişiklik yaparak kendisine nispet ettiğini söyler.¹⁶⁶ Söz konusu değişiklik şöyledir:

نَاشَدْتُ شَيْخًا قَدْ تَحَدَّبَ مَا تُفْتَشُ فِي التُّرَابِ
فَأَجَابَنِي مُتَأَوِّهًا ضَيَّعْتُ أَيَّامَ الشَّبَابِ

Beli iki büklüm olmuş yaşlı bir adama “Toprağın içinde ne arıyorsun öyle” diye sordum:

*O da iç geçirerek bana şöyle cevap verdi: Evladım ben gençlik günlerimi kaybettim.*¹⁶⁷

Zehâvî, şairliğinin on beş yaşında başladığını ve aşağıdaki beytin onun ilk şiirlerinden olduğunu söyler:

أَمَا أَنْ أَنْ تَأْبَى عَلَى الْوَطَنِ الْعَارَا
فَتَرْكَبَ أخطارًا وَتَقْضِي أوطارًا

*Vatanın üzerine düşen ayıba karşı çıkmamızın zamanı gelmedi mi daha? Haydi o zaman, tehlikelere atılalım amacımıza ulaşalım.*¹⁶⁸

Henüz on beş yaşında bir delikanlı olan Zehâvî'nin böylesine hamaset dolu ve halkı teşvik edici beyitler nazmetmesi onun şiirdeki yeteneğini göstermektedir.

¹⁶⁴ Fehmî, *Zehâvî*, 46.

¹⁶⁵ Zehâvî, *Kilmu 'l-manzûm*, 88.

¹⁶⁶ Hilâl Nâcî, “Nazarât fî şî'ri'z-Zehâvî”, *el-Edîb* 1 (Ocak 1963), 20.

¹⁶⁷ Zehâvî, *Dîvân*, 412.

¹⁶⁸ Hâris Taha er-Râvî, “Cemil Sıdkî ez-Zehâvî beyne humûmihi ve humûmi'l-vaṭan” *ed-Devḥa* 3 (Mart 1983), 66.

Zehâvî'nin babasının, küçük yaşta oğlunu şiir nazmetmeye teşvik etmesi de şairin yeteneğini geliştirmesinde büyük bir etkisi vardır.

Babası Zehâvî'yi güzel şiir ezberlemeye teşvik etmiştir. Henüz ergenlik çağında iken kaliteli şiirler nazmedip kendisine nispet edince insanlar bu şiirlerin babasına ait olduğunu sanmışlardır. Rafâîl Buttî, şiirin Zehâvî için benzeri olmayan yegane bir dünya olduğunu söylemiştir. Buttî'nin aktardığına göre Zehâvî, şiire olan aşkını zihninin derinliklerinde şöyle dile getirirmiştir: *“Bugün şiire ne kadar da düşkünüm. Evet çünkü ben çocukluğumda onun sütünü emdim ve daha çömez iken edebiyat bahçesinde onun çiçekleri ile oynadım. Çiçekleri koparırken dikenleri ellerimi yaralamasın diye babam beni sürekli gözetledi.”*¹⁶⁹

Rafâîl Buttî, kederlenen şairin, ruh halini acılarıyla birlikte müzikal lafızlara döktüğünü ifade eder. Böylece gönlü daralan şairin sızılarından doğan bir elektrik akımı gibi olan şiir, havanın içinden geçer ve işitme yoluyla dinleyicilerin ruhuna ulaşır. Sonra da dalgaların birbiriyle çarpışmasını andıracak şekilde bu ruhları güçlü bir şekilde sarsar ve bu ruhlar yasa bürünür.¹⁷⁰ Zehâvî de aşağıdaki beyitlerde kişileştirme sanatı aracılığıyla şiiri ile konuşarak onun hayatının her alanında yer aldığını şöyle dile getirir:

يَا شِعْرُ	إِنَّكَ	أَنْتَ	صَوْتُ	ضَمِيرِي	بَيْدِكَ	حُزْنِي	تَارَةً	وَسُرُورِي
يَا شِعْرُ	أَنْتَ	بُكَائِي	يَوْمَ	كَاتِبِي	وَنَيْسُجِي	يَا	شِعْرُ	يَوْمَ
يَا شِعْرُ	أَنْتَ	مُمَثِّلُ	قَلْبِي	الَّذِي	هُوَ	فِي	الْحَيَاةِ	مُحَرِّكِي
أَنَا	أَنْتَ	يَا	شِعْرِي	وَأَنْتَ	أَنَا	فَمَنْ	يَقْرَأُ	سِيرَتِي
مَا	أَنْتَ	إِلَّا	صَيِّحَةٌ	أَرْسَلْتُهَا	فِي	اللَّيْلِ	عِنْدَ	تَكَائُفِ
								الدَّيْحُورِ

Ey şiir hüznüm de mutluluğum da senin elindedir. Sen gönlümden taşan sessin.

Ey şiir sen kederli günümde gözyaşım neşeli günümde gülücüğümün.

Ey şiir sen hayatımın muharrik gücü ve idare edicisi olan kalbimin mümessilisin.

¹⁶⁹ Buttî, *Siḥru 'ş-şi 'r*, 78; Fehmî, *Zehâvî*, 48.

¹⁷⁰ Buttî, *Siḥru 'ş-şi 'r*, 20.

Seni okuyan, hayatımı ve duygularımı okumuş olur. Ey şiirim ben senim sen bensin.

*Sen geceleyin zifîrî karanlık çöktüğünde haykırdığım çığlıktan başka bir şey değilsin.*¹⁷¹

Zehâvî'nin, şiirde yaratıcı olduğu ve şiire yenilik getirdiği konusunda bazı araştırmacılar birtakım görüşler bildirmişlerdir. Nitekim Zehâvî'nin Irak şiirinde bir yenilikçi olduğunu ifade eden Rafâîl Buttî, onun mübalağadan uzak kalarak ve çağın ruhuna/şartlarına uyum sağlayarak şiiri geleneğin pençesinden alıp sınırsız fezaya çıkardığını söyler.¹⁷² Nâsır Hânî de Zehâvî'nin kederli ve tedirgin bir kişiliğe sahip olmasının, onun şairlik yönünü güçlendirdiğini, onu kesintisiz şiir nazmetmeye ve peş peşe edebi eser vermeye teşvik eden dürtüyü harekete geçirdiğini söyler. Zira Hânî'ye göre kimse, Zehâvî'nin genel olarak şiir ve edebiyata kattığı yenilik ve gelişimi inkar edemez.¹⁷³ Ahmed Hassan Zeyyât (1885-1968) da Zehâvî'nin yenilikçilerin önde gelenleri arasında hatta ön safta yer almak isteyen bir şair olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁴ Nitekim Zehâvî'nin kendisi de yaşlılığına ve hastalığına rağmen şiiriyle hayatta yenilik istediğini, çağımızda zamanı geçen şiirin ve nazmettiği şiirlerde taklit yolunu izleyen şairin kimseye bir hayrının olmadığına dikkat çekmiştir.¹⁷⁵

Hilâl Nâcî de Zehâvî'nin şiirindeki yaratıcılık gücünün; akıl ile kalbi, düşünce ile hissi, kaynağı duygu olan şuuru, membaı fikir ve tefekkür olan teemmülü harmanlama yeteneğinde gizli olduğuna vurgu yapar.¹⁷⁶ Litvanyalı Rus Şarkiyatçısı Müsteşrik Ignaty Yulianovich Krachkovsky (1883-1951) de Zehâvî'nin şiirde yenilik yaptığını şöyle anlatır: “Zehâvî'ye göre şiirin bütün türleri, dilin temel kaidelerine riayet edilmesi dışında donuk geleneklerin esaretinden kurtulması gerekir (Bu açıdan bakıldığında Zehâvî bir halk dili savunucusudur). Zehâvî klasik Arap şiirinin temalarından olan methiye ve hicviye gibi temaların dışına çıkarak felsefî meseleler, epik (destansı) şiirler, kadın (feminizm), ölü için ağlamak ve vatanseverlik gibi

¹⁷¹ Zehâvî, *Dîvân*, 244; Buttî, *Sihru 'ş-şi 'r*, 20-21.

¹⁷² Buttî, *Sihru 'ş-şi 'r*, 13.

¹⁷³ Hânî, *Muḥâḍarât*, 14.

¹⁷⁴ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ 'iru 'l-hurriyye*, 96.

¹⁷⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 362; Haccâvî, *İhyâu 'ş-şi 'ri 'z-Zehâvî*, 102.

¹⁷⁶ Nâcî, *Zehâvî ve Divânuhu 'l-mefkûd*, 176.

temaları işlemiştir. Gerek tematik açıdan gerek biçimsel yönden olsun Zehâvî'nin Arap şiirine bir yenilik getirdiğini kimse inkar edemez.”¹⁷⁷

Ahmed Muhammed ‘Ayš, Zehâvî'nin çağdaşı olan Ahmed Şevkî ve Hâfız İbrâhîm'in (1871–1932) daha çok geleneksel şiiri taklit ettiklerini ve bu alanda birbirleriyle rekabet içinde olduklarını belirtir. Bu iki şairin özellikle methiye, hicviye ve mersiye gibi klasik şiir türlerine yoğunlaştığını ifade eder. Buna karşılık Zehâvî, Halîl Mutrân ve Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd gibi şairlerin ise şiirde dikkate değer bir yenilik ve reform gerçekleştirdiklerini savunur. ‘Ayš’a göre bu şairlerin eserlerinde, coşkun bir canlılıkla akan şiir dili, insanı ilgilendiren hemen her konuyla başarılı bir şekilde bütünleşmiştir.¹⁷⁸

Zehâvî, düzenlediği şiir meclisleri ile dostları ve arkadaşları ile bir araya gelerek şiirler okumuş ve muhabbet etmişlerdir. Söz gelimi Nâcî Şevket, *Sekiz Yılın Hikaye ve Anıları* isimli eserinde Zehâvî'nin şiir meclisi ile ilgili şu anekdotu anlatır: “Bu zaman diliminde (1916) çoğu gece amcam Murat Süleyman'ın evine gider gelirdim. Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî, Bağdat'ın meşhur ve zarîf insanlarından Ahmet Kaymakcî, İzzet el-Fârisî, Şeyh Abdurrezzâk Kasım ve Doktor Sami Süleyman efendiler mezkûr evin müdavimleri arasında bulunuyorlardı. Bize yeni, hoş şiirlerinin her birini ve kâinat, ilim gibi konularda ilgi çekici bütün görüşlerini dinletirdi.” Nâcî Şevket bir başka anekdotta ise Suleyih'te bulunan Murat Süleyman'ın evinde Cuma geceleri yaptıkları muhabbet ve coşku dolu gece toplantılarını şöyle anlatır: “Zehâvî sabaha kadar süren bu tür gecelerde sadece ilim ve şiir ile son bulmayan başka bir karaktere bürünürdü. Şafak ağardığında Zehâvî'nin etrafında halka oluşturur ve hep birlikte meşhur Ey Uğurlu Sabah şarkısını tekrarlardık.”¹⁷⁹

Mîr Başrî'nin naklettiğine göre Zehâvî, Mahmut Suphi ed-Defterî'nin meclisinde kendisine ait bir şiir okuduğu esnada Arif Hikmet Paşa (ö. 1915) onu eleştirir. Bunun üzerine Zehâvî de şu hikmetli ve nükteli sözü söyler:

إِذَا دَخَلَ عَارِفٌ فِي الْأَدَبِ فَإِنَّا نَخْرُجُ عَنِ الْأَدَبِ!

¹⁷⁷ İsmail Ahmed Edhem, “Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî fî re'yi nâkîdîn”, *el-Mecelle* 21 (Eylül 1958), 73.

¹⁷⁸ Zehâvî, “lî'l-Hakîka ve't-târîh -resâilu'z-Zehâvî-”, 453.

¹⁷⁹ Mîr Başrî, *A'lâmu'l-edeb*, 1/101.

*Arif edebiyat yaptığında biz terk ederiz edebi!*¹⁸⁰

Bu veciz söz, Zehâvî'nin kelime dağarcığının zenginliğini ve söz öbeklerini kullanmadaki becerisini göstermektedir. Aynı zamanda şairin nüktedan bir kişiliğe ve keskin bir zekaya sahip olduğuna da işaret etmektedir.

1.3.1. Zehâvî'ye Yöneltilen İthamlar ve Eleştiriler

Zehâvî'nin akidesi hasımlarının onu eleştirmesine sebep olan temel etkenlerden biri olmuştur. İnsanlar Zehâvî'yi kafir, mülhit, zındık olmakla, Allah'a, ahiret gününe, ve yeniden dirilişe inanmamakla itham etmişlerdir. Enver el-Cündî'ye göre her yenilikçi şair, her cesur müfekkîr, her reformist ve geri kalmış halkını silkeleyip gaflet uykusundan uyandırmayı isteyen her edip bu tür ithamlara maruz kalır. Cündî, şöhreti yayılıp da eser telif eden her kâtibin, düşünür veya şairin bu tür töhmetlere maruz kalarak düşman kazandığına dikkat çeker!¹⁸¹ Nitekim Zehâvî aşağıdaki beyitlerde karşı karşıya kaldığı suçlamaları şöyle anlatır:

قَالُوا	اطْرُدُوا	الرَّزْدِيقَ	مِنْ	أَوْطَانِكُمْ	مَاذَا	يَخَافُ	الْقَوْمَ	مِنْ	رَزْدِيقٍ
قَالُوا	اقتُلُوهُ	إِنَّمَا	هُوَ	مَارِقٌ	مَاذَا	يُضِرُّ	الْمُؤْمِنِينَ	مُرُوفِي	
أَنَا	لَسْتُ	رَزْدِيقًا	وَلَا	أَنَا	مَارِقٌ	حَتَّى	يَحُلَّ	لِظَفَرِكُمْ	تَمْرِيقِي

“O zındığı vatanınızdan kovun dediler.” İnsanlar bir zındıktan neden korkarlar ki?

“Onu öldürün, o mürtettir dediler.” Sapkınlığının müminlere ne zararı var ki?

*Ben zındık değilim, mürtetliğim zaferinize engel olacak kadar da mürtet değilim.*¹⁸²

Zehâvî başka bir şiirinde bir kadının, bu tür ithamların gerçekten doğru olup olmadığını sorması üzerine konuya açıklık getirerek aslında mezkûr suçlamaların doğru olduğunu, bu yüzden itikadî olarak sarf ettiği yanlış sözlerden dolayı pişmanlık duyduğunu, Allah'tan başka kimseye secde etmediğini ve inancını tazeleyip tekrar iman getirdiğini beyan etmiştir.¹⁸³ Mîr Başrî de Zehâvî'nin bir müddet Allah'ın

¹⁸⁰ Mîr Başrî, *A'lâmu'l-edeb*, 1/102.

¹⁸¹ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 77.

¹⁸² Zehâvî, *Dîvân*, 335.

¹⁸³ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 78-79.

yaratıcılık sıfatından şüphe ettiğini ancak daha sonra pişman olarak bu vesveseleri terk ettiğini ve istiğfarda bulunduğunu ifade eder.¹⁸⁴ Zehâvî'nin başka bir dizesinde ise bazen hidayet bulduğunu bazen yolunu kaybettiğini söylemesi;¹⁸⁵ onun itikadî yönden istikrarlı bir hayatının olmadığını göstermektedir.

Zehâvî'nin diğer şiirlerinden de anlaşıldığına göre şair ilim ve araştırma yolu ile Allah'ın varlığına ve yeniden dirilmenin gerçekleşeceğine ikna olana kadar iman ile küfür arasında gelgitler yaşamıştır. Dolayısıyla şair taklit yolu ile iman etmenin aksine takriri olarak iman etmeyi tercih etmiştir.¹⁸⁶ Bunun yanında Zehâvî ibadetleri eda etme konusunda ihmalkâr davrandığını itiraf etmiştir. Nitekim ona namaz ile oruç ibadetlerini eda edip etmediği sorulması üzerine bu ibadetlerde gevşek davrandığını ancak kendisini tekfir edenlerin yalan ve iftiradan başka delillerinin olmadığını söylemiştir.¹⁸⁷

Zehâvî'nin çağdaşlarından Muhammed Hasan en-Necmî (ö. 1940) de kaleme aldığı الرَّهَّاءِي يُجِدُ لِلشُّهْرَةِ Zehâvî Şöhret Bulmak İçin Mülhid Oluyor başlıklı bir şiirde Zehâvî'nin dinden çıktığını, uygarlaşmanın kötü rüzgarına kapıldığını, Batı'nın perde arkasındaki gizli tuzaklarını görmediğini, şiirde ilim ehli olmadığını, felsefe ile ilgisinin bulunmadığını, aksine şöhret bulmak için çabaladığını söyler. Hasan Necmî; Zehâvî'nin, yaydığı fikirlerle büyük küçük her türlü günahı işlediğini ve Cehennemin alevli ateşinde yanacağını iddia etmiştir. Hatta onu Peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimetülkezzâb'a (ö. 12/633) benzeterek Allah'ın Benî Hanîfe kabilesini Müseylime'den kurtardığı gibi Irak halkını da Zehâvî'den kurtaracağını söylemiştir. Necmî'nin Zehâvî'yi çok ağır suçlarla itham ettiği şiirinin hatime beyitleri şu şekildedir:

أَنْقَلْتَ ظَهْرَكَ بِالذُّنُوبِ صَغِيرَهَا وَكَبِيرَهَا فَإِلَى لَطَى وَعَذَابِهَا
اللَّهُ يُنْقِذُ مِنْكَ قَوْمَكَ مِثْلَمَا نَجَّيْ حَنِيفَةً قَبْلُ مِنْ كَذَابِهَا

(İşlediğin) büyük küçük günahlarla belini büktün. Kızgın ateşe ve onun azabına sürükleneceksin.

¹⁸⁴ Mîr Başrî, *A'lâmu'l-edeb*, 1/99.

¹⁸⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 348.

¹⁸⁶ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 80.

¹⁸⁷ Zehâvî, "li'l-Hakîka ve't-târîh -resâilu'z-Zehâvî-", 468.

*Allah, daha önce (Benî) Hanîfe kavmini Müseylimetülkezzâb'tan kurtardığı gibi senin kavmini de senden (tehlikeli fikirlerinden) kurtaracaktır.*¹⁸⁸

Hasan Necmî'nin Zehâvî'ye yönelik söylediği bu dizeleri çok ağır ithamlar içermektedir. Zira bir Müslüman'ın ateşte yanacağına dair hükümde bulunmak ve onu Peygamberlik iddiasında bulunan biriyle aynı seviyede tutmak tarafsız eleştirinin kriterlerine pek uygun görünmemektedir. Necmî'nin, mezkûr dizelerinde Zehâvî'ye bu derece ağır bir şekilde yüklenmesi şairin, savunduğu fikirlerden dolayı ne kadar büyük sıkıntılar çektiğini göstermektedir.

Ahmed Fuâd, Zehâvî'nin, prensiplerinden ödün verme, görüşlerindeki tutarsızlık, basit bir üslup benimsemesi ve şiirde şairleri taklit etmesiyle eleştirildiği gibi, bilimde seçtiği konular, teoriler ve hüküm verme süreçlerinde bilim insanlarını taklit etmek gibi konularda da eleştirildiğini söylemiştir.¹⁸⁹ Ancak Zehâvî kendisine yöneltilen eleştirileri kabul etmez ve şöyle der: *“Bana yöneltilen eleştirilerin çoğu doğru olmayıp ilim ve mantık esaslarına dayanmamaktadır. Aksine yalan, iftira ve uydurma haberlerden ibarettir.”*¹⁹⁰

Abbas Mahmûd ‘Akkâd da, Zehâvî'yi “şair ve filozof” olmamakla itham etmiştir. Ancak Zehâvî bu suçlamanın karşısında sessiz kalmamış, hiddet ve öfke ile ona şöyle cevap vermiştir: *“Şairlik ve filozofluk onlardan yoksun olan kimseye ispat edilemez. Bu sıfatlar birine nasip olmuşsa bir münkirin inkarı ile yalanlanamaz (yok sayılamaz).”*¹⁹¹ Cemâluddîn Âlûsî, ‘Akkâd’ın Zehâvî'ye yönelttiği eleştirilerin çok iğneleyici olduğunu ve onu son derece rahatsız ettiğini ifade eder. Âlûsî, ‘Akkâd’ın bu sert eleştirisinin boyutu için şu ilginç benzetmenin yapıldığını nakleder: *“Zehâvî'nin başına yıldırım düşseydi ‘Akkâd’ın ona yaptığı eleştirinin yanında daha hafif kalırdı.”*¹⁹²

Zehâvî'yi eleştiren yazarlardan biri de Rafâ'îl Nahle Yesû'î'dir. Yesû'î, şairin dili ve üslubuna dair şu değerlendirmelerde bulunur: *Zehâvî'nin dili, birkaç küçük hata dışında sade ve fasih Arapçadır. Ancak şairin, kulağa hoş gelmeyen ve artık*

¹⁸⁸ Muhammed Hasan en-Necmî, “ez-Zehâvî Yulhid li’ş-Şuhre”, *el-Hadiqa* 10 (Ocak 1931), 195.

¹⁸⁹ Ahmed Fuâd, “el-Mer’e fi şî’ri’z-Zehâvî”, 13.

¹⁹⁰ Zehâvî, “li’l-Hakika ve’t-târîh -resâilu’z-Zehâvî-”, 462.

¹⁹¹ Süleymâ Mahecûb, “Vece’ul-huşûme beyne’l-‘Akkâd ve’z-Zehâvî”, *el-Ma’rife* 547 (Nisan 2009), 324-325.

¹⁹² Cemâluddîn Âlûsî, “ez-Zehâvî beyne’l-‘Akkâd ve’z-Zeyyât”, *el-‘Arabi* 236 (Temmuz 1978), 53.

kullanımda olmayan eski kelimelere sıklıkla yer vermesi, zevk-i selim sahibi okurlar açısından eleştiri konusu olmuştur. Üslubu genel olarak açık ve anlaşılır olsa da bazı kusurlardan tamamen arınmış değildir. Yesû'î, bu kusurları üç başlık altında toplar: “Birincisi, özellikle uzun şiirlerde göze çarpan ve aynı konuların tekrarına yol açan gereksiz uzatmalar ki bu durum okuyucunun dikkatini dağıtmakta ve divanın edebî değerini olumsuz yönde etkilemektedir. İkincisi, metni anlamsal olarak zenginleştirmeyen, sadece dolgu işlevi gören gereksiz ifadeler; üçüncüsü ise özellikle tasvirlerde görülen zorlama anlatımdır.”¹⁹³

Yesû'î yaptığı bu eleştirilerin bir kısmında haklı olabilir. Nitekim Zehâvî'nin bazı şiirlerinde gereksiz tekrarlara başvurduğu ve ihtiyaç duyulmadığı halde sözü uzattığı görülmektedir. Ancak Yesû'î'nin Zehâvî'ye yönelttiği “kullanımdan düşmüş kelimeleri sıkça kullanması” eleştirisi haklı bir eleştiri olarak görünmemektedir. Zira şairin şiirlerini baştan sona okuduğumuzda onun, şiirlerinde kullandığı kelime ve lafızların kahir ekseriyetinin tedavülde olduğu görülmüştür.

Mahmûd Ahmed es-Seyyid ve Rafâîl el-Buţî de, Zehâvî'yi serikâtü's-şî'riyye yapmakla itham etmişlerdir. Zehâvî ise yazdığı reddiye ile onları sert bir dille eleştirmiştir. Zehâvî'nin öğrencisi Ahmed Sarrâf ise kaleme aldığı “ez-Zehâvî Enşâruhu ve Huşûmuh” başlıklı makalesiyle Zehâvî'yi savunmuştur.¹⁹⁴

Enver el-Cündî'ye göre Zehâvî'nin sergilediği bazı tavır ve tutumlar halkın ona karşı cephe almaya sevk etmiş olabilir. Cündî'ye göre halkın şaire karşı takındığı olumsuz davranış ve tepkiler onun yenilik, özgürlük ve bilhassa kadının özgürlüğü gibi konularda aşırıya kaçmasının sebeplerinden biri olabilir. Cündî, şairin; hayatının farklı dönemlerinde yaptığı, bundan dolayı halkın öfkesini çeken ve şaire karşı şüphe ile bakmalarına sebep olan birtakım davranışları şu şekilde sıralar: “Birincisi; Zehâvî'nin Sultan Abdülhamit'i önce methetmesi bir süre sonra ise ona yüklenerek sert bir şekilde onu eleştirmesi. İkincisi; İngilizleri öven bir kaside nazmetmesi. Zehâvî İngilizleri metheden kasidesini kaleme alış sebebini şöyle açıklar: İstanbul'a gittiğimde Jön Türklerden bir grup genç ile bir araya geldik. İngiliz-Boer savaşında bir grup genç Türk ile birlikte İngilizlere savaşlarında başarılı olmalarını diledik.

¹⁹³ Rafâ'îl Nahle Yesû'î, “eş-şâ'ir Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, *el-Meşriğ* 2 (Nisan 1966), 156.

¹⁹⁴ 'İsâ en-Nâ'ûrî, “ez-Zehâvî fî me'ârikihi'l-edebîyye”, *ed-Devha* 4 (Nisan 1985), 27.

Ancak bu, Abdülhamit'e muhalif olan partinin kararı ile oldu. Bununla, İngilizlerin II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi konusunda kendilerine destek vermelerini istiyorlardı. Bu yüzden İngilizleri ve donanmalarını öven bir kaside inşat ettim. II. Dünya Savaşının patlak vereceğini ve İngilizlerin Irak'ı işgal edeceklerini nereden bilebilirdim!? Bu kimsenin aklına gelmezdi. Üçüncüsü ise İngilizlerin 1920'de Irak'ı işgal ettiği ve Iraklıların direndiği büyük Irak ayaklanması hakkında Zehâvî'nin bir beyit bile olsun şiir yazmamasıdır.”¹⁹⁵

Zehâvî, İngilizler Irak'ı işgal etmeden birkaç yıl önce Irak'ın haklarını savunduğu nutuk ve hutbeler vermiştir. İngilizler Bağdat'ı işgal ettiğinde kendilerine muhalif gördükleri Zehâvî'yi esir olarak Hindistan'a sürgün etmek istemişlerdir. Ancak Zehâvî, Mısır'da İngilizlerin lehine yayım yapan el-Muqattam gazetesinde yazarlık ettiğini ibraz edince serbest bırakılmıştır.¹⁹⁶

Zehâvî'nin vermiş olduğu kararlar ve sergilediği davranışlarından anlaşılmaktadır ki şair; kendi maslahatını ve can güvenliğini düşünerek yere, zamana ve içinde bulunduğu şartların gereklerine göre hareket etmiştir. Ancak bunu yaparken arka plandaki gerçek sebepleri bilmeyen halk haliyle ona şüphe gözüyle bakmış ve zaman zaman birtakım suçlamalarla onu itham etmişlerdir.

1.3.2. Zehâvî'nin Etkilediği Kişiler

Rafâîl Buttî, Zehâvî'nin felsefî makaleler ve toplumsal temaların ağır bastığı şiirler nazmederek Arap halkını ayağa kaldırmayı ve uyandırmayı hedeflediğini ve şiirlerinin toplum üzerinde güçlü bir etki bıraktığını söyler. Buttî, Zehâvî'nin kaleme aldığı kasidelerle çağdaş şiiri etkilediğini, Arap edebiyatında büyük bir inkılap ve yeni bir gelişim başlattığını düşünür. Ona göre birçok şair onun yolundan gitmeye ve onu örnek almaya başlamıştır. Zehâvî ayrıca *Muqatafat* dergisinde yayımlattığı yazılarla yazarları tenkit etmiş, onlar da onun görüşlerini eleştirerek ona cevap yazmış ve böylece reddiye-cevap şeklinde aralarında yazışmalar olmuştur.¹⁹⁷

Eyyûb Ebû Deyye, Zehâvî'nin; 'Akkâd, İsmail Mazhar, Selâme Musa ve diğer modern Arap düşüncesinin öncüleri gibi felsefe ile uğraşan birçok seçkin kişiden biri

¹⁹⁵ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 65-68.

¹⁹⁶ Zehâvî, "Resâilu'z-Zehâvî", 641.

¹⁹⁷ Buttî, *Sihru's-si'r*, 7-8.

olarak kabul edildiğini söyler. Ebû Deyye'ye göre bu isimler özellikle onun *el-Kâinât* risalesinden etkilenmişlerdir. Taha Hüseyin de onu, Avrupa kültürü ile iletişim halinde olan ve ilim silahı ile kuşanan akıl şairi ve asrının Ma'arrîsi olarak tavsif etmiştir. 'Âkḫâd da onun; görüş isabetliliğine, fikri berraklığa ve tevarüs edilen inançlara karşı büyük bir cesarete sahip olduğuna dikkat çeker. Ancak 'Aḫḫâd daha sonra: “*şüphe yok ki Zehâvî akıl uğruna hayal ve sezgiden vazgeçmiştir*”” sözüyle onu eleştirmiştir. Zehâvî ise: “*bir filozofun basiret sahibi olduğunu, bununla sadece hakikati araştırdığını, pek azı müstesna hayal ve sezgi ile ilgisinin olmadığına*” dikkat çekerek ona cevap vermiştir.¹⁹⁸

Hilâl Nâcî, 20. yüzyılda Zehâvî kadar oryantalistlerin dikkatini çeken başka bir Arap şairin olmadığına dikkat çeker. Nâcî'ye göre Zehâvî, şiirleri Avrupa dillerine tercüme edilen sayılı çağdaş şairlerdendir. Söz gelimi Bern Üniversitesi felsefe hocası Doktor Widmer, Zehâvî'nin *Sevratun fî'l-Caḥîm* adlı meşhur kasidesinin yanı sıra şairin elli kasidesi ile elli üç rubaisini bir kitap halinde yayımlamıştır. Başta Almanlar olmak üzere birden fazla oryantalist Zehâvî'yi çalışmalarına konu etmiştir.¹⁹⁹

Hasan Fehmî de Zehâvî'nin hem Arap ülkelerinin gazetelerinde hem de Batının bazı gazetelerinde şöhretinin yayıldığını söylemiştir.²⁰⁰ Bu da onun gerek Doğu'da gerekse Batı'da eserleri okunan, hakkında araştırmalar yapılan büyük ve etkili bir şair olduğunu göstermektedir.

1.3.3. Zehâvî'nin Etkilendiği Kişiler

Hasan Fehmî'nin aktardığına göre Mütenebbî'nin (ö. 354/965) hayatında Zehâvî'yi en çok cezbeden şey onun bir türlü gerçekleştiremediği arzularının peşinden giderek zorluklara meydan okuyan karşı konulamaz hırsıydı. Fehmî, Zehâvî'nin, Mütenebbî dışında başka şairlerin şiirlerini de okuduğunu ifade eder. Sözelimi İmrûlḳays'ın (ö. 540 [?]) güzel tasvirlerini, Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın (ö. 609 [?]) felsefesini, lafızlarının seçkinliğini ve veciz oluşunu, en-Nâbiğâ'nın (ö. 604 [?]) fesahatini, el-Ferazdak'ın (ö. 114/732) güçlü üslubunu, Cerîr'in (ö. 110/728) tatlı sözlülüğünü, Beşşâr'ın (ö. 167/783) belagatını ve yeniliğini, Ebû Temam'ın (ö.

¹⁹⁸ Ebû Deyye, *Mevsû'atu a'lâm*, 157.

¹⁹⁹ Nâcî, *Zehâvî ve Divânuhu'l-meḥkûd*, 208.

²⁰⁰ Fehmî, *Zehâvî*, 172.

231/846) sözü nazmetmedeki becerisini, el-Buhturî'nin (ö. 284/897) betimlemedeki mükemmelliğini, Mütenebbî'nin yaratıcılığını ve sanatının azametini, İbn Hânî'in (ö. 274/888) terkiplerinin yüceliğini ve Ebû Nüvâs'ın (ö. 198/813) ruhunun canlılığını oldukça beğenmiştir. Ancak Zehâvî hiçbir şairi Mütenebbî ve Ebu'l-'Alâ'dan (ö. 449/1057) daha üstün görmemiştir.²⁰¹

Rafâîl Buttî, Zehâvî'nin, Ebu'l-'Alâ'nın felsefesini keşfettiğinde felsefe meraklısı olduğunu ifade eder. Mütenebbî'nin hırsını, arzularını öğrenince ona vurulmuştur. Şiirlerini okuduğu mütekaddim dönemi şairlerin beyitlerini bir araya getirerek şerh ettiği ve yaklaşık 1700²⁰² beyitten oluşan '*Uyûnu's-si'r*' adında bir şiir antolojisi oluşturduğu belirtilmiştir.²⁰³

Zehâvî'nin; Ma'arrî, Mütenebbî, Beşşâr ve Ömer Hayyâm (ö. 526/1132) gibi ilk şairlerden etkilendiği söylenmiştir. Hilâl Nâcî'ye göre Ruşâfî ile arasındaki şiirsel mücadelelerden kaynaklanan sebeplerden dolayı ona benzemeye ve onu taklit etmeye çalışmıştır.²⁰⁴

Hilâl Nâcî, Zehâvî'nin; şiirlerinde kullandığı vezin ve kafiye yönünden Ebû Şahr el-Huzelî (ö. 80/699-700), Ebû Firâs el-Hamedânî (ö. 357/968) ve Hâtîm eţ-Tâî (ö. 578 [?]) gibi şairlerden etkilendiğini ve anlamsal olarak onların bazı şiirlerinden iltibas yaptığını söyler. Ayrıca Irak Kralı I. Faysal için yazdığı mersiyesinde üslup ve şekil açısından Emir Endelüsî'nin etkisi altında kaldığını ifade eder. Nâcî'ye göre, Zehâvî'nin bazı beyitlerinde Muhadramûn şairlerinden olan Ebû Sevr Amr b. Ma'dikerib'in (ö. 21/641-42) de etkisinde kaldığını söylemek mümkündür.²⁰⁵

Zehâvî'nin ayrıca bir Namık Kemal (1840-1888) hayranı olduğu,²⁰⁶ Batılı felsefecilerden Gustave Le Bon'u (1841-1931) beğenerek okuduğu, Doğu'nun meşhur felsefecilerinden filozof Ömer Hayyâm'ın haz içinde yüzen nazariyesinden etkilendiği ve bu görüşlerin şairin şiirlerine aksettiği rivayet edilmiştir.²⁰⁷ Zehâvî'nin gerek Batı

²⁰¹ Fehmî, *Zehâvî*, 44-45.

²⁰² Hilâl Nâcî, Muhammed Sabrî'nin *Şu'arâu'l-'asr* adlı eserinden aktardığına göre Zehâvî Klasik Arap Şiirinden yaklaşık 700 beyit derlemiştir. Bk. Nâcî, *Zehâvî ve divânuhu'l-meşkûd*, 70.

²⁰³ Buttî, *Sihru's-si'r*, 12; Fehmî, *Zehâvî*, 48.

²⁰⁴ Nâcî, *Zehâvî ve Divânuhu'l-meşkûd*, 174.

²⁰⁵ Hilâl Nâcî, "Nazarât fî şî'ri'z-Zehâvî", *el-Edîb*, 19.

²⁰⁶ Hânî, *Muhâdarât*, 6.

²⁰⁷ İbrahim Muhamed Şabîh, "ez-Zehâvî beyne's-şekk ve'l-yakîn", *el-Beyân* 233 (Ağustos 1985), 89.

gerekse Doğu bilginlerini okuyup onların birikim ve tecrübelerinden istifade etmesi onun çok yönlü bir şair ve ilim adamı olduğunu göstermektedir.

1.4. Çağdaşları

Zehâvî, Irak'ta Ruşâfî, el-Kâzımî ve el-Cevâhirî ile aynı dönemde yaşamıştır. Ancak özellikle Ruşâfî ile birlikte anılmış ve çoğunlukla onunla karşılaştırılmıştır. Bu algının oluşmasında, iki şair arasında belirgin bir entelektüel ve edebî rekabetin bulunması önemli bir etken olmuştur. İkisinin birçok konuda birbirine muhalif olduğu söylene de Zehâvî, Ruşâfî ile kendisinin konumunu Musa (a.s) ile Harun (a.s.)'ın durumuna benzetmiştir. Kaleme aldığı bir şiirinde kendisini Musa (a.s.)'a rakibi Ruşâfî'yi ise Harun (a.s.)'a benzeten Zehâvî nefsi ile övünmeyi ihmal etmemiş ve kendisini Ruşâfî'den üstün görmüştür. Ancak buna rağmen Zehâvî, Ruşâfî ile iki arkadaş gibi görüşüklerini dile getirmiştir.²⁰⁸

Zehâvî âlim ve edip olarak tavsif edilirken Ruşâfî, sanatçı ve edip şeklinde nitelendirilmiş ve iki şair arasında birtakım ihtilaflar ve rekabetler cereyan etmiştir. Bunun yanında eleştirmenler Zehâvî'yi ve onun çağdaşları olan Ruşâfî (1875-1945), Halîl Mutrân (1869-1949), Ahmed Şevkî (1868-1932) ve Hâfız İbrahim gibi isimleri Arap şiirinin eşsiz büyük şairleri konumunda görmüşlerdir.²⁰⁹

Bağdat muhafızı Mahmud Suphî ed-Defterî de Zehâvî'nin samimi bir arkadaşdır.²¹⁰ Zehâvî her hafta Cuma sabahı ediplerin, liderlerin, vezirlerin ve komutanların iştirak ettiği Defterî'nin meclisine katılırdı. Bu mecliste Zehâvî konuştuğunda herkes ona kulak verirdi. Çünkü Zehâvî nüktedan, tatlı sözlü olup hoş ve güzel şakalar yapardı.²¹¹ Hikmet Abdülmecîd de onun akrabası ve komşusudur.²¹²

Zehâvî 1896'da büyük edebiyatçı ve yazarlarla tanışmak üzere gittiği İstanbul'da Tevfik Fikret (ö. 1915), Peyami Safa'nın babası İsmail Safa bey (ö. 1901), İsmet Bey ve Rıza Tevfik Bey (ö. 1949) ile tanışmıştır.²¹³ Zehâvî 1924'te Mısır'a

²⁰⁸ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 94-95.

²⁰⁹ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 95.

²¹⁰ Fehmî, *Zehâvî*, 216.

²¹¹ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 97.

²¹² Fehmî, *Zehâvî*,

²¹³ Zehâvî, "Resâilu'z-Zehâvî", 104.

gittiğinde ise Selâme Mûsâ'yı ziyaret etmiştir.²¹⁴ Zehâvî Mısır'da bulunduğu zaman diliminde muasırlarından şair Abbâs Mahmûd el-'Akkâd, Mey Ziyâde,²¹⁵ *el-Mukhtaṭaf* dergisinin kurucularından Yakup Sarrûf, Faris Nimir, filozof Şibli Şumayil, büyük tarihçi ve *el-Hilâl* dergisinin kurucusu allâme Corci Zeydan ve allâme, dilbilimci, büyük üstat İbrahim el-Yâzi'î ile görüşmüş ve büyük bir sevgi ile karşılanmıştır.²¹⁶

1.4.1. Çağdaşlarına Yönelik Eleştiri ve Görüşleri

Zehâvî; Ruşâfî ile öğrencilerini,²¹⁷ Ahmed Şevkî (1868-1932) ve Abbas Mahmûd el-'Akkâd (1889-1964) gibi önemli şiir otoritelerini ağır bir şekilde eleştirmiştir. Onlar da benzer şekilde onu tenkit etmişlerdir.²¹⁸ Söz gelimi Zehâvî, Rızâ et-Tâliyânî²¹⁹ ve 'Akkâd ile de birçok edebî tartışmaya girmiştir.²²⁰

Zehâvî, çağdaşları Ahmed Şevkî ve Hafız İbrahim'i kıyaslayarak şunları söyler: “Şevkî ile Hafız arasında büyük bir fark vardır. Şevkî daha çok yaratıcıdır ve şiirin birçok türünde güzel şiirler yazar. Oysa Hafız duygusal şiirlerde daha çok başarılıdır. Şevkî'nin şiirlerinin son yıllarda yenilenmeye başladığını görüyorum. Bu yüzden onun hakkındaki görüşüm değişti ve bazı mübalağaları dışında onu eleştirmiyorum. Onun kendisine has üslubunu da beğeniyorum. Hafız ve Şevkî'den sonra oluşan boşluk ise ancak zamanla dolabilir.”²²¹

Zehâvî, Ahmed Şevkî'ye “Emîru's-Şu'arâ” yani “Şairlerin Sultanı” ünvanının verilmesini kabul etmez ve onun için “Nil Şairi” lakabını kullanır. Ona göre şayet sultan olacaksa da birinin Mısır'da diğerinin ise Irak'ta (kendisi) olması gerekir. Şair bu konudaki itirazını şu dizelerle dile getirir:²²²

قَالُوا لِشَاعِرٍ مِصْرَ دَارُ الْعِمَارَةِ تُبْنَى
فَقُلْتُ يَا أَهْلَ مِصْرَ مِنْكُمْ أَمِيرٌ وَمِنَّا

²¹⁴ Selâme Musa, “Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, *el-Mecelletu'l-Cedide* 4 (Nisan 1936), 46.

²¹⁵ 'Akkâd, *Ricâlu 'araṭuhum*, 94.

²¹⁶ Buṭṭî, *Sihru's-Şi'r*, 5.

²¹⁷ Fehmî, *Zehâvî*, 178.

²¹⁸ Ebû Deyye, *Mevsû'atu a'lâm*, 156.

²¹⁹ Fehmî, *Zehâvî*, 193.

²²⁰ Fehmî, *Zehâvî*, 187-192.

²²¹ Zehâvî, “li'l-Hakîka ve't-târîh -resâilu'z-Zehâvî-”, 460.

²²² eṭ-Ṭâhir Ahmed Mekki, “Ba'de nişfi 'karnin mine'z-zemân: el-ḥakîka eḍ-ḍâi'a fî şirâ'i'l-'Akkâd ve'z-Zehâvî”, *ed-Devḥa* 5 (Mayıs 1981), 36.

Mısır şairi için “sultanlık hanedanlığı inşa ediliyor” dediler.

Ben de “Ey Mısır halkı: bir sultan sizden bir sultan da bizden” dedim.”²²³

Zehâvî bu dizelerde Ahmed Şevkî'nin “Şairlerin Sultanı” olarak anılmasına karşı çıkmış ve kendisini de bu ünvana layık görmüştür. Bu da şairin ilim camiasında ön plana çıkma ve şöhret bulma arzusunu göstermektedir.

Zehâvî, Ahmed Şevkî'nin eş-Şevkiyyât adlı divanını da eleştirmiştir. Abdürrezzâk Hilâlî'ye göre Ruşâfî'yi eleştiren Zehâvî birçok makalesinde kendisi için müstear isim olarak كَاتِبٌ عَرَبِيٌّ كَبِيرٌ *Büyük Arap Şairi* veya *İbnu Celâ* gibi lakapları kullansa da Ruşâfî ve destekçileri bu künyelerin Zehâvî'ye ait olduğunu biliyorlardı.²²⁴ Zehâvî, *Büyük Arap Şairi* künyesiyle çağdaşı Ruşâfî'yi eleştirdiği bir makalesinde onu çağının ilimlerini bilmemekle itham etmiş ve şöyle demiştir: “*Ruşâfî 20. yüzyılda yaşıyor ama asrının ilimlerini bilmiyor. Bu yüzden şiiri olgunlaşmamıştır. Şiir söylediğinde sanki Ortaçağ insanına sesleniyor. Bu ise eskidir. Zira çağının ilimlerine cahil kalan şairin ruhu yücelmez, hissiyatı ve idrakı gelişmez.*”²²⁵

Zehâvî, bir dergi sahibinin kendisi hakkında “Zehâvî'ye gelince; o hiçbir şeydir”²²⁶ demesi üzerine ona cevaben şu hikmetli ve düşündürücü beyti söyleyerek onu kibar bir şekilde eleştirmiştir:

يَقُولُونَ لَا شَيْءَ وَهُمْ يَرْجُمُونَنِي وَهَلْ يَسْتَحِقُّ الرَّجْمَ مَنْ هُوَ لَا شَيْءَ

“O, hiçbir şeydir” diyorlar ve beni recmediyorlar. “Hiçbir şey olan biri” recmedilmeyi hakkeder mi hiç?”²²⁷

Zehâvî, gerek şiirlerinde gerekse muhtelif eserlerinde Sultan Abdülhamit'i de olumlu veya olumsuz bir şekilde eleştirmiştir. Şair bir yazısında onun hakkında şunları söyler: “*II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Osmanlıların halkı yönetmesinde birtakım eksiklikler gördüm. Bu yüzden Sultan Abülhamit'e karşı çıkan muhaliflerdendim. Halkı ona karşı ayaklandıracak birçok kaside nazmettim. Bunlardan dolayı*

²²³ Zehâvî, *Rubâ'îyyât*, 63.

²²⁴ Abdürrezzâk Hilâlî, “ez-Zehâvî nâkiden”, *el-Edîb* 3 (Mart 1973), 2.

²²⁵ Hilâlî, “ez-Zehâvî nâkiden”, 3.

²²⁶ Zehâvî, “İl'l-Hakîka ve't-târîh -resâilu'z-Zehâvî-”, 456.

²²⁷ Zehâvî, *Evşâl*, 94.

İstanbul'da hapsedildim. Sonra da korumalar eşliğinde ülkeme gönderildim. Ancak Türkler II. Meşrutiyet döneminde bana hürmet gösteriyorlardı."²²⁸

Zehâvî, Mısırlı şair 'Akkâd, Iraklı şair Ruşâfî ve Hintli şair Rabindranath Tagore (ö. 1941) hakkında da birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Bir yazısında şöyle der: *"Tagore doğru ve hassas hayal gücüne sahip olup okurlarının duygularını (hassas noktalarını) nasıl harekete geçireceğini bilen mutasavvıf bir şairdir. 'Akkâd, büyük yazarlardandır ve usta şairler gibi güzel şiirler nazmeder. Ruşâfî ise; 'Akkâd'ın da dediği gibi: 'geçmiş şu anki durumundan (1933) daha iyidir'. Her hâlükârda o, Irak'ta şiir nazmedenler zümresindendir. Orta Doğu'da ise doğrusu hiç şair yoktur. Onlar ya Batılıları taklit ediyorlar ya da Klasik Arap şairlerini.*"²²⁹

Zehâvî bazı bilim adamları ve önemli şahsiyetler hakkında da birtakım değerlendirmelerde bulunmuş ve görüşlerini beyan etmiştir: *"Muhammed (s.a.v.)'in şahsiyetini seviyorum. Çünkü o en büyük ıslahatçılardandır. Yeryüzünün Güneş etrafında döndüğünü ispat ettiği için Nicolaus Copernicus'u (ö. 1543) seviyorum. İnsanlığın aslını/soyunu bize öğrettiği ve evrim teorisini keşfettiği için Darwin'i (ö. 1882) seviyorum. Söz ve yazılarındaki cüretkârlığından dolayı Alman Friedrich Nietzsche'i (ö. 1900) seviyorum.*"²³⁰

Zehâvî, döneminin diğer önemli siyasetçileri hakkında da görüş belirterek şunları söyler: *"Doğu'daki siyasi liderler Mustafa Kemal (ö. 1938), Mahatma Gandhi (ö. 1948) ve Pehlevî'dir (ö. 1944). Batı'daki en büyük siyasi lider ise Lenin'dir (ö. 1924). Mustafa Kemal'in dahiliğini, Mussolini (ö. 1945) ve Adolf Hitler'in (1945) de yaratıcılığını seviyorum.*"²³¹

Zehâvî 1932'de, vefatından kısa bir süre önce kaleme aldığı bir yazısında şairlere şu tavsiyelerde bulunmuştur: *"Şairlere duygu yüklü şiirler nazmetmelerini, mübalağalardan ve uzak istiarelerden kaçınmalarını salık veriyorum. Mısır ve Irak şairlerinden çoğunun mübalağa yaptığını görüyorum. Bu tarz şiirlerde hissiyat olmuyor.*"²³²

²²⁸ Zehâvî, "li'l-Hakika ve't-târîh -resâilu'z-Zehâvî-", 460.

²²⁹ Zehâvî, "Resâilu'z-Zehâvî", 95.

²³⁰ Zehâvî, "Resâilu'z-Zehâvî", 103.

²³¹ Zehâvî, "Resâilu'z-Zehâvî", 104.

²³² Zehâvî, "li'l-Hakika ve't-târîh -resâilu'z-Zehâvî-", 460.

1.4.2. Hakkında Söylenenler

Zehâvî gerek hayatta iken gerek vefat ettikten sonra edebiyat camiasından aydın kimseler onun hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Kimi aydınlar onun ilmî yönünü ve şairliğini överken kimisi de onu sert bir şekilde eleştirmekten geri durmamıştır. Söz gelişi Mahmud Ahmed, Zehâvî'nin yaptığı şiir serîkâtının gizlenemeyecek derecede fazla olduğunu söyleyerek şairi sert bir şekilde eleştirmiştir.²³³

‘Akkâd, Zehâvî ile kadın hakları konusunda hiçbir zaman ittifak etmediklerini, kadının seçilmedeki yeterliliği ve seçimler konusunda onunla ihtilafa düşüklerini dile getirmiştir. Yine Tunus’ta Zehâvî’nin bir okuru Akkâd’a, Zehâvî’nin edebiyatı hakkındaki görüşünü sormuş, Akkâd da ona şöyle cevap vermiştir: “*Onun fikri araştırmaları şiir çalışmalarından daha iyidir.*”²³⁴

Yazar ve filozof Cemil Salîbâ (1902-1976), Zehâvî’nin; Arap dünyasındailmî ruhu ihya eden, reforma ve kalkındırmaya çağırılmî akımdan olduğunu söyler. Zira ona göre Zehâvî, tabiat meseleleri ile ilgili yüksek uzmanlık derecesi gerektiren *el-Kâinât* ve *el-Câzibiyye ve ta’lîluhâ* isimli iki kitap yayımlamıştır.²³⁵

Bazı müsteşrikler ve yabancı yazarlar da Zehâvî’nin eserlerine ilgi göstermiş ve övmüşlerdir. Sözelimi Büyük Vatikan Kütüphanesi’nin sekreteri onun şiirlerini överek şöyle demiştir: “*Dîvânu’l-Evşâl içindeki şiirler, okumuş olduğumuz en güzel modern Arap şiirlerindendir.*”²³⁶

Litvanyalı Rus Şarkiyatçısı Müsteşrik Ignaty Krachkovsky (1883-1951) de Zehâvî’nin şiirini methederek onun hakkında şu sözleri sarf etmiştir: “*Zehâvî üstün yeteneklere sahip şahsiyetlerdendi ancak son derece pesimistik bir kişiliğe sahipti. Kolay ve aydınlatıcı olan şiirlerinin çoğu enerji ve hayatla dolup taşan coşkunun bir özelliğe sahiptir.*”²³⁷

Zehâvî 1928 yılında *Lubâb* adlı divanını yayımlayıp Hayyâm’ın Rubâiyyât’ını Farsçadan Arapçaya tercüme ettiğinde Roma Üniversitesi Doğu Dilleri öğretim üyesi

²³³ Fehmî, *Zehâvî*, 179.

²³⁴ ‘Akkâd, *Ricâlun ‘araftuhum*, 95.

²³⁵ Ebû Deyye, *Mevsû’atu a’lâm*, 156-157.

²³⁶ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ’iru’l-hurriyye*, 98.

²³⁷ Nâcî, *Zehâvî ve Divânuhu’l-mefkûd*, 204.

İtalyan müsteşrik Giorgio Levi Della Vida (1886-1967) onu şöyle övmüştür: “*Bu iki eser en güzel şiir ve tercümeler arasında yer alır. Kalemindeki sadelik ve akıcılıktan dolayı halk Zehâvî’nin şiirlerini ve tercümesini beğeniyor. Arapça, önünde duran mum gibi onun parmaklarına itaat ediyor ve itaatkar bir köle gibi ona boyun eğiyor. Onun divanını değerli görüyorum. Çünkü onun nazmı Arap şiirine, klasik şiir otoritelerinin şiirlerinde olmayan bir yenilik getirmiştir. Şüphe yok ki o, bu iki eseri ile Arapçaya canlılık katmıştır. Şair aynı şekilde nesirde de başarılıdır. Şiir ve nesirde yazdıklarından dolayı Zehâvî’ye teşekkürler!*”²³⁸

1913 yılında Nobel Edebiyat Ödülü’nü alan Hindistan’ın meşhur şairi Rabindranath Tagore 1932’de Irak’ı ziyaret ettiği sırada kendisini karşılayan Zehâvî’yi şöyle övmüştür: “*Hoş bulduk Arapların coşkulu şairi ve bilge filozofu!*”²³⁹ Ahmed Hasan Zeyyât da Zehâvî’yi şu sözlerle methetmiştir: “*Zehâvî fecir vaktinde Dicle nehrinin kıyısında bülbüllerin şakımalarına eşlik ederek şarkılar mırıldanırdı. Sonra da bu uyandırıcı aksisedalar Beradâ tepelerinde, Nil Nehri’nin ağaçlıklarında ve Fas sahillerinde yankılanırdı. Nitekim Zehâvî’nin edebiyatı ve onun emsali edebiyatçılar beklenmedik İlahi bağları/ipleri Arapların kalplerine taşımışlardır. Onlar olmasaydı Irak’ın bu zirveye ulaşması mümkün olmazdı.*”²⁴⁰

Bazı münekkitler ise Zehâvî’nin şair olmayıp sadece “nazım” olduğunu iddia etmişlerdir. Mesela münekkit Yusuf George, Zehâvî’nin şairliği hakkında şöyle bir eleştiride bulunur: “*O, şair değildir. Zira şair, akıldan önce duygulardan beslenir ve hayal gücünden ilham alır. Zehâvî ise hiçbir zaman duygu ve hayalleri önemsemiyordu.*”²⁴¹ Bu görüşün aksine Zehâvî’nin hayal dünyasının geniş olduğu ve çok çabuk duygulanan bir yapıya sahip olduğu söylenmiştir.²⁴²

Enver el-Cündî de Zehâvî ile ilgili kaleme aldığı bir makalesinde onun, Irak tarihinin ve çağdaş Arap edebiyatı tarihinin büyük bir edebî yeteneği olduğunu, özgür düşüncenin, şiirin ve modern Arap felsefesinin otoritelerinden sayıldığını, ifade özgürlüğünü, yeniliği ve toplumsal ıslahı sembolize eden seçkin bir şahsiyet olduğunu

²³⁸ Nâcî, *Zehâvî ve Dîvânuhu’l-meşkûd*, 203.

²³⁹ Özünlü, *Cemil Sıtkı ez-Zehâvî*, 32.

²⁴⁰ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ‘iru’l-hurriyye*, 98; Hilâlî, “ez-Zehâvî şâ‘iru’l-‘Irâk”, 66.

²⁴¹ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ‘iru’l-hurriyye*, 110.

²⁴² Temîmî, *el-Luğatu’s-şi’riyye*, 20.

ifade etmiştir.²⁴³ Hamdî Huseynî de Zehâvî'nin felsefe alanında şöhret bulmuş bir isim olduğunu söylemiştir.²⁴⁴

Ni'mât Ahmed Fuâd da kaleme aldığı *el-Mer'e fî Şi'ri'z-Zehâvî* başlıklı makalesinde, kadına verdiği destekten dolayı Zehâvî'yi şöyle övmüştür: *"Duyduğum en hoş müzik, ne kadar güzel ve doğru olsa da aşk şairlerinin söylemiş olduğu aşk şiirleri değildir. Bilakis Zehâvî'nin, inanmış birinin hiddeti ve tarafsız birinin adaletiyle söylediği şu sözüdür: 'Kadınsız noksan olan erkeğe ne oluyor da sürekli onu (kadını) aşıyor ve haklarını elinden alıyor! Daha doğrusu ancak kadının sayesinde bir bütün haline gelebilen erkek niçin ona hakaret ediyor? Bu şekilde hem kendisini küçük düşürüyor hem de kendisine haksızlık etmiş oluyor.'"*²⁴⁵

Hâriş Taha er-Râvî de 1983'te kaleme aldığı bir makalede Zehâvî'nin şiirini şöyle methetmiştir: *"Zehâvî'nin vefatından 47 yıl sonra artık eleştirmenlerin, alaycılarının ve meşhur şahsiyetlerin görüş ve düşüncelerini esas almadan onu, şiir ve nesirleri aracılığıyla tanımanın ve anlamının zamanı geldi. Bunların görüşleri onun şiirini okumama engel oldu. Sonunda temkinli, dikkatli ve tarafsız bir araştırmacı gözüyle onun şiirlerine tekrar baktım. Gerçekten de onun şiirlerinin cazibesine ve güzelliğine hayran kaldım, sihri beni büyüledi, akıcılığı ve doğruluğu beni sarstı. Onda, ihtişamlı dağlardaki küçük mağaralar gibi dolguyu (gereksiz kelime tekrarını) gördüm. Bu küçük mağaralar o dağın güzelliğine, yüceliğine ve yüksekliğine bir halel getirmez."*²⁴⁶

Zehâvî'nin çağdaşlarından Selâme Mûsâ da onun hakkında şu övgülerde bulunmuştur: *"Zehâvî, Irak hatta Arap Dünyasında bir elin parmaklarını geçmeyecek adamlar arasında addedilebilecek nadir bir şahsiyet olup fikri yenilik yönünden Afgânî, Muhammed Abduh, Şiblî Şümeyl ve Farah An'ûn silsilesinden kabul edilir."*²⁴⁷

Enver Şâûl da Zehâvî'yi Victor Hugo'ya benzetmiştir. Zira Şâûl'a göre iki şair de şiirde yeni bir yol izlemiş ve büyük bir yankı uyandırmışlardır.²⁴⁸

²⁴³ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 110.

²⁴⁴ Hamdî Huseynî, "Cemil Sıdkî ez-Zehâvî", *el-Edîb* 4 (Nisan 1951), 9.

²⁴⁵ Ahmed Fuâd, "el-Mer'e fî şî'ri'z-Zehâvî", *er-Risâle*, 11.

²⁴⁶ Taha er-Râvî, "Cemil Sıdkî ez-Zehâvî beyne humûmihi ve humûmi'l-vaṭan", 66.

²⁴⁷ Selâme Musa, "Cemil Sıdkî ez-Zehâvî", 45.

²⁴⁸ Şâûl, "Zikreyâtî ve inṭibâ'âtî 'an Cemil Sıdkî ez-Zehâvî", 89.

Yine Şâûl, Zehâvî'nin onuncu ölüm yıl dönümü anısına yazdığı bir makalesinde Zehâvî'nin hayatta iken hak ettiği desteği ve yardımı göremediğine dikkat çekerek şöyle bir öz eleştiri yapar: “Zehâvî bizim desteğimize ihtiyaç duyduğunda biz onu yalnız bıraktık. Ancak bugün ona ihtiyacımız olduğunu hissettiğimizde o aklımıza geliyor ve gözyaşlarımızla, duygularımızla dizilmiş inciler gibi şiirler nazmederek onu anıyoruz. Nasıl bir enaniyete sahibiz bakar mısınız? O, çektiği acıları haykırdığında biz onu duymazlıktan geldik.”²⁴⁹ Şâûl, bu sözlerinden sonra Zehâvî'nin aşağıdaki dizelerini zikreder:

لَيْسَ لَيْلٌ مِثْلَ لَيْلِي لَيْسَ يَوْمٌ مِثْلَ يَوْمِي
إِنَّمَا أَهْمَلَنِي فِي سَاعَةِ الْحَاجَةِ قَوْمِي

Hiçbir gece, gecem gibi (kötü) değil. Hiçbir gündüz de gündüzüm kadar (kötü) değildir.

*Doğrusu zor zamanımda halkım beni yalnız bıraktı.*²⁵⁰

Zehâvî hayatta iken onu çoğu kez eleştiren Ruşâfî ise, arkadaşı vefat ettiğinde onun kabrine gelerek ona ağlamış, onu methetmiş²⁵¹ ve onun için ذَمْعَةٌ عَلَى قَبْرِ الزَّهَّادِي²⁵¹ ve onun için Zehâvî'nin Mezarının Başında Akıtılan Gözyaşı isimli şu mersiyei söylemiştir:

أَيُّهَا الْفَيْلَسُوفُ قَدْ عِشْتَ مُضْنَى مِثْلَ مَيِّتٍ وَصِرْتَ بِالْمَوْتِ حَيًّا
مَا حَيَاةُ الْعَظِيمِ إِلَّا خُلُودٌ بَعْدَ مَوْتٍ يَكُونُ لِلْجِسْمِ طَيًّا
سَوْفَ يَبْقَى بَيْنَ الْوَرَى لَكَ ذِكْرٌ نَاطِقٌ بِالْبَقَاءِ لَمْ يَخْشَ شَيْئًا
أَنْتَ فَرَدٌ فِي الْفَضْلِ حَيًّا وَمَيِّتًا حُزْتُ فِي الْحَالَتَيْنِ ذِكْرًا عَلِيًّا
سَوْفَ أَبْكِي عَلَيْكَ شَحْوًا وَإِنِّي كُنْتُ أَبْكِيكَ فِي الْحَيَاةِ شَجِيًّا

Ey filozof! Uzun süre ölü gibi hasta bir şekilde yaşadın, ölüm[ün]le hayat buldun.

Ölüm beden için sona erdikten sonra, büyük kimselerin ölümü ancak ebediyettir.

²⁴⁹ Şâûl, “Zikreyâtî ve inşibâ‘âtî ‘an Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, 86.

²⁵⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 395; Zehâvî, *Rubâ‘îyyât*, 33.

²⁵¹ Ebû Tâlib Zeyyân, “Hel eşmeret el-huşûmetu’l-ebediyye beyne’z-Zehâvî ve’r-Ruşâfî”, *el-Beyân* 67 (Ekim 1971), 57.

*İnsanlar içinde konuşacak, hiçbir şeyden çekincesi olmayan hatıran ilelebet baki kalacak.*²⁵²

Sen diri ve ölü olarak erdemde teksin, iki durumda da yüce bir şana sahipsin.

*Hayatta iken kederli bir şekilde sana ağladığım gibi (öldükten sonra da) kederli bir şekilde sana ağlayacağım.*²⁵³

Zehâvî'nin cenazesine başta ülkenin önemli şahsiyetleri, devlet erkanı ve dönemin başbakanı olmak üzere büyük bir kalabalık katılmıştır. Zehâvî'nin vefatından sonra Irak hükümeti özel bir yasa çıkararak merhumun eşine maaş bağlamış,²⁵⁴ şaire karşı ahde vefa göstermiştir.

1.5. Eserleri

Zehâvî; şiir, nesir, ilmî ve fikri makale olmak üzere birçok türde eser telif etmiştir. Rafâîl Buttî, Zehâvî'nin kaleme aldığı şiirleri zamansal olarak dört kategoride değerlendirebileceğini söylemiştir. Birincisi; gençliğinden itibaren 23 Temmuz 1908'deki II. Meşrutiyet'in ilanına kadar yazdığı ve ilk divanı olan *Kilmu'l-manẓûm*'da topladığı şiirleridir. İkincisi; II. Meşrutiyet'in ilanından İngiliz işgaline kadar ve بعد الدستور II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra diye adlandırdığı şiirleridir. Üçüncüsü; İngiliz İhtilali'nden Melik Faysal'ın gelişine kadar nazmettiği ve هَوَاجِسُ النَّفْسِ *Nefsin Kuruntuları* diye isimlendirdiği şiirleridir. Dördüncüsü ise; Melik Faysal'ın yönetime geldiği dönemden sonra yazdığı ve بَقَايَا الشَّقَقِ *Şafaktan Arda Kalanlar* başlığını verdiği şiirlerdir.²⁵⁵ Şiir türünde yaklaşık on bin beyit yazan Zehâvî'nin en önemli eserleri şunlardır:²⁵⁶

²⁵² Abdürrezzâk el-Hilâlî, el-İstiklâl gazetesinin 25.02.1936 tarihli yayınında tespit ettiğine göre Ruşâfî'nin bu mersiyesinin üçüncü beyitnin son kelimesi olan شَيًّا yerine عَيًّا şeklinde olduğu, beşinci beytin ikinci satırının ise الْحَيَاةِ شَجِيًّا كُنْتُ أَبْكِيكَ فِي الْحَيَاةِ شَجِيًّا yerine بَكَ قَدْ كُنْتُ فِي الْحَيَاةِ شَجِيًّا şeklinde olduğunu tespit etmiştir. Bk. Abdürrezzâk Hilâlî, “Haḳâik cedîde fî hayâtî'z-Zehâvî”, *el-Edîb* 8 (Ağustos 1972), 23.

²⁵³ Ma'rûf b. Abdulḡanî el-Baḡdâdî er-Ruşâfî, *Dîvânu Ma'rûf er-Ruşâfî*, haz. Mustafa el-Ḡalâyînî (Mısır: Muessesetu Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, 2012), 935. Ayrıca bk. Güler, Murat - Akbaş, Rıfat. “Ma'rûf Er-Ruşâfî'nin Mersiyeleri”, *Batman Akademi Dergisi* 8/2 (Aralık 2024), 175.

²⁵⁴ Taha er-Râvî, “Cemîl Şıdkî ez-Zehâvî”, 255.

²⁵⁵ Buttî, *Sihru's-şi'r*, 12.

²⁵⁶ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî târihi'l-edebi'l-'arabî -el-edebi'l-ḡadîs* (Lübnan: Dâru'l-Cîl, 1986), 414-415; Ebû Deyye, *Mevsû'atu a'lâm*, 158-159.

1.5.1. Edebî Eserleri

el-Kilmu'l-manẓûm: Zehâvî'nin halka sunduğu ilk divanıdır. 23 Temmuz 1908'deki II. Meşrutiyet'in ilanına kadar ilk şiirlerini buraya dahil etmiştir.²⁵⁷ 1907'de Beyrut'ta yayımlanan eser,²⁵⁸ İslam, peçeyi açma ve örtü ile ilgili konuları ele alan nazım türü şiir kitabıdır.

Dîvânû'z-Zehâvî: İlki 1924'te Mısır'da olmak üzere birçok kez basılan eser son olarak Muhammed Yusuf Necm'in tahkiki ile yayımlanmıştır. Divan'da, Zehâvî için bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte 1924 yılına kadar şairin yazdığı bütün şiirler ve rubailerin bir kısmı yer alır.

Zehâvî'nin divanındaki şiirler, 1988 yılından başlamak üzere 1924'e kadar devam eden otuz altı senelik bir dönemde nazmedilmiştir. Toplamda on beş bâbı (konuyu) ihtiva eden Divan'da kadın temasına dair *el-Mer'e: fi'n-Nisâ'* ile sadece bir bölüm bulunsun da²⁵⁹ diğer başlıklar altında birçok şiirde kadın teması ele alınmaktadır.

Ruba'îyyâtû'z-Zehâvî: 1924'te Beyrut'ta basılmıştır. Sadece rubailerden oluşan özgün bir eserdir. Bağdat'taki meşhur günlük Irak gazetesinin her sayısının ilk sayfasında bu rubailer yayımlanmıştır. Edebiyat dünyasında büyük bir yankı uyandıran rubailer Mısır, Şam ve Mehcer Edebiyatının yaygın olduğu bölgelerdeki gazetelerin çoğunda yayımlanmış ve ağızdan ağıza dolaşmıştır.²⁶⁰

el-Lubâb (Öz): 1928'de Kahire ve Bağdat'ta basılmıştır. Zehâvî en güzel şiirlerini bu eserinde toplamıştır. Yazarın daha önce yazdığı şiir kitaplarından seçmeler bulunmaktadır.

el-Evşâl (Gözyaşları): Zehâvî'nin en çok sevdiği divanıdır.²⁶¹ 1934'te Bağdat'ta yayımlanan eserde kaside, mukattaa ve rubai gibi şiir türleri mevcuttur. Eserin mukaddimesi şairin kendi el yazısı ile yazılmıştır.

es-Sumâle (Kalıntı): Matbaatu't-tefeyyuz el-ehliyye tarafından 1939'da Bağdat'ta basılan eser bir şiir kitabıdır. Şairin vefatından sonra basılan ilk eseridir.

²⁵⁷ Buttî, *Sihru's-şi'r*, 12.

²⁵⁸ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 77.

²⁵⁹ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 44.

²⁶⁰ Buttî, *Sihru's-şi'r*, 12.

²⁶¹ Zehâvî, "li'l-Hakîka ve't-târîh -resâilu'z-Zehâvî-", 459.

Dağınık bir halde olan divanı, şairin eşi Zekiye Hanım bir araya getirmiştir.²⁶² Zehâvî hayatta iken en son nazmettiği şiirlerini bu eserinde topladığını söylemiştir.²⁶³

Hacmi itibariyle 86 sayfadan ibaret olan eser,²⁶⁴ şairin, hayatının sonlarına doğru 1935-1936 tarihleri arasında kaleme aldığı son şiirlerinden oluşmaktadır. Esere, “*Kalıntı*” adının verilmesi de bunu göstermektedir. Şairin vefatından sonra Fehmî el-Muderris’in takdim yazısıyla basılan eser, o zaman Beyrut’ta yayımlanan el-Emâlî dergisi (34/13) ile Mısır’da yayımlanan el-Muhtâf (90/551) ve es-Sabâh dergilerinde (804/19) kritik edilmiştir.²⁶⁵

Nezeğâtü’ş-şeytân (Şeytanın Tahrikleri): Zehâvî’nin altıncı şiir kitabı²⁶⁶ olarak değerlendirilir.²⁶⁷ Bu divanda insanların tahammül edemeyeceği ağır felsefi görüşler olduğu için Zehâvî söz konusu eserin hayatından sonra yayımlanmasını istemiştir. Nitekim kendisi de 1924’te Mısır’da yayımlanan matbu divanının mukaddimesinde *en-Nezeğât*’ın mahtût haline işarete bulunmuştur.²⁶⁸ *Şeytanın Tahrikleri* anlamına gelen ve mahtût hali ile *ez-Zehâvî ve dîvânuhu’l-mefkûd* (Zehâvî ve Yitik Divânı) kitabı içerisinde yayımlanan divan, şairin vefatından sonra basılan ikinci eseridir.²⁶⁹ Hilâl Nâcî 1963 yılında Kahire’de *ez-Zehâvî ve dîvânuhu’l-mefkûd* ismi ile şairin kayıp divanını yayımlamıştır.²⁷⁰

Sevratün fî’l-Cahîm (Cehennem’de Ayaklanma): Zehâvî’nin en çok sevdiği kasidesidir.²⁷¹ 433 beyitlik destan türünde olup²⁷² 1931’de neşredilen bu kasidede Zehâvî nasıl öldüğünü ve nasıl hesaba çekildiğini anlatır. Irak Meliki Faysal böyle bir kasideyi neden yazdığını ona sorunca Zehâvî şöyle cevap vermiştir: “*Yeryüzünde devrim ateşini yakmayı başaramayınca gökyüzünde yaktım.*”²⁷³ Emîn er-Reyhânî (ö. 1940) bu eser hakkında şöyle der: “*Zehâvî’nin şiirleri ruhani bir etkiye sahiptir.*

²⁶² Nâcî, *Zehâvî ve dîvânuhu’l-mefkûd*, 69; Hilâlî, “ez-Zehâvî Şâ‘iru’l-‘Irâk”, 67.

²⁶³ Ekrem Ze‘îr, “ez-Zehâvî”, *er-Risâle* 193 (Mart 1937), 424.

²⁶⁴ Başka bir kaynakta 71 sayfa olduğu nakledilmiştir. Bk. Nâcî, *Zehâvî ve dîvânuhu’l-mefkûd*, 69.

²⁶⁵ Mehmet Yalar, “Zehâvî Ve Realist Arap Şiirindeki Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (Ocak 2006), 70.

²⁶⁶ Hilâl Nâcî ise altıncı Dîvânın *eş-Sumâle* olduğunu söyler. Bk. Nâcî, *Zehâvî ve dîvânuhu’l-mefkûd*, 69.

²⁶⁷ Buttî, *Sihru’ş-şi‘r*, 12.

²⁶⁸ Haccâvî, *İhyâu’ş-şi‘ri’z-Zehâvî*, 130.

²⁶⁹ Nâcî, *Zehâvî ve dîvânuhu’l-mefkûd*, 69.

²⁷⁰ Mîr Başrî, *A‘lâmu’l-edeb*, 1/99.

²⁷¹ Zehâvî, “İl’l-Hakîka ve’t-târîh -resâilu’z-Zehâvî-”, 459.

²⁷² Haccâvî, *İhyâu’ş-şi‘ri’z-Zehâvî*, 115.

²⁷³ Haccâvî, *İhyâu’ş-şi‘ri’z-Zehâvî*, 107.

*Bunların en mükemmeli ve en hakkaniyetli olanı ise uzun süre akıllarda kalacak olan kasidesi bilakis küçük destanı 'Sevratün fi'l-Cahîm'dir'.*²⁷⁴

Rubâiyyâtü'l-Hayyâm: 1928'de Bağdat'ta telif edilen eser nazım türü olup Farsçadan tercüme edilmiş yüz otuz rubâiyi ihtiva etmektedir.²⁷⁵ Zehâvî'nin, الشَّدَرَات, *İnci Taneleri* adında şiir kitaplarından derleyip bir araya getirdiği bir eseri de vardır.²⁷⁶

Zehâvî'nin nesir türü eserleri ise şunlardır:

Rivâyetu Leylâ ve Semîr: 1927'de yazılan eser Meşrutiyet öncesi halkın psikolojik durumunu, sultan ve valilerin yönetimini ele alan temsili bir eserdir.²⁷⁷

el-Mucmel mimmâ erâ (Gördüklerimin Hülasası): Eser; yörüngelerin hareketleri, güneşin sıcaklığı, medcezir, yer çekimi, doğu-batı, barış-savaş, evlilik, örtünme, aile, çok evlilik ve boşanma gibi konuları ele alır.

el-Fecru's-sâdık (Seher Vakti): II. Meşrutiyet'in ilanından önce Mısır'da yayımlanan eser Vehhabiliğe reddiye olarak yazılmıştır.²⁷⁸

el-Hattü'l-cedîd (Yeni Hat): Arap hattına ve Latin harflerine benzemeyen, bitişik şekilde soldan sağa sağdan sola yazılabilen, öğrencilerin kolayca öğrenebileceği ve bütün dillerin kullanabileceği yeni bir hat/alfabe türüdür.²⁷⁹

Zehâvî; nesirdeki ifade gücü, lafızların akıcılığı ve mükemmel anlatımı ile Iraklı şairlerden hatta dönemin şair ve edebiyatçılarından farklılık gösterir. Hatta Rafâîl Buttî (1901-1956) onun Muhammed Habîb el-'Ubeydî (1882-1963)'den sonra nesirde en büyük çağdaş Iraklı şair olduğunu söylemiştir.²⁸⁰

Zehâvî'nin yukarıda zikredilen eserleri dışında yayımlanan diğer edebî makale ve araştırmaları şu şekildedir:²⁸¹ *el-Fark beyne luğati'l-Kur'an ve luğati'l-cerâid, Kavâidu'l-keîmi'l-'Arabî, Luğatu'l-kitâbe ve vucûbu ittiḥâdihâ bi'l-luğati'l-mahkiyye, Havle iştiḳâki kelimetey Kureyş ve'l-halîfe, eş-Şi'r, el-Munâzara beyne 'z-*

²⁷⁴ Hilâlî, "ez-Zehâvî şâ'iru'l-'Irâk", 66.

²⁷⁵ Zehâvî, "Resâilu'z-Zehâvî", 643.

²⁷⁶ Buttî, *Sihru 'ş-şî'r*, 12.

²⁷⁷ Philip Charles Sadgrove, "Zehâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/179.

²⁷⁸ Zehâvî, "Resâilu'z-Zehâvî", 642.

²⁷⁹ Zehâvî, "Resâilu'z-Zehâvî", 642.

²⁸⁰ Buttî, *Sihru 'ş-şî'r*, 14.

²⁸¹ Nâcî, *Zehâvî ve divânuhu'l-mefkûd*, 71-72.

Zehâvî ve'l-'Akkâd, Kelimetun fi's-şî'r, Resâilu'-z-Zehâvî, el-Mer'etu ve'd-difâ'u 'anhâ, Hurriyyetu'l-mer'e.

1.5.2. Muhtelif Alanlardaki Eserleri

Kitâbu'l-kâinât: Zehâvî'nin ilk eseri olup mekan, zaman, kuvvet, madde, hayat ve yer çekimi gibi konulardaki özgür görüşlerini ele aldığı bir risaledir. Felsefe ve kâinat alanında telif edilmiştir. Mısır'daki el-Muktataf matbasında²⁸² 1897'de Kahire'de basılmıştır.²⁸³

Kitâbu'l-câzîbiyye ve ta'lîluhâ: 1896'da yazılmış, 1910 yılında Bağdat'ta basılmıştır. Zehâvî *Kadını Savunmak* isimli makalesinden dolayı bir hafta boyunca evine kapanıp dışarı çıkamadığı sıralarda bu eserini yayımlamıştır. Bu eserinde çağının bütün bilginlerinin görüşlerinden farklı bir görüş savunmuş ve maddenin maddeyi çekmediğini aksine maddenin maddeyi ittiğini düşünmüştür. Sözgelimi yere düşen bir taşın yerçekiminden dolayı yere düşmediğini aksine gökyüzünün onu yere doğru itmesinden dolayı düştüğünü beyan etmiş ve bu konuda önemli deliller ortaya koymuştur.²⁸⁴

ed-Def'u'l-'âm ve'z-zevâhiru't-tabî'iyye ve'l-felekiyye (Genel İtme Gücü ve Doğal ve Astronomik Hadiseler): Zehâvî'nin, dünyadaki olayların itme-çekme durumlarını gerekçelendirdiği, yer çekiminin sebeplerini ve elektronlar nedeni ile maddelerin birbirini itmesi gibi konuları ele aldığı risale; *Muqtataf* dergisinin kırk birinci cildinde sırayla birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerinde yayımlanmıştır.²⁸⁵

Eşrâku'd-dâmâ (Dama/Satranç Taktikleri): Dama oyunlarına dair bir eser olup bu oyunların beş bini bilinen, bini ise kendi icat ettiği oyunlardır.²⁸⁶

Sibâku'l-hayl (At Yarışı): Mısır'daki el-Hilâl dergisinde yayımlanmıştır. Zehâvî'nin, at yarışı ile ilgili özel tecrübelerini kaleme aldığı risalesidir.²⁸⁷

Zehâvî başta meşhur *el-Muqtataf* dergisi olmak üzere muhtelif dergilerde birçok makale ve ilmî yazılar da yayımlamıştır.²⁸⁸ Zehâvî'nin yukarıda zikredilen

²⁸² Zehâvî, "Resâilu'z-Zehâvî", 642.

²⁸³ Buttî, *Sihru's-şî'r*, 5.

²⁸⁴ Buttî, *Sihru's-şî'r*, 8.

²⁸⁵ Buttî, *Sihru's-şî'r*, 9.

²⁸⁶ Buttî, *Sihru's-şî'r*, 13.

²⁸⁷ Zehâvî, "Resâilu'z-Zehâvî", 642.

²⁸⁸ Zehâvî, düşmanlarını susturmak için *el-İsabe* dergisini çıkarmıştır. Bk. Fehmî, *Zehâvî*, 169-170.

eserleri dışında muhtelif alanlarda yayımlanan diğer makale ve araştırmaları şu şekildedir.²⁸⁹ *et-Tevelludu'z-zâtî*, *Misle erđinâ fi's-semâ*, *Fi'n-nûr ve'l-başar*, *en-Nehdatu's-şarķiyye*, *Havle el-câzibiyye el'âmme*,²⁹⁰ *er-Râdyûm*,²⁹¹ *Tefâşîlu fitneti'l-Astâna ba'de'd-dustûr*.²⁹²

Abdürrezzâk Hilâlî'nin naklettiğine göre Zehâvî; *el-Mukţataf*, *el-Hilâl*, *el-Muktebes*, *el-Mukattam*, *el-Ahbâr*, *es-Siyâse*, *el-Feyhâ*, *en-Nibrâs*, *el-Mîzân*, *el-Uşûru'l-İnsâniyye*, *el-Barķ*, *el-Belâġu'l-Usbû'î*, *es-Siyâsetu'l-Usbû'îyye*, *Şada'l-İslâm*, *Mir'âtu'l-İrâķ*, *el-İrâķ*, *el-Âlemu'l-Arabî*, *el-Emel*, *el-İstiklâl*, *el-Yakîn*, *Luġatu'l-Arab*, *Habzboz*, *Ebû Hamd* ve *Uġârid* gibi muhtelif dergi ve gazetelerde birçok makale ve yazı kaleme almıştır.²⁹³ Abdürrezzâk Hilâlî, Zehâvî'nin yayımlanmamış eserlerinin de mevcut olduğunu söylemiştir.²⁹⁴

²⁸⁹ Nâcî, *Zehâvî ve divânuhu'l-meşkûd*, 71-72.

²⁹⁰ Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî, “Havle el-câzibiyye el'âmme” *Luġatu'l-Arab* 11 (Mayıs 1913), 489-494.

²⁹¹ Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî, “er-Râdyûm” *Luġatu'l-Arab* 1 (Temmuz 1913), 12-21.

²⁹² Zehâvî bu çalışmasını İstanbul'da bulunan Fâzıl isimli bir âlimin imzası ile yayımlamıştır.

²⁹³ Abdürrezzâk Hilâlî, “ez-Zehâvî ve's-şahâfe”, *el-Edib* 7 (Temmuz 1973), 2.

²⁹⁴ Hilâlî, “ez-Zehâvî şâ'iru'l-İrâķ”, 67.

2. CEMÎL SİDKÎ EZ-ZEHÂVÎ'NİN ŞİİRLERİNDE KADIN

Sözlükte kadın sözcüğü için erişkin dişi insan, hatun, hatun kişi, hanım, karı, nisa, zen, evlenmiş veya bir erkekle beraber olmuş kimse, analık veya ev yönetimi bakımından gereken erdemleri ve becerileri olan, ev işlerinde çalışan bayan şeklinde tanımlanmıştır.²⁹⁵ Bu tanımdan da anlaşıldığı üzere bir kadına kadın diyebilmek için analığı, evin idaresini ve hizmet etmesini bilmek gibi toplumsal cinsiyet kalıplarını yansıtan özelliklere sahip olması gerekir. Ayşen Seymen Çakar'a göre kadına yakıştırılan bu niteleme ve görevler toplumsal cinsiyet eşitsizliğini gösteren bağnaz ifadelerdir.²⁹⁶

Arap toplumu tarafından kadına saygı ve ihtiram anlamında الحُرْمَةُ kelimesiyle hitap edilmesi ona gösterilen saygınlığı göstermektedir. Aynı şekilde Arapların 'Uzzâ ve Menât gibi ilahları, birçok kabile isimleri, Güneş ve yeryüzü gibi önemli şeyleri müennes olarak adlandırmaları da kadına atfettikleri kutsiyetin ve değer bir göstergesidir.²⁹⁷

Ahmed Fuâd'a göre Zehâvî de kadına değerli bir varlık olarak bakmış ve kadını duygu ve hisleri, kavrama yetisine sahip akıllı, hoşnut bir kalbi, muhafaza edilmiş onur ve iffeti, belli başlı hakları, saygınlığı ve birtakım değerleri olan bir insan olarak tanımlamıştır.²⁹⁸ Kısacası Zehâvî, kadının erkekle aynı duygu ve yeteneklere sahip olduğunu ve ikincil bir varlık olarak görülemeyeceğini savunmuştur.

Kâinat ve onun içinde bulunan her şeyin mahdud bir zamana kadar insanın emrine amade kılındığını söyleyen Câhız (ö. 255/869) da Zehâvî'yi destekler nitelikte bir görüş beyan ederek insanın ruhuna en yakın olan ve onun istifadesine sunulan en zarif ve en hoş şeyin kadın olduğunu ifade eder. Câhız kadının, erkeğin onunla sükûnet bulup huzura kavuşması için yaratıldığını, aralarına muhabbet ve merhamet konulduğunu söyler.²⁹⁹

²⁹⁵ Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr>. 25.05.2024.

²⁹⁶ Ayşen Seymen Çakar, *İnsan Hakları Bağlamında Kadın* (Bursa: Ekin Yayınları, 2023), 5-6.

²⁹⁷ Tefik Sultân el-Yûzbekî, "el-Mer'etu'l-'Arabiyye ve't-ta'lim", *Âdâbu'r-Râfideyn* 10 (Mart 1979), 473.

²⁹⁸ Ahmed Fuâd, "el-Mer'e fî şî'ri'z-Zehâvî", 11.

²⁹⁹ Ebû Osman 'Amr b. Baḥr b. Maḥbûb el-Câhız, *Resâilu'l-Câhız*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, ts.), 146-147.

Zehâvî'nin şiirlerinde hikmet, darbimesel, günlük hayat felsefesi ve kadını savunmak gibi temalar ağır basar. Şiirlerinden onun hür fikirli, ileri görüşlü, lafızlarının bolluğuna ve sert bir üslup kullanmasına rağmen ince ruhlu biri olduğu açıkça anlaşılmaktadır.³⁰⁰ Zehâvî şiirlerinde medih, tasavvuf ve şekvadan ziyade hayatın her alanında genel duyguları ve özel durumları işlemiştir.³⁰¹

Zehâvî'nin şiirlerinde kadın için en çok kullandığı kelime ise المرأة' dir. مرأة lafzı المرء ve امرؤ kelimelerinin müennesi olup dişi, kadın manasında kullanılmaktadır. Kendi lafzından çoğulu olmayan bu kelimenin çoğulu نساء ve نسوة olarak gelir.³⁰²

Zehâvî, kendisine sorulan “Genç Doğu kızı/kadını kimi kendisine ideal örnek olarak almalıdır?”³⁰³ sorusuna: “Genç Türk kızı/kadını Doğu kadınının kültürü için en güzel örnektir.”³⁰⁴ şeklinde cevap vermiştir. Şair uzun bir müddet İstanbul’da ikamet ettiği için Osmanlı’nın yaşam şekline başka bir deyişle Türk kültüründen ve dolayısıyla Türk kızlarının yaşam tarzından etkilenmiştir.

2.1.Zehâvî ve Kadın Hakları

Zehâvî Irak’ta kadın haklarını savunan ilk kişinin kendisi olduğunu söylemiştir.³⁰⁵ Nitekim Zehâvî’den önce kadın haklarını büyük bir hararet, cesaret ve aleniyetle savunan başka bir şair veya aydın olmamıştır.

Zehâvî kadını özgürleştirme çağrısına/davasına 1910 yılında başlamıştır. Enver el-Cündî, Zehâvî’nin bu uğurda büyük meşakatlere tahammül ettiğini, bağınaz düşünceye, fundamentalist ve mutaassıp görüşe sahip insanlar tarafından sansasyonel bir saldırı ile karşı karşıya kaldığına dikkat çeker. Cündî’ye göre Zehâvî’nin kadını savunurken Irak toplumunda uyandırdığı intiba ve bıraktığı etki Kasım Emîn’in Mısır’da yayımladığı makale ve yazılardan daha etkili ve uzun süreli olmuştur. Zira

³⁰⁰ Buṭṭî, *Sihru’ş-şî’r*, 13.

³⁰¹ Fehmî, *Zehâvî*, 219.

³⁰² İbrahim Mustafa vd., *el-Mu’cemu’l-vasîf*, (Kahire, Dâru’d-Da‘ve, ts.) 860.

³⁰³ Zehâvî, “Resâilu’z-Zehâvî”, 92.

³⁰⁴ Zehâvî, “Resâilu’z-Zehâvî”, 103.

³⁰⁵ Zehâvî, “Resâilu’z-Zehâvî”, 640.

yarım asırdan fazla kadınları müdafaa etmiş, büyük bir inanç ve gayretle mücadelesini sürdürmüştür.³⁰⁶

Zehâvî'nin, kadın haklarını savunma davasında Bahâilik'in öğretilerinden³⁰⁷ etkilendiği düşünülmektedir.³⁰⁸ Ahlaki ve içtimai esasları on iki başlık altında toplanan Bahâiliğin en önemli esaslarından biri de kadın-erkek eşitliğidir.³⁰⁹ Bahâîler bu ilkeden yola çıkarak dinin gelenekleri adı altında kadını geldiği durumdan kurtararak kadın-erkek arasındaki mesafeleri kaldırmayı hedeflemişlerdir. Ayrıca kadına zorunlu kılınan örtüyü/peçeyi kaldırma, mevcut talak anlayışı ile taaddüdü'z-zevcâtı reddetmek ve miras konusunda kadın-erkek arasındaki ayrımcılığı kaldırmak gibi ilkeleri de uygulamaya çalışmışlardır.³¹⁰

Muhammed Ahmed İsmail, kadının özgürleştirilmesi hareketinin Batılılar tarafından başlatıldığını ifade eder. Muhammed Ahmed, onları taklit edip destekleyen hatip ve yazarların cehalet ve fasıklıkla itham edildiklerini ifade eder. Ona göre kadın hakları savunucuları kadını peçeden, eve mahkum edilmekten, pederlerine itaat etmekten, eşlerine (kocalarına) boyun eğmekten, sosyal ve siyasi hayattan tecrit edilmekten kurtarmak için mücadele etmişlerdir.³¹¹

Ahmed Fuâd, Zehâvî'nin, Kasım Emîn'in düşüncelerine en çok inanan ve onun görüşlerini en güçlü şekilde savunan kişilerden biri olduğunu belirtir. Fuâd'a göre, Zehâvî her ne kadar Kasım Emîn'i öncü bir figür olarak kabul etmiş ve ondan etkilensmiş olsa da iki düşünür arasında üslup bakımından önemli farklar bulunmaktadır. Kasım Emîn, davasını kadı ciddiyeti ve kanun koyucu ağırbaşlılığıyla, aşamalı bir şekilde yürütmeyi tercih ederken; Zehâvî, daha sert ve doğrudan bir üslup benimsemiş, bu da özellikle gelenekçi çevrelerde ve kadınları küçümseyen kesimlerde güçlü tepkilere ve infiale yol açmıştır.³¹²

³⁰⁶ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 40.

³⁰⁷ Bahâilik; İran'da Mirza Hüseyin Ali Nûri (ö. 1892) tarafından kurulan ve görüşleri itibariyle İslam kültürüne dayanmakla beraber İslam dairesinden çıkmış bir mezheptir. Bk. Ethem Ruhi Fırlı, "Bahâilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/ 464.

³⁰⁸ Fehmî, *Zehâvî*, 57.

³⁰⁹ Fırlı, "Bahâilik", 4/467.

³¹⁰ Fehmî, *Zehâvî*, 53.

³¹¹ Muhammed Ahmed İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb* (Riyad: Dâru'l-Vaţan, 1411/1992), 33.

³¹² Ahmed Fuâd, "el-Mer'e fî şî'ri'z-Zehâvî", 13.

Zehâvî, kadını savunma konusunda müstear bir isimle 1910 yılında yayımlattığı makaleden³¹³ sonra büyük bir baskı ve ölüm tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu yüzden şair kendisinin ve ailesinin güvenliğini sağlamak için resmi makamlara müracaatta bulunarak makalenin kendisine ait olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Ancak sular durulduğunda, muhaliflerin ve radikallerin öfkesi dindiğinde ve sükûnet sağlandığında Zehâvî tekrar aşikâr bir şekilde kadını savunmaya devam etmiştir. Zehâvî'nin bu tavrı bir tür krizi yönetme siyaseti olarak değerlendirilebilir. Zira daha önce de değinildiği gibi şair Osmanlı Mebusan Meclisi'nde milletvekilliği görevini de yaptığı için siyasi ve politik bir kişiliğe sahipti.

Enver el-Cündî, Zehâvî'nin, özgürlüğü çok sevdiğine, hayatının her aşamasında bu duyguyu canlı tuttuğuna dikkat çeker. Nitekim Cündî'ye göre onun şiirlerinin ekseriyetinde mukaddes bir meşale olarak gördüğü özgürlük meşalesini taşıdığını görmek mümkündür.³¹⁴ Şairin özgürlüğü savunduğu en önemli konulardan biri de kadın hakları ve özgürlüğü meselesidir. Nitekim Rafâîl Buttî'nin de değindiği üzere Zehâvî kadın haklarını cesurca savunmuş, Arap ve İslam âlemi tarihinde daha önce benzeri görülmemiş bir şekilde kadından peçeyi çıkarmasını talep etmiştir. Bu yüzden kadın hakları hakkındaki liberal görüşleri kamuoyunun tepkisini ve dini müessesenin öfkelerini çekmiştir. Buttî'ye göre şairin bu çağrısı karşısında halk adeta köpürmüş, Bağdat'ta ayaklanmış ve Zehâvî'nin İslam dinine hakaret ettiği haberini yaymaya başlamışlardır. Hatta bu yüzden tehdit edilmiş ve suikasttan korunmak için yaklaşık bir hafta evinden çıkamamıştır.³¹⁵ Öyle ki Zehâvî'ye karşı deyim yerinde ise kıyamet koparılmıştır. Sözgelimi halkın önderleri olarak bilinen provokatör ve mutaassıp kimseler halkı kışkırtıp ayaklandırıdıkları için şair de öldürülme endişesinden dolayı evine kapanmak zorunda kalmıştır.³¹⁶ Bu esnada bir grup edip Zehâvî ile alay etmek istemiş ve ona isimsiz olarak bir tehdit mektubu göndermiştir. *Müeyyed* dergisinin sahibi Şeyh Muhammed Ali Yusuf mektubun hattının Atâ el-Haţîb'e ait olduğunu söylemiştir.³¹⁷ Kemâl Neş'et'in naklettiğine göre Şeyh Sa'îd en-

³¹³ Mezîd ez-Zâhir, "Havle kalâki'z-Zehâvî", *el-Âdâb* 11 (Kasım 1962), 67.

³¹⁴ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 48.

³¹⁵ Buttî, *Sihru's-şî'r*, 8; Ebû Deyye, *Mevsû'atu a'lâm*, 157.

³¹⁶ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 43.

³¹⁷ Abdürrezzâk el-Hilâlî, "ez-Zehâvî fî meclisey el-meb'ûşîne'l-uşmânî ve'l-a'yânî'l-İrâkî", *Âfâkun 'Arabîyye* 1 (Eylül 1979), 105.

Nakşebendî de عُنُقِ الْمَارِقِ فِي السَّيْفِ الْبَارِقِ *Parlayan Kılıç Mürtedin Boynundadır* başlıklı bir risale yazarak halkı Zehâvî'ye karşı kıskırtmıştır. Bunun üzerine saldırıya uğramaktan korkan Zehâvî evinde gizlenmeye mecbur kalmıştır. Şairin bu zor günlerde eşine hitaben söylediği aşağıdaki dizeler karı kocanın içinde bulundukları hâletiruhiyeyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır.³¹⁸

أَبْنَيْتُ إِنْ أُوْدَى حَمِيلُكَ حَابِطًا بِدَمٍ لَهُ أَهْرِيْقَ فَوْقَ رَغَامٍ
فَتَدْرَعِي لِلْخَطْبِ صَبْرًا وَأَمْسَحِي مِنْ أَدْمَعٍ فَوْقَ الْخُدُودِ سَجَامٍ
أَنَا لَسْتُ أَوَّلَ هَالِكٍ مِنْ قَوْمِهِ يَرْجُو تَقَدُّمَهُمْ مَعَ الْأَقْوَامِ

*Ey Büseyne! Senin Cemîl'in bir gün kanlar içinde yere yığılarak ölecek olursa,
Yanaklarından sicim gibi akan gözyaşlarını sil ve sabrederek kalkan ol bu
acıya.*

*Ben kavminin, diğer kavimlerle birlikte gelişmesini dilediği halde öldürülmek
istenen ilk kişi değilim.*³¹⁹

Tâhir Mekkî'nin aktardığına göre bu baskılar karşısında makalenin kendisine ait olmadığını ispat etmeye çalışan şair, ilmî dergisinde yayımlaması için önde gelen âlim ve din adamlarından olan Hibetü'd-Dîn el-Huseynî eş-Şehristânî'ye bir mektup göndermiştir. Şehristânî de mezkûr makalenin Zehâvî'ye ait olmadığına dair yaptığı açıklama ile onun mektubunu yayımlayarak şairin, kendisine yöneltilen suçlamalardan aklanmasını sağlamıştır.³²⁰

Bu zorlu süreçte Şiblî Şümeyyîl (1850-1917) ve Veliyüddîn Yeken (1873-1921) gibi aydınlar da Mısır'ın *el-Muqattam* gazetesinde yayımladıkları makalelerle ona destek vermişlerdir.³²¹ Radikal görüşleriyle bilinen Veliyüddîn Yeken, Zehâvî'yi desteklemiş ve onun arkasında durduğunu gösteren bir şiir dahi yazmıştır. Muhtemelen Yeken'i şiir yazmaya iten faktör, Zehâvî'nin yazdığı makaleden sonra evine kapanıp yalnız kalmasından ve insanların ona karşı ayaklanmasından dolayı

³¹⁸ Kemâl Neş'et, "ez-Zehâvî şâ'iran", *el-Beyân* 100 (Temmuz 1974), 13-14.

³¹⁹ Zehâvî, *Dîvân*, 276.

³²⁰ Tâhir Mekkî, "el-Hakîka ed-dâ'i'a", 37.

³²¹ Buttî, *Sihru 'ş-şi'r*, 8; Ebû Deyye, *Mevsû'atu a'lâm*, 157.

şairin yaşadığı zorlu süreçtir. Yeken'in, Zehâvî'yi desteklemek için yazdığı şiirin bir bölümü şöyledir [Tavîl]:³²²

أَسِيرٌ بِدَارِ الظُّلْمِ أَعْيَاهُ أَسِيرُهُ أَمَّا مِنْ فَتَى مِنَ النَّاسِ حُرٌّ يُنَاصِرُهُ
أَفِي النَّاسِ أَحْرَاراً وَفِيهِمْ أَجِيَّةٌ فَمَا لِأَخِيهِمْ لَا يَرَى مَنْ يُؤَازِرُهُ
فَأَمَّا قَضَى فِيكُمْ حَمِيلٌ بِحَسْرَةٍ سَبَقَى عَلَيْكُمْ شَاهِدَاتٍ مَآثِرُهُ
وَإِنْ تَحَبَّبُوا مِنْ فَضْلِهِ كُلُّ بَاهِرٍ فَلَيْسَ ضِيَاءُ الشَّمْسِ يُحَبُّ بِأَهْرُهُ
أَحْيٍ وَفَجَاجِ الْأَرْضِ بَيْنِي وَبَيْنَهُ أُعِيدُكَ مِنْ هَمْ تَبَيْتُ تُسَاوِرُهُ
فَإِنْ تَظْلُمُوا فِيكُمْ حَمِيلاً لِعَايَةٍ فَإِنَّ حَمِيلاً لَيْسَ بِغَفَلٍ ثَائِرُهُ
وَإِنْ فَرِيقَ الظُّلْمِ إِنْ طَالَ ظُلْمُهُ سَمَشِي إِلَيْهِ بِالسُّيُوفِ تُبَادِرُهُ

Zulüm diyarında esaretin kendisini çaresiz bıraktığı bir esir. Ona yardım edecek hür bir yiğit yok mudur?

İnsanlar içinde özgür kimseler ve dostlar yok mudur? Kardeşlerine ne oldu da (Zehâvî) kendisine yardım edecek birini bulamıyor?

Cemil'in sizinle ilgili (kadınlar hakkında) esefle bir hükümde bulunmasına gelince onun eserleri aleyhinizde şahit olarak varlığını sürdürmeye devam edecek.

Eğer onun o göz kamaştırıcı üstünlüğünden kendinizi gizleyecek olursanız, göz kamaştırıcı parlaklığı nedeniyle Güneş'in ziyası örtülecek değildir. (Yani onun ışığı sizin gözlerinizi kamaştırdı diye o nur yok olacak değildir).

Kardeşim, aramızda sıradağlar olsa da sabah akşam yakını bırakmayan bu dertten seni kurtarması için Allah'a dua ediyorum.

Herhangi bir maksatla Cemil'e zulmederseniz, iyi bilin ki Cemil kendisine karşı ayaklananlardan gafil değildir.

Şayet zalimler güruhu zulümlerine devam ederlerse biz de kılıçlarımızla onlara sataşırız.

Rafâîl Buîtt, Zehâvî'nin Doğu kadınıni savunan nadir isimlerden olduğunu, bu desteğinden dolayı milliyetçilerin ona baskı uyguladığını söylemiştir.³²³ Enver el-Cündî de Zehâvî'nin, kadın meselesine büyük bir ihtimamla değer veren ve hararetle

³²² Fehmî, Zehâvî, 117.

³²³ Buîtt, *Siḥru'ş-şi'r*, 14.

konuşan ilk Arap şair olduğu görüşündedir. Cündî'ye göre Zehâvî'den önce Kasım Emîn kadın hakları savunuculuğu ile bilinse de Zehâvî kadar davayı aşikâr bir şekilde haykırmamış, toplumun tabularını ve kutsallarını fazla sarsmamış, mollaların ve dini otoritelerin tepkisini üzerine çekecek sert bir üsluptan kaçınmış, daha ılımlı ve vasat bir yol izlemeyi tercih etmiştir.³²⁴

Kasım Emîn'in Zehâvî'ye göre daha hikmetli ve sağduyulu davrandığını söylemek mümkündür. Zehâvî kadın haklarını savunurken canı dahil bütün tehlikeleri göze almış ve kendisini bu davaya adanmıştır. Zira onun bu derece cesaretli, devrimci, cüretkâr ve müteharrik hali şiirlerinde açık bir şekilde görülmektedir.

Nâsır el-Hânî de Zehâvî'nin Arap dünyasında kadını savunan ilk şair olabileceğini düşünmektedir. Ona göre Zehâvî gelenek üzerine donup kalmanın yiyip bitirdiği bir toplumda büyük bir yankı uyandırmıştır. Ancak başına gelen felaketlerden hiçbiri onu davasından caydırmamıştır.³²⁵ Zehâvî bu konuda verdiği mücadeleyi ve başına gelenleri şöyle anlatır: *"Nazım Paşa'nın (1853-1913) döneminde Mısır'daki el-Müeyyed Gazetesi, kadın haklarını savunduğum bir makalemi yayımladı. Ancak makaleye karşı büyük bir reaksiyon oluştu. Öyle ki fanatikler köpürdüler ve bana sövüp lanet getirdiler. Zira o zaman taassup had safhadaydı. Buna karşın Mısır ve Suriye'deki aydın yazarlar bana destek oldular. Ancak o zaman Bağdat'ta aşırı bir taassup vardı. Nitekim vali kamuoyunun talebini yerine getirmek için beni görevimden aldı. Daha sonra Nazım Paşa'nın yerine Cemal Paşa (1872-1922) yönetime geldi ve beni görevime geri getirdi.³²⁶ Kadın haklarını savunduğum için Hukuk Fakültesi'ndeki görevimden de azledildim. Buna rağmen hiçbir şairin, toplumun ıslahı konusunda şiir sarfetmediği bir zamanda ben 'Askerin dul eşi' kıssasını nazmettim."*³²⁷

³²⁴ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 40.

³²⁵ Hânî, *Muhâdarât*, 7. Ayrıca bk. Temîmî, *el-Luğatu's-şi'riyye*, 19.

³²⁶ Hânî, *Muhâdarât*, 7; Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 43. Zehâvî, Nâzım Paşa tarafından görevinden azledildikten sonra Bağdat'a yeni vali olarak atanan Cemal Paşa'nın Beyrut'tan geçeceğini öğrenir ve orada bulunan arkadaşı Bîşâra el-Hûrî (ö. 1968 - el-Ahtal eş-Sağîr)'ye bir mektup göndererek yeniden göreve getirilmesi konusunda kendisine yardımcı olmasını ister. Bunun üzerine Bîşâra Hûrî, Beyrut'un büyük şair ve ediplerinden Şey İskender el-Âzâr ve Şeyh Muhyiddîn el-Hayyât Cemal Paşa'ya yazdıkları mektupla Zehâvî'nin içinde bulunduğu zor durumu arzederler. Bu girişimler sonucunda Cemal Paşa göreve başladığında Zehâvî'yi görevine geri getirir. Zehâvî de bu durumdan büyük bir sevinç duyar ve yeni valiyle yakınlaşmaya başlar. Bk. Hilâlî, "ez-Zehâvî fi meclisey el-meb'ûşîne'l-'uşmânî ve'l-a'yânî'l-'Irâkî", 106-107.

³²⁷ Hânî, *Muhâdarât*, 7-8; Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 42-43.

Zehâvî kadının tek başına hareket edebileceğini ve bu anlamda bağımsız olduğunu şu dizelerle dile getirir:

وَأَنَّهَا هِيَ عَمَّا يَرْمُونَهَا لَتَجُـلُّ
وَأَنَّهَا إِنِّ أَرَادَتْ بِنَفْسِهَا تَسْتَـقِلُّ

Şüphesiz o, uzaktır kendisine yöneltilen suçlamalardan.

*Ve özgür bir şekilde hareket edebilir istediği zaman.*³²⁸

İlk beyitte kadına yöneltilen ithamlar; aklının noksanlığı, sosyal hayatta aktif olamayacağı, kamusal alanda çalışamayacağı şeklinde olabilir. Zira Zehâvî'nin, örf ve adetlerini eleştirdiği Irak toplumundaki kadın profili buna göre şekillenmişti. İkinci beyitte kadının; özgüvene sahip olduğu, tek başına kendisine yetebileceği, çevresi, yakın akrabaları ve kocası olmadan da kendisini yönetip geçindirebileceği vurgulanmaktadır.

Enver el-Cündî, Zehâvî'nin, kadını ve kadının özgürlüğünü bir davetçi kimliği ile savunmuş olabileceğini ileri sürmüştür. Çünkü Cündî'nin tespitine göre şairin savunduğu düşünceler onun özel hayatına yansımamıştır. Nihayetinde Zehâvî de bir eşi ve hanımı da tesettürlüydü.³²⁹

2.1.1. Zehâvî'nin Kadınlara Verdiği Destek

Zehâvî'nin نَصِيرُ الْمَرْأَةِ kadın destekçisi³³⁰ olarak bilindiğine dikkat çeken Enver Şâûl, şairin, hayatının tümünü büyük bir mücadele içinde geçirdiğini söyler. Şâûl'a göre hür ve yetenekli bir şair olan Zehâvî hayatı boyunca hak ve adaletin destekçisi olacağına, özgürlük ve hakikatin tecelli etmesi için çalışacağına, fakir ve güçsüz kimselere yardımcı olacağına dair yemin etmiştir.³³¹ Zehâvî'nin bu mücadele alanlarından biri de kadınları ve kadın haklarını savunmasıdır. Nitekim şairin aşağıdaki dizeleri onun bu konudaki hamasetini ve samimiyetini açık bir şekilde göstermektedir:

³²⁸ Zehâvî, *Dîvân*, 313.

³²⁹ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 109.

³³⁰ Şâûl, “Zikreyâtî ve inşibâ'âtî ‘an Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, 86.

³³¹ Şâûl, “Zikreyâtî ve inşibâ'âtî ‘an Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, 94.

لَا تَخَافِي أَحَدًا يَا فَتَاةَ الْعَرَبِ
أَنَا أَفْدِيكَ بِرُوحِي وَأُمِّي وَأَبِي

Ey Arap kızı! Hiç kimseden korkma!

*Canım, annem ve babam feda olsun sana.*³³²

Şair, ilk beyitte özellikle genç kızlara hitaben aslında bütün kadınlara seslenerek davalarında kararlı olup dik durmaları için onlara cesaret vermektedir. Ayrıca kadınların üzerinde psikolojik bir baskının olduğu da anlaşılmaktadır. Sonraki beyitte ise bir insanın sahip olabileceği en değerli şeyleri olan canını ve ebeveynini onlara adayacağını dile getirmektedir. Aslında şairin bu desteği bir abartı değildir. Nitekim şair, kadın hakları uğruna verdiği onurlu mücadelesiyle canını ve ailesini tehlikeye atmıştır.

Abdolvahhâb el-Emîn'in de işaret ettiği üzere Zehâvî kadına, sūfūr (açılma) hareketine ve yeniliğe destek verenlerdendi. Emîn'e göre Zehâvî bu fikirleri savunduğu için birçok zorlukla karşılaşsa da hayatının sonuna kadar bu yolda mücadele etmeye devam etmiştir. Ona göre Zehâvî 19. ve 20. yüzyıllara damga vuran önemli bir yenilikçidir.³³³ Ahmed Fuâd da Zehâvî'yi, Irak'ın Kasım Emîni olarak nitelemiştir. Fuâd'a göre Kasım Emîn'in öncülüğünde olgunlaşan kadın hakları davası onun ruhundan fıskırmıştır. Mısır'da başlayan bu dava daha sonra Irak ve Şam'da büyük bir yankı uyandırmıştır.³³⁴ Irak, Mısır'a göre gelenek ve göreneklerine daha sıkı bir şekilde bağlı kapalı bir toplum olduğu için yeniliğe ve yeni olan her şeye daha sert bir şekilde tepki vermiştir. Bu yüzden Irak halkının kadın konusundaki yeni fikirlere vereceği tepkiden çekinen Zehâvî الْمَرْأَةُ وَالْذَّفَاعُ عَنْهَا *Kadını Savunmak* adlı meşhur makalesini "صَوْتُ إِصْلَاحِي مِنَ الْعِرَاق" "Irak'tan reformist bir ses"³³⁵ şeklinde müstear bir isimle Mısır'da yayımlatmıştır.

Ahmed Fuâd, Zehâvî'nin kadını toplumda gördüğü muameleye göre köle, sevgili ve eş gibi farklı statülerde tarif ettiğine dikkat çeker. Fuâd'a göre kadının

³³² Zehâvî, *Rubâ 'iyyât*, 25.

³³³ Abdolvahhâb el-Emîn, "Ba'de'z-Zehâvî", *er-Risâle* 147 (Nisan 1936), 704.

³³⁴ Ahmed Fuâd, "el-Mer'e fî şî'ri'z-Zehâvî", 13.

³³⁵ Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî, "el-Mer'e ve'd-Difâ'u 'anhâ", *el-Müeyyed* 11/6138 (Ağustos 1910), Ayrıca bk. Nâcî, *Zehâvî ve divânuhu 'l-mefkûd*, 355-360.

sevgisi ve sohbeti her durumda onu mesut etmiştir. Bu yüzden Zehavî'nin, kadının köle konumuna konularak aşağılanmasına hatta bundan daha kötüsü, zalim bir kocanın, geri kalmış bir toplumun baskısı altında kalmasına karşı çıkararak onun onurunu savunduğunu söyler.³³⁶

Ahmed Fuâd, Zehâvî'nin kadının özgürleşmesine yönelik çağrısının ve bununla istemiş olduğu şeyin, gerçekte bireyciliği desteklemekten başka bir şey olmadığını ifade eder ve bu konuda şu soruları sorar: “O zaman Zehâvî'nin kadının özgürleşmesine çağırması, sadece toplumun örf ve adetlerine karşı yapılmış bir tür isyan mıdır? Şayet gerçek gayesi kadın haklarını savunmak değilse neden isyan için bu alanı seçti? Oysa Zehâvî, -Hilal Nâcî'nin de dediği gibi- kadının müdafaasına çağrıda bulunduğu yüksek makamlarda görev yapıyor, müreffeh bir hayat yaşıyordu.”³³⁷ Yani Zehâvî'nin, yoksulluktan dolayı veya şöhret bulmak için kadın hakları meselesini gündeme getirmediği anlaşılmaktadır.

Zehâvî şiirlerinde kadına hitap ederken ve onun haklarını savunurken bir takım isim, sıfat ve benzetmeler kullanmıştır. Bunların tablo halindeki gösterimi şu şekildedir.³³⁸

No	Hitap ve Tanımlama	Sıfatlar (Nitelik ve Vasıf)	Benzetmeler
1	يَا ابْنَةَ الْعِرَاقِ (Ey Irak kızı)	الْعَفِيفَةُ (İffetli kadın)	زَنْبَقَةٌ كَعَابٍ (Zambak gibi körpe kız)
2	يَا فَتَاةَ الْعَرَبِ (Ey Arap kızı)	عَرَبِيَّةٌ (Arap kızı)	شَمْسٌ (Güneş)
3	يَا ابْنَةَ يَعْزُبَ (Ey Ya'rub'un kızı)	نَاهِدٌ (Taze ve genç)	بُسْتَانٌ (Bostan)
4	يَا أُمَّ الشَّعْبِ (Ey halkın annesi)	حَسَنَاءُ (Çok güzel kadın)	رَيْحَانٌ (Fesleğen)
5	يَا كَعَابُ (Ey tomurcuk göğüslü kız)	عَادَةٌ (Zarif ve körpe kız)	رَبِيعٌ (İlkbahar)
6	يَا ابْنَةَ فَيْهْرِ (Ey Fihr'in kızı)	غَانِيَةٌ (Ziynete ihtiyaç duymayan güzel)	شُمُوعٌ (Mum)
7	السَّيِّدَاتِ (Hanımefendiler)	بَارِعَةُ الْجَمَالِ (Emsalsiz güzel)	نُجُومٌ (Yıldızlar)
8	الْجِنْسُ اللَّطِيفُ (Cins-i latif)	مُحَصَّنَاتٌ (İffetli kadınlar)	كَوَاكِبٌ (Yıldızlar)

³³⁶ Ahmed Fuâd, “el-Mer’e fî şî’ri’z-Zehâvî”, *er-Risâle*, 10.

³³⁷ Ahmed Fuâd, “el-Mer’e fî şî’ri’z-Zehâvî”, *er-Risâle*, 10.

³³⁸ Zehâvî, *Dîvân*, 6, 12, 17, 18, 61, 122, 163, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 366, 397; a. mlf., *Lubâb*, 98, 213, 214, 235, 236, 335, 336; a. mlf., *Rubâ’iyyât*, 25, 76; a. mlf., *Evşâl*, 58, 181, 120, 121, 179, 180, 181, 182; Cemîl Şıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî ez-Zehâvî, *el-Kilmu’l-manzûm* (Beyrut: el-Matbaatu’l-Ehliyye, 1327/1909), 94, 99, 100, 140.

No	Hitap ve Tanımlama	Sıfatlar (Nitelik ve Vasıf)	Benzetmeler
9	الْعُضْوُ الشَّرِيفُ (Mukaddes uzuv)	سُلْوَان (Teselli eden)	فُرُوع (İnce dallar)
10	عَرَضٌ نَّظِيفٌ (Temiz bir namus)	فَاتِنَةٌ (Büyüleyici)	غُصُونُ (Dal)
11	الرُّوح (Can)	سَمْرَاء (Esmer kadın)	مَنَابِت (Ekim yerleri)
12	عَذْرَاء (Bakire kız)	عُنْوَانُ الْحَضَارَةِ (Medeniyetin adresi)	حَقْل (Tarla)
13	دُرَّة (İnci)	الْحِسَانُ الْكَاعِبَات (Tomurcuk göğüslü güzel)	مَدْرَسَةٌ / مَدَارِسُ (Okul/Okullar)
14	زَهْرَةٌ (Çiçek)	الْبَيْضُ الْحِسَانُ (Güzel ve beyaz tenli dilberler)	الْعَرَارَةُ ('Arâre çiçeği)

Zehâvî'nin kadınlar için kullandığı bu ifadelerin geneli övgü, medih, yüceltme ve hürmet gösterme gibi olumlu anlamlar barındırmaktadır. Şairin kadına bakış açısını yansıtan bu tavsif ve betimlemeler onun kadına gösterdiği saygınlığı ve verdiği değeri göstermektedir. Şair kadına “Ey Arap kızı, Ey Ya‘rub’un kızı, Ey Fihri’nin kızı, Ey Irak kızı, Ey halkın annesi” gibi bir toplumu temsil eden nidalarla hitap ederek kadının sahip olduğu konuma ve taşıdığı yüce sorumluluğa dikkat çekmektedir. Şair burada kadından, toplumun hafızasına kazınmış ve büyük bir iz bırakmış atalarından ilham ve cesaret alarak gafletten uyanmasını ve haklarını savunmasını talep etmektedir.

Zehâvî kadın hakları ile ilgili yazdığı şiirlerinde genelde süfûr (açılma), çok eşlilik ile mücadele, evlilik sistemini eleştirme, kadının eğitim ve öğretimine çağrıda bulunmak, kadının sosyal hayata iştirak etmesi, kadın erkek eşitliği,³³⁹ boşanma ve kadına şiddet konularını ele alır. Kısacası şair kadının muzdarip olduğu bütün meseleleri şiirlerinde işlemiştir.

Rafâ‘îl Nahle Yesû‘î, Zehâvî'nin delilik derecesine varacak şekilde kadınlara düşkün olduğunu söyler.³⁴⁰ Nitekim şairin kadınlara olan aşırı temayülü ve ilgisi onun şiirlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Söz gelişi şair bir şiirinde kadınların ona emretmesi halinde hizmetlerinde bulunmak için her zaman itaatkâr bir hizmetçi gibi onlara hizmet edeceğini şöyle anlatır:

وَإِنْ دَعَاكَ فَإِنِّي عَبْدٌ لَّهُنَّ سَمِيعٌ

³³⁹ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ‘iru’l-hurriyye*, 40-41.

³⁴⁰ Yesû‘î, “eş-Şâ‘ir Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, 157.

أَذُبُّ فِي كُلِّ يَوْمٍ عَنْهُنَّ لَوْ اسْتَطِيعُ

Şayet beni çağırırsalar onlar için [söz] dinleyen bir kulum.

*Her gün elimden geldiğince onları[n haklarını] savunurum.*³⁴¹

Zehâvî burada kadınlara prenseslik ünvanını layık görmüş, kendisini de mütevazı bir kul ve köle pozisyonunda tasvir etmiştir. Bu durum şairin cinsilatifte göstermiş olduğu hürmet, saygı ve nezaketten ileri gelmektedir.

Zehâvî, kadın haklarını savunurken yaşadığı sıkıntılı süreçte *Bu Hakikattir* adlı kasidesinde hasımlarına şöyle meydan okumaktadır:

هِيَ الْحَقِيقَةُ أَرْضَاهَا وَإِنْ غَضِبُوا وَأَدْعَيْهَا وَإِنْ صَاحُوا وَإِنْ جَلَبُوا
أَقُولُهَا غَيْرَ هَيَّابٍ وَإِنْ حَقُّوا وَإِنْ أَهَانُوا وَإِنْ سَبُّوا وَإِنْ تَلَبَّوْا
إِنْ يَقْتُلُونِي فَكَمْ مِنْ شَاعِرٍ قُتِلُوا أَوْ يَنْكَبُونِي فَكَمْ مِنْ عَالِمٍ نَكَبُوا
...

مَاذَا تُرِيدُونَ مِنِّي يَا بَنِي وَطَنِي إِنْ كَانَ مَا بَتَّعُونَ الْحَرْبُ فَاحْرَبُوا
إِلَّيَّ امْرُؤُ لَيْسَ عِنْدِي لِلْحَيَاةِ يَدٌ فَمَا مِنَ الْمَوْتِ لِي إِنْ جَاءَنِي رَهْبٌ

Her ne kadar bana kızsalar da hakikate razıyım. Onlar bağırıp çağırırsalar da hakikati savunuyorum.

Nefretten kudursalar da hakaret edip bana sövseler, iftira atıp dursalar da, hakikati korkusuzca dile getireceğim.

Öldürseler de beni... ki nice şairler öldürüldü. Süründürseler de beni, ki nice âlimi süründürdüler.

...

Ey vatanımın evlatları! Benden ne istiyorsunuz?! Eğer istediğiniz şey savaş ise o zaman savaşın.

*Ben ki, hayatta tutunacak eli bile olmayan biriyim. Ölüm bana çıkıp gelse dahi, ondan korkum yok.*³⁴²

³⁴¹ Zehâvî, *Dîvân*, 310.

³⁴² Zehâvî, *Dîvân*, 306.

Yahya Muhammed Ali yukarıdaki beyitlerin Zehâvî'nin hakikat uğruna yaptığı fedakarlığın en güçlü ve en açık delili olduğunu ifade eder.³⁴³ Yukarıdaki dizelerden de anlaşılacağı üzere Zehâvî'ye küfredilmiş, hakaret edilmiş ve eve mahkûm edilmiştir. Bu durum; Irak halkının yenilikçi görüşlere açık olmadığını, bilhassa fikir ve düşünce özgürlüğüne karşı çıkan, örf ve adetlere sınıksıkı bağılı bir toplum olduğunu göstermektedir.

Zehâvî, *Kadını Savunmak* adlı makalesini müstear bir isimle yayımlamış ancak kısa bir süre sonra makalenin ona ait olduğu ortaya çıkınca ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Hatta bu hadise kaynaklarda *صَجَّةُ الزَّهَّاءِ* *Zehâvî Krizi* diye zikredilir. Çünkü gerçekten Zehâvî özellikle fanatik dindarlardan ve gelenek savunucularından büyük bir tepki ve baskı görmüş hatta ölümle tehdit edilmiştir. Zira bir hafta boyunca evinden çıkamamıştır. İşte tam bu esnada yukarıdaki beyitleri kaleme alarak radikallere direnmiş, onlara meydan okumuş ve kimseden korkmadığını dile getirmiştir. Şair son iki beyitte ise Irak halkına, yurttaşlarına sitem edencesine tepki vermektedir. Aslında kendisinin, korkulacak bir düşman olmadığını, hasta, güçsüz ve çaresiz biri olduğunu beyan eder. Şair burada fiziksel olarak güçsüz ve aciz olduğunu belirtse de aslında onun temel gücü ve etkisi kalemindedir. Nitekim yazdığı şiir ve makalelerle düşmanlarını rahatsız etmiştir.

Hatta Reşîd Rızâ'nın aktardığına göre, Zehâvî'nin makalesine tepki gösteren isyancılardan bir grup, hükümetin onu eşinden ayırmasını (boşamasını), başka bir grup İslam ülkelerinden sürgün edilmesini, diğer bir grup ise öldürülmesini bile talep etmiştir.³⁴⁴ Bu durum Irak halkının o dönemde içinde bulunduğu cehaleti, aşırı taassubu ve yeni fikirlere kapalı oluşunu göstermesi bakımından önemlidir.

Reşîd Rızâ, Zehâvî'nin yazdığı makale nedeniyle maruz kaldığı tehdit ve baskının sebebini şairin hikmet ve akliselimle hareket etmediğine bağlamaktadır.³⁴⁵ Reşîd Rızâ'ya göre Zehâvî İslam ümmetini küçümsemiş, inançları ile istihza etmiş ve yasalarına/değerlerine karşı çıkmıştır.³⁴⁶ Reşîd Rızâ bütün bunlara rağmen halkın ona

³⁴³ Yahya Muhammed Ali, "Yevmu'z-Zehâvî", *er-Risâle* 452 (Mart 1942), 274.

³⁴⁴ Muhamed Reşîd Rızâ, "Cemil Sıdkî Efendî ez-Zehâvî (Muhâcemetuhu bişî'riyyâtihi li'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye fî hukûki'n-nisâ)", *el-Menâr* 11 (Aralık 1910), 841.

³⁴⁵ Reşîd Rızâ, "Cemil Sıdkî Efendî ez-Zehâvî", 843.

³⁴⁶ Reşîd Rızâ, "Cemil Sıdkî Efendî ez-Zehâvî", 845.

düşmanlık beslemesi, küfretmesi, onu öldürmesi, darbetmesi, malını gasbetmesi ve yağmalaması için fetva vermenin de doğru olmadığını temkinli bir şekilde dile getirmiştir. Zira o, bu yönde verilecek fetvanın ülkeyi kaosa sürükleyeceğini, güven ortamını ortadan kaldıracağını ve asayişi bozacağını düşünmüştür.³⁴⁷

2.1.2. Kadının Çalışması

Kadının çalışması sorunu, tarih boyunca tartışma konusu olmuştur. Kimisi kadının çalışması gerektiğini savunurken kimisi de şiddetle buna karşı çıkmıştır. Mesela es-Seyyid Zerad; İslam'ın kadına çalışma ve kamusal alanda makam ve mevkilere yükselme hakkını verdiğini, kadın ve erkeği birbirinden tecrit etme çağrısının sadece hapishanelere, hastanelere ve kabirlere benzer bir toplumun türemesine neden olacağını söyler.³⁴⁸ Zehâvî de kadının çalışmasına destek vermiş ve çalışan anne ile gurur duyulması gerektiğini vurgulamıştır:

إِسْعَدُ بِأَمِّ سَافِرٍ لِقَضَاءِ حَاجَتِهَا تَسِيرُ
مَحْمِيَّةٌ بِوَقَارِهَا وَمِنْ الْعَفَافِ لَهَا خَفِيرُ

Geçimi (rızkı) için dolaşan, yüzü açık (peçesiz) anne ile mutlu ol (övin).

*Saygınlığını koruyan ve iffetten koruması olan.*³⁴⁹

Zehâvî'nin, çalışan kadından bahsederken sūfūr (kadının yüzünü açması), vakar ve iffet gibi kavramları da zikretmesi dikkat celbeden bir durumdur. Zira geleneklere bağlı olan Irak toplumuna göre çalışan bir kadın, -özellikle peçesiz ve açık ise- namus ve iffetini koruyamamış, saygınlık ve faziletini kaybetmiş, izzet ve onuruna halel getirmiştir. Zehâvî de bu anlayışa karşı çıkarak toplumu eleştirmiş ve hem anne olup hem de çalışan kadınla iftihar edip gurur duymak gerektiğini söylemiştir.

Fevziye 'Aṭiyye; ekonomik, sosyal ve psikolojik gibi birçok unsurun kadını çalışmak zorunda bıraktığına dikkat çeker. 'Aṭiyye; maddi ihtiyaç, toplumsal saygınlık kazanmak, iş dünyasında kendini kanıtlamak, can sıkıntısından veya boş durmaktan kurtulmak gibi sebepleri bu unsurlara örnek olarak verir.³⁵⁰

³⁴⁷ Reşîd Rızâ, "Cemil Sıdkî Efendî ez-Zehâvî", 844.

³⁴⁸ Zerad, "İstiklâlul-mer'e fi'l-İslâm: el-Gazâlî Hârb", 171.

³⁴⁹ Zehâvî, *Evşâl*, 58.

³⁵⁰ Fevziye 'Aṭiyye, "el-Mer'e ve'l-'amel fi'l-mucteme'i'l-'Irâkî", 113.

Erkekle kadın arasındaki biyolojik farklar niteliksel değil nicelikselidir. Ahmed Abdülmü‘î Hicâzî, bu farkların her iki cinsin tekâmül etmesi ve hayatın devam etmesi için şart olan cinsi münasebet dışında ifa ettikleri herhangi bir işte birini diğerinden üstün kılmadığına vurgu yapar. Ancak Hicâzî’ye göre gelişen koşullar ve bunlara bağlı meydana gelen problemler erkekle kadının çalışma alanlarını birbirinden ayırmıştır. Nitekim erkek av ve savaş, kadınsa ev ve çocuğun eğitim ve bakımı ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu iş dağılımına göre erkek mümkün olduğu kadar yeteneklerini geliştirip tecrübe kazanırken kadın yer aldığı pozisyonda kalmaya mahkûm olmuş ve çok az ilerleyebilmiştir.³⁵¹

Zehâvî’nin, son döneminde yaşadığı Osmanlı’da da Irak’ta kadının çalışma ve düşünce özgürlüğünün olmadığı ifade edilmiştir.³⁵² Ancak Zehâvî kadının çalışmasını ısrarla savunmuş ve bu konuda şu dizeleri sarf etmiştir:

لِلْمَرْأَةِ الْيَوْمَ فِي مَجْدٍ	لِسِ الْقَضَاءِ مَحَلٌ
لِلْمَرْأَةِ الْيَوْمَ فِي الْبَرِّ	لِلْمَنْ عَقْدٌ وَحَلٌ
لِلْمَرْأَةِ الْيَوْمَ فِي اسْتِئْثَانٍ	شَافِ الْحَقَائِقِ شُغْلٌ
لِلْمَرْأَةِ الْيَوْمَ فِي تَحْ	سِينِ الْحَضَارَةِ فَضْلٌ
وَأَيْهَا مِنْ عُلُوٍّ	عَلَى الرِّجَالِ تُطْلُ
شَجَاعَةً لَا تُبَارَى	وَهِمَّةٌ لَا تَكِلُ

Bugün kadının yargı meclisinde bir yeri vardır.

Bugün kadının parlamentoda sözleşme yapma ve fesih hakkı vardır.

Bugün gerçekleri açığa çıkarmada kadının uğraşı (rolü) vardır.

Bugün uygarlığı iyileştirmede kadının katkısı vardır.

Kadın, erkeklerden üstündür.

*[Kadınlarda] karşı konulamaz bir cesaret ve bıkmak bilmeyen bir kararlılık vardır.*³⁵³

Zehâvî özellikle ilk dört beyitte dikkat çekici bir şekilde tekrar sanatını kullanmıştır. Mezkûr dizelerde لِلْمَرْأَةِ الْيَوْمَ “Bugün kadının ... vardır” fiil cümlesini

³⁵¹ Hicâzî, “el-Mer’e leyset reculen naķışan”, 4.

³⁵² Zebîdî, “el-Emsâlu’ş-ş-a’biyye ve’l-vâkı‘ul’-ictimâ‘î li’l-mer’eti’l-‘Irâķiyye”, 12.

³⁵³ Zehâvî, *Dîvân*, 313.

yineleyerek tekrar üslubuna başvurmuştur. Böylece şair, zikredilen cümleleri birçok kez yeni baştan söyleyerek kadının çalışması konusundaki ısrarcılığını ve kararlılığını muhataba hissettirmek istemiştir.

Zehâvî, kadının mecliste ve parlamentoda söz sahibi olması gerektiğini söylediğinde aslında kadına seçme ve seçilme hakkı tanınmamıştı. Zehâvî'nin bu şiiri, 1924'te yayımlanan divanında mevcuttur. Birinci Dünya Savaşından sonra Irak'ta önemli gelişmeler yaşanmıştır. Sözelimi 1921 yılında İngilizlerin öncülüğünde Mısır'da düzenlenen konferansın neticesinde; Kral Faysal Irak Devleti'nin kralı olarak belirlenmiş ve 1925 Anayasa yapım hazırlıklarına karar verilmiştir. 21.05.1925 tarihinde yürürlüğe giren anayasada hükümetin yönetim şekli Monarşi olarak belirlenmiştir. Ancak bu anayasada kadınların seçme ve seçilme haklarına dair herhangi bir bilgi yoktur.³⁵⁴ Bu sebeple 1925 Irak Anayasası'nın herkese tam anlamıyla bir eşitlik sağladığını söylemek mümkün değildir. Zira mezkûr anayasada genel haklardan söz edilmiş fakat kadın haklarından söz edilmemiştir.³⁵⁵ Dolayısıyla 1936'da vefat eden Zehâvî, kadının mecliste ve yargıda yetki ve hak sahibi olması gerektiğini savunduğunda Irak manda ve krallık ile yönetiliyordu. Zehâvî'nin bu haykırışı toplum ve siyasilerin nezdinde yankı uyandırır da pratikte bir karşılığı olmamıştır.

Zehâvî kadının siyasal hayatta rol alması gerektiğini savunurken onun çağdaşı edip ve şair Mustafa Sâdık er-Râfî'î gelenekçi bir tutum sergilemiştir. Râfî'î, kadın ile erkeğin iş bölümlerinin farklı olduğunu, kadının erkek ile aynı işleri yapamayacağını, evdeki sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini ve dikiş nakış gibi ev işlerinin onun elinde bir sanata dönüştüğünü söyleyerek kadının çalışma hayatını ev ile sınırlandırmıştır:

لِلدَّرْسِ وَالطَّرْسِ وَقَالَ وَقِيلَ	يَا قَوْمُ لَمْ تُخْلَقْ بَنَاتُ الْوَرَى
فَعَلَّمُوهَا كَيْفَ تَشْرُ الْعَسِيلِ	لَنَا عُلُومٌ وَلَهَا غَيْرُهَا
طَرَسَ عَلَيْهِ كُلُّ حَطٍّ حَمِيلِ	وَالثُّوبُ وَالْإِبْرَةُ فِي كَفِّهَا

³⁵⁴ Abdülazim İbrahim, “1925 Irak Anayasası’nda Düzenlenen Hak ve Hürriyetler ve Pozitif Temelleri”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26/2 (Aralık 2022), 440.

³⁵⁵ İbrahim, “1925 Irak Anayasası”, 446.

Ey insanlar! Kızlar araştırma yapmak, kitap yazmak ve dedikodu için yaratılmadı.

Biz erkeklere ait olan ilimler vardır, bunun dışında onlara ait olan ilimler vardır. Bu yüzden onlara çamaşırların nasıl serildiğini öğretin.

*O, eline aldığı iğne ve elbiseyle ki defterdir onun için, bütün yazılanlar güzeldir o defterde.*³⁵⁶

Bu beyitlerden anlaşıldığına göre Râfi'î kızların eğitilmesi konusunda Zehâvî ile tamamen farklı düşünmektedir. Zehâvî kızların her alanda eğitilmesini gerekli ve zorunlu görürken Râfi'î kızların eğitimini evle ilgili işlerle sınırlı tutulması gerektiğini savunmuştur.

2.1.3. Kadın-Erkek Eşitliği

Eşitliğin sözlük anlamı miktar ve nicelikte iki tarafın birbirinden fazla veya eksik olmaması anlamına gelir.³⁵⁷ Terim anlamı ise bedensel, ruhsal başlıkları ne olursa olsun, insanlar arasında toplumsal ve siyasi haklar yönünden ayırım bulunmaması durumudur.³⁵⁸ Recep Doğan ise eşitlik kavramını şöyle tanımlar:

“Kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin kaynağı doğuştan gelen bedensel veya biyolojik farklılıklar değildir. Cinsler arasındaki eşitsizliğin kaynağı ataerkilliktir. Eşitlikten de kastedilen ‘aynılık’ değil eşit vatandaşlık haklarıdır.”³⁵⁹

Enver el-Cündî'nin aktardığına göre Zehâvî de fikir özgürlüğünü, kadın-erkek eşitliğini savunmuş ve bu konuda insanlara çağrıda bulunmuştur.³⁶⁰ Şair, insan türünün iki cinsi olan eril ve dişinin liyakat ve kabiliyet yönünden eşit olduklarını şu dize ile dile getirmektedir:

إِنَّمَا الْمَرْءُ وَالْمَرْءُ سَوَاءٌ فِي الْجَدَارَةِ

*Kadın ve erkek liyakat konusunda eşittir.*³⁶¹

³⁵⁶ Mustafa Sâdık er-Râfi'î, *Dîvânü'r-Râfi'î*, thk. Muhammed Kâmil er-Râfi'î (İskenderiyye: Mataba'atu'l-Câmi'a, 1322 h.), 2/48.

³⁵⁷ Ebû Hilâl el-'Askerî, *el-Furûk fi'l-luğa* (Beyrut: Menşûrâtü Dâri'l-Âfâki'l-Cedide, 1980), 149.

³⁵⁸ Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr>. 25.05.2024.

³⁵⁹ Recep Doğan, “Namus”, “Töre” ve Eril Şiddet (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2016), 18-19.

³⁶⁰ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 65.

³⁶¹ Zehâvî, *Dîvân*, 397; Zehâvî, *Rubâ'ıyyât*, 75; Zehâvî, *Lubâb*, 126.

İsmail Ahmed Edhem, Zehâvî'nin iki cinsiyet meselesine derin bir bakışla yaklaştığını ve insanlık ağacının erkek ve kadın olmak üzere iki yönüyle bir bütün olarak kabul ettiğini ifade eder. Edhem'e göre Zehâvî cinsiyet farklılıklarından dolayı erkekle kadın arasında bir ayırım yapmamış ve şu sonuca varmıştır: Kadın, doğal yetenek açısından erkekten daha az bir düzeyde olsa bile, bu yetenek iki sınır arasında dalgalanır ve erkeğin yetenek seviyesine yaklaşır. Kadının erkekten daha düşük bir seviyeye indirilmesi, onun için haksızlık olur; farz edelim ki erkeklerin doğal yeteneği 60 ile 100 arasında değişiyorsa, kadınların doğal yeteneği 50 ile 90 arasında değişir. Bu da kadınlar arasında bazı durumlarda erkeklerden daha yetenekli olanların bulunduğunu kanıtlar. Dolayısıyla, kadınları doğal yetenekleri ve yeterliliklerinin altında bir seviyeye indirmek, onlara yapılan bir haksızlık olur.³⁶²

Zehâvî ile aynı dönemde yaşamış olan Musa Carullah Bigiyev (ö. 1949) de kadının medeni hukuk, aile hukuku, eşlik hakları, siyasi hukuk ile eğitim ve öğretim açısından erkek ile eşit haklara sahip olduğu görüşündedir.³⁶³ Zehâvî'nin aşağıdaki dizeleri de Carullah'ı destekler niteliktedir:

أَتَبْتَنَ فِي نَهْضَةٍ إِذْ نَهْنَنَ لِلْقَضَلِ أَهْلُ
فَالْمَرَأَةُ الْيَوْمَ لِلْمَرْءِ فِي الْحَقِيقَةِ مِثْلُ
وَأَنَّهَا ذَاتُ عَقْلٍ كَمَا لَهُ هُوَ عَقْلُ
وَأَنَّهَا عَنْهُ فِي الْفَهْمِ وَالْحِجَى لَا تَقِلُّ

Kadınlar kalkınma alanında saygınlığa layık olduklarını gerçekten gösterdiler.

Doğrusu günümüzde kadın, erkeğin dengidir.

Şüphe yok ki erkeğin akıllı olduğu gibi o da akıl sahibidir.

Ve onun (kadın) anlayış ve akıl konusunda erkekten geri kalır yanı yoktur.³⁶⁴

Zehâvî'ye göre bazı kimseler kadının aklının erkeğe göre noksan olduğunu bu yüzden erkekle kadın arasında bir denklik gözetilmesinin gerekmediğini iddia eder. Ona göre bu iddia delil aranmadan kabul edilse bile kadının erkekten geri kalmasının sebebi erkeğin yüzyıllar boyunca ona baskı uygulamasıdır. Nihayetinde kadın maddi

³⁶² Edhem, "Cemîl Şıdkî ez-Zehâvî fî re'yi nâkidîn", 72.

³⁶³ Musa Carullah Bigiyev, *Kur'an-ı Kerim Ayet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun*, Haz. Mehmet Görmez (Ankara: OTTO Yayınları, 1999), 76.

³⁶⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 312.

manevi ondan geri kalmıştır. Halbuki şaire göre olması gereken onun peçe ile söndürülen zekasının, kalan nurun (ışılıtısının) söndürülmesi değil; erkek ile aynı seviyeye gelene kadar ilim ve talim ile desteklenmesidir. Zira kadınlar beşeriyetin yarısıdır. Bu yüzden insanlığın yarısının felçli olması akla sığmaz/doğru değildir. Şair bu felç durumunun, toplumun gelişim ve kalkınma yolundaki ilerleyişini aksattığını iddia eder.³⁶⁵ Hilâl Nâcî de Zehâvî'nin, kadının erkek ile eşit olduğunu savunduğu için peçeyi eleştirerek şiddetle karşı çıktığını ifade etmiştir.³⁶⁶

2.2. Kadın ve Aile

Aile; insanları bir arada tutan en küçük toplumsal birimdir. Sözgelimi Samet Ünlü aileyi şöyle tanımlar: “*Aile birbirlerine kan bağı ile bağlı olan kişilerin oluşturduğu bir toplumsal birlikteliktir.*”³⁶⁷

Burada aile bağlamında kadının eş ve anne konumu ele alınacaktır. Bir kız çocuğu olarak dünyaya gelen kadın önce büyür, genç bir kız olur sonra da evlenir. Evlilik ile birlikte önce kocası için bir eş olur. İnsan neslinin çoğalması için karı koca çiftinin başka bir deyişle erkek ve dişinin bir araya gelmesiyle de bebek/çocuk denen yeni bir insan dünyaya gelir. Böylece kadın yeni bir rol üstlenir ki o da anneliktir. Zehâvî birçok şiirinde kadının gerek bir eş olarak gerekse annelik yönünü işlemiştir. Örneğin Zehâvî'nin aşağıdaki beyti kadının aile içindeki konumunu ve üstlendiği rolü göstermesi açısından önemlidir:

وَلَيْسَ يُجْمَعُ إِلَّا بِهِنَّ فِي الدَّارِ شَمْلُ

*Ailede birlik ve beraberlik ancak kadınlar vesilesiyle sağlanır.*³⁶⁸

Zehâvî burada annelik rolünü üstlenen kadının büyük bir sorumluluk üstlendiğine vurgu yapmaktadır. Yapısında şefkat ve merhamet duygularını barındıran anne, evlatlarına kol kanat gererek onları bir arada tutar. Çocuklarına çok düşkün olan bir anne, kocasının da kendisiyle sükûnet bulması, ülfet edip huzura ermesi için fedakarlık yapar. Böylece hanedeki tüm bireyler, annelikten gelen güven, şefkat,

³⁶⁵ Zehâvî, *el-Mücmel*, 91.

³⁶⁶ Nâcî, *Zehâvî ve divânuhu'l-meşkûd*, 163.

³⁶⁷ Ünlü, *Evdeki Erkeklik*, 64.

³⁶⁸ Zehâvî, *Dîvân*, 312.

merhamet ve birlikte yaşama duyguları sayesinde huzurlu ve mutlu bir aile hayatı sürdürürler.

2.2.1. Anne Olarak Kadın

Hiyâm Şadrüddîn Ebu's-Su'ûd, kalkınmaya ve ilerlemeye çalışan her ulusun göz önünde bulundurulması gereken temel unsurlardan birisinin de annenin ilerlemesi, eğitilmesi ve aydınlanması olduğuna vurgu yapar. Zira çocukları yetiştirip yetişkin bir birey haline getiren annedir.³⁶⁹

Şubhî el-Mahmaşânî, Kur'an'ı Kerim'in toplumsal olarak annenin rolünü yücelttiğini, evlatları tarafından hem ona gösterilen saygı hem ona karşı yapılan iyilik ve hem de maddi ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda erkeklerle eşit bir seviyede tutulduğunu³⁷⁰ söylemiştir. Ancak ayetler iyice incelendiğinde İslam dininde anneye olan bağlılığın babanın üzerinde tutulduğu görülecektir.

Annenin toplumsal hayattaki rolü yadsınamaz derecede önemlidir. Nitekim Eski Fransız İmparatoru Napolyon (ö. 1821) da kadının hem annelik yönüne hem de toplumsal rolüne vurgu yaparak şu veciz sözü hafızalara kazımıştır: “*Sağ tarafında beşiği sallayan kadın, solunda dünyayı sallar.*”³⁷¹

Zehâvî de anneliğin meziyetlerini sayarak methetmiş ve bu konuda birtakım şiirler kaleme almıştır. Örneğin aşağıdaki beyitlerde bir annenin insanları yetiştirip büyütmedeki yönünü şöyle anlatır:

يَا لَتَدِّي قَدْ غَذَّتْ قَوْمِي جِيلًا بَعْدَ جِيلٍ
وَلَأُمُّ حَضَنْتْ صَحْبِي وَأُمْلِي وَقَبِيلِي

Ey (annesinin) süt emziren memeleri! Ki nesiller boyunca halkımı besledi.

*Ve bir anne ki kucakladı dostlarımı, ailemi ve kabilemi.*³⁷²

Zehâvî yukarıdaki beyitlerde annenin fedakarlığını ve toplumu besleyen, kuşaklar boyunca sevgiyle büyüten rolünü şiirsel bir dille vurgulamıştır. Şair, “لَتَدِّي”

³⁶⁹ Hiyâm Şadrüddîn Ebu's-Su'ûd, “Ruknu'l-mer'e: el-umm ve eşeruhâ fî nehdati's-şu'ub”, *el-İmân* 13 (Mart 1954), 305.

³⁷⁰ Şubhî el-Mahmaşânî, “Mekânetu'l-mer'e fî'l-İslâm”, *el-Edîb* 2 (Şubat 1946), 32.

³⁷¹ Ğanîme Fehd el-Merzûk, “el-Mer'e ve'l-muctema”, *el-Bi'se* 5 (Mayıs 1952), 232.

³⁷² Zehâvî, *Rubâ'îyyât*, 35; a. mlf., *Lubâb*, 122.

(süt barındıran memeler) ve “أُمُّ” (anne) imgeleri üzerinden ailesel ve toplumsal bağlar ile anneliğin rolüne vurgu yapmaktadır. Anne, göğüslerindeki süt ile bireyleri besleyip yetiştirmektedir. Böylece anne; aile, dost, arkadaş, akraba vs. kısaca bütün insanlığı yetiştirip büyüten muazzam bir sorumluluk almaktadır. Şair memeyi zikretmiş ancak sütü kastetmiştir. Çünkü insanı besleyen meme değil içindeki süttür. Memenin bir özelliği de içinde süt barındırmasıdır. Böylece mecaz-ı mürsel sanatını kullanan şair, anlatımını edebi bir dille süslemiştir.

Anne, tüm insanların ortak bilinçdışının bir ögesi olup her bir varlığı, canlıyı kucaklayan çok yönlü bir arketiptir.³⁷³ Zehâvî de aşağıdaki dizelerde annelerin çocuklar için ne kadar büyük önem arz ettiğine vurgu yaparak annelerin toplumdaki inkar edilemez rolüne işaret etmektedir:

الْأُمُّهَاتُ مَنَابِتُ أَوْلَادُهُنَّ لَهَا زَهْرُ
وَالْأُمُّهَاتُ كَوَاكِبُ وَضَاءَةٌ وَالْوَلَدُ نُورُ
وَالْأُمُّهَاتُ مَدَارِسُ مِنْهُمْ بِهَا يَنْمُو الشُّعُورُ

Anneler ekim/ekin alanı, çocukları ise onların (annelerin) çiçekleridir,

Anneler aydınlatan yıldızlar gibidir. Çocuklar ise (yıldızlardan gelen) ışıktır.

Anneler birer okuldur. Onlarda (annelerden) duygular yeşerir. (burada şuur [lu evlatlar] yetişir).³⁷⁴

Zehâvî ilk dizede anneleri; çiçeklerin ekildiği bir tarla ve ekim/ekin yatağına, çocukları ise bu tarlalarda yetişip açan çiçeklere benzetmiştir. İkinci beyitte de anneleri gökyüzünde parıl parıl ışıldayan yıldızlara, evlatlarını ise bu yıldızlardan meydana gelen nura benzetmiştir. Son dizede ise anneleri okula, çocukları ise bu okullarda eğitim alıp yetişen bilinçli kimselere benzetmiştir. Kısacası şiir, anneliği yücelten ve annelerin toplumdaki vazgeçilmez rolünü öne çıkaran lirik bir dille yazılmıştır.

Zehâvî ile çağdaş olan Mısırlı şair Hafız İbrahim de kadın konusunda onunla aynı fikirleri savunmuş ve kadının bir anne olarak sosyal hayattaki konumunun ne kadar önemli olduğunu şu dizelerle dile getirmiştir.³⁷⁵

³⁷³ M. Şahin Yavuzer, “Cemal Süreya’nın Şiirlerinde Kadın Arketipi”, *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 41 (Eylül 2018), 39.

³⁷⁴ Zehâvî, *Evşâl*, 58.

³⁷⁵ Zeyneb Selîm, “el-Mer’e fî şî’ri Hâfız”, *Apollo* 11 (Temmuz 1933), 1425.

الْأُمُّ مَدْرَسَةٌ إِذَا أَعَدَّتْهَا أَعَدَّتْ شَعْبًا طَيِّبَ الْأَعْرَاقِ
الْأُمُّ رَوْضٌ إِنْ تَعَهَّدَهُ الْحَيَا بَارِيَّ أَوْرَقَ أَيْمًا إِنْ رَاقِ
الْأُمُّ أَسَازُ الْأَسَاتِذَةِ الْأَلَى شَعَلَتْ مَاتِرُهُمْ مَدَى الْآفَاقِ

Anne bir okuldur. Eğer o okulu eğitimle donatırsan güzel bir nesil yetiştirmiş olursun.

Anne bir bahçedir. Şayet o bahçe yağmurla desteklenirse en güzel şekilde yaprak verir.

*Anne, eserleri bütün ufku kaplayan hocaların hocasıdır.*³⁷⁶

Zehâvî de Hafız İbrahim'e benzer tasvirde bulunarak kadını/anneyi çocukları için bir okul, güzel kokunun yayıldığı bir bahçe ve meyvelerin devşirildiği bir bostan olarak betimler.³⁷⁷ Zehâvî'ye göre kadın halk için bir anne, çocuk için besin kaynağı ve ilk dersini aldığı bir öğretmendir:

أَنْتِ لِلشَّعْبِ كُلِّهِ أَنْتِ أُمُّ فَإِذَا هُنْتُ هَانَ أَوْ طَبْتُ طَابَا
إِنَّمَا الصَّدْرُ مِنْكَ يَحْمِلُ لِلطِّفْلِ غِذَاءً وَحِكْمَةً وَشَرَابَا
يَتَلَقَّى عَلَيْهِ أَوَّلَ دَرْسٍ فَهُوَ لِلطِّفْلِ لَيْسَ إِلَّا كِتَابَا
مِنْكَ قَبْلَ الْجَمِيعِ وَهُوَ صَبِيٌّ يَتَلَقَّى الْفُنُونَ وَالْآدَابَا
أَنْتِ يَا أُمَّ الشَّعْبِ تُنْمِنُ فِيهِ أَنْتِ إِمَّا صِدْقًا وَإِمَّا كِذَابَا
فَإِذَا مَا هَدَيْتِهِ كَانَ رَأْسًا وَإِذَا مَا أَهْمَلْتِ كَانَ دُنَابَا

Sen bütün halk için sen bir annesin. Sen alçaldığında halk da alçalır yahut mutlu olduğunda onlar da (seninle) mutlu olur.

Senin göğsün çocuk için gıda, hikmet ve içecek (süt) taşır.

Bu çocuk ilk dersini buradan (göğsünden) alır. Bu, onun için bir kitaptan başka bir şey değildir.

³⁷⁶ Hafız İbrahim, *Dîvân* haz. Ahmed Emîn-Ahmed ez-Zeyn-İbrahim el-Ebyârî (Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kutub, 3. Basım, 1987), 282.

³⁷⁷ Zehâvî, *Dîvân*, 366.

O daha bir sabi iken her türlü ilim, sanat ve edebi herkesten önce senden öğrenir.

Ey halkın annesi! Ona doğru ya da yalanı (aşılıp) yetiştiren sensin.

*Eğer onu güzel bir şekilde eğitirsen o bir lider olur. Fakat onu ihmal edersen kuyruk (başkalarına tabi) olur.*³⁷⁸

Zehâvî anneye hitap ederken “ey halkın annesi” يَا أُمُّ الشَّعْبِ ifadesini de kullanır.³⁷⁹ İlk beyitte anne için kullanılan “sen” anlamındaki أَنْتِ sözcüğü iki kez tekrarlanarak anneliğin önemine vurgu yapılmıştır.

Zehâvî ikinci beyitte صَدْر kelimesini iki farklı anlamda kullanmıştır. “Senin göğsün çocuk için gıda ve içecek taşır” ifadesi ile Allah’ın çocuklara rızık olarak bahşettiği ve kadının göğüslerinde taşıdığı sütü kasteder. Gerçekten de süt, bir annenin çocuğuna verebileceği en değerli besindir. “Göğsün hikmet taşır” ifadesi ile de göğüste bulunan kalbi kasteder. Buradaki hikmet ise hak ve hakikate dair bilgiler ile güzel öğütlerdir. Nitekim sonrasında gelen iki beyit bu anlamı teyit etmektedir. Şair son iki beyitte ise anneye nasihat mahiyetinde mesaj verir. Bir çocuğun dürüst veya yalancı olmasının, annesinin ona vereceği eğitim ve terbiyeye bağlı olduğunu zikreder. Annesinden iyi bir eğitim alan çocuk insanlara yol gösteren bir lider olabilir. Buna mukabil annenin ihmal ettiği bir çocuk; insanların hizmetkarlığını yapan, kültür seviyesi düşük, ayak takımından bir insan haline gelir.

Ruşâfî de bir şiirinde, ikinci beyitte geçen “sadr” ifadesini kullanmış ve “kadının göğsünün, en yüce duyguların karar bulduğu yer” olduğunu söylemiştir.³⁸⁰ Zehâvî ile aynı dönemde yaşamış olan Ruşâfî kadın hakları konusunda çağdaşı ile aynı fikirleri savunmuştur.

2.2.1.1. Annelerin Evlat Acısı Çekmesi

Zehâvî annelerin ve anneliğin faziletlerini övdüğü gibi onların trajik yönüne de dikkat çekmiş, onların acı, hüznü ve feryatlarını şiirlerine konu etmiştir. Evlatlarını kaybeden anneler ve ebeveynlerini kaybeden çocukların dramatik hayatlarına dair

³⁷⁸ Zehâvî, *Lubâb*, 335-336.

³⁷⁹ Zehâvî, *Lubâb*, 336.

³⁸⁰ Ruşâfî, *Dîvân*, 525.

birtakım dizeler kaleme almıştır. Aşağıdaki dizelerde hem evladını kaybeden annelerin hem de yetim kalan çocukların şair üzerinde bıraktığı etki şöyle anlatılmaktadır:

مَا مَرَّ يَوْمٌ عَلَيْنَا لَمْ نَبْكْ فِيهِ فَقِيدَا
مَاتَ الْوَحِيدُ لَأُمِّ فَالْأُمُّ تَبْكِي الْوَحِيدَا
وَقَدْ شَجَانِي صَبِيٌّ يَلْوِي مِنَ الْيَتَمِ جِيدَا

Gözyaşı dökmeden geçen bir günümüz yok kaybedilen her bir çocuk için.

Bir annenin biricik evladı can verdi. Anne de ağlamaktadır biriciği için.

*Beni derinden sarstı yetimlikten dolayı boynunu büken bir oğlan.*³⁸¹

Zehâvî, neredeyse her gün çocuğunu kaybeden bir annenin olduğunu, bu sebeple ağladıklarını ve yas tuttuklarını dile getirmektedir. Şair “gözyaşı dökmeden geçen bir günümüz yok” ifadesi ile acının sürekliliğini ima etmektedir. Çocuklarını kaybeden anneler olduğu gibi ebeveynlerini kaybeden çocuklar da mevcuttur. Dolayısıyla bir yandan bazı anneler evlat acısı çekerken diğer yandan yetim kalan bazı çocuklar da anne şefkatinden uzak kalmaktadırlar. Şair aşağıdaki dizelerde de yetim kalan bir kız çocuğunun acısını betimlemektedir:

رَأَيْتُ إِحْدَى الْيَتِيمَاتِ لِمَقَابِرِ تَرْمِي
سَأَلْتُهَا فَأَجَابَتْ أَبِي هُنَاكَ وَأُمِّي

Mezarlara (kendisini) atan yetim bir kız çocuğunu gördüm.

*Ona (bunun sebebini) sordum: “Annem ve babam oradadır” dedi.*³⁸²

Zehâvî, hayatı boyunca hiç çocuk sahibi olmamıştır. Nitekim bir kız çocuğunu evlat edinmiş ve bu çocuk için özel bir kaside kaleme almıştır. Bu durum, onun kız çocuklarına karşı özel bir ilgi ve şefkat beslediği yönünde yorumlanabilir.³⁸³

Aşağıdaki dizede ise çocukları asi olan annelerin gün yüzü görmediklerine işaret edilmektedir:

شَقِيتُ بِالْبَيْنِ بَعْدَ اشْتِعَالِ الرَّأْسِ مِنْهُنَّ أُمَهَاتُ الْبَيْنِ

³⁸¹ Zehâvî, *Lubâb*, 42.

³⁸² Zehâvî, *Lubâb*, 143.

³⁸³ Zehâvî, *Dîvân*, 77-78; a. mlf., *Lubâb*, 18.

*Saçları ağardıktan sonra erkek çocukların anneleri, evlatlarından dolayı mutsuz oldular.*³⁸⁴

Zehâvî burada yaşlı annelerine hürmet göstermeyip asi davranan erkek çocuklarına dikkat çekmektedir. Ayrıca dolaylı yoldan kız çocuğunun erkek çocuktan daha fazla annelerine bağlı olduklarını ve annelerini mutlu ettikleri söylenebilir. Şair yukarıdaki şiirin devamında toplumu öz eleştiri yapmaya çağırmakta, önemsiz ve değersiz şeyleri yaptıkları için onları eleştirmektedir.

Zehâvî aşağıdaki beyitlerde annelerine karşı asi olan ve eşlerine düşmanca davranan erkekleri eleştirmektedir:

وَهُنَالِكَ الْأَبْنَاءُ قَدْ مَرَدُّوا فَعَقُّوا الْأُمّهَاتِ
وَعَدَتْ عَلَى أَزْوَاجِهَا أَبْنَاءُ دَجَلَةَ وَالْفُرَاتِ

Annelerine başkaldıran ve onlara isyan eden evlatlar var.

*Ve eşlerine zulmettiler Dicle ile Fırat'ın evlatları/erkekleri.*³⁸⁵

Zehâvî'nin bu dizelerde üzerinde durduğu en önemli nokta; çocuk veya yetişkin olsun erkeklerin cinsilatifeye karşı katı ve zalimane bir şekilde davranıp haksızlık yapmalarıdır. Bu yüzden “erkek, adam” anlamlarındaki رَجُلٌ kelimesi ile “eş, koca” manasındaki زَوْجٌ sözcüklerini kullanmayıp “hem erkek çocuk hem de koca” anlamına gelebilecek ابْنٌ kelimesinin çoğulu الْأَبْنَاءُ lafzını tercih etmiş olabilir. Şairin الْأَبْنَاءُ “erkek çocuklar” ifadesini kullanması annelerine kötü davranan erkek çocukların evlendiklerinde zevcelerine de kötü davrandıklarına işaret etmiş olması da muhtemeldir. Aynı zamanda şair “Irak'ın evlatları” yerine “Dicle ve Fırat'ın evlatları” anlamındaki أَبْنَاءُ دِجْلَةَ وَالْفُرَاتِ ibaresini kullanarak mecaz-ı mürsel sanatını icra etmiştir. Böylece hem okuyucunun dikkatini celbetmiş hem de anlatımını güçlendirmiştir. Şair aşağıdaki dizelerde ise çocuklarından iyi muamele göremeyen anneleri teselli etmektedir:

يَا أُمُّ لَا تَحْزَنِي إِنَّ أُمَّتِي يَعْزُّكَ نَجْلُ
فِيئَهُ لَيْسَ يَدْرِي مَاذَا يُرِيدُ فَيَأْلُو

³⁸⁴ Zehâvî, *Lubâb*, 328.

³⁸⁵ Zehâvî, *Lubâb*, 258.

رَبُّكَ حَانِيَةً يَوْمَ أَتَيْتَ فِي الْمَهْدِ طِفْلُ
فَجِئْتَ تَعْصِبُ مِنْهَا أَلْ حُقُوقَ إِذْ أَنتَ كَهْلُ

Ey anne! Bir oğul sana asilik yaptığında üzülme!

O ne istediğinin bilincinde olmadığı için seni ihmal ediyor.

Sen daha beşikte bir bebek iken o seni şefkatle yetiştirip büyüttü.

Şimdi yetişkin oldun diye onun haklarını gasp ediyorsun (öyle mi)!³⁸⁶

Henüz güçsüz ve kendisini savunmaktan aciz bir durumda olan çocuklar ebeveynlerinin; özellikle de annelerinin himayesine, gözetimine, merhametine ve şefkatine muhtaçtırlar. Ancak anneleri tarafından yetiştirilerek olgun bir erkek olduklarında annelerine karşı zalimane davranabilmektedirler. Zehâvî de annenin, evladından gördüğü bu kötü muameleyi sert bir dille eleştirmektedir. Şair ilk beyitte müennes muhatap sigası ile anneyi, ikinci beyitte müzekker gaip sigası ile erkek evladı, son iki beyitte ise müzekker muhatap sigası ile yine erkek evladı kastederek iltifât sanatını³⁸⁷ icra etmiştir. Böylece şair; şahıs kiplerinde yaptığı değişikliklerle monotonluğu kırmış, muhatabın dikkatini celbetmiş ve konunun önemine dikkat çekmiştir.³⁸⁸

2.2.2. Eş Olarak Kadın

Muhammed Bâkır eş-Şebîbî, erkeğin kadınsız kadının da erkeksiz noksan olup ancak ikisinin bir araya gelerek birbirlerini tamamlayabileceklerini düşünür. Şebîbî'ye göre Allah kadın ve erkeğe ayrı ayrı hususiyetler ve meziyetler bahşetmiş, her biri için görev ve sorumluluklarını yerine getirebileceği bir beden yaratmıştır. Erkeğe güç, hamaset, cesaret, atılganlık, sebat, vakar ve zor işlerin üstesinden gelme kabiliyeti verirken; kadına şefkat, zarafet, sevecenlik, ince duygu, canlı his, hayâ ve ev işlerini icra etme kabiliyetini vermiştir. Yani kadın ve erkeğin saadeti, her birinin, diğerinin

³⁸⁶ Zehâvî, *Dîvân*, 313-314; a. mlf., *Lubâb*, 100.

³⁸⁷ Konuşanın muhatap kipinden ğaibe, gaibden muhatab sığasına geçmesi veya bunun benzeri değişime iltifât denir. Bir manadan başka bir manaya geçmek de iltifât sayılır. Bk. Cafer el-Abbâsî, *Kitâbu'l-Bedî'*, nşr. Ignatius Kraczkowski (Beyrut: Dâru'l-Mesîra, 1982), 58.

³⁸⁸ İsmail Durmuş, "İltifât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2000), 22/152.

görev ve sorumluluk alanını ihlal etmeden çalışmasına bağlıdır. Zira iş ve uğraş alanları değiştiğinde huzursuzluk hasıl olur, aile yapısı yok olur ve yuva yıkılır.³⁸⁹

Zehâvî de kadın ve erkeğin başka bir deyişle karı kocanın ancak birbirlerine destek çıkarak kemale erebileceklerine vurgu yapar. Nitekim Zehâvî'nin eşinin her zaman kendisine destek olduğu, özellikle sinirlerindeki rahatsızlığı döneminde bir annenin yavrusuna özenle baktığı gibi onunla ilgilendiği ifade edilmektedir. Onun çalışma odasını, kütüphanesini temizlediği ve ihtiyaçlarını giderdiği, Zehâvî'nin Mısır ve Suriye'ye yaptığı yolculukta kendisine eşlik ettiği nakledilmektedir.³⁹⁰ Zehâvî kadının zevce olma yönünü övmüş ve kadını kocası için sağlam bir iffet kalesi olarak şöyle nitelemiştir:

مَا زَوْجَةُ الْمَرْءِ إِلَّا حِصْنٌ الْعَفَافِ الْمَنِيعِ
وَإِنْ شَمُلَ فَتَاهَا بِهَا هُنَاكَ جَمِيعُ
...
مَا أَحْمَلَ الزَّوْجَ يَرْثُو عَلَى يَدَيْهَا رَضِيعُ
سَعَادَةِ الْمَرْءِ زَوْجٌ يُطِيعُهَا وَثَطِيعُ

Bir erkeğin hanımı onun için korunaklı bir iffet kalesinden başka bir şey değildir.

Şüphe yok ki yiğidinin (kocasının) toparlanması, onunla (hanımı sayesinde) sağlanır. Orada güçlü hale gelir.

...

Kollarında bir bebeğin gülüp eğlendiği eş (anne) ne kadar güzeldir!

*İnsanın mutluluğu, kocanın kadına kadının kocaya itaat etmesidir.*³⁹¹

İlk beyitte iffetli kadın, kocası için kendisini ahlaksızlık ve hayasızlıktan koruyan sağlam ve dayanıklı bir kaleye benzetilmiştir. İkinci beyitte ise karısı sayesinde kötülüklerden korunan koca, bu kalede güçlenerek bir yiğit olur. Şairin burada koca, eş anlamına gelen بَعْلٌ, زَوْجٌ, قَرِينٌ, حَلِيلٌ gibi kelimeler yerine yiğit, delikanlı,

³⁸⁹ Muhammed Bâkır eş-Şebîbî, “el-Mer’etu’l-Müslime ve’t-terbiye” *Luġatu’l-‘Arab* 10 (Nisan 1913), 446.

³⁹⁰ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ‘iru’l-ḥurriyye*, 110.

³⁹¹ Zehâvî, *Dîvân*, 311; a. mlf., *Rubâ‘iyyât*, 95; a. mlf., *Lubâb*, 99.

genç anlamlarına gelen فَتَى sözcüğünü seçmesi, önemli ve dikkat çekici bir detaydır. Zira diğer sözcükler koca/eş anlamına gelirken, فَتَى güçlü, dinamik, yetişkin ve güçlü koca anlamlarına gelir. Dolayısıyla şaire göre kadın iffetli, güçlü ve onurlu olursa kocası da iffetini korur ve iyi bir yiğit olur. Son iki beyitte ise Allah'ın kullarına bir lütuf olarak sunduğu ve mukaddes bir kurum olan mutlu bir aile tablosu için bir formül sunmaktadır. Şair; karı, koca ve çocuklardan müteşekkil olan aile bireylerinin hayata kattığı güzellikten bahsetmektedir. Buna göre anne çocuğuna şefkat gösterip neşe içinde büyütür. Aynı zamanda kocası ile de uyumlu olup birbirlerini dinleyen, birbirlerine saygı gösteren, değer veren ve sorunlarını karşılıklı konuşup çözen anlayışlı çiftlerdir.

Şair aşağıdaki dizede de eşlerin, güzel davranışlarla birbirlerini yüceltmeleri gerektiğine şöyle vurgu yapmaktadır:

الْخَيْرُ فِي أَنْ يُعِزَّ الْمَرْءُ صِنْوَتَهُ وَالشَّرُّ أَنْ يَهْضِمَ الْإِنْسَانَ الْإِنْسَانُ

(Şu hayatta) en hayırlı şey kişinin eşini sevip değer vermesi, en kötü şey ise insanın insanı ezmesidir.³⁹²

Zehâvî'ye göre ideal bir evlilikte olması gereken şey karı kocanın karşılıklı muhabbet besleyip birbirlerine sahip çıkmalarıdır. Ona göre bu, dünyada yapılması gereken en güzel davranıştır. Bunun aksi ise en kötü felakettir ki o da; eşlerin birbirlerine kaba davranmaları, farklılıklarına tahammül edemeyip birbirlerine hakaret etmeleridir. Beytin sonunda “insan” sözcüğünün iki kez tekrarlanması kayda değer bir kullanımdır. Şair muhtemelen marife olan insan kelimesi ile “insan” türünü, nekra olan ile de “genel anlamıyla insanı” kastetmiştir. Böylece bir insanın kendi türünden bir insana, başka bir deyişle bir erkeğin, kendi türünden olan bir kadına zulmetmesini en kötü şey olarak tavsif etmiştir.

Zehâvî'ye göre evlenecek olan eş adaylarında bulunması gereken ilk ve en önemli kriter birbirlerini sevmeleridir:

الْخَيْرُ أَنْ تَهْوَى الْفَتَا فَتَى لَهُ حُبٌّ شَرِيفٌ

...

...

³⁹² Zehâvî, *Dîvân*, 366.

زَوْجَانِ مَا أَسْمَى مَقَا مَهُمَا الْعَفِيفَةُ وَالْعَفِيفُ
مَا أَحْسَنَ الثُّوبُ النَّظِيفُ فُ وَرَاءَهُ عَرَضُ نَظِيفُ

En hayırlısı, genç bir kızın; onurlu bir sevgiye sahip olan bir delikanlıyı istemesidir.

...

Eşlerin ikisi de iffetli olursa ne kadar da yüce olur makamları!

Ne kadar iyidir temiz elbisenin (iffetli insanın) arkasında temiz bir namusun olması.³⁹³

Zehâvî yukarıdaki beyitlerde evlenecek adayların sahip olması gereken en önemli unsurlardan biri olan sevgi faktörünü ön plana çıkarır. Erkek ve kız olmak üzere iki genç hayatlarını birleştirmek istiyorlarsa öncelikle birbirlerine karşı samimi ve sadakatli olmaları gerekir. Son beyitte ise gerek dış görünüşleri gerekse manevi yönden pak, saf, temiz ve iffetli eşler methedilmektedir. Yine son beytin ilk şatırında *نَظِيفُ* temiz elbise gerçek, *عَرَضُ نَظِيفُ* pak bir ırz ise mecaz anlamda kullanılmıştır. Şairin, *نَظِيفُ* kelimesini aynı dizide hem hakiki hem de mecaz anlamı ile kullanması anlatımı güçlendirmiştir. Zehâvî bu beyitlerde karı kocayı namuslu, iffetli ve birbirlerinin eksik yönlerini tamamlayıp kemale eren kimseler olarak nitelemektedir.

Münye el-‘Ubeydî’ye göre kadın toplumun yarısıdır. Bu yüzden etrafındakileri hem etkiler hem de onlardan etkilenir. Zira ‘Ubeydî, üretken veya pasif olsun kadının aileden, vatandan ve medeniyetten müstağni düşünölemeyeceğini ifade eder.³⁹⁴ Zehâvî de erkeğin tek başına nakıs olduğunu ve ancak kadın ile tekamüle ulaşacağına dikkat çeker:

وَلِلنِّسَاءِ لَدَى أَهْلِيهِ³⁹⁵ مَنَزِلَةٌ كَمَا يَلِيقُ بِشَعْبٍ هَبَّ يَعْتَدِلُ
إِنَّ الرِّجَالَ لَهُمْ نَقْصٌ بِمُفْرَدِهِمْ وَإِنَّمَا بِالنِّسَاءِ التَّقْصُ يَكْتَمِلُ
هَلْ يَسْتَطِيعُ كَمَا قَدْ يَنْبَغِي عَمَلًا جِسْمٌ أَصَابَ لِدَاءٍ نِصْفُهُ الشَّلَلُ

³⁹³ Zehâvî, *Dîvân*, 61; a. mlf., *Lubâb*, 213-214.

³⁹⁴ Münye el-‘Ubeydî, “el-Mer’e fî şî’ri Nizâr Kabbânî”, *el-İthâf* 102 (Haziran 1999), 40.

³⁹⁵ Buradaki *هو* zamiri iki beyit öncesinde geçen *المرء* kelimesine rücu ediyor.

Kadınların, ailelerinin yanında itibarları var. Zira mutedil ve dengeli bir halka da bu yakışır.

Erkekler tek başlarına noksandır. Bu noksanlıkları ancak kadınlarla tamamlanır.

*Yarısı felç olmuş bir beden, işini gerektiği gibi yapabilir mi hiç?*³⁹⁶

Burada gerek sosyal hayatta gerekse aile ortamında kadınla erkeğin her alanda birbirlerine yardımcı olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Böylece bir toplumun bileşenleri olan kadın ve erkekler birlikte çalışarak, tecrübelerini paylaşıp, birbirlerine moral ve destek vererek başarıya ulaşabilirler. Nihayetinde hayatın meşakkatlerine birlikte göğüs gererek mutlu bir toplumun temelini atabilirler. Aksi taktirde erkekler, vücutlarının yarısı felce yakalanmış hasta misali olup hayat sahnesinde bir varlık gösteremezler.

Bu hususla ilgili Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) de Havva'nın Adem'in sol kaburgasından yaratıldığı görüşünü savunmuş ve kadının, erkeğin vücudundan alındığı için erkeğin arayıp durduğu eksik parçası olduğunu, Adem'deki eksik parçayı başka bir deyişle boşluğu Havva'ya duyulan arzu, iştia ve istek olarak doldurduğunu ifade etmiştir. Bu sebeple dişi ve erkeğin sürekli birbirine özlem duyduğunu ve bir araya geldiklerinde birbirlerini tamamlamış olduklarını belirtmiştir.³⁹⁷ İbn Arabî'nin bu görüşü ile Zehâvî'nin “Erkekler tek başlarına noksandır. Bu noksanlıkları ancak kadınlarla tamamlanır” şeklindeki ikinci beyti anlamsal olarak örtüşmektedir.

Zehâvî, kadınların aktif olmadığı ve sosyal hayattan soyutlandığı bir toplumu, vücudunun yarısı felç olmuş bir hastaya benzeterek edebi bir üslup kullanmıştır. Böylece anlatımına güzellik katan şairin, muhatabın dikkatini celbetmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Ğanîme Fehd el-Merzûk'a göre kadın ve erkek omuz omuza verip birbirlerine destek çıkmadıkları sürece mutlu bir hayat inşa etmeleri düşünülemez.³⁹⁸ Bu konuda Merzûk ile paralel bir görüş belirten Zehâvî de şöyle der:

³⁹⁶ Zehâvî, *Dîvân*, 357.

³⁹⁷ Ebû Bekr Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî, *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye*, haz. Ahmed Şemsuddîn, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/359-360.

³⁹⁸ Merzûk, “el-Mer'e ve'l-muctema”, 232.

إِنْ لَمْ تُعَاضِدْهُ فِي مَرْ لَقِيَ الْحَيَاةَ يَزِلُّ
وَالْعَيْشُ إِنْ هِيَ لَمْ تُحْدِلْهُ فَمَا هُوَ يَحُلُّ

Kadın, hayatın kaygan zemininde erkeğe destek olmazsa erkek tökezler.

Ve eğer kadın hayatı sevimli hâle getirmezse yaşam tatlı olmaz.³⁹⁹

Zehâvî, birinci beyitte kadının yardımını almadan yaşamını sürdürmeye çalışan bir erkek için “ayağı kaymak, dengesini kaybetmek, doğru yoldan sapmak” gibi anlamlara gelen يَزِلُّ fiilini kullanmıştır. Buradan da anlaşılmaktadır ki bir erkeğin hayatta kendini dengeleyip istikrar sağlayabilmesi için kadının maddi ve manevi yardımına ihtiyacı vardır. İkinci beyitte ise kadının; dert ve kederlerle çekilmez hale gelen hayata tatlılık kattığı, yaşamı sevimli hale getirip güzelleştirdiği belirtilmektedir.

Arap kadınının toplumsal, ulusal ve reform niteliğindeki çalışmalarında Arap erkeği ile yardımlaşması gerekir. Çünkü her biri diğerinin çabasına ve gücüne ihtiyaç duyar. Zira bu yardımlaşmanın eski gelenek ve göreneklere terk etmeye ve yeni fikirler geliştirip ilerlemeye büyük bir etkisi vardır.⁴⁰⁰ Nitekim Zehâvî de bir dizesinde erkek ve kadınların birbirlerini desteklediklerini şöyle anlatır:

وَلَقَدْ عَاضَدَ الذُّكُورَ إِنَاثٌ وَلَقَدْ عَاضَدَ الْإِنَاثَ الذُّكُورُ

Gerçekten de kadınlar erkeklere erkekler de kadınlara yardımcı oluyordu.⁴⁰¹

Zehâvî'nin bu dizesi “Cehennem’de İsyan” başlıklı kasidesinde geçmektedir. Şairin, öbür dünyada bile kadın ile erkeğin birbirlerine destek olduklarına vurgu yapması, konuyu din ve inanç meselesi kadar önemli gördüğü ve buna kutsiyet atfettiği anlaşılmaktadır.

2.3. Kadın ve Toplum

Fevziye‘Aṭiyye’ye göre kadın toplumun yarısını teşkil ettiği için onun sosyal durumunun, toplumun statüsü ve kültürel gelişim seviyesi için bir ölçüt/kıstas olması gerektiğini söyler. ‘Aṭiyye, toplumun gelişip ilerleyebilmesi için kadın ile erkeğin

³⁹⁹ Zehâvî, *Dîvân*, 313.

⁴⁰⁰ Savaşan Abdullah, “Miḥnetu’l-mer’eti’l-‘Arabiyye”, *el-Edîb* 6 (Haziran 1949), 12.

⁴⁰¹ Zehâvî, *Evşâl*, 315.

çalışma, eğitim, sağlık, evlilik ve toplumsal eşitlik gibi beş temel alanda konumlarının göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çeker.⁴⁰² Huriye Martı da kadının toplumdan dışlanmaması, deneyim ve bilgisini toplumun faydası için kullanması ve hayattaki karar ve planlarda aktif rol oynaması gerektiğini söyleyerek Zehâvî ile paralel bir görüş savunur.⁴⁰³

Ahmed Fuâd da birçok konuda mücadele eden Zehâvî'nin yaptığı en önemli faaliyetlerin başında kadına verdiği destek konusunun geldiğini söyler. Bazı araştırmalar da Zehâvî'nin kadını özgürleştirme çağrısını, toplumsal alanda yaptığı en önemli yenilik olarak görmüşlerdir.⁴⁰⁴ Zehâvî bir toplumda kadının sosyal hayatta aktif rol almaması durumunda o toplumun yarısının felçli olacağını savunmuştur. Bu konuyu şiirlerinde sıkça dile getiren şair bir şiirinde şöyle der:

مَا عَاشَ شَعْبٌ نَصَفُهُ قَدْ شَلَّ مِنْ دَاءٍ أَصَابَا
مَا كَانَ حَدْرُكَ غَيْرِ سِجْنٍ مُظْلِمٍ يُولِي اِكْتِئَابَا

Yakalandığı hastalıktan ötürü yarısı felç olan bir halk yaşamamış demektir.

[Ey Ya 'rub'un kızı!]⁴⁰⁵ Senin harem keder veren karanlık bir hapishaneden başka bir şey değildir.⁴⁰⁶

Zehâvî, kadının sosyal ve çalışma hayatından soyutlanmasını, karar verme ve rol almada pasif bırakılmasını, ikinci sınıf bir insan olarak görülmesini, toplumun yarısının felç hastalığına yakalanmasına benzetmektedir. Bunun neticesi olarak kadına belli bir mahremiyet alanının belirlenmesini ise karanlık bir hapishaneye benzetmektedir. Şair kadın teması ile ilgili şiirlerinde bu iki benzetmeyi sıkça kullanır. Söz gelimi kadın için kullandığı “felç olmak” anlamındaki شَلَّ-شَلَّ-شَلَّ kullanımı birçok şiirinde geçmektedir.⁴⁰⁷

⁴⁰² ‘Atiyye, “el-Mer’e ve’l-‘amel fi’l-mucteme’i’l-‘Irâkî”, 90-91.

⁴⁰³ Huriye Martı, *Hadislerle Kadın* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2021), 74-75.

⁴⁰⁴ Ahmed Fuâd, “el-Mer’e fi şî’ri’z-Zehâvî”, *er-Risâle*, 11.

⁴⁰⁵ Zehâvî, *Evşâl*, 180.

⁴⁰⁶ Zehâvî, *Evşâl*, 181.

⁴⁰⁷ Bk. Zehâvî, *Divân*, 309, 313, 357; a. mlf., *Evşâl*, 70, 181, 298; a. mlf., *Lubâb*, 39, 249, 293;

2.3.1. Kadın ve Kalkınma

Zehâvî, toplumsal kalkınmayı her alanda teşvik etmiş ve bu konunun önemini çeşitli vesilelerle vurgulamıştır.⁴⁰⁸ İmîlî Fâris İbrahim, ülkesine bağlı her yazar, düşünür ve filozofun, toplumun sorunlarıyla ilgilenmesi ve bireyleri doğru şekilde yönlendirmesi gerektiğini söyler. Ona göre bu tür çabalar, onların insani sorumluluklarını yerine getirmelerine engel teşkil etmez. Zira toplumların ilerlemesine yönelik her katkı, aynı zamanda insanlığın gelişimine hizmet eden bir adımdır.⁴⁰⁹

Tîlâl Harb da kadının sadece bir beden, bir can veya duygusal olarak erkeklerle ilişkilendirilen bir tür olmadığını, bütün bunlardan ziyade onun, yaşadığı toplumun bir bireyi ve o toplumda rol sahibi olan bir insan olduğunu savunur.⁴¹⁰ Harb, kadının sahip olduğu konumun, toplumun portresi ve kalkınmanın ölçütü olduğunu ileri sürer. Kısacası toplumun özgürleşmesi ve kalkınması onun özgürleşmesine ve kişiliğinin gelişimine bağlı olarak değişir.⁴¹¹

Enver Şâûl da Zehâvî'nin eski olan her şeyi terk etmeye çağırdığını, onun kalkınmanın ve uyanışın simgesi ve yenilik meşalesinin taşıyıcısı olduğunu söyler.⁴¹² Mîr Başrî de Zehâvî'nin kadının özgürlüğüne önem verdiğini, onun eğitime ve ilerlemesine çağrıda bulunmak için şiirini bir vasıta olarak kullandığını nakleder. Onun aktardığına göre Zehâvî'nin kız kardeşi Esma Hanım kadın hakları konusunda aktif rol almış ve Kadın Kalkınma Hareketi'nin öncüleri arasında yer almıştır. Zira 1924'te Bağdat'ta *Kadınların Uyanışı Derneği*'ni kurmuş aynı zamanda bu derneğe

⁴⁰⁸ Süleyman Feyzi "Savaşın Ortasında" isimli anılarında Deniz Kuvvetlerinden bazı komutanların, savaş gemilerinde Buhârî okuyan imamlara harcama yapan vakıfların bu ödemesini kestğini söylemesi üzerine, Deniz Kuvvetleri Bütçesinin görüşüldüğü esnada Zehâvî'nin şöyle bir anekdotunu akatarır: *إِنَّ الْيَوَاقِرَ تَسِيرُ بِالْبُخَارِ لَا بِالْبُخَارِي* *Gemiler buhar ile çalışır Buhârî ile değil* şeklindeki veciz sözü söyler ve insanların gemi kullanımını iyi öğrenmeleri için söz konusu bütçenin burada kullanılmasını talep etmiştir. Zehâvî bu sözü üzerine gördüğü tepkiyi şöyle anlatır: *"Bunun üzerine özellikle başta sarıklılar olmak üzere milletvekilleri bana çok sinirlenerek yaygarayı bastılar ve masalara öyle vurmaya başladılar ki neredeyse kırılacaktı. Ertesi gün Türk gençler bana, cesaretimi tebrik eden mektuplar gönderdi."* Bk. Zehâvî, "lî'l-Hakîka ve't-târîh -resâilu'z-Zehâvî-", 468. Bunun üzerine bazı mütedeyyinler Zehâvî'yi tekfir etmiş ve onu darp etmeye çalışmıştır. Hilâlî, "ez-Zehâvî fî meclisey el-meb'ûşîne'l-'uşmânî ve'l-a'yânî'l-'Irâkî", 108.

⁴⁰⁹ İmîlî Fâris İbrahim, "el-Mer'e 'inde'r-Reyhânî", *el-Edîb* 3 (Mart 1942), 11.

⁴¹⁰ Tîlâl Harb, "Vađ'u'l-mer'eti'l-'Arabiyye fî'l-muctema' ve devruhâ fih", *el-Âdâb* 1-2 (Ocak 1981), 54.

⁴¹¹ Harb, "Vađ'u'l-mer'eti'l-'Arabiyye fî'l-muctema' ve devruhâ fih", 52.

⁴¹² Şâûl, "Zikreyâtî ve inşibâ'âtî 'an Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî", 88.

başkan olarak seçilmiştir. Başkanlığın vekaletini ise Nuri es-Sait'in arkadaşı Na'îme Hanım'a vermiştir.⁴¹³

Zehâvî örtünün Müslümanları diğer uluslardan geri bıraktığını, terakkiye engel teşkil ettiğini ve gerilemeye sebep olduğunu iddia eder:

لَيْسَ يَرْفَى الْأَبْنَاءُ فِي أُمَّةٍ مَا لَمْ تُكُنْ قَدْ تَرَقَّتِ الْأُمَمَاتُ
أَخَّرَ الْمُسْلِمِينَ عَنْ أُمَمِ الْأَرْضِ ضِجَابٌ تَشَقَّى بِهِ الْمُسْلِمَاتُ

Bir millette anneler terakki etmedikçe erkek evlatlar terakki gösteremez.

*Müslüman kadınları mutsuz eden örtü, Müslümanları yeryüzündeki uluslardan geri bırakmıştır.*⁴¹⁴

Bir çocuğun eğitim aldığı ilk kişinin annesi olması hasebiyle çocuğun gelişimi, ilerlemesi ve toplumu kalkındırması öncelikle annesinin donanımlı olmasına bağlıdır. Annenin eğitime engel olunması, örtüye hapsedilerek toplumdan ve sosyal hayattan tecrit edilmesi durumunda çocuklar da yeterince ilerleme kaydedemezler.

Kadının özgürleştirilmesi konusunda Zehâvî ile aynı fikirleri savunan Muhammed Vehbî de Arap erkeklerinin Arap kadınları gibi özgürleştirilmeye muhtaç olduklarını, geleneklerden, örf ve adetlerden, eski anlayış ve fikirlerden kurtulmak zorunda olduklarını söyler. Ona göre kadın bütün fiil ve davranışlarında erkeğin şeriki olduğu için erkekle birlikte özgürleştirilmelidir. Vehbî, erkeğin esaretten kurtarılmadığı sürece kadının da özgür olamayacağını savunur. Ona göre bütün örf, adet ve inançları gözden geçirip kadının özgürleşmesini engelleyen unsurları ortadan kaldırmak gerekir.⁴¹⁵

Zehâvî'ye göre bir toplumda kadınların terakki etmesi, o milletin gelişmiş olduğuna bir kanıttır:

يَأْبَى تَأْخُرُهَا قَوْمٌ لَهُمْ شَمَمٌ وَبِالرُّقْيِ لَهُمْ دِينَ وَإِيمَانُ
لَا يَرْفَعُ الشَّعْبَ مِنْ أَعْمَاقٍ وَهَدْيِهِ إِلَّا رِجَالٌ أُولُو عَزْمٍ وَنِسْوَانُ
لِلْمَرْأَةِ الْفَضْلُ فِي الْعِمْرَانِ تَشْهَدُهُ لَوْلَا تَقَدُّمُهَا مَا تَمَّ عِمْرَانُ

⁴¹³ Mîr Başrî, *A'lâmu'l-edeb*, 1/97.

⁴¹⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 407; a. mlf., *Rubâ'îyyât*, 85; a. mlf., *Lubâb*, 178.

⁴¹⁵ Muhammed Vehbî, "Taḥrîru'l-mer'âe", *el-Edîb* 8 (Ağustos 1954), 3.

Yüce olan ve ilerlemeye inanan bir millet kadının geri kalmışlığını kabul etmez. Bir halkı uçurumun derinliklerinden ancak azimli erkek ve kadınlar çekip kurtarabilir.

*Kadının, medeniyetin inşasına gözle görülür bir katkısı vardır. Onun ilerleyişi olmasaydı uygarlık gerçekleşmezdi.*⁴¹⁶

Şaire göre bir toplumun her alanda tefeyyüz edebilmesi için kadınıyla erkeğiyle sosyal hayatta aktif rol alması gerekir. Her toplumda genel olarak erkekler zaten çalışarak kalkınmaya katkı sağlamaktadırlar. Bunun yanında bir toplumda kadınlar da terakkiperver olurlarsa bu durum o toplumun gelişmişliğine bir işarettir. Kadın ve erkek ancak beraber çalışarak, çaba göstererek, üretime katkı sağlayarak toplumu daha ileriye taşıyabilirler.

Zehâvî'nin çağdaşı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk (ö. 1938) de Kastamonu'da yaptığı bir konuşmada ilerlemenin, kalkınmanın kadın ve erkek olmak üzere ancak iki cins ile mümkün olabileceğini şöyle anlatır:

“Bir sosyal toplum, bir millet, erkek ve kadın denilen iki cins insandan meydana gelmiştir. Kabil midir ki, bir kitlenin bir parçasını ilerletelim, diğerini ihmal edelim de kitlenin bütünü ilerleyebilsin? Mümkün müdür ki, bir topluluğun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça, diğer kısmı göklere yükselebilsin? Şüphe yok ki, ilerleme adımlarını, dediğim gibi, iki cins tarafından, birlikte, arkadaşça atmak ve ilerleme ve yenilikle birlikte merhaleler aşmak lazımdır.”⁴¹⁷

Zehâvî de sadece erkeklerin aktif rol aldığı bir toplumu tek kanatlı bir kuşun uçmaya çalışmasına benzetmiştir:

لَيْسَ يَرْفَعِي الْإِنْسَانُ إِلَّا إِذَا نَا لَتَ رُفِيًّا إِنَائُهُ وَالذُّكُورُ
مِثْلَمَا كُلُّ طَائِرٍ بِجَنَاحٍ وَاحِدٍ فِي سَمَائِهِ لَا يَطِيرُ

Nasıl ki hiçbir kuş tek bir kanatla gökyüzünde uçamıyorsa,

*Kadın ve erkekler de birlikte terakki göstermedikleri sürece insanoğlu ilerleyemez.*⁴¹⁸

⁴¹⁶ Zehâvî, *Dîvân*, 366.

⁴¹⁷ Ünlü, *Evdeki Erkeklik*, 104.

⁴¹⁸ Zehâvî, *Lubâb*, 94.

Zehâvî, kadın ve erkekten birinin kalkınmaya katkı sağlamaması durumunu tek kanatla uçmaya çalışan kuşa benzetmiştir. Şair kuş örneğini birçok şiirinde zikreder.⁴¹⁹

Zehâvî gerek Irak'ta gerekse bütün Doğu'da kadınların cehalet içinde yaşadıklarına ve dünya işlerine dair bir şey bilmediklerine dikkat çekmiştir. Öyle ki eğitim ve yetiştirme işlerinin ve gelecek nesillerin emanet edildiği kadınlar da bu kadınlardır. Bu yüzden toplumun bu yarısının önemine vurgu yaparak insanları kendi aralarında şefkatli olmaya çağırmıştır.⁴²⁰ Zira kadın erkek ancak birlikte çalışırlarsa toplumun kalkınmasına katkıda bulunabilirler:

يَرْفَعُ الشَّعْبَ فَرِيقًا مِنْ إِنْكَاتٍ وَذُكُورٍ
وَهَلْ الطَّائِرُ إِلَّا بِجَنَاحَيْهِ يَطِيرُ

Dişi ve erkek olmak üzere iki grup toplumu kalkındırır.

*Zira kuş da iki kanadı olmadan uçabilir mi hiç?*⁴²¹

Bu beyitlerden de anlaşılmaktadır ki bir toplumda erkekler kuşun bir kanadını kadınlar ise diğer kanadı oldukları sürece o toplum her alanda gelişerek terakki gösterecektir. Zehâvî'ye göre bir toplumun ilerlemesi kadının ilerlemesi ile paralellik gösterir:

أَلَمْ لَوْ رَفَعَتْ لَرَبَّتْ عَنْ هُدًى لِلشَّعْبِ وَلَدًا
وَإِذَا التَّسَاءُ رَدَيْنَ فِي شَعْبٍ فَإِنَّ الشَّعْبَ يَرُدُّ

Anne ilerledikçe, topluma doğru yolu gösterecek evlatlar da yetiştirir.

*Zira bir toplumda kadınlar yok olursa o toplumun da yok olması kaçınılmazdır.*⁴²²

Zehâvî'ye göre kadının ilerlemesi, toplumun kalkınmasının temel şartlarından biridir. Buna karşılık, kadının geride bırakılması, ikinci planda tutulması, ihmal edilmesi ya da yok sayılması, toplum üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurur.

⁴¹⁹ Zehâvî, *Lubâb*, 94; a. mlf., *Dîvân*, 397; a. mlf., *Rubâ 'iyyât*, 76.

⁴²⁰ 'Abdussemit' el-Mısri, "Cemil Sıdkî ez-Zehâvî şâ'irun 'ırkî.. ihtekehû es-Sultân Abülhamîd", *er-Risâletu 'l-Cedîde* 31 (Ekim 1956), 32.

⁴²¹ Zehâvî, *Dîvân*, 397; a. mlf., *Rubâ 'iyyât*, 76.

⁴²² Zehâvî, *Dîvân*, 316; a. mlf., *Lubâb*, 101.

Zehâvî aşağıdaki dizede ise hem erkeklerin hem kadınların toplumun kalkınması adına herhangi bir gelişim göstermediklerine dikkat çeker:

وَلَقَدْ تَأَخَّرَتِ الْإِنَّا ت فَمَا تَقَدَّمَتِ الذُّكُورُ

*Kadınlar geri kaldı. [Buna karşılık] erkekler de herhangi bir ilerleme kaydetmedi.*⁴²³

Zehâvî bu beyitte anlamca birbirine zıt olan إِنَّا ت ve الذُّكُورُ kelimeleri ile تَأَخَّرَ ve تَقَدَّمَ fiillerini bir arada kullanarak tıbak sanatını icra etmiştir. Böylece hem muhatabın dikkatini celbetmiş hem de monoton bir üslubu terk ederek dizenin anlamını genişletmiştir.

Zehâvî aşağıdaki beyitlerde ise peçenin, kalkınmaya engel olduğunu bu yüzden çıkarıp atmak gerektiğine vurgu yapar.

أَتِ يَا أُمَّ الشَّعْبِ وَحَدِّكِ تَسْطِيعِينَ نَزَعَ الْحِجَابِ مَهْمَا رَابَا
إِنَّهُ فِي الْحَيَاةِ أَخَّرْنَا عَنْ أُمِّ قَدْ تَقَدَّمَتْ أَحْقَابَا
قَدْ كَفَى الشَّعْبَ مَا بِهِ حَاقَ مِنْهُ وَكَفَاهُ مَا نَابَهُ وَأَصَابَا

Ey halkın annesi! Sen tek başına istediğin zaman örtüyü çekip atabilirsin.

Gerçekten de bu örtü, asırlar boyu bizi gelişmiş milletlerden geri bıraktı.

*Örtüden dolayı halkın çektiği bunca sıkıntı, felaket ve musibet yetti artık!*⁴²⁴

Zehâvî peçeyi, toplumun gerilemesine sebep olan bir set, handikap ve engel olarak görür. Ona göre örtü, yüzyıllar boyu adeta prangalar misali halka yük olmuş ve ilerlemesini yavaşlatmıştır. Şair, peçeden dolayı halkın çektiği sıkıntı, meşakkat, rahatsızlık ve huzursuzluktan dolayı örf ve adetlere adeta isyan etmiştir. Şairin, bu çağrışı yaparken kadına “ey halkın annesi” diye hitap etmesi, onu halkın bir önderi olarak görmesinden dolayıdır. Nasıl ki bir anne çocuğunu yetiştirir, büyütür ve ona yol gösteriyorsa topluma da annelik, başka bir ifade ile önderlik yapar. Bir annenin öncülüğünde kalkınmaya çalışan toplum daha iyi gelişir ve ilerleme yolunda daha çabuk mesafe kateder.

⁴²³ Zehâvî, *Evşâl*, 58.

⁴²⁴ Zehâvî, *Lubâb*, 336.

Zehâvî'nin örtünün, toplumun ilerlemesine engel olduğu fikri, modernleşme ve Batılılaşma yanlısı aydınlar arasında yaygın bir görüştür. Ancak bu görüş, örtünün toplumlarda kadının onurunu ve iffetini temsil ettiğini göz ardı etmektedir. Ayrıca örtünün gelişmeye engel olduğu iddiası, tarihsel ve sosyolojik verilerle çelişmektedir. Tarih boyunca, örtülü kadınların bulunduğu ülkelerin dünya medeniyetine öncülük ettiklerini görüyoruz. Nitekim örtülü kadınların bilim, sanat, edebiyat ve siyaset gibi birçok alanda önemli başarılarla imza attıkları görülmektedir. Bununla birlikte günümüzde örtülü kadınlar, eğitim, iş dünyası ve siyasette aktif rol oynamalarına rağmen herhangi bir gerilemeden bahsedilemez.

Gelişme, sadece maddi ilerleme ile sınırlı değildir. Toplumun kültürel, ahlaki ve manevi değerleri de gelişmenin önemli bir parçasıdır. Örtü, bu değerlerin korunmasına ve aktarılmasına katkıda bulunmaktadır. Ancak Zehâvî'nin “örtü” ile “peçe” yi kast ettiği göz önünde bulundurulduğunda peçenin toplumun kalkınmasına yüzde yüz olmasa da nispeten engel teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Zira Zehâvî'nin de muhtelif eserlerinde işaret ettiği üzere yüzün peçe ile kapatılması toplumda bir güvensizlik ortamının oluşmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla güvenin olmadığı, şüphelerin arttığı bir toplumun ilerlemesi zordur. Bu açıdan bakıldığında Zehâvî'nin örtünün/peçenin kalkınmayı sekteye uğrattığı fikrinde nispeten haklı olduğu söylenebilir.

Zehâvî kalkınmayı ve ülkeyi imar etme konusunu sadece kadın mevzubahis olduğunda gündeme getirmemiştir. Her fırsatta kalkınmanın önemine atıfta bulunan şair, bir vesileyle “(Sonunda) yeryüzüne mutlaka sâlih kullarım varis olacaktır”⁴²⁵ meâlindeki *الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ* âyetinin zikredilmesi üzerine; bu ayetle “sâlih, âbit ve zahit kullar” anlamının kastedilmediğini, aksine bununla; “yeryüzünü bayındır hale getirmeye ehil/elverişli kullar” ın kastedildiğini söylemiş ve bu sözleri tepki, nefret ve tekfir ile karşılanmıştır.⁴²⁶

⁴²⁵ *Kur’ân Yolu* (Erişim 4 Haziran 2025), Enbiyâ 21/105.

⁴²⁶ Mîr Başrî, *A’lâmu’l-edeb*, 1/98; Hilâlî, “ez-Zehâvî fî meclisey el-meb’ûsîne’l-’ușmânî ve’l-a’yânî’l-’Irâkî”, 108.

2.3.2. Kadın ve Eğitim

İslam hak ve sorumluluklar konusunda kadın ve erkeği eşit tutmuşsa da Müslümanlar kadının eğitilmesinin zorunlu olup olmadığı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bir grup, din ve Kuran eğitimi dışında kadının eğitilmesini ve yazı yazmayı öğrenmesini yasaklarken diğer grup kadının eğitilmesini teşvik eden birtakım hadislere dayanarak eğitilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴²⁷

Düreyd Abdülkadir Nûrî, kadının da erkek gibi eğitim görmeye muhtaç olduğunu, genç kızların gerek çocukluklarında gerekse büyüdüklerinde sıbyanlar gibi eğitim görmelerini haram kılan dini bir hükmün varit olmadığını ifade eder. Ona göre sadrû'l-İslam döneminde okuma yazma bilen kadınların sayısı az olsa da tarihi koşulların gelişim göstermesi ve toplumun eğitilmiş kadınlara olan ihtiyacının artması sonucu Emevî ve Abbâsî dönemlerinde sayıları artmıştır.⁴²⁸

Nebîhe Ahmed Zebîdî'nin aktardığına göre Osmanlı dönemi Irak'ında ise Müslüman kadının eğitim düzeyi ve kültür seviyesi, anlamını bilmeksizin Kuran'ı Kerim'in bazı surelerini ezberlemekten ibaretti.⁴²⁹ Kadının Irak toplumundaki eğitim seviyesinin çok düşük olduğunu söyleyen Zehâvî de kadının erkek ile birlikte topluma iştirak etmesi, eğitilmesi ve toplum içinde daha görünür hale gelmesi için ona destek vermiştir.⁴³⁰ Nitekim o, kadınların eğitimdeki rolü hakkında şunları söyler: “*Şayet anneler eğitim görmüş kimseler ise, kimse çocukları onlar gibi eğitemez. Eğer çocuklarım olsaydı babamın beni yetiştirdiği gibi ben de onları eğitirdim.*”⁴³¹

Huriye Martı da kadınların eğitilmesinin, doğuştan gelen yeteneklerinin ortaya çıkarılmasındaki etkisine vurgu yaparak şöyle der:

“Eğitimden mahrum bırakılarak kadının fitrî yeteneklerinin, zihnî ve hissî melekelerinin gün yüzüne çıkması mümkün değildir.”⁴³²

⁴²⁷ Yûzbekî, “el-Mer’etu’l-‘Arabiyye ve’t-ta’lîm”, 474-475.

⁴²⁸ Düreyd Abdülkadir Nûrî, “Terbiyyetu ve ta’lîmu’l-mer’e fi’l-mucteme’il-İslâmî”, *Âdâbu’r-Râfideyn* 10 (Mart 1979), 187.

⁴²⁹ Zebîdî, “el-Emsâlu’s-ş-a’biyye ve’l-vâki’ul’-ictimâ’î li’l-mer’eti’l-‘Irâkiyye”, 12.

⁴³⁰ İzzet Beşûr, “eş-Şâ’ir el-feylesûf Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, *eş-Sekâfe* 7 (Temmuz 1959), 14.

⁴³¹ Zehâvî, “Resâilu’z-Zehâvî”, 103.

⁴³² Martı, *Hadislerle Kadın*, 80.

Zehâvî 1932’de kaleme aldığı bir makalesinde çocukluk yıllarında Irak’ın eğitim durumunu şöyle anlatmaktadır: “Doğduğum yıllarda⁴³³ Irak şimdiye göre daha müreffeh bir hayat yaşıyordu. Bununla beraber halkın çoğunda cehalet hüküm sürüyordu. Nitekim o zaman ne kadınlar ne de erkekler için hizmet veren okullar vardı. Sadece küttâb denilen mektepler ve eski dini medreseler vardı. Taassup ise had safhadaydı.”⁴³⁴

Muhammed Bâkır eş-Şebîbî de eğitim görmüş kadının erkekten daha iyi geleceği kurgulayacağını, sağduyulu kadının, çocuklarının güvenli bir koruyucusu olduğunu, bu yüzden kadına hürmet gösterilmesi gerektiğini, zira dünyanın onun dizlerinde eğitim gördüğünü ve kâinatın onun üzerinde döndüğünü söyleyerek kadının eğitilmesi konusunda Zehâvî’yi destekler nitelikte bir görüşü savunur.⁴³⁵

Mâhir Hasan Fehmî’nin aktardığına göre, Zehâvî’nin yaşadığı dönemde Irak toplumunda kadına genellikle olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşılmakta ve kadının sürekli gözetim altında tutulması gerektiği düşünülmekteydi. Toplum, kadının şeytanla ilişkilendirilebilecek bir varlık olduğuna inanmakta ve bu nedenle onu okuma-yazmadan mahrum bırakmanın, yanlış yönelimlerin önüne geçeceğine inanmaktaydı. Keza Hasan Fehmî, o dönemde kadınlar eğitimden bütünüyle yoksun bırakılırken, erkeklerin eğitim imkânlarının da oldukça sınırlı olduğuna dikkat çeker. Irak’ta çocuklara temel dinî bilgiler ile basit hesap kurallarını öğreten ve sokak aralarında faaliyet gösteren “küttâb” adı verilen bazı ibtidâî mektepler dışında ciddi bir eğitim kurumu bulunmamaktaydı. Erkek çocuklar bu temel eğitimin ardından ancak mescitlerde ve Bağdat ile Necef’teki geleneksel dinî okullarda eğitimlerine devam edebilmekteydi. Bu okullarda ise daha çok nahiv, sarf, belâgat ve fıkıh gibi dinî ilimler okutulmaktaydı. Modern anlamda lise düzeyinde eğitim veren kurumlar ise oldukça geç kurulmuştur: Erkek lisesi 1870 yılında açılmışken, kız lisesi ancak 1898 yılında kurulabilmiştir.⁴³⁶ Görüldüğü üzere erkek öğrenciler için kurulan bir eğitim kurumu kadınlar için yaklaşık otuz yıl sonra kurulabilmiştir. Bu tablo, Irak

⁴³³ Zehâvî 1863’te doğmuştur.

⁴³⁴ Zehâvî, “Resâilu’z-Zehâvî”, 639.

⁴³⁵ Şebîbî, “el-Mer’etu’l-Müslime ve’t-terbiye”, 445.

⁴³⁶ Fehmî, *Zehâvî*, 27-29.

toplumunun kadın eğitimine erkeklere kıyasla çok daha geç ve sınırlı bir biçimde önem verdiğini ve bu alanda ihmalkâr davrandığını açıkça göstermektedir.

Hilâl Nâcî'nin de tespit ettiği üzere Zehâvî kadının erkekle eşit olduğunu savunduğu için onun eğitimi konusunda çağrıda bulunarak birçok beyit kaleme almıştır.⁴³⁷ Şaire göre bir halkın uygar ve eğitilmiş sayılabilmesi için öncelikle kadına hürmet etmesi gerekmektedir:

لَيْسَ بِالتَّاهِيضِ الْمُهَذَّبِ شَعْبٌ هُوَ لَمْ يَجْعَلْ إِحْتِرَامَكَ دَابَا

*Sana saygı göstermeyi alışkanlık haline getirmeyen bir halk uygar ve eğitilmiş değildir.*⁴³⁸

Kadına hürmet etmeyen bir ulusun medeni bir toplum inşa etmesi ve çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşması imkânsızdır. Zira kadın, eğitimin verildiği ilk ve en önemli merkezdir. Toplumun her bir ferdi hayata adım atmanın ilk koşulu olan konuşma yeteneğini, yetisini ve melekelerini annesinden öğrenir. Eğitimin daha sonra gelen bütün aşamaları anneden görülen eğitim üzerine inşa edilir. Anne bir nevi eğitim binasının temelini oluşturur. Temelin sağlam olması durumunda üzerine inşa edilecek tüm aşamalar sağlıklı ve verimli bir şekilde tamamlanır. Zehâvî aşağıdaki dizede ise kadını medeniyetin bir nişanesi olarak görür. Bu yüzden eğitilmesi gerektiğini belirtir:

عَلِّمُوا الْمَرْأَةَ فَالْمَرْءُ أَوْ عَنْوَانُ الْحَضَرَةُ

*Kadını eğitin. Çünkü kadın medeniyetin adresidir.*⁴³⁹

Bu beyte göre kadın denildiğinde akla kültürlü, uygar, medeni, terbiyeli, ilim ve irfan sahibi birey akla gelmektedir. Bu sebeple kadının eğitilmesi her şeye öncelenmelidir. Zira kadın medeniyetin adresi ve kendini eğitip geliştirmek isteyenlerin uğrak yeridir.

Enver el-Cündî, Zehâvî'nin bu çağrısı kadınların gayriinsani muameleye maruz kaldıkları ve hayvan muamelesi gördükleri bir çevrede yaptığına dikkat

⁴³⁷ Nâcî, *Zehâvî ve divânuhu'l-meşkûd*, 163.

⁴³⁸ Zehâvî, *Lubâb*, 336.

⁴³⁹ Zehâvî, *Dîvân*, 397; a. mlf., *Rubâ'ıyyât*, 75; a. mlf., *Lubâb*, 126.

çeker.⁴⁴⁰ Zehâvî aşağıdaki dizelerde ise kadının, medeniyetin temelini teşkil ettiğini söyler:

لَوْلَا النِّسَاءُ لَمَا بَا نَ لِحَضَارَةٍ شَكُلُ

*Kadınlar olmasaydı medeniyet vücut bulmazdı (medeniyetin varlığından söz edilemezdi).*⁴⁴¹

Zehâvî burada ataerkil anlayışın hakim olduğu Irak toplumuna mesaj vermeye çalışmaktadır. Erkekler her ne kadar medeniyetin kurucuları olarak ön plana çıksalar da aslında bu medeniyetin oluşumunda en büyük katkısı kadınların verdiği vurgu yapar. Bu yüzden kadınların eğitim haklarının ellerinden alınmaması gerektiğini dolaylı bir şekilde dile getirir. Zehâvî aşağıdaki dizelerde ise peçenin, genç kızların iffetini korumadığını, aksine eğitimin onları ruhen ve bedenlen muhafaza edeceğini dile getirir:

لَا يَبْقَى عِفَّةَ الْفَتَاةِ حِجَابٌ بَلْ يَبْقِيهَا تَثْقِيفُهَا وَالْعُلُومُ
هَذَّبُوا أَرْوَاحَ الْعَذَارَى لِتَبْقَى سَالِمَاتٍ مِنَ الْعَذَارَى الْجُسُومُ

Genç kızın iffetini örtü/peçe korumaz. Bilakis eğitim ve ilimler onu korur.

*Genç kızların ruhlarını terbiye edin ki, bakire bedenleri tertemiz kalsın.*⁴⁴²

Şair ilk beyitte genç kızların iffetli oluşunu örtünme ile ilişkilendiren muhafazakar, fanatik ve radikal kesime göndermede bulunur. İffetli genç kızlar yetiştirmek isteyenlerin öncelikle onları eğitmesi gerekir. Sağlık ve sıhhati yerinde olan bakireler ancak eğitilerek yetiştirilebilir. Zehâvî ikinci beyitte ise genç kızların fiziksel olarak sağlıklı olabilmeleri için ruhlarının eğitilmesi gerektiğine vurgu yapar. Çünkü cehalet içinde yetişen genç kızlar eğitimden yoksun olurlar.

Zehâvî aşağıdaki beyitlerde ise bir kocaya ve aynı zamanda kız çocuğu olan babaya hitap ederek kızını eğitmesi gerektiğini dile getirerek ona sorumluluğunu hatırlatır:

أَيُّهَا الزَّوْجُ الَّذِي قَدْ أَوْلَدَ الزَّوْجَةَ بِنْتًا

⁴⁴⁰ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 40.

⁴⁴¹ Zehâvî, *Dîvân*, 312.

⁴⁴² Zehâvî, *Lubâb*, 236.

إِنَّكَ الْمَسْئُولُ عَنْ تَهْدِيْبِهَا وَحَدِّكَ أَتَيْتَا

Ey kız çocuğunu dünyaya getiren eşin kocası! (Ey eşe kız çocuğu doğurtan koca)

*Kızının eğitiminden sen sorumlusun sadece sen!*⁴⁴³

Zehâvî burada değişik bir üslup ile kocaya önemli bir mesaj vermektedir. Koca, eşinden kendisine çocuk doğurmasını talep etmektedir. Nihayetinde bir kız çocuğuna sahip olan koca aynı zamanda bir baba olmuştur. Bu babanın öncelikli sorumluluğu ise kızını eğitmesidir. Aslında şair kocaya; evliliğin, kadın erkek birlikteliğinin, sadece cinsi münasebetten ibaret olmadığını anlatmaya çalışmaktadır. Şair, hanımına çocuk doğurtup sonra da o çocuğun bilhassa kız çocuğunun eğitimini ihmal eden kocayı uyarmakta ve sorumluluğunu ona hatırlatmaktadır.

Yukarıdaki dizede kız çocuklarının eğitilmesi gerektiği konusunda babaları uyaran şair aşağıdaki dizelerde ise bu hitabını daha da genelleştirerek toplumu ikaz etmekte ve eğitimden mahrum bırakılan kızların düşeceği tehlikeye dikkat çekmektedir:

إِنَّ الصَّلَاحَ لِأَمْرِ غَيْرٍ مُنْتَظَرٍ مِنْ أُمَّةٍ عَنْ طَرِيقِ الْحَقِّ تَنْحَرِفُ
هُنَاكَ نَاسٌ مِنَ التَّعَلُّمِ قَدْ حَرُمُوا بَنَاتَهُمْ وَكَذَلِكَ الْإِثْمُ يُقْتَرَفُ

Doğru yoldan sapan bir millettten iyiliğe dair bir iş yapması beklenemez.

*Kızları eğitimden mahrum bırakan insanlar vardır. Kızları da (bu yüzden) suç/günah işler.*⁴⁴⁴

Zehâvî ilk beyitte Doğu toplumunu özellikle de Irak halkını kastederek onların, doğru yoldan çıktıklarına, bu yüzden de faydalı bir iş yapamayacaklarına işaret etmektedir. Bunun delillerinden biri ise bu insanların, kız çocuklarını eğitimden, öğrenimden yoksun bırakmalarıdır.

İkinci beyitte “suç” olarak çevrilen إِثْمٌ kelimesi aynı zamanda “günah, vebal, kötülük” gibi anlamlara da gelir. Dolayısıyla şair, kız çocuklarını okutmayan, eğitmeyen, kültür ve medeniyetten yoksun bırakan erkeklerin aslında günah işlediklerini ve bundan sorumlu olacaklarını anlatmaya çalışmaktadır. Söz konusu

⁴⁴³ Zehâvî, *Rubâ ‘iyyât*, 76.

⁴⁴⁴ Zehâvî, *Lubâb*, 229.

beytin ikinci şatırında geçen *كَذَلِكَ الْإِثْمُ يُقْتَرَفُ* ibaresi “Kızları da bu yüzden günah işler” şeklinde çevrilebileceği gibi; “böylece bir günah işleniyor” şeklinde de tercüme edilebilir. Şairin bu iki anlamı da kastetmiş olması ihtimal dahilindedir.

Irak dışında Lübnan’da da bir müddet yaşayan Zehâvî, Lübnan’ın kızların eğitimine verdiği öneme atıf yapar:

لُبْنَانُ قَامَ بِتَهْذِيبِ الْفَقَاةِ وَمَا تَهْذِيبُهَا غَيْرَ إِصْلَاحٍ لَهُ شَأْنُ
وَإِنْ إِصْلَاحُهَا إِصْلَاحُ مَمْلَكَةٍ وَإِنْ إِهْمَالُهَا مَوْتُ وَخُسْرَانُ

...

فَإِنَّهَا هِيَ لِلْأَبْنَاءِ مَدْرَسَةٌ وَإِنَّمَا هِيَ لِلْآبَاءِ مِعْوَانُ

Lübnan genç kızları eğitmeye kalktı. Onların eğitimi ıslah etmekten başka bir şey değildir.

Onları ıslah etmek bir ülkeyi ıslah etmek demektir. Onları ihmal etmek ise ölüm ve hüsrandır.

...

*Kadın; erkek çocukları için bir okul, babalar içinse bir yardımcıdır.*⁴⁴⁵

Buradan anlaşılmaktadır ki bir ülkeyi ıslah etmenin öncelikli şartı onun kızlarını eğitmektir. Bir ülkede kızların eğitimine önem verildiğinde o ülke kısa sürede ıslah olur ve kalkınır. Zira eğitimli ve donanımlı kızlar bir yandan kendilerini geliştirirken, diğer yandan gelecekte sahip olacakları çocuklarını yetiştirirler. Bu minvalden bakıldığında kızların eğitilmesi erkek çocuklarının eğitilmesinden daha fazla önem arz etmektedir. Kızların eğitilmemesi durumunda ise ülke ilerleme kaydedemez ve Zehâvî’nin deyimi ile çöküşe ve yok oluşa mahkûm olur.

Ruşâfî de annenin kucağını; erkek ve kız çocuklarının eğitim alıp yetiştikleri bir okul olarak görür.⁴⁴⁶ Kadının eğitim için teşkil ettiği önem düşünüldüğünde Ruşâfî ile Zehâvî’nin kadına aynı perspektiften baktıkları görülmektedir.

⁴⁴⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 366.

⁴⁴⁶ Ruşâfî, *Dîvân*, 525.

Son beyitte kadın, erkek çocukları için bir okul konumunda görülmüştür. Çünkü çocuklar ilk eğitimlerini annelerinden alırlar. Kadını, çocuklar için bir okul mesabesinde tavsif eden Zehâvî, ona büyük bir değer vermiş, makamını yüceltmıştır.

Zehâvî, bir anekdotunda Irak valisinin kızlar için bir okul açmak istediklerini, bu yüzden kendisinden uygun bir bina bulmasını talep ettiğini söyler. Valiye birçok bina gezdiren Zehâvî, valinin hiçbir binayı beğenmediğini, kimisi için erkeklerin kızları göreceğini kimisi için onların sesini duyacaklarını düşünerek hiçbirini uygun görmediğini anlatır. Zehâvî valinin bu tavrı karşısında çok şaşırılmış, onun akliselikle hareket etmediğine kanaat getirerek ona ironik bir teklifte bulunmuştur. Zehâvî, şehir dışında Abbasiler döneminden kalma, insanlar tarafından mescidi yağmalanmış geniş, uzun metruk bir minareyi valiye gösterince valinin sevinç çığlıklarını atarak burayı çok beğendiğini söyler.⁴⁴⁷ Zehâvî'nin valiyle yaşadığı bu hadise dönemin kızlara bakış açısını bize açık bir şekilde göstermektedir. Valiye göre açılacak kız okulundaki kız öğrencilere hiçbir erkek bakmamalı, onların sesini dahi duymamalıdır. Bu anlayış da toplumun yarısını teşkil eden kızların, kadınların toplumdan tecrit edilmesine ve haliyle toplumun gerilemesine yol açar. Bu anlayışa karşı çıkan Zehâvî okulların kadın erkek ayrımı yapılmaksızın herkese hizmet vermesi gerektiğini savunmuştur:

وَمَدَارِسُ لِّلْطِّالِمِیْنَ وَمِثْلُهَا لِّلطِّالِمَاتِ

*Okullar hem erkek öğrenciler hem de kız öğrenciler içindir.*⁴⁴⁸

Zehâvî, bu beyitlerde kadının eğitilmesi konusunda ısrarcı bir tavır takınmış ve bu mevzuyu son derece önemsemiştir. Çünkü o dönemde kadının eğitilmesini gerekli görmeyen bir anlayış mevcuttu. Söz gelişi Zehâvî'nin çağdaşı Musa Carullah'ın bu konuda naklettiği bir fetva şöyledir:

“1304/1886 yılında kızlar için medrese açmak isteyen Afganistan devleti; Türkiye, Hicaz, Mısır ve Hint alimlerinden fetva istemiş onlar da şu fetvayı vermişlerdir: ‘Hatunlara ilmihal farzdır. Kızlara yönelik özel okullar açmak bidattir. Hicâb lazımdır.’”⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ Ahmed Hasan ez-Zeyyât, “Hâddeşenî el-merhûm ez-Zehâvî”, *er-Risâle* 314 (Temmuz 1939), 1236.

⁴⁴⁸ Zehâvî, *Dîvân*, 228.

⁴⁴⁹ Carullah, *Hatun*, 53.

Bu fetvadan da anlaşılacağı üzere Zehâvî'nin yaşadığı dönemde kadının eğitilmesi konusunda temel dini hükümler yeterli görülmüştür. Böylece kızlara yönelik özel okulların açılması bidat olarak değerlendirilmiş ve peçenin takılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

Recep Doğan da toplumun kız çocuklarını eğitmemesinin nedenlerine dair gayet isabetli tespitlerde bulunmuş ve şöyle demiştir:

“Kadınların erkeklere daha iyi hizmet edebilmeleri için erkekler ile bir arada bulunması veya sosyal hayatta aktif bir rol alması engellenir. Kadınlara ya kadınlıklarına zarar vermeyecek ya da erkeklere daha iyi hizmet vermelerini sağlamaya yetecek kadar eğitim verilmesi uygun görülür. Kız çocuklarının ilkokuldan sonra okula gönderilmemesi, sadece kız meslek lisesine veya biçki-nakış kursuna gönderilmesi ya da eğitimlerinin olgunlaşma enstitülerinde verilen eğitim ile sınırlandırılması, hep kadınların eğitim yolu ile kadınlıklarını kaybedecekleri veya cinselliklerini toplumca uygun görülme­yen bir biçimde yaşayacakları korkusuna dayanır.”⁴⁵⁰

Recep Doğan'ın yukarıdaki tespiti, Zehâvî'nin kadınların eğitime dair kaleme aldığı şiirlerinde de görmek mümkündür. Söz gelişi Doğan'ın kadına dair bu görüşü, Zehâvî'nin dönemindeki Irak toplumunun kadına bakış açısını yansıtmaktadır.

Hiyâm Şadrudîn Ebu's-Su'ûd, ilmin, kültürün ve eğitimin pınarlarından mahrum bırakılan, evin duvarlarının arasına hapsedilen, bu yüzden yemek pişirmek ve hamur yoğurmak zorunda bırakılan genç kızların komşu akranlarıyla çene çalmaktan, gıybet etmekten ve dedikodu yapmaktan başka bir şey yapma olanaklarının olmadığına dikkat çeker! Ebu's-Su'ûd'a göre bu durumdaki genç bir kızın, evlilik hayatına başladığında kocasının eğlencesi olmaktan, onun şehvi duygularını tatmin edip doyurmaktan ve çocuk doğurmaktan başka bir şey yapma şansı yoktur!⁴⁵¹ Bu yüzden Zehâvî kadınların özellikle de genç kızların eğitilmesi gerektiğini şiddetle tavsiye etmiş ve toplumun cehalet karanlığından kurtulup ilmin aydınlıklarına kavuşması için birçok şiir nazmetmiştir.

Enver el-Cündî'nin naklettiğine göre Zehâvî'nin yaşlanmaya başladığı 1922 yılında halkın çoğunda cehalet hakimdi. O zamanlar Irak'ın farklı yerlerinde sadece

⁴⁵⁰ Doğan, “*Namus*”, “*Töre*” ve *Eril Şiddet*, 60-61.

⁴⁵¹ Ebu's-Su'ûd, “*Ruknu'l-mer'e: el-umm ve eşeruhâ fî nehdati's-şu'ûb*”, 305-306.

küttap mektepleri ve klasik tarzda eğitim veren medreseler vardı. Bu tip eğitim kurumları da genelde dini taassup anlayışına dayalı eğitim vermekteydi.⁴⁵² Bu olumsuz tabloya rağmen Cündî, Zehâvî'nin kadınların ve kızların eğitilmesi için yaptığı çağrı ve azimle sürdürdüğü çabanın; ona karşı yürütülen düşmanlığa rağmen olumlu bir karşılık bulduğunu ve Irak'ta genç kızların eğitim görmelerini sağlayacak kapılar açtığını söylemiştir.⁴⁵³

Zehâvî kadının kalkınma ve eğitim gibi toplumsal alanlarda etkin bir rol üstlenmesinin gerekliliğini vurguladığı gibi onun barışa verdiği katkıya da işarette bulunmuştur. Hilâl Nâcî, Zehâvî'nin iyimser bir bakış açısıyla gelecekte barışın, kardeşliğin, dayanışmanın ve adaletin hakim olduğu bir toplum temenni ettiğini söyler.⁴⁵⁴ Bu bağlamda kadının da toplumun her alanında aktif bir rol alması gerektiğine inanan Zehâvî kadını barışın yolunu gösteren bir yıldız olarak niteler:

إِنَّ النِّسَاءَ مِنْ الْقَوِّ
مِ لِحَفَاوَةِ أَهْلٍ
وَأَيْهِنَّ نَجُومٌ عَلَى السَّلَامِ تَهْدِي

İnsanlar içerisinde güler yüzle karşılanmaya layık kimseler kadınlardır.

Onlar barış [yolunu] gösteren yıldızlardır.⁴⁵⁵

Kadının yıldızlara benzetilmesi onun makamının yüksekliğine ve güzellik simgesi oluşuna işaret eder. Zehâvî'ye göre barışçıl bir ruha sahip olan kadın, gittiği her yere sulh götüren bir elçi gibidir:

وَأَيْهَا لَتُنْذِعُ الـ
سَّلَامَ حَيْثُ تُحِلُّ

Kadın gittiği (gideceği) her yere barışı yayar.⁴⁵⁶

Fıtratı gereği erkeğe kıyasla daha yumuşak huylu ve uyumlu bir yapıya sahip olan kadın, barışçıl değerlere daha yatkın bir duruş sergiler. Duygusal yönü de daha belirgin olan kadın, bu özelliği sayesinde çatışmalara mesafe koyma ve barış ortamının tesisine katkı sunma konusunda genellikle daha güçlü bir eğilim gösterir. Bu bağlamda

⁴⁵² Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 62.

⁴⁵³ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 43.

⁴⁵⁴ Nâcî, *Zehâvî ve divânuhu'l-meşkûd*, 162.

⁴⁵⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 312.

⁴⁵⁶ Zehâvî, *Dîvân*, 313.

kadının varlığı barışın toplumsal düzeyde kökleşmesine önemli ölçüde katkı sağlayabilir.

2.3.3. Zehâvî'nin Gözüyle Batı-Doğu Ekseninde Kadın

Ahmed Muhammed 'Ays, Zehâvî'nin şiirlerinde öne çıkan en önemli olgunun; zorba, zalim, münafık, müstebit, cahil, mütekebbir kimselere karşı temerrüt etmek ve başkaldırmak olduğunu ifade eder. Ona göre Zehâvî cehalete, durgunluğa, tembelliğe, zaafa, zulme, zorbalığa, Doğu'nun güçsüzlüğüne ve boyunduruk altına girmesine karşı ayaklanmıştır.⁴⁵⁷

Zehâvî'nin yaşadığı dönemden önce yani Osmanlı Devleti'nin Duraklama Devri'nden başlayarak III. Selim (ö. 1808), II. Mahmut (ö. 1839), Abdülmecid (ö. 1861) ve nihayet Zehâvî'nin yaşadığı dönemin yöneticisi II. Abdülhamid (ö. 1918) gibi padişahlar tarafından bilimsel anlamda kalkınmak ve Batıya yetişmek için kültürel, askeri, ilmî ve siyasi alanda birçok yenilik ve düzenleme yapılmıştır. Ayrıca Islahat ve Tanzimat Fermanları çıkarılmış, I. ve II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Söz konusu yenilikler köklü olmadığından değişim ve kalkınma tam olarak gerçekleştirilememiştir. Osmanlı Devleti'nin bu zor dönemleri atlatıp her alanda Batı'ya yetişmesini en çok temenni edip gerek Osmanlı gerekse yeni Irak döneminde bu çabasını sürdüren aydın ve şairlerden biri de Zehâvî'dir. Zehâvî, Irak toplumunun Batı'daki gibi bir değişim ve aydınlanmayla kurtulacağına, kadın erkek arası ilişkilerin bu uyanışla yoluna gireceğine, geri kalmışlık ve ayrımcılığın bu şuurla işbirliğine ve kalkınmaya dönüşeceğine inanmıştır. Doğu halkının uyanması, yolunu bulması ve kalkınması için ilimle aydınlanan Batı'yı örnek alması gerektiğini savunmuştur.⁴⁵⁸

Özgürlüğe çok düşkün olan Zehâvî Doğu kadınının özgürlüğü için çok fazla mücadele etmiştir. Hatta Doğu kadını için talep ettiği hak ve özgürlüklerin Batılı kadınların elde ettiği özgürlükten çok daha fazla olduğu söylenmiştir. Taha er-Râvî'nin naklettiğine göre Zehâvî özgürlüğü çok fazla savunduğu için bazı edipler nükteli bir şekilde ona şöyle demiştir: “*Üstat, özgürlüğe sahip olmak istedin ama o sana sahip oldu. Sen şuan onun kölesisin. Nerede özgürlüğün?*”⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Ahmed Muhammed 'Ays, “ez-Zehâvî”, *el-Muktataf* 5 (Mayıs 1937), 557.

⁴⁵⁸ Özünlü, *Cemil Sıtkı ez-Zehâvî*, 67-69.

⁴⁵⁹ Taha er-Râvî, “Cemil Sıdkî ez-Zehâvî”, 251-252.

Şubhî el-Maḥmaşânî, İslâmın kadına verdiği değerin çağdaş hukuk yasalarındaki konumundan daha aşağı derecede olmadığı görüşündedir. Ona göre Müslüman kadın bazı yönlerden özellikle sözleşme ehliyeti, kadının miras hakkı, çocuk büyütme ve nafaka meselesi gibi konularda Batılı kadından daha iyi bir konuma sahiptir.⁴⁶⁰ Ancak Zehâvî gerçeğin böyle olmadığını iddia eder. O, birçok dizisinde Batı ve Doğu halklarını farklı konularda birbiriyle kıyaslar. Bu mukâyese sonucunda Batı'yı takdir ederken Doğu'yu sert bir şekilde eleştirir. Şair, *Batı ve Doğu* başlıklı bir şiirinde bu halkların yaşam felsefesini şöyle anlatır:

الْعَرَبُ مُسْتَنِدٌ إِلَى التَّدْبِيرِ وَالشَّرْقُ مُعْتَمِدٌ عَلَى التَّقْدِيرِ
الْعَرَبُ حُرٌّ لِلْقِيُودِ مُقَطَّعٌ وَالشَّرْقُ مِنْ عَادَاتِهِ كَأَسِيرِ
الْعَرَبُ قَدْ أَخَذَ اللَّبَابَ لِنَفْسِهِ وَالشَّرْقُ لَاهُ أَهْلُهُ بِقُشُورِ

Batı, tedbire dayanır. Doğu ise takdiri ilahîye güvenir.

Batı, özgürdür ve esaret zincirlerini kırmıştır. Doğu ise adetlere esir olmuştur.

*Batı, kendisi için her şeyin özünü almıştır. Doğu ise halkını kabuklarla oyalamıştır.*⁴⁶¹

Zehâvîye göre Batı her zaman akli ile karar alır ve bu doğrultuda hareket ederek tedbirli olur. Ancak Doğu ise yanlış inanışlara, örf ve adetlere, geleneklere çakılıp kalmıştır. Batı'da yönetici tabakası, halkı için her şeyin cevherini, aslını seçmiştir. Doğu'daki yöneticiler ise sürekli halkı içi boş hayallerle, faydasız işlerle, gereksiz münakaşalarla oyalamıştır.

Eyyûb Ebû Deyye'ye göre Zehâvî, Batılı kadını hak ve özgürlüklere sahip olarak görmekte; Doğulu kadını ise gelenek ve adetlerden dolayı bir meta olarak görülen, şahitlik, miras ve kılık-kıyafet hakları kısıtlanan, fiziki ve psikolojik şiddete maruz kalmasına müsamaha gösterilen, en basit sebeplerden ötürü kocasına boşama izni verilen, geleneğin ve örtünün esiri, hazzının kurbanı olarak görmektedir. Şair bu iki kadın tipini birbiriyle karşılaştırmaktadır.⁴⁶² O, Doğu'daki insanların kadın konusunda doğru yoldan saptıklarını, hayatı önemsemediklerini, kadın haklarına riayet

⁴⁶⁰ Maḥmaşânî, "Mekânetu'l-mer'e fi'l-İslâm", 32.

⁴⁶¹ Zehâvî, *Dîvân*, 267.

⁴⁶² Ebû Deyye, *Mevsû'atu a'lâm*, 157-158.

etmediklerini, kadınlara şiddet uygulamayı normal bir durum gibi gördüklerini ve kadını akıllı olmayan bir hayvan mesabesinde gördüklerini bir şiirinde şöyle ifade eder:

النَّاسُ فِي الشَّرْقِ ضَلُّوا سَبِيلَهُمْ وَأَخْلُوا
وَبِالْحَيَاةِ اسْتَخَفُّوا وَبِالْحُقُوقِ أَخْلُوا
ظَنَّ النَّسَاءَ رِجَالًا صَنَفًا أَذَاهُ يَحِلُّ
وَأَنْتَهُنَّ كَحَيِّوَا مِنْ لَيْسَ يَهْدِيهِ عَقْلٌ

Doğu’da insanlar yollarını sapıttılar ve (insanları) da saptırdılar.

Hayatı hafife aldılar, hak hukuku ihlal ettiler.

Bazı erkekler de kadınları, eziyet çektirmenin mubah olduğu bir sınıf,

Ve kendisine doğru yolu gösterecek akıllı olmayan bir hayvan gibi gördüler.⁴⁶³

Erkeklerin kadınlara yaptığı bu muameleyi sert bir dille eleştiren Zehâvî, birinci beyitte bedî‘ ilminin güzelleştirici unsurlarından olan ve “aynı kökten birkaç kelimeyi bir sözde toplamak” anlamına gelen cinas sanatına başvurarak edebî bir üslup kullanmıştır. Burada “Yolunu sapıtmak, kaybetmek,” anlamındaki ضَلَّ sülasi fiili kullanılmıştır. Aynı beytin ikinci şatırında geçen “birini doğru yoldan saptırmak” manasındaki أَضَلَّ fiili, ilk şatırdaki ضَلَّ fiilinden türetilmiştir. Üçüncü beyitte kadınlar, eziyet etmenin mübah olarak görüldüğü bir türe; dördüncü beyitte ise, akıllı olmayan hayvanlara benzetilerek teşbih sanatına başvurulmuştur. Böylece şiirini edebî sanatlarla süsleyen şair, hem okuyucunun dikkatini çekmiş hem de anlatımını güçlendirmiştir.

Zehâvî, Doğulu kadını ile Batılı kadını kıyaslarken Doğu’daki kadınlara değer verilmediğini şöyle anlatır:

بَنَاتٌ قَوْمٌ وَأَزْوَا أَحْرَيْنَ اسْتَغْلُوا
وَأُمَّهَاتٌ لِنَاسٍ فِي الْحَطِّ مِنْهُنَّ تَعْلُوا
عَلَى الشُّعُوبِ بِمُرْقَى نِسَائِهَا يُسْتَذَلُّ
لَهُنَّ فِي الْعَرَبِ عِزٌّ حَمٌّ وَفِي الشَّرْقِ ذُلٌّ

Bazı milletlerin [Batı] kız çocukları ve başkalarının eşleri özgürdürler.

⁴⁶³ Zehâvî, *Dîvân*, 311.

Birtakım insanların [Doğu] anneleri ise haddinden fazla değersizdirler.

Kadınların yücelmesiyle uluslar yolunu bulur.

*Batı’da kadınlar büyük bir saygınlığa sahipken Doğu’da hakir görülürler.*⁴⁶⁴

Zehâvî dördüncü beytin birinci şatırında geçen “onur, izzet, saygınlık” anlamlarındaki عَزَّ kelimesiyle ikinci şatırdaki “zelil olmak, hor görülmek, aşağılanmak” gibi anlamlara gelen ذُل kelimelerini bir arada kullanarak tıbâk sanatını icra etmiştir. Şair burada karşıt anlamlı iki kelimeyi bir arada kullanarak mananın daha iyi anlaşılmasını ve zihinde kalıcı olmasını hedeflemiştir. Bu da anlama genişlik kazandırmış ve muhatap üzerinde heyecan uyandırmıştır.⁴⁶⁵

Zehâvî’nin çağdaşı ve kadın hakları savunucusu Kasım Emîn’in de yukarıdaki beyitleri teyit eden görüşte olduğu görülmektedir: “Doğu ülkelerine bakın; kadını erkeğin kölesi erkeği ise yöneticinin (devlet başkanı) kölesi yaptığını görürsünüz. Erkek evinde zalim, dışarda ise mazlumdur. Sonra Avrupa ülkelerine bakın; hükümetlerinin özgürlük ve kişisel haklara saygı üzere tesis edildiğini görürsünüz. Böylece orada kadının saygınlığı, itibarı, fikir ve çalışma özgürlüğü son derece artmıştır.”⁴⁶⁶

Zehâvî yukarıdaki beyitlerde Batı’da kadının Doğu’ya göre daha fazla özgürlüğe ve saygın bir konuma sahip olduğunu savunmuştur. Şairin bu görüşünü birçok şiirinde bulmak mümkündür.

Zehâvî, ayrıca Batı’nın kadın ve erkeğe bakış açısını ve aile anlayışını şöyle anlatmaktadır:

فِي الْعَرَبِ حَيْثُ كَلَا	الْجَنَسَيْنِ يَشْتَغِلُ	لَا يَفْضُلُ	الْمَرْأَةَ	الْمُقَدَّامَةَ	الرَّجُلُ
كَلَا الْقَرَيْنَيْنِ	مُعْتَزٌّ بِصَاحِبِهِ	عَلَيْهِ	إِنْ نَالَ	مِنْهُ	الْعَجْزُ
وَكُلُّ جِنْسٍ	لَهُ نَقْصٌ بِمُفْرَدِهِ	أَمَّا	الْحَيَاةُ	فَبِالْجَنَسَيْنِ	تَكْتَمِلُ
بَيْتٌ نَظِيفٌ	وَأَوْلَادٌ قَدْ	إِزْدَهَرُوا	كَانَتْهُمْ	زَهْرٌ	فِي الرُّوضِ
وَالْبَيْتُ فِيهِ	نِظَامٌ حِينَ	تُبْصَرُهُ	وَأِنَّهُ	لِنِظَامٍ	مَا بِهِ خَلَلٌ

⁴⁶⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 312.

⁴⁶⁵ Çelik, Şerif Ahmet - Yaşar, Hüseyin, “Belâgat İlminde Tıbâk (Tezat) Sanatı: Mâide Sûresi Örneği”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (Haziran 2021), 66.

⁴⁶⁶ Hicâzî, “el-Mer’e leyset reculen nakışan”, 6.

تَبْقَى الْمَوَدَّةُ حَتَّى الْمَوْتِ بَيْنَهُمَا فَمَا هُنَالِكَ شَتَانٌ وَلَا مَلٌ
وَأَيُّهَا غَايَةُ الزَّوْجَيْنِ وَاحِدَةٌ وَإِنْ تَعَدَّدَتِ الْأَسْبَابُ وَالسُّبُلُ
وَقَدْ يُطَلَّقُهَا أَوْ قَدْ نُطِلَّقُهَا إِذَا قَضَى بِالطَّلَاقِ الْكُرْهُ وَالْمَلُّ

Batı’da her iki cins de çalışır. Erkek, kadına tercih edilemez ve öncelenmez.

Eşlerin her biri kendi eşiyle gurur duyar. Biri işini yapamazsa diğerine dayanır.

Her cins tek başına eksiktir. Hayat ancak ikisiyle kemale erer.

Tertemiz bir ev ve bahçede açan çiçek misali parlayan çocuklar.

Baktığında evde bir düzen görürsün. Bu, hiçbir kusurun olmadığı bir sistemdir.

Aralarındaki sevgi ölüme dek devam eder. Ne bir nefret ne de bıkkınlık vardır.

Sebepler ve yollar farklı olsa da eşlerin tek bir amacı vardır.

Erkek boşayabilir onu, ya da o erkeği, nefret ve bıkkınlık, ayrılığı gerektirse eğer.⁴⁶⁷

Zehâvî, Batı toplumunun Doğu’ya nazaran erkeği ön plana çıkarmadığını iddia eder. Batı’daki ataerkillik, Doğu’daki kadar yaygın ve baskın olmasa da mevcuttur. Ancak Doğu’ya göre daha az baskıcı ve katı kurallıdır. Ancak şaire göre Batı’da eşler arasında mükemmel bir birliktelik ve kusursuz işleyen bir aile sistemi hakimdir. Ona göre eşler birbirleri ile iftihar ederler. Gerek iş hayatında gerekse yaşamın diğer meşakkatlerinde birbirlerine destek çıkarak yuvalarını ayakta tutarlar. Böylece aralarında hasıl olan bu muhabbet sonsuza kadar devam eder. Aralarında herhangi bir sorun vuku bulduğunda ise karşılıklı anlaşarak birbirlerini boşama hakkına sahiptirler.

Zehâvî üçüncü beyitte geçen zıt anlamlı الْمَرَّةُ ve الرَّجُل kelimeleri ile üçüncü beyitteki تَقْصُ sözcüğü ve اِكْتَمَلَ fiilini bir arada kullanarak tıbâk sanatını kullanmıştır. Aynı şekilde altıncı beyitte zikredilen “sevgi” anlamındaki الْمَوَدَّة ile “nefret” manasına gelen شَتَان kelimelerini bir arada kullanan şair tıbâk sanatını icra etmiştir. Böylece muhatabın dikkatini celbeden şair, hem lafzî olarak hem de anlamsal olarak şiirine güzellik katmıştır. Şair birinci beyitte lafzî güzelleştiricilerden olan tasrî sanatını da kullanarak ahenk ve musiki açıdan muhatabın dikkatini çekmiştir. Şöyle ki; birinci şatırın sonundaki يَسْتَعِجِلْ fiilinin son harfi ile ikinci şatırın sonundaki رَجُلْ kelimesinin son

⁴⁶⁷ Zehâvî, *Evşâl*, 70.

harfi aynı olduğu için musarralı bir anlatım söz konusudur. Zehâvî'nin yukarıda kullandığı mezkûr sanatlar anlatımı tezyin etmiş ve şairin, meramını daha güçlü bir şekilde dile getirmesini sağlamıştır.

Dördüncü beyitte Batı'daki mutlu aile tablosu anlatılmıştır. Nezih bir evde oturan aile bireylerinin çocukları, bahçelerde açılan parlak ve güzel çiçeklere benzetilmiştir.

Zehâvî'nin çağdaşlarından Musa Carullah'a göre Batı toplumları kadına daha çok nefsanî ve pragmatist bir yaklaşım sergilerken Doğu toplumları kadına daha çok saygı gösterilmesi gereken biri gözüyle bakarlar.⁴⁶⁸ Ancak Zehâvî'nin içinde yaşadığı Irak toplumunda durum bunun aksini göstermektedir. Şair toplumun boşama konusundaki örf ve adetleri sert bir dille eleştirerek⁴⁶⁹ Doğu'nun kadın ve aile anlayışına karşı çıkmıştır:

أَمَّا الْعِرَاقُ فَفِيهِ الْأَمْرُ مُخْتَلِفٌ فَقَدْ أَلَمَ بِنَصْفِ الْأُمَّةِ الشَّلَلُ
وَمَنْ تَزَوَّجَ لَا عَنْ خَبْرَةٍ سَبَقَتْ فَلَنَمَّا حَطْبُهُ فِي دَارِهِ جَلَلُ
وَقَدْ يُعَالِجُ هَمًّا لَا يُزَالُهُ حَتَّى يَمُوتَ وَجُرْحًا لَيْسَ يَنْدَمِلُ
وَقَدْ يُطَلِّقُهَا فِي حَانَةٍ ثَمَلًا وَلَيْسَ تَدْرِي لِمَآذَا طَلَّقَ الثَّمِلُ
فِي الْبَيْتِ بَعْدَ وِفَاقٍ فِي الْهَوَى دَعَا وَفِيهِ بَعْدَ خِلَافٍ فِي الْهَوَى جَدَلُ
أَعَزُّ فَتَاتَكَ وَاخْطُبْ عَنْ مُعَاشَرَةٍ بَرِيَّةٍ وَلَأُمُّ النَّاقِدِ الْهَبِلُ

Oysa Irak'ta durum farklıdır. Gerçekten de halkın yarısı felç olmuş bir haldedir.

Kimin evlilik konusunda deneyimi yoksa onun evdeki vaziyeti nicedir!

Böylece ölene kadar kendisini terk etmeyen bir dertle ve iyileşmeyen bir yarayla uğraşıp durur.

Sarhoş bir şekilde meyhanede pinekleyen bir adam o kadını boşayabilir. Kadın da bunun neden boşadığını bilmez.

Arzuda uyum olduktan sonra evde sükûnet, arzuda hilaftan sonra ise tartışma vardır.

⁴⁶⁸ Musa Carullah, *Hatun*, 35.

⁴⁶⁹ Nâcî, *Zehâvî ve divânuhu 'l-mefkûd*, 164.

*Ey eleştirip duran ahmak! Eşini ve anasını sev ve (onlara) iyi davran.*⁴⁷⁰

Zehâvî yukarıdaki beyitlerde Irak'taki halkın kadına, evliliğe ve hanımına bakış açısını tenkit etmektedir. Buradaki evliliklerin hayal kırıklıkları ve pişmanlıklar doğurduğu, bu durumla ilgili daha önceden bir tecrübeye sahip olmayan kimsenin evlenmesi durumunda büyük sorunlar yaşayacağını anlatmaya çalışmaktadır. Zira erkeklerin sebepsiz yere eşlerini boşadığını, evlilik hayatının ihtilaf, anlaşmazlık, tartışma ve kargaşa ile çekilemez hale geldiğine vurgu yapar. Şair son dizede ise Doğu toplumlarında özellikle de Irak'ta ailenin reisi konumunda olan kocaya seslenerek ona nasihatte bulunur. Ondan, eşine ve ailesine iyi davranmasını ve onları sevmesini salık verir. Batı'daki eşlerin yuvalarında aşktaki uyumdan sonra bir sükûnet hakim iken, buna karşılık Doğu'da eşler arasındaki anlaşmazlıktan sonra yuvalarda tartışma yaşanmaktadır.

2.4. Zehâvî'nin Şiirlerinde Kadının Trajik Yönü

Zehâvî'nin şiirlerinde kadının temsili, çoğunlukla trajik bir zeminde ele alınır. Şair, özellikle evlilik, boşanma, peçe ve aile içi şiddet gibi toplumsal meseleler üzerinden kadının maruz kaldığı haksızlıkları ve yaşadığı derin acıları şiirsel bir dille gözler önüne serer. Zehâvî, bu konuları yalnızca bireysel dramlar olarak değil, aynı zamanda toplumun vicdanına yöneltilmiş ahlaki bir sorgulama olarak işler. Bu çerçevede, şairin söz konusu temalara dair dizeleri esas alınarak, kadın sorunlarına yönelik eleştirileri ve çözüm arayışları detaylı biçimde tahlil edilecektir.

2.4.1. Evlilik

Evlilik kadın ve erkeğin mutluluğuna vesile olan olumlu ve güzel bir birliktelik olarak görünse de Zehâvî'nin şiirlerinde genel olarak olumsuz ve trajik yönü ele alınmaktadır. Sözgelimi kadının (kız) dengi olan erkekle evlendirilmemesi, evlenecek çiftlerin birbirlerini görmeden görücü usulü ile evlendirilmesi, erken yaştaki kızların yaşlı adamlarla zorla evlendirilmesi ve çok evlilik gibi sorunlar şairin yaşadığı dönemde Irak toplumunda sıkça yaşanan ve cari olan gelenekler arasındaydı. Mezkûr problemler “evlilik” başlığı altına ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

⁴⁷⁰ Zehâvî, *Evşâl*, 70-71.

Zehâvî evlilik konusunda hak ve sorumlulukların göz önünde bulundurulması ve gözetilmesi gerektiğini söylemiş ve bu hususa riayet etmeyen erkekleri eleştirmiştir:

إِنَّ الزَّوْجَ لَهُ حُقُوقٌ قَدْ وَاجِبَاتٌ مَا رَعَاهَا
مَاذَا تُفِيدُ الْوَاجِبَا تَأْخَا غُرُورٌ قَدْ عَصَاهَا

Evliliğin, yerine getirilmesi gereken hakları vardır. O (koca) bunlara riayet etmemiştir.

*Kibrin başkaldırdığı birine sorumluluklar ne fayda verir ki?*⁴⁷¹

Zehâvî'nin şiirlerinde evlilik olgusu mutlu ve saadet dolu bir tablo olarak sunulmaz. Çünkü şairin yaşadığı çevrede kadınlar kocalarından zulüm görmekte ve şiddete maruz kalmaktadırlar. Yukarıdaki beyitler de لَيْلَى بَكَتْ Leyla Ağladı adlı kasidede geçer. Evlilik, evlenen kocaya karısına karşı belli başlı sorumluluklar yüklese de bunlar pratikte yerine getirilmez. Koca, gelenekten ve din cambazlarının yanı sıra ve yanlış fetvalarından aldığı yetki ve cesaretle kadına şiddet uygulamaktadır.

2.4.1.1.Evlilikte Kadın-Erkek Denklığı (Kefâet)

Cahiliye devri Arap toplumunun evlilik örfünde denklığın/kefâetin esas olduğu rivayet edilmiştir. Hasep ve nesep yönünden üstün kabul edilenler kendileriyle aynı statüde olanlarla evlenirlerdi. Buna mukabil hasep ve nesep yönünden düşük olan (hecîn) kimseler de⁴⁷² ancak kendileriyle aynı seviyedekilerle evlenirlerdi. Hürlerin kölelerle, sözgelimi hür erkeklerin cariyelerle evlenmesi de zül addedilirdi.⁴⁷³ Bu konuda Huriye Martı da şunları söyler:

“Peygamberimiz, ‘Birlikte olacağınız eşler konusunda seçici davranın, denginizle evlenin. (Kızlarınızı da) emsalleriyle evlendirin.’⁴⁷⁴ Hadisiyle ‘kefâet’ yani denklığın eşler arasında uyumun ve evliliğin devamının sağlanmasında önemli bir etken olduğuna işaret etmiştir. Denklik, evlenecek kız ve erkeğin hassasiyetine bağlı

⁴⁷¹ Zehâvî, *Dîvân*, 317.

⁴⁷² Hecîn, anası cariyeye olan veya babası Arap anası farklı ırktan olan veya nesep ve hasep itibarıyla babası anasından daha üstün olan kimseler için kullanılan bir kelimedir. Bk. Ebû Mansûr el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa* (Beyrut, y.y., 2001), 4/3725; Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 7. Basım, 2019), 149-150.

⁴⁷³ Murat Sancak, “Câhiliye Nikâhı Mut'a ve Diğer Câhiliye Nikâhları”, *SDÜİFD* 3 (1996), 65.

⁴⁷⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (b.y., Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.), 1/633.

olarak sosyal statü, çevre, eğitim, mali durum gibi konularla ilgili olabilir. Kefâet, daha huzurlu ve uyumlu aile ortamına zemin oluşturmak amacıyla tavsiye edilen bir husustur.⁴⁷⁵ Eğitim, kültür, sosyal statü gibi konularda denkleğin eşlerin uyumlu bir birliktelik sürdürmelerine katkıda bulunduğu bilinen bir gerçektir.”⁴⁷⁶

Dâvud Sellûm’un da aktardığına göre Zehâvî genç kızların rızaları olmadan zorla evlendirilmelerini tenkit etmiştir.⁴⁷⁷ Nitekim aşağıdaki dizeler şairin yaşadığı Irak toplumunda evlilikte genç kızların arzu etmedikleri kişilerle evlendirildiklerini ve erkekle kız arasında denklik mevzusunun kale alınmadığını açık bir şekilde göstermektedir:

زَوْجُوهَا مِنْ غَيْرِ مَا هِيَ تَرْضَى	مِنْ غُلَامٍ غَمِرٍ أَحْيَى سَيِّئَاتِ
إِنَّهَا تُبْذِي رِقَّةً وَهُوَ يَقْسُو (قَاسٍ)	لَيْسَ هَذَا الْفَتَى لَيْلِكَ الْفَتَاةَ
الْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ فِي الشَّرِّ	عَةِ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ
أَيُّهَا الْمُسْكِتِي عَنِ الْقَوْلِ مَا	أَنْتَ بِذِي قُدْرَةٍ عَلَى إِسْكَاتِي

Onu (genç kızı) istemediği biriyle, kötü alışkanlıkları olan toy bir oğlanla evlendirdiler.

*Erkek kötü davrandığı halde kız kibarlık gösteriyor. Hayır! Bu çocuk, o genç kızın dengi değildir.*⁴⁷⁸

İslam hukukuna göre kötü erkekler kötü kadınlara, iyi erkekler de iyi kadınlara layıktır.

*Ey beni susturan kimse! Senin beni susturmaya gücün yetmez.*⁴⁷⁹

Zehâvî’nin üçünce beyitte الْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ ifadesi ile Kurânı-ı Kerim’in, “Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler de kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkeklerde temiz kadınlara layıktır...”⁴⁸⁰ anlamındaki الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ ayetten iktibâs yaptığı görülmektedir. Ayetin mefhumuna göre kadın ve erkek arasında temiz ahlak ve temiz yaşantı esastır. Buna ilaveten çiftlerin güzellik-çirkinlik, soy, nesep gibi ölçütlerde de

⁴⁷⁵ Martı, *Hadislerle Kadın*, 108.

⁴⁷⁶ Martı, *Hadislerle Kadın*, 109.

⁴⁷⁷ Dâvud Sellûm, “ez-Zehâvî: 1863-1936/1279-1355”, *el-Âdâb* 10 (Nisan 1967), 83.

⁴⁷⁸ Zehâvî, *Rubâ’iyyât*, 27; a. mlf., *Lubâb*, 177.

⁴⁷⁹ Zehâvî, *Dîvân*, 310.

⁴⁸⁰ *Kur’ân Yolu* (Erişim 30 Nisan 2025), Nûr 24/26.

birbirlerine denk olmaları gerekmektedir. Şair de ayetten esinlenerek nazmettiği beyitle evlilik örfü konusunda Rahmani, ilahi ve Kurani bir mesajla Irak halkını uyarmış ve eleştirmiştir. Başka bir ayette ise evlilikte asıl hususun iffet ve ahlak olduğu belirtilmiştir.⁴⁸¹ İktibâs sanatının amacı anlatılmak isteneni daha güzel ve etkili kılmak için lafzı tezyin etmek ve anlamı güçlendirmektir.⁴⁸² Zehâvî de yukarıdaki şiirinde bu üsluba başvurarak hem şiirini süsleyip anlatımını güçlendirmiş hem de kutsî bir delil niteliği taşıyan ayetleri kullanarak okuyucuyu ikna etmeye ve etkilemeye çalışmıştır.

Şair dördüncü beyitte ise kadın haklarını savunma davasında kimsenin kendisine engel olamayacağını, şiirleriyle bunu haykıracağını dile getirerek hasımlarına meydan okumaktadır. Zehâvî aşağıdaki dizelerde ise kadının, şiddetten ve parçalamaktan zevk alan müfteris ve yabani hayvan gibi biriyle evlendirildiğini söyler:

قَدْ زُوِّجْتُ لَا عَنْ خِيَارٍ مِنْ جَاهِلٍ كَالْوَحْشِ ضَارِي

*Rızası olmadan, cahil ve vahşi hayvanlar gibi yırtıcı biriyle evlendirildi.*⁴⁸³

Zehâvî'nin erkekler için yaptığı bu tür habis nitelemeleri birçok şiirinde görmek mümkündür. Şairin erkeklerle yönelik bu şekildeki eleştirilerinde aşırı bir görüş temsil ettiğini söylemek mümkündür.

Zehâvî başka bir şiirinde ise genç kızların, eşlerini mutlu etmekten aciz olan yaşlı adamlarla evlendirilmesine sert bir şekilde tepki gösterir.⁴⁸⁴ Gencecik kızların yaşlı, yılların kokuttuğu, bastona mahkûm yaşlı adamlarla evlendirilmesini tenkit eder. Şair, insanın tabiatına ters olan bu tür evliliklere karşı çıkmaktadır:

مَا الشَّيْخُ فِي عَيْنِ الْفَتَاةِ	مَهْمَا أَطَابَ سَوَى قَدَاةِ
الشَّيْخُ يَحْتَقِرُ الطَّبِيعَةَ	أَنْ تَزَوَّجَ بِالْفَتَاةِ
هُوَ فِي تَزْوِجِهِ بِهَا	يُلْقِي السَّلَامَةَ فِي الْأَدَاةِ
لَمْ تَلَقْ عَيْنِي مَشْهُدًا	كَالْمَوْتِ فِي جَنْبِ الْحَيَاةِ
مَا أَتَعَسَ الْحَسَنَاءُ فِي	أَحْضَانِ مُعَوِّجٍ الْقَنَاةِ

⁴⁸¹ *Kur'an Yolu* (Erişim 30 Nisan 2025), Nûr, 24/3.

⁴⁸² Mehmet Şirin Aladağ, *Arap Edebiyatında İktibâs Sanatı* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 119.

⁴⁸³ Zehâvî, *Dîvân*, 314.

⁴⁸⁴ Sellûm, “ez-Zehâvî”, 83.

وَإِذَا الْقُلُوبُ تَقَرَّحَتْ بَطَلْتُ مُعَالَجَةَ الْأَسَاةِ
 قَدْ غَاظَبَنِي شَيْخٌ تَزَوَّجَ كَاعِبًا مِثْلَ الْمُهَاقَاةِ
 شَرِسٌ عَلَى كُبْرَاهَا نَتْنُ السُّنُونُ بِهِ وَعَاتِ
 هِيَ كَالْحَمَامَةِ فِي الْوَدَا عَةٍ وَهُوَ فَظٌّ كَالْبُزَاةِ
 احْتَازَهَا بِالْمَالِ قَدْ أَعْمَى أَبَاهَا وَالْهَبَاتِ

İhtiyar adam ne kadar hoş görünse de kızın gözünde bir çapaktan başka bir şey değildir.

Yaşlı adam genç kızla evlenmekle doğal olan duruma hakaret etmiş olmaktadır.

O (yaşlı adam) genç kızla evlenmekle huzuru eziyetin içine katmaktadır.

Gözlerim, hayatın yanında ölümün olması gibi [acı] bir manzara görmedi.

Güzel bir bayanın, bastonu eğri⁴⁸⁵ birinin kucagında olması ne kötü bir durumdur.

Kalpeler yaralandığında artık mahzun kimseler tedavi edilemez.

Yaşlı adamın, göğüsleri tomurcuklanmış ve dişi geyik gibi [güzel ve narin] bir kızla evlenmesi beni çileden çıkardı.

Yaşlılığına rağmen yırtıcıdır. Yıllar onu kokutmuş ve o normal ömrün sınırını aşmıştır.

O (genç kız) güvercin gibi halim selim biri iken, yaşlı adam şahin gibi kabadır.

Yaşlı adam, mal ile ona sahip olmuş ve hediyelerle kızın babasını kör etmiştir.⁴⁸⁶

Şiirde genç kız evcil, cana yakın, sevimli bir hayvan olan güvercine benzetilirken yaşlı adam saldırgan, yırtıcı, kaba ve itici olan şahin kuşlarına benzetilmiştir. Şahin kuşu nasıl ki gözüne kestirdiği avını avlayabilmek için sinsice plan kurarak kurbanına saldırıyorsa yaşlı adam da genç kızı kendisine kurban olarak seçmiştir. Genç kızın halim selim ve cana yakın olan sevimli bir güvercine benzetilmesi onun korumasız ve güçsüz olduğunu göstermektedir.

⁴⁸⁵ “Bastonu eğri” olarak çevrilen الْقَنَاقَةُ مُعْوَجْ tamlaması, “kambur kimse” şeklinde de çevrilebilir.

⁴⁸⁶ Zehâvî, *Lubâb*, 254-255.

Zehâvî birinci beytin ilk şatırının sonunda الفَتَا ile aynı beytin ikinci şatırının sonundaki فَتَا kelimelerini bir arada kullanarak tasrî sanatını icra etmiştir. Böylece şair sanatlı bir üslup kullanarak hem anlatımını güçlendirmiş hem de okuyucunun dikkatini celbetmiştir. Dördüncü beyitte de yaşlı adamın kötü şemali ölüm sahnesine benzetilmiştir. Bu sahnenin yanına, güzel bir yaşamı andıran genç kızın güzelliği konulmuş ve birbirine tamamen zıt iki karakter karşılaştırılmıştır. Sonraki beyitte ise şair, güzel bir dilberin yaşlılıktan dolayı beli bükülmüş, iki büküm olmuş kambur adamın bağrında yatmasına öfkelenip adeta isyan etmektedir.

Altıncı beyit bir hikmet cümlesi olup başta yaşlı adam olmak üzere herkese bir nasihat niteliğindedir. Onurlu ve insana saygısı olan kimse kendi türünden olan birine bilhassa cinsilatifeye değer vermeli ve ona iyi davranmalıdır. Dolayısıyla koca, eşine karşı kibar olmalı, kalbini kırmamalıdır.

Zehâvî son beyitte kadının, genç kızların Irak toplumundaki konumunu ortaya koymaktadır. Buna göre yaşlı bir kimse beğendiği bir kızın babasına gerekli parayı verip onu hediyelerle memnun ettikten sonra kızıyla evlenebilmektedir. Yaşlı adam evlenme adı altında maddi bir meblağ karşılığında gencecik kızın ömrünü, hayallerini, bedenini, güzelliğini satın alarak ona sahip olmuştur. Bu sebeple artık onu bir meta gibi kullanmakta ve bunu kazanılmış bir hak olarak addetmektedir. Şair söz konusu beyitte zikredilen “mal ile ona sahip olmuş” ifadesi ile günümüzde bazı belde ve bölgelerde cari olan başlık parasını kastetmiş olabilir. Diğer bir ihtimal ise yaşlı adamın başlık parasına ek olarak hediye adı altında kızın babasına mal veya paraya çevrildiğinde mali değeri yüksek başka değerli eşya veya gayrimenkul vs. de vermiş olabilir.

Hilâl Nâcî’nin de aktardığına göre Zehâvî, Irak toplumunun evlilikle ilgili kötü geleneklerini eleştirmiş, kız çocuklarının rızaları olmadan yaşlı adamlarla evlendirilmesine şiddetle karşı çıkmıştır.⁴⁸⁷ Yüksek meblağdaki mal, para vs. karşılığında yapılan bu tür evliliklerin mağdurları kız çocukları olurken, onların velisi konumundaki kişiler ile yaşlı kocası da menfaat sağlayan taraflar olmaktadır.

⁴⁸⁷ Nâcî, *Zehâvî ve divânuhu 'l-mefkûd*, 164.

2.4.1.2.Kızların Görücü Usulü ile Evlendirilmesi

Zehâvî'nin yaşadığı Osmanlı dönemi Irak'ında evlilikte söz hakkı olmayan kadın⁴⁸⁸ genelde mağduriyet yaşayan ve istismar edilen taraf olmuştur. Zehâvî, Batı'da gelin ve damat adayının uzun bir sosyal ilişki süreci sonucunda birbirleriyle görüşüp karakterlerini, mizaçlarını iyice tanıdıktan sonra evlenmeye karar verirdiklerine dikkat çeker. Ona göre Batı'da evlilik, Doğu'nun aksine genelde düğünden sonra yılların yıkamadığı karşılıklı aşk/sevgiden sonra gerçekleşir. Doğulu aday ise evliliğe sadece hayvani şehvet gözüyle bakmakta ve şehvani arzusunu giderdikten sonra hanımını küçümsemektedir. Eşi de kocasına karşı kalbinde bir saygı beslemediği gibi ondan gördüğü nefrete karşılık o da ona kin besler ve fırsat bulduğunda ona ihanet etmektedir.⁴⁸⁹

Zehâvî'nin yukarıda aktardığı bilgilere dayanarak dindar bir yapıya sahip olan Irak toplumunun kızlarını evlendirirken Resulullah'ın (s.a.v.) sünnetine ve uygulamasına uymayarak gelenek ve görenekleri esas aldıkları anlaşılmaktadır. Söz gelişi Resûlullah, Ensâr bir kadınla evlenmek isteyen bir sahabiye onu görüp görmediğini sormuş, sahabi de görmediğini dile getirince Resûlullah ona gidip evlenmek istediği kızı görmesini tavsiye etmiştir.⁴⁹⁰ Yine Hudeybiye Barış Anlaşması'nın yapıldığı sıralarda Muğîre b. Şu'be de Peygamber'e evlenmek istediğini bildirmiş, bunun üzerine Peygamber ona da evlenmek istediği kadını görmesini söylemiş ve bu durumun aralarındaki muhabbet ve kaynaşmayı arttıracığını söylemiştir.⁴⁹¹

Zehâvî evlenecek gençlerin birbirlerini görmeleri gerektiğine dair birtakım dizeler yazmıştır. Örneğin aşağıdaki dizelerde evlenecek gençlerin görüşleri alınmadan ve birbirlerini görmelerine fırsat tanınmadan yapılan evliliklerin acı bir hadise olduğunu ve bu evliliklerin kısır kaldığını şöyle anlatır:

وَإِذَا مَا الزَّوْجُ لَمْ يَفْتَرِحْهُ نَظَرُ الْخَاطِبَيْنِ فَهُوَ عَقِيمٌ
وَالزَّوْجُ الَّذِي يَتِمُّ عَلَى غَيْبٍ مِنْ الْخَاطِبَيْنِ أَمْرٌ أَلِيمٌ

⁴⁸⁸ Zebîdî, "el-Emsâlu's-ş-a'biyye ve'l-vâkı'ul'-ictimâ'î li'l-mer'eti'l-'Irâkiyye", 11-12.

⁴⁸⁹ Zehâvî, *el-Mücmel*, 87.

⁴⁹⁰ İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, 1/600.

⁴⁹¹ İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, 1/599.

رُبَّمَا كَانَ غَيْرُهُ مِنْ أَرَادَتْ رُبَّمَا كَانَ غَيْرَهَا مِنْ يَرُومُ

Nişanlanacak kişilerin görüşleri doğrultusunda yapılmayan evlilik kısırdır.

Gelin ve damattan habersiz gerçekleşen evlilik elim bir hadisedir.

*Kız o erkekte başkasını isteyebilir. Erkek de o kızı başkasını arzulayabilir.*⁴⁹²

İnsan türünün iki bileşeni olan kadın ve erkek için hayatın en önemli ve en güzel merhalelerinden biri evliliğdir. Adayların, evliliğin ilk adımı olan eş seçme yetkisine sahip olamamaları ve buna karar verememeleri büyük bir hak ihlalidir. İnsanın anne babası gibi birinci derece yakınlarının bu şekilde davranmaları cehaletten başka bir şey değildir.

Zehâvî, evlilikte meydana gelen sorunların genelde adayların herkese açık alanlarda birbirlerinin yüz güzelliğine ve ahlakına bakmadan yaptıkları izdivaçtan kaynaklandığını söyler. Çünkü koca arzuladığı güzelliğe ve ahlak anlayışına uygun olmayan hanımını sadece zıfâf gecesi gördüğü için onu beğenmeyip boşayabilir. Sonra da bu nikahı korumaya çalışır. Ancak Zehâvî'ye göre nefret ve bıkkınlık buna engel olur. Nihayetinde adam eşinden sıkılır ve sudan sebeplerle onu terk eder. Hanım tarafından bakıldığında da durum aynıdır. Kadın eşinde bir merhamet görmediğinde kaderini kötüleyerek ona boyun eğer ve hayatı boyunca onunla bedbaht ve mutsuz olur. Artık eve uğursuzluk hakim olur ve ailenin hayatı acıya dönüşür. İşte bu durum erkeğin, arzusuna uygun ve kendisine denk birini bulmayı umarak birden fazla kadınla evlenmesine yol açan sebeplerdendir.⁴⁹³

Zehâvî Doğu'da evlilikten önce eş adaylarının birbirlerini görmeden görücü usulü ile yaptıkları nişan ve evliliğin toplumsal bir suç olduğunu, birçok soruna ve meşakkate yol açtığını söyler.⁴⁹⁴ Şair bu şekilde evlendirilen bir kızın hayal kırıklığına uğrayacağını şu dizelerle dile getirmektedir:

إِذْ زَوَّجَهَا مِنْ فَتًى مَا إِنْ رَأَتْهُ وَلَا رَأَاهَا
زُفَّتْ إِلَيْهِ فَلَمْ تَجِدْ شَيْئًا جَمِيلًا فِي فَتَاهَا

⁴⁹² Zehâvî, *Lubâb*, 236.

⁴⁹³ Zehâvî, *el-Mücmel*, 92-93.

⁴⁹⁴ Sellûm, "ez-Zehâvî", 83.

*Onu (Leyla) bir genç ile evlendirdiler. Ne kız o genci gördü ne de genç o kızı. Kız düğün alayı ile damadın evine götürüldü ancak delikanlıda güzellik adına bir şey bulamadı.*⁴⁹⁵

Görücü usulü evliliklerin bir takım sebepleri vardır. Şöyle ki; gelin ve damadın vekaletini üstlenen ebeveynler gençlerin henüz sağlıklı karar verecek düzeyde olmadıklarını düşünürler. Başka bir neden ise ebeveynlerin, çocuklarını istedikleri aday ile evlendirmek istemeleridir.

Câhız’a göre bütün kadınlara bakmak haram değildir. Mesela evde kalmış bir kızın kendisini erkeklere teşhir etmesi ve bu durumdan çekinmemesi gerekir. Şayet bu, haram olsa genç kızlar evde kalırlar ve evlenemezler. Ona göre fanatik dindarlar huysuzluk edip kıskançlık sınırını bile aşarlar ve sağlıklı bir tutum sergilemezler. Böylece evlenmek isteyen çiftlerin birbirlerini görmemeleri uyulması gereken bir farz olarak algılanır.⁴⁹⁶

2.4.1.3. Küçük Yaştaki Kızların Yaşlı Kimselerle Zorla Evlendirilmesi

Zehâvî toplumda hüküm süren birtakım anlayış ve gelenekleri eleştirmiştir. Gençliğin baharında olan ile ömrünün son demlerinde olan arasında uyumsuzluğa, çok evliliğe ve eşine kötü muamelede bulunmaya dikkat edilmeden gencecik kızların ihtiyar adamlarla evlendirilmesi, şairin karşı çıktığı geleneklerden biridir.⁴⁹⁷

Zehâvî’nin yaşadığı Irak toplumu da kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesinin kendilerini utançtan kurtaracağına ve iffetlerini koruyacaklarına inanırlardı. Bu durum Irak’ın örf ve adetlerini yansıtan kültür miraslarından biri olan deyim ve atasözlerinde de kendine yer bulmuştur. Nitekim bazı halk deyimleri de kızların neden erken yaşta evlendirildikleri konusunda bize fikir vermektedir. Konuyla ilgili yaygın olan bir halk deyimini şöyledir: “*Kızını evlendir ki evin utançtan arınsın.*”⁴⁹⁸ Bu anlayışın kaynağının Cahiliye dönemine kadar dayandığını söylemek mümkündür. Nitekim Mustafa Öztürk bu konuda isabetli bir tespit yapmıştır:

⁴⁹⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 317; a. mlf., *Lubâb*, 101-102.

⁴⁹⁶ Câhız, *Resâilu’l-Câhız*, 157.

⁴⁹⁷ Ahmed Fuâd, “el-Mer’e fî şî’ri’z-Zehâvî”, 13.

⁴⁹⁸ Zebîdî, “el-Emsâlu’ş-ş-a‘biyye ve’l-vâkı‘ul’-ictimâ‘î li’l-mer’eti’l-‘Irâkiyye”, 13.

“Cahiliye devrinde mevcut olan küçük yaştaki kızlarla evlenme geleneği İslam’dan sonra da varlığını sürdürmüş, İslam hukukçularının kahir ekseriyeti de bunu meşru kabul etmiştir. Ancak bu gelenek dinî-ahlâkî bir nitelik taşımamakta, dolayısıyla dinî ahkâm kapsamında mütalaa etmek yerine kendi tarihsel ve kültürel bağlamında değerlendirmek daha uygun gözükmektedir.”⁴⁹⁹

Buradan da anlaşılacağı üzere kızların küçük yaşta evlendirilmesi İslam hukuku açısından meşru görüldüğü için bu uygulama toplum nezdinde daha kolay bir şekilde kabul görmüştür. Zehâvî de kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesini eleştirmiş ve bu konuda birtakım beyitler nazmetmiştir. Genç kızlar için adalet çağrısında bulunan şair bir dizesinde şöyle der:

لَا تَبْخَسُوهُنَّ حَقًّا فَلَيْسَ فِي الْبَخْسِ عَدْلٌ

*Onların hakkını yemeyin. Zira zulümde adalet yoktur.*⁵⁰⁰

Zehâvî’nin bu beyitte kadınlara yapılan adaletsizliği anlatırken بَخْس kelimesini kullanması, Hz. Yusuf’un kisasında geçen “(Mısır’da) onu yok pahasına, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi”⁵⁰¹ anlamındaki وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ anlamındaki بَخْس ayeti akla getirmektedir. Zira kıssada; Hz. Yusuf’un kardeşleri onu sevmedikleri ve kışkırdıkları için düşük bir meblağ karşılığında sattıkları anlatılmaktadır. Zehâvî de; çocuk yaşta kızlarını para karşılığında yaşlı adamlarla evlendiren erkekleri kastederek bu benzetmeyi yapmış olabilir. Nitekim Zehâvî’nin sair şiirleri de incelendiğinde Irak toplumunun kadına değer vermediği ve onu ikinci sınıf insan olarak addettiği görülecektir.

Zehâvî her zaman kadın meselesine duyarlı olmuş, kadınların acılarını, çığlıklarını, feryatlarını ve gözyaşlarını şiirlerine taşımıştır. Bunlardan biri de Na‘îm’in, aşkı ile yanıp tutuştuğu Esmâ’nın yaşlı ve zengin bir adamla evlendirilmesidir. Şair örf ve âdetlerin Esmâ’yı evlendirmeye zorladığı ve kaderine boyun eğmek zorunda bıraktığı dramatik hikayeyi şöyle anlatır:

سَأَلْتُكَ مَنْ هَذَا الَّذِي أَنَا سَامِعٌ لَهُ فِيكَ إِِرْتَانًا أَتَى يَتَقَطَّعُ
فِيَا لَيْلُ أَنْيِّنِي أَتِلْكَ حَمَامَةً تَنُوحُ عَلَى إِلْفِ نَأَى لَيْسَ يَرْجِعُ

⁴⁹⁹ Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet’e Kadın*, 44.

⁵⁰⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 312.

⁵⁰¹ *Kur’ân Yolu* (Erişim 2 Kasım 2024), Yûsuf 12/20.

فَجَاوَبَنِي أَنَّ الَّذِي قَدْ سَمِعْتَهُ
وَرَبِّكَ لَمْ تَسْجَعْ حَمَامَةً أَيْكَةً
لَقَدْ رَوَّعُوهَا ثُمَّ نَامَتْ عَيْوُنُهُمْ
وَقَدْ زَوَّجُوَهَا وَهِيَ غَيْرُ مُرِيدَةٍ
وَفِي الدَّارِ أَزْوَاجٌ لَهُ غَيْرَ هَذِهِ
وَمِنْ بَعْدِ أَيَّامٍ تُزَفُّ لِبَيْتِهِ
تُضَاجِعُهُ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ كَأَنَّهُ
هُنَاكَ سَتَشْفَى أَوْ تَمُوتُ كَعِيبَةٍ
هُنَاكَ سَيَبْدُو الْيَأْسُ وَالْبُؤْسُ وَالْأَسَى
أَلِشَّيْخِ تَهْدَى وَهِيَ تَرْغَبُ فِي فَتَى
فَتَى هُوَ يَهْوَاهَا وَيَنْزِعُ نَحْوَهَا
وَقَدْ أَخْبَرُوهُ الْأَمْرَ فَهُوَ مِنَ الْأَسَى
لَهُ صَرْخَةٌ فِي اللَّيْلِ إِنْ نَامَ أَهْلُهُ
جَلَّوْهَا عَرُوسًا بَعْدَ سَعٍ فَزَمَرُوا
جَلَّوْهَا عَرُوسًا مَا بِهَا مِنْ غَمِيزَةٍ
وَذَاكَ لِحَزْنٍ بَاتَ يَلْسَعُ قَلْبَهَا
عَيْوُنٌ كَمَا شَاءَ الْمُصَوِّرُ فَبِنَةِ
فَرَفَتْ إِلَى الشَّيْخِ الَّذِي لَشَقَائِهَا
فَقَالَتْ لَهُ لَا تَذُنْ يَا شَيْخُ رَاغِبًا
تَصَابَيْتَ جَهْلًا بَعْدَ سِتِّينَ حِجَّةً
فَإِنْ كَانَ مِنْكَ الشَّيْبُ لَيْسَ بِرَادِعٍ
وَلَكِنَّ مَا بِالشَّيْخِ مِنْ شَهْوَةٍ غَلَتْ
فَقَطَّبَ مِنْهُ الْوَجْهَ يَنْفُخُ غَاضِبًا

لَدُو نَبِيٍّ شَاجَ لَهُ الْقَلْبُ يَهْلَعُ
وَلَكِنْ فَتَاهُ الْحَيُّ أَسْمَاءُ تَسْجَعُ
وَلَيْسَ سَوَاءً نَائِمٌ وَمُرَوَّعُ
بِشَيْخٍ كَبِيرٍ جَاءَ بِالْمَالِ يُطْمَعُ
ثَلَاثَ فَوَدَّ الشَّيْخُ لَوْ هُنَّ أَرْبَعُ
فَتَعْنُو لِحُكْمِ الشَّيْخِ فِيهِ وَتَخْضَعُ
أَبُوهَا فَقُلْ فِي أَمْرِهَا كَيْفَ تَصْنَعُ
عَلَى أَنَّ مَوْتَ الْمَرْءِ فِي الْهَمِّ أَنْفَعُ
لَهَا وَتَلْقَاهَا الْمَصَائِبُ أَجْمَعُ
يُسَمَّى نَعِيمًا نُورُ خَدَّيْهِ يَسْطَعُ
كَمَا هِيَ تَهْوَاهُ كَمَا هِيَ تَنْزَعُ
سَقِيمٌ وَمَا فِيهِ الْمُدَاوَاهُ تَنْجَعُ
تَكَادُ لَهَا صُمُّ الْجِبَالِ تَصْدَعُ
وَفِي مَرَحٍ الْأَفْرَاحُ خَبُوا وَأَوْضَعُوا
سِوَى صُفْرَةٍ فَوْقَ الْأَسِيلَيْنِ تَلْمَعُ
كَمَا أَنَّ أَذُنَابَ الْعُقَارِبِ تُلْسَعُ
وَجِدُّ كَمَا أَطْرَى أَخُو الشَّعْرِ أَتْلَعُ
أَتَى طَالِبًا كَيْمَا بِهَا يَتَمَتَّعُ
فَأَنْتَ أَيُّ بَلٍّ أَنْتَ فِي السَّنِّ أَرْفَعُ
وَيَسْعُ مَضَتْ هَذَا وَرَبِّكَ شَنِيعُ
لِحَهْلِكَ يَا هَذَا فَلِئَلِّي أُرْدَعُ
أَبَى أَنْ يُعَافَ الشَّيْخُ مَا هُوَ مُزْمِعُ
وَمَدَّ يَدَيْهِ جَاذِبًا وَهِيَ تَدْفَعُ

يَقُولُ لَهَا أَسْمَاءُ أَأَنْتِ حَلِيلَتِي وَلَا بُدَّ مِنْ أَنْ الْحَلِيلَةَ تَخْضَعُ
أَحْلَكَ لِي رَبُّ السَّمَوَاتِ إِنَّهُ حَكِيمٌ وَإِنَّ الْحَقَّ مَا هُوَ يُشْرَعُ
فَلَمَّا رَأَتْ أَنْ لَا مَنَاصَ بِصَوْنِهَا مِنَ الشَّيْخِ لِمَا أَوْشَكَ الشَّيْخُ بِصَرَعُ
أَحَالَتْ عَلَى كَأْسٍ هُنَاكَ مُعِدَّةً مِنَ السُّمِّ وَاهْتَشَّتْ لَهَا تَجَرُّعُ

Sana (ey gece) soruyorum. Ara ara iniltisini duyduğum bu sendeki kişi kimdir?

Ey gece söyle bana. O kişi uzaklara gidip de dönmeyen sevgili için ağlayan bir güvercin midir?

Bana şöyle cevap verdi: Sesini duyduğun kişi tedirgin bir kalbi olan acı bir haberin sahibidir.

Rabbine yemin olsun ki secide bulunan kişi Eyke güvercini değildi. Aksine mahallenin genç kızı Esma secide bulunuyordu.

Onu ürküttüler sonra da uykularına daldılar. Uyuyan ile korkmuş kimse bir değildir.

Kızı, istemediği halde tamah edilen miktarda mal getiren çok yaşlı biriyle evlendirdiler.

Oysa bundan başka üç karısı daha var evde. İhtiyar adam bunların dört olmasını istedi.

Günler sonra ise Esma düğün alayı ile adamın evine götürülür. Artık Esma [çaresizce] onun emrine boyun eğer ve ona itaat eder.

Esma gece onunla yatar. Oysa adam, babasıdır sanki. Söyle, bu durumda kız ne yapsın?

Böylece ya o sıkıntıya katlanacak ya da ölecek kederden. Kaldı ki keder halinde ölmesi daha yararlıdır kişinin.

O burada ümitsizlik, sefalet ve üzüntüyle karşılaşacak. Bütün musibetler onu bulacak.

Yanakları nur saçan Na'im adında bir delikanlıyı arzuladığı halde [gelin olarak] yaşlı adama mı gidecek?

O genç, kızı seviyor ve ona meylediyor. Keza genç kız da onu seviyor ve ona meylediyor.

O (Na'im: Esma'nın sevdiği delikanlı), kederden dermanı olmayan bir hastalığa yakalanmış bir haldeyken durumu ona haber ettiler.

Hele ailesi yattıktan sonra bir çığlık atışı var ki, neredeyse sert dağlar çatlayacaktı.

Henüz yedisinde gelin olarak süslediler onu. Sonra da çalgılarını çaldılar. Neşe içinde [gerçekleri] gizlediler ve [kendilerince bir şeyler] uydurdular.

(Evet) yanaklarının üzerinde parlayan sarılıktan başka bir kusuru olmayan kızcağızı gelin olarak süslediler.

Bu da; hüznün, akrep sokması gibi kalbini yaralamaya başlamasından kaynaklanıyordu.

Bir sanatkarın dileyceği şekilde çekici gözler ve bir şairin arzu edeceği uzunlukta bir boyuna sahiptir.

Kız, kendisini mutsuz etmek için gelen ve dilediği şekilde ondan yararlanmak isteyen yaşlı adama düğün alayı ile götürüldü.

Kızcağız ona: Ey ihtiyar [beni] arzulayarak yaklaşma [bana]! Zira sen babamın yaşındasın, hatta yaşça ondan daha büyüksün.

Altmış yaşından sonra cahilce [kadına] meylettin. Bir de [altmış yaşını] dokuz yıl geçmiştir. Allah'a yemin olsun ki bu, çok iğrenç bir şeydir.

Şayet yaşlılığın, cehaletinden ötürü [azgınlığını] dizginleyemiyorsa ben buna mani olabilirim.

Fakat ihtiyarın güçlü şehveti, kararlaştırdığı şeyi yapmaktan vazgeçmesine engel oldu.

Yaşlı adam sinirlenip yüzünü astı ve kız onu uzaklaştırmaya çalıştığı halde o, ellerini uzatarak kıza sahip olmak istedi.

Yaşlı adam ona şöyle diyor: Esmâ sen benim helalimsin. Bir eşin de mutlaka (kocasına) itaat etmesi gerekir.

Göklerin Rabbi seni bana helal kıldı. O bilgi ve hikmet sahibidir. Hak ise meşrudur.

Yaşlı adam [kızı] yere yıkmak üzere olduğunda; kız, kendisini ondan koruyacak bir kurtuluş yolunun olmadığını anlayınca,

Orada hazır duran zehir dolu kadehe uzandı ve onu içmeye başladı.⁵⁰²

⁵⁰² Zehâvî, Dîvân, 68-69.

Zehâvî, kasidenin ilk beyitlerinde geceyi kişileştirerek onunla muhavere etmiştir. Şair, geceye cevabını bildiği bir soruyu sormaktadır. Aslında ağlayanın Ema olduğunu bildiği halde tecâhül göstererek anlatımda mübalağa yapmıştır. İkinci beyitte “mı, mi?” İ soru edatını kullanarak tecâhül sanatını soru formunda icra eden şair, maksadını çarpıcı bir anlatımla dile getirmiştir.

Güvercinin ağlayıp feryat figan etmesinde ise istiare-i mekniyye sanatı icra edilmiştir. Nitekim güvercin insana benzetilmiştir. Benzeyen öge güvercin, benzetilen öge insandır. Karinesi de “feryat etmek” anlamındaki تَفَرَّطَ fiili ع harfî ile dolayısıyla güvercin-insan benzetmesi şairin okuyucu üzerinde daha etkili olmasını sağlamış ve dikkatini çekmiştir.

Birinci beyitte lafzî güzelleştirici sanatlardan tasrî‘ sanatı mevcuttur. Birinci beytin ilk şatırındaki سَامِعَ sözcüğü ile aynı beytin ikinci şatırındaki يَتَقَطَّعُ fiili ع harfî ile bitmiştir. Şair bu sanatı kullanarak ahenk ve musiki açısından şiirini güçlendirdiği gibi muhatap üzerinde de olumlu bir etki bırakmıştır.

Üçüncü beyitteki “kalp ürker” الْقَلْبُ يَهْلُعُ cümlesinde mecazî mürsel sanatından faydalanılmıştır. İtlâkü’l-küll irâdetü’l-cüz’ formunda icra edilen sanatta, insanın bir organı olan kalp zikredilmiş ama insan zikredilmemiştir. Ürkme fiili kalbe isnat edilse de aslında ürken, insandır.

Dördüncü beytin başındaki وَرَبَّكَ ifadesinde ise kasem sanatı mevcuttur. Şairin yeni bir dizeye yemin ifadesiyle başlaması; onun, söz konusu mevzuyla ehemmiyet verdiğini göstermektedir. Burada aynı zamanda istiare-i mekniyye sanatına da başvurulmuştur. Çünkü bir insan güvercine benzetilmiş; mahallenin kızı ötmekte, ağıt yakmakta denilmiştir. Karinesi ise سَجَّعَ fiilidir.

Zehâvî, ifadenin anlamını kuvvetlendirmek için on yedinci beyitte “te’kîdu’l-medh bimâ yuşbihu’z-zemm” sanatını icra etmiştir. Şair burada Ema’yı yeriormuş gibi görünse de ifadenin devamında onu övmüştür. Nitekim önce olumsuz bir sıfat olan “kusur” anlamındaki غَمِيرَةٌ sıfatı zikredilmiş, ardından سِوَى istisna edatı ile getirilen “yanaklarının üzerinde parlayan sarılık” صُفْرَةٌ فَوْقَ الْأَسْيَلَيْنِ تَلْمَعُ olumlu sıfatı, olumsuz sıfattan istisna edilmiştir. Şair bu sanatı kullanarak hem anlatımını güçlendirmiş hem de muhatapın dikkatini celbetmiştir. Bir sonraki beyitte ise bu sarılığın oluşmasındaki sebebi açıklayan şair, Ema’nın içinde bulunduğu

hâletiruhiyeyi anlatmaktadır. Henüz yedi yaşında oyun çağında bir çocuk iken gelin edilir. Örf ve adete uysun diye düğün dernek yapılır. Neşe içinde çalgılar çalınır. Çocuk gelin konusunda makul sebepler uydurulur. Sonunda Esmâ düğün alayı ile kocası olacak yaşlı adamın evine götürülür.

Sanatkârane gözlere ve şairane bir endama sahip olan Esmâ, kocamış adam için bulunmaz bir avdır adeta. İhtiyar koca, kaynayan şehveti ve doymak bilmeyen açlığı ile körpeçik kızın o narin bedenine sahip olmak için can atar. Yaşlı adamın kızı mesabesinde olan Esmâ önce nasihatle bulunarak bu vahşiyi durdurmaya çalışır. Ancak yetmiş yaşına merdiven dayayan saldırgan adam hala şehvetperesttir ve şehvetin esiri olmuştur. Esmâ onu engellemeye çalışınca adam din ile onu kandırmaya çalışır ve ona vaaz vermeye başlar. Esmâ'ya; kendisini helallik olarak aldığını, Allah'ın onu kendisine helal kıldığını, bunun kendisine verilmiş bir hak olduğunu ve hakkın da meşru olduğunu söyleyerek ona sahip olmak ister. Verdiği nasihatlerle Esmâ'yı kandıramayan adam fiziki güç kullanarak ona saldırır. Kendisini adamdan koruyacak başka yol bulamayan Esmâ zehirli içeceği içerek hayatına son verir.

Fakir ve yoksul ailelerde büyüyen kız çocukları ve genç kızlar zorla evlendirildikleri erkeklere karşı savunmasız olup çaresizdirler. Genellikle hakarete, sövgülere ve cinsel şiddete maruz kalırlar. Çünkü bu narin bedenler yüksek meblağ karşılığında zengin adamlara bir köle olarak verilir. Onunla evlenen adam da buna göre muamelede bulunur ve ona bir meta güzüyle bakar. Bu gencecik kızlar ailelerinden de umutlarını kesmişlerdir.

Yirmi altıncı beyitte yaşlı adam Esmâ'nın şeran onun helali olduğunu, bu yüzden kendisine itaat etmesi gerektiğini söylemektedir. Kadının kocasına itaat etmesi gerektiği; *Erkekler kadınlar üzerinde yönetici ve koruyucudurlar*⁵⁰³ ayeti ile delillendirilse de bu itaat ancak şeran (İslam hukuku açısından) mübah olan konularda söz konusudur.⁵⁰⁴

On dört ve on beşinci beyitlerde bahsi geçen kişi Esmâ'nın sevdiği delikanlı olan Na'îm'dir. Davûd Sellûm'a göre Na'îm, Esmâ'nın başına gelenleri öğrenince her romantik ve duygusal kahraman gibi ağlar, bedeni takatten düşer, hastalanır ve haleti

⁵⁰³ *Kur'ân Yolu* (Erişim 30 Nisan 2025), Nisa 4/34.

⁵⁰⁴ Maḥmaşânî, "Mekânetu'l-mer'e fi'l-İslâm", 29.

ruhiyesi Mecnûn-ü Leyla gibi perişan olur. Esmâ gördüğü tedaviden sonra ölür ve defnedilmek üzere kabristana götürülür. Esmâ'nın cenazesini ebediyete uğurlayanlar arasında annesi ve Na'îm de vardır. Na'îm sevdiğinin kabri üzerinde ağlar ve hasta düşer. Beş ay sonra o da vefat eder ve Esmâ'nın yakınında bir yere defnedilir.⁵⁰⁵

فَعَاشَ سَقِيمَ الْجِسْمِ خَمْسَةَ أَشْهُرٍ وَمَاتَ كَذَلِكَ الْحُبُّ بِالنَّاسِ يَصْنَعُ
فَوَارُوهُ فِي قَبْرِ يُجَاوِرُ قَبْرَهَا عَلَى رُبُوعٍ إِلَّا لِلَّهِ نَرْجِعُ

Beş ay boyunca hasta bir şekilde yaşadıktan sonra öldü. İşte aşk insanı böyle yapar.

*Na'îm'i bir tepenin üzerinde, Esmâ'nın kabrine yakın bir kabre defnettiler. Şüphesiz Allah'a döneceğiz.*⁵⁰⁶

Davûd Sellûm, Esmâ ile Na'îm'in bu kıssasında genelde geleneklere boyun eğen Müslüman veya Arap kadın profilinin görünmediğine dikkat çeker. Ona göre bu portre Sanayi Devrimi'ne ve 19. yüzyıla ait olup Avrupalı bir portredir.⁵⁰⁷

Nâzik Sâbâ'ya göre kadına yönelik şiddetin en iğrenç tezahürlerinden birisi de cinsel şiddettir. Kadının psikolojik, sıhhi ve bedensel/fiziksel durumunu göz önünde bulundurmadan onu cinsi münasebete zorlamak da cinsel şiddettir.⁵⁰⁸ Sözgelimi yukarıdaki kasidenin son beyitlerinde Esmâ ile yaşlı adam arasında geçen diyalog ve sonrasında yaşananlar cinsel şiddetin boyutunu ortaya koymaktadır.

Zehavî aşağıdaki şiirinde de kömür gözlü ve çiçek gibi kadınların ihtiyar adamlarla zorla evlendirilerek uğradıkları zulüm ve haksızlıkları anlatmaya çalışır:

رُبَّ حَسَنَاءَ كَالْعَرَا رَقَّةٌ فِي طَرْفِهَا حَوْرُ
أَرْغَمُوَهَا عَلَى الزَّوَا حَجَّ بِشَيْخٍ بِهِ أَشْرُ
مَلَّهَا بَعْدَ أَنْ قَضَى الشَّيْخُ مِنْ جِسْمِهَا الْوَطَرَ
ضَامَهَا فِي قَسَاوَةٍ سَامَهَا الذُّلُّ وَاحْتَقَرَ
كَسَرَ الْقَلْبَ مِنْ ضَجِيعَةٍ ثُمَّ مَا حَبَرَ

⁵⁰⁵ Sellûm, "ez-Zehâvî", 113.

⁵⁰⁶ Zehavî, *Dîvân*, 73.

⁵⁰⁷ Sellûm, "ez-Zehâvî", 114.

⁵⁰⁸ Nâzik Sâbâ Yârd, "el-Mer'e ve'l-'unfu'l-mumâres 'aleyhâ", *Ebvâb* 17 (Haziran 1998), 88.

ذَاكَ إِثْمٌ لَهُ شَنَا
 مَا بِأَسْمَاءَ عَثْرَةً
 مَسَكْتُ بِالْيَدِ الْمُلِيحَةِ
 وَبَكَتْ تَنْدُبُ الشُّبَا
 كَانَ فِي الْخَدِّ دَمْعُهَا
 هُوَ شَكْوَى عَلَى الْقَضَا
 شَبَحَ الْمَوْتَ قَدْ بَدَا
 فَلَقَدْ سَلَّهَا الشَّقَا
 أَكْبَرَ الضِّيمُ مَا تُقَا
 أَيُّهَا الشَّيْخُ إِنَّ قَلْبَكَ
 إِذْهَبِي يَا كَعَابُ فَاَلْمَوْتُ
 ضَاجِعِي حَيَّةَ الثُّرَى
 وَبَكَى الشَّيْخُ لِلْأَسَى
 وَرَمَى نَفْسَهُ بِلَيْلٍ
 وَالَّذِي شَاهَدَ الْأُمُو

عَتُّهُ غَيْرُ مُغْتَفَرٍ
 إِنَّمَا حَظُّهَا عَثْرُ
 قَلْبًا لَهَا أَنْفَاطَرُ
 بَ بِدَمْعٍ قَدْ أَنْفَجَرَ
 مِثْلَ طُلٍّ عَلَى زَهَرٍ
 هِ وَعَثْبٌ عَلَى الْقَدَرِ
 وَدَنَتْ سَاعَةُ الْخَطَرِ
 هِ وَمَاتَتْ عَلَى الْإِثْرِ
 سِيهِ أَتْنَى مِنَ الذِّكْرِ
 أَقْسَى مِنْ الْحَجَرِ
 لَا يُورِثُ الضُّجَرَ
 فَهِيَ خَيْرٌ مِنَ الْبَشَرِ
 نَادِمًا يَسْكُبُ الْعَبْرَ
 مِنْ السَّطْحِ وَائْتَحَرَ
 رَ غَنِيٌّ عَنِ الْخَبَرِ

Nice güzel kadınlar 'arâre çiçeği gibi olup gözleri karadır.

Onu küstah bir ihtiyar ile evlenmeye zorladılar.

Yaşlı adam onun vücudundan ihtiyacını giderdikten sonra ondan sıkılmıştır artık.

Acımasız bir şekilde ona zulmetti. Onu zelil düşürüp aşağıladı.

Yatak arkadaşının kalbini kırdı sonra onarmadı.

Bu, affedilemeyecek iğrenç bir suçtur.

Aslında Esmâ'nın herhangi bir hatası yoktu. Ne var ki bahtı karaydı.

Güzel elini parçalanan kalbinin üstüne koydu.

Sonra da fişkırان gözyaşlarıyla ağlayıp gençliğinin yasını tuttu.

Yanaklarındaki gözyaşları çiçeklerin üstündeki şebnemler gibi [parlıyordu].

Bu, kaza ve kadere bir serzeniş ve kınamadır.

*Ölüm silüeti göründü ve tehlike anı yaklaştı.
Artık sefalet onu verem etti ve akabinde can verdi.
Kadının erkekten gördüğü zulüm çok arttı.
Ey ihtiyar! Gerçekten de senin kalbin taştan daha katıdır.
Ey göğüsleri tomurcuklanmış kız! Git [bu dünyadan]. Çünkü ölüm ardında
böyle bir mutsuzluk bırakmaz.
Topraktaki yılan ile yat (ilişkiye gir). Zira o insandan daha iyidir.
İhtiyar adam üzüntüden dolayı pişman bir halde gözyaşları dökerek ağladı.
Sonunda bir gece çatıdan atlayarak intihar etti.
Gelişmelere tanık olanlar habere ihtiyaç duymazlar.⁵⁰⁹*

Zehâvî ilk beyitte körpe, alımlı, süslü, çekici ve arâre çiçeği gibi güzel olan kara gözlü genç kızlardan bahseder. Bu terütaze kızlar rızaları olmadığı halde aileleri tarafından yüksek meblağlar karşılığında şehvetperest, cinsel açıdan doyumsuz yaşlı adamlarla evlendirilir.

Onuncu beyitte genç kızın yanaklarından akan gözyaşları, buğulu havalarda çiçeklerin üzerinde oluşan küçük su damlacıklarına benzetilmiştir. Böylece bahtsız kızın çektiği üzüntünün boyutu anlatılmaya çalışılmıştır. Bir sonraki beyitte ise bu ağlayışın kadere, kötü talihe bir şikayet olduğu belirtilmiştir. On birinci beyitte yaşlı adamın ölümün silüetine benzetilmesi; onun çirkin ve itici bir tabiatta olduğunu göstermektedir.

On altıncı beyitte ölümün böyle iğrenç bir hayattan evla olduğunu düşünen şair bu dünyayı terk ederek ölümü seçmesini salık vermiştir. Zira genç kız bir meta gibi satılmış, onuru ayaklar altına alınmıştır. Şair on yedinci beyitte genç bir kızın yaşlı bir adamla evlendirilmesinin doğru olmadığını, hatta zehirli bir yılanla yatmanın onunla yatmaktan daha iyi olduğunu, insan tabiatının bu tür çarpık bir ilişkiye ters düştüğünü ifade etmek istemiştir.

On beşinci beyitte geçen *إِنَّ قَلْبَكَ أَقْسَى مِنَ الْحَجَرِ* ifadesi, *ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً* "Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır..."⁵¹⁰ ayetinden iktibas yapılmıştır. Allah, yukarıdaki ayetin

⁵⁰⁹ Zehâvî, *Evşâl*, 120-121.

⁵¹⁰ *Kur'an Yolu* (Erişim 14 Kasım 2024), el-Bakara 2/74.

zikredilen kısmında ve devamında İsrailoğullarının katı kalpli oluşlarının devam ettiğini ve ıslah olmadıklarını anlatmaktadır. Zehâvî de söz konusu ayetten esinlenerek yaşlı adamın katı kalpli olduğunu ve özellikle şehvani yönden nefsini terbiye etmediğini dile getirir. Şair; kalbi taştan da sert olan yaşlı adamın kadına zulmedip onu hegemonyası altına almasını, İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya karşı gelerek onu çekiştirmelerine benzetmiştir.

Bir önceki şiirde genç kız intihar ederken burada ihtiyar adamın üzüntüden intihar ettiği görülmektedir. Zehâvî iki şiirde de genç kız için "Esma" ismini kullanmaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki önceki şiirde zikredilen Esma ile burada bahsedilen Esma'nın farklı kimseler olduğu ve gerçek bir isim olmayıp mağdur edilen genç kız ve kadınlar için kullanılan sembolize bir isimdir. Bu şiirde yaşlı adamın pişman olup ağlaması dikkat çekici bir noktadır. Zira Zehâvî'nin, şiirlerinde çizdiği erkek profili ekseriyetle kadınlara yaptıkları kötü muameleden ötürü pişmanlık duymazlar.

Zehâvî aşağıdaki şiirinde de gencecik kızların saçları ağarmış kocaları tarafından hor görülerek sebepsiz yere zulüm görmelerine sert bir dille karşı çıkmıştır:⁵¹¹

وَالشَّيْبُ فِي رَأْسِهِ كَالنَّارِ يَشْتَعِلُ	كَمْ قَدْ تَزَوَّجَ ذُو السَّيْنِ يَافِئَةً
وَقَدْ يَكُونُ قَصِيرًا ذَلِكَ الْأَجَلُ	يَقْضَى لُبَانَتُهُ مِنْهَا إِلَى أَجَلٍ
أَكَانَ مُتَّصِلًا أَمْ لَيْسَ يَتَّصِلُ	وَلَا يُيَالِي بِحَبْلِ الْوُدِّ بَعْدَئِذٍ
أَزَوْجَهَا أَحَدُ الْغِيلَانِ أَمْ رَجُلُ	تَزَوَّجَتْ وَهِيَ لَا تَدْرِي لِشَقْوَتِهَا
بِالرَّجُلِ مِنْهُ مُهَيَّنًا وَهِيَ تَحْتَمِلُ	يَسْبُهَا لَا لِدُوبٍ ثُمَّ بَرَكُلَهَا
أَصْحَابِهِ وَهُوَ مِمَّا جَاءَهُ جَذِلُ	وَبَعْدَ ذَلِكَ يَعْدُو كَالنَّعَامِ إِلَى
كَأَنَّهُ فِي مَيَادِينِ الْوَعَى بَطْلُ	يَرُوي لَهُمْ كَيْفَ أَبْكَاهَا وَآلَمَهَا
وَالذُّبُّ يُشْبِعُهُ مِنْ جُوعِهِ حَمْلُ	وَلَمْ تَكُنْ أَرْبَعُ يُشْبِعَنَّ نَهْمَتَهُ

...

⁵¹¹ Nâcî, *Zehâvî ve divânuhu'l-meşkûd*, 164.

الْقَوْمُ إِنَّ وَاجَهُوا أَعْدَاءَهُمْ جَبَنُوا وَالْقَوْمُ إِنَّ قَابُلُوا أَزْوَاجَهُمْ بَسَلُوا

Başındaki beyaz saçları ateş gibi parlayan nice altmışlık adam körpe kızla evlendi.

Yaşlı adam bir müddet ondan ihtiyacını giderir. Kimi zaman da kısa olur bu müddet.

Daha sonra ise muhabbet bağının bağlı mı veya kopuk mu olduğunu umursamaz bile.

Genç kız bedbahtlıktan dolayı, kocasının bir canavar mı yoksa bir insan mı olduğunu bilmeden onunla evlenir.

Kocası suçsuz yere sövüp sayar ona. Daha sonra da (bunca acıya) katlanan kızcağızı aşağılayarak ayaklarıyla tekmeler.

*Ardından da yaptığı şeyden dolayı kendisini mutlu addederek deve kuşu gibi arkadaşlarına koşar.*⁵¹²

Onlara, savaş meydanında bir kahramanmış gibi onu nasıl ağlattığını ve ona nasıl acı çektirdiğini anlatır.

Kurdun bile açlığını bir kuzu giderirken, onun iştahını dört kadın bile doyuramaz.

...

*İnsanlar düşmanları ile karşılaştıklarında korkarlar. Ancak eşleriyle karşılaştıklarında yiğit kesilirler.*⁵¹³

Haris ve tamahkâr olan yaşlı adam kurtlardan daha açgözlü olup tek bir eş ile cinsel açlığını doyuramamaktadır. Aslında bir erkeğin cinsel açıdan doyuma ulaşması bir kadın ile mümkündür. Ancak bu erkeğin hayattaki tek amacı sadece hayvani ve şehvani arzularını tatmin etmek olursa değil dört kadın on kadın da onun iştahını doyuramaz. Erkek; cinsi münasebetin yanında ruhunu da besleyip manevi yönünü doyuma ulaştırdığı takdirde bir eş ona yeter. Bir erkeğin; hanımında bir kusur veya ciddi bir hastalık olmadığı sürece ikinci veya daha fazla kadınla evlenmesi şehvetperestlikten başka bir şey değildir. Tabii ki dinin cevaz verdiği savaş vs.

⁵¹² Ni'mât Ahmed Fuâd, Zehâvî'nin; eşine şiddet uygulayan kocayı deve kuşu olarak tavsif etmesini çok beğenir ve bu tavsiftten sonra kendisinin artık bir tasvir yapma gereği duymadığını dile getirir. Bk. Ahmed Fuâd, "el-Mer'e fî şî'ri'z-Zehâvî", 12.

⁵¹³ Zehâvî, *Evşâl*, 71.

durumlardaki çok evlilik ruhsatı bundan müstesnadır. Bu tip durumlarda da genelde kadınlar ataerkil zihniyet tarafından mağdur edilir ve bir meta muamelesi görürler.

Dördüncü beyitte yaşlı adam için “dev, canavar, yamyam, öcü, yabani, vahşi, goril” gibi anlamlara gelen غِيلَان/غُول ifadesi kullanılarak genç kızla evlenen adam saldırgan ve yırtıcı bir hayvana benzetilmiştir. Beşinci beyitte gaddar kocanın kızcağıza uyguladığı şiddetin boyutu üzerinde durulmaktadır. Fiziki şiddetle eşini hırpalayan adam psikolojik şiddetle onurunu ayaklar altına alıp onu zelil düşürmektedir. Bir sonraki dizede ise yapılan hakaret ve gösterilen şiddetten tatmin olmayan adam yaptığı melun fiili arkadaşlarına anlatmak için adeta can atar. Deve kuşu gibi hızlı bir şekilde koşup durumu akranlarına bildiren adam yaptığı işten zevk almış ve kendisiyle gurur duymuştur. Adamın bu iğrenç davranışı ile iftihar etmesinin sebebi; toplumdaki geleneklerin yücelttiği ve erkeğe yapmayı dayattığı ataerkillik hegemonyası ve egosudur. Recep Doğan’ın Zulver’den aktardığı aşağıdaki tespit, şiddete meyilli erkeklerin psikolojik bunalımlarının arka planındaki etkenler hakkında bize fikir vermesi açısından önem arz etmektedir:

“Özellikle El-Salvador’da görülen şiddet eylemlerine ilişkin olarak Zulver, sokakta çete şiddetine veya devlet şiddetine maruz kalan erkeğin, özel alanda kadını öfkesini giderebileceği bir ‘kum torbası’ olarak” gördüğü görüşündedir.”⁵¹⁴

Kocanın, eşine şiddet uyguladıktan sonra savaşta düşmanını mağlup etmiş gibi övünerek bunu arkadaşlarına anlatması; onun, eşini bir hasım olarak görmesinden ileri gelir. Nitekim kadını sadece cinsel yönden tatmin eden bir varlık olarak addeden bir anlayışın ona şiddet uygulaması ve bununla iftihar etmesi olağan bir durum haline gelir.

2.4.1.4.Kocanın Kaba Davranması

Tilâl Harb’a göre kadın; erkeğin sahip olduğu biyolojik avantajlarının yanı sıra dini ve fikri gerekçelere dayandırdığı eril zulmünün en şiddetlisini ve en büyüğünü görmüştür. Harb, bu durumun erkeğin kadın üzerindeki üstünlüğünün ve ayrıcalığının tartışmasız, delilsiz bir şekilde doğru olarak kabul edilmesine yol açtığını düşünür.⁵¹⁵ Kendisini kadından üstün gören erkek sahip olduğu fiziksel ve psikolojik gücü kullanarak kadına kaba davranmaya, zulmetmeye hatta şiddet uygulamaya başlar.

⁵¹⁴ Doğan, “Namus”, “Töre” ve Eril Şiddet, 79.

⁵¹⁵ Harb, “Vaḍ‘u’l-mer’eti’l-‘Arabiyye fi’l-muctema’ ve devruhâ fi’l-‘Arabiyye”, 52.

Tabiatı gereği sert ve haşin olması erkeğe ne kadar yakıştırılsa da çiftlerin, evlilik birlikteliğinde sağlıklı ve huzurlu bir aile ortamına kavuşabilmeleri için birbirlerine karşı nazik ve kibar olmaları gerekmektedir. Ancak Zehâvî'nin şiirlerinde kadın mülayim bir yapıya sahipken erkek; sert, kaba ve nezaketsiz olarak tasvir edilmektedir. Nitekim şairin aşağıdaki dizeleri erkeklere layık görülen bu vasıfları doğrular niteliktedir:

تُزَفُّ فِي عُنُقَانٍ مِنْ شَبَبَتِهَا إِلَى فَتَى لَشِعَارِ النَّبْلِ مُتَحَلٍّ
مَهْمَا بِهِ احْتَفَلَتْ بَعْدَ الزَّوْاجِ فَمَا تَلْقَى سِوَى ذِي غُرُورٍ غَيْرِ مُحْتَفِلٍّ

Gençliğinin baharında iken sahte asalet arması takan bir gence düğün alayı ile götürülüyor.

Evlilikten sonra kız ona ne kadar ilgi duysa da, karşısında kendini beğenmiş sorumsuz birinden başkasını bulamaz.⁵¹⁶

İlk beyitte asalet, armaya teşbih edilmiştir. Muzafın, muzafun ileyhe teşbih edildiği izafet terkibi şeklindeki teşbih-i belîğ sanatı icra edilmiştir. Burada muzaf olan müşebbeh bih, muzafun ileyh olan النَّبْلِ ise müşebbehtir. Zehâvî, henüz hayatının baharında olan genç bir kızın; evlilik gibi mukaddes bir birliktelikte ahlaki sorumluluklarını yerine getiremeyen, asilzadelikten ve insani değerlerden yoksun ve sorumluluk duygusu taşımayan biriyle evlendirilmesini eleştirmektedir. Şairin bu eleştiriyi yaparken teşbih sanatına başvurması, anlatımını daha etkili kılmış ve muhatabın dikkatini çekmiştir.

Zehâvî aşağıdaki beyitlerde ise Müslüman erkeklerin, dindaşı oldukları cinsilatifeye karşı nezaketsiz davranmalarını tenkit etmektedir:

إِنِّي رَأَيْتُ الْمُسْلِمِينَ يُخَاشِتُونَ الْمُسْلِمَاتِ
وَأَرَى النِّسَاءَ مِنَ الرَّجَا لِي يَعِشْنَ غَيْرَ مُكْرَمَاتٍ

Müslüman erkeklerin Müslüman kadınlara karşı kaba davrandığını gördüm.

Ve kadınların erkeklerden değer görmeden yaşadıklarını müşahade ediyorum.⁵¹⁷

⁵¹⁶ Zehâvî, *Rubâ 'iyyât*, 135.

⁵¹⁷ Zehâvî, *Lubâb*, 258.

Zehâvî yukarıdaki dizelerde erkeğin kadına karşı kaba davranmasını Müslüman sıfatı üzerinden eleştirmektedir. Güven, barış, selamet, esenlik ve huzur gibi anlamları ihtiva eden Müslüman kimliğine sahip bir erkeğin; kendisine huzur ve sükûnet veren cinsilatifeye karşı nezaketsiz davranması şair tarafından hoş karşılanmamıştır.

Zehâvî aşağıdaki dizelerde ise güzel hanımların ataerkil anlayış tarafından mağdur edilmelerini anlatmaktadır:

رُبَّ حَسَنَاءَ ضَرَحُوهُمَا قُسَاةٌ	بِدَمٍ كَانَ لِلْعَرُوسِ خِطَابَا
هِيَ لَمْ تَقْتَرِفْ إِلَى الزَّوْجِ ذَنْبَا	إِنَّمَا كَانَ قَلْبُهُ مُرْتَابَا
فَإِذَا خَاطَبَ الْحَلِيلَةَ فِي أَمْرِ لَهُ	لَمْ يَكُنْ يَلِينُ الْخِطَابَا
وَإِذَا لَمْ يَكُنْ هُنَالِكَ حُبًّا	فَحَيَاةُ الزَّوْجَيْنِ تُمَسِّي عَذَابَا
كَانَ أَمْرُ الزَّوْجِ يَوْمًا بِكُفٍّ	أَمَلًا فِي فُرَادِيهَا ثُمَّ خَابَا
وَلَقَدْ سَوَّلَتْ لَهُ النَّفْسُ أَمْرًا	فَأَتَى مَا أَتَى وَكَانَ مُصَابَا

Katı kalpli erkekler nice güzel kadını kana boyadılar ki bu kan gelinlerin kınası oldu.

Kadın, kocasına karşı herhangi bir suç işlememiştir. Ne var ki kocanın kalbi kuşkuludur.

Erkek hanımı ile konuştuğunda kibar konuşmaz.

Şayet ortada bir sevgi yoksa eşlerin hayatı işkenceye dönüşür.

Evlilik, bir zamanlar kadının gönlüne yeten bir umuttu. Sonra bu umut boşa çıktı.

*Kocanın nefsi ona kötü şeyler fısıldadı. O da bir musibet olarak yapacağını yaptı.*⁵¹⁸

Tîlâl Harb'a göre erkeğin kadına yaptığı zulüm ebedi hüznün ve kederle de kalmaz aksine kadının akli erkeğin istediği şekilde çalışmaya başlar. Bu da erkeğin kadın üzerinde kurduğu hegemonyanın ve zulmün zirvesini göstermektedir.⁵¹⁹

⁵¹⁸ Zehâvî, *Lubâb*, 337.

⁵¹⁹ Harb, "Vaḍ' u'l-mer'eti'l-'Arabiyye fi'l-muctema' ve devruhâ fi'h", 53.

Zehâvî ilk beyitte istiare-i temsiliyye sanatına başvurmuştur. Erkeklerin kadınlara yaptığı zulüm kana teşbih edilmiştir. Benzeyen söylenmeyip benzetilenin birden fazla özelliğinin zikredildiği bu tür istiarede benzetilen öge durumundaki kanın kadınların kınası olması da bir başka unsur olarak zikredilmiştir. Şair bu sanatla muhatabın ve okuyucunun zihninde bir sahne canlandırarak anlatımını güçlendirmiştir.

Zehâvî'nin üçüncü beyitte *يَذْكُرُ أَوْ يَخْشَى* “Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer”⁵²⁰ ayetinden iktibas yaptığı söylenebilir. Bu ayetten de anlaşılacağı üzere insanlar birbirleriyle diyalog kurarken yumuşak, kibar ve nazik olmalıdırlar. Mevzubahis karı koca ilişkileri olduğunda meseleye daha çok özen gösterilmesi ve hassas davranılması gerekmektedir. Bilhassa erkeğin, karısına karşı kalp kırıcı ve aşağılayıcı sözlerden kaçınması gerekmektedir. Ancak Zehâvî'nin çizdiği koca profili; kaba, nezaketsiz, eşine karşı saygısı olamayan, kısacası medeniyetten nasibini almamış bir prototiptir.

Dördüncü beyitteki *عَذَاب* kelimesi daimi elem ve acı anlamına gelir.⁵²¹ Bu beyit göstermektedir ki karı kocayı bir arada tutan, yuvalarını uzun ömürlü kılan temel şey aralarındaki karşılıklı sevgi bağıdır. Aksi durumda yani tenafür ve tenakuz olduğunda söz konusu birliktelik iki taraf için de işkenceye dönüşür. Şair beşinci beyitte ise bekar genç kızların evlilik hayatına dair büyük hayaller kurduklarını, güzel temennilerde bulunduklarını ancak evlendikten sonra kocalarının kendilerini hüsrana uğrattıklarını dile getirmektedir.

Enver el-Cündî'nin de naklettiğine göre Zehâvî Arap toplumundaki evlilik hayatını sert bir şekilde tenkit etmiş, evliliğin cari olduğu habis örf ve adetlere karşı çıkmıştır.⁵²² Nitekim aşağıdaki beyitler genç bir kızın; insanlıktan nasibini almamış, saygısız, eşine değer vermeyen, malını sakıyan hasis kimseyle evlendirildiğini bize göstermektedir:

زُفْتُ إِلَى وَخْشٍ فَسُلْتُ فِي حِيزَاتِهِ اِكْتِئَابًا

⁵²⁰ *Kur'an Yolu* (Erişim 20 Kasım 2024), Tâhâ 20/44.

⁵²¹ 'Askerî, *el-Furûk fi'l-luğa*, 234.

⁵²² Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 40.

وَأَجَاعَهَا شُحًّا وَلَمْ يَحْسُبْ لِحَوِّعَتِهَا حِسَابًا

Düğün alayı ile yabani birine götürüldü. Onun yanındayken üzüntüden verem hastalığına yakalandı.

*Kocası cimrilikten onu aç bıraktı ve onu aç bırakmayı da dikkate almadı.*⁵²³

Bu beyitlerde vahşilik ve cimrilik gibi yerilen ve hoş görülme- yen hasletler kocaya isnat edilmiştir. Cimrilik gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadislerde sakınılması gereken bir davranış olarak zikredilmiştir. Nitekim cimriliğin önceki kavimleri helak ettiği, ondan sakınanların ise felaha ulaştığı sünnet ve vahiyde varit olmuştur. Bir kocanın, karısına karşı vahşi hayvanlar gibi saldırgan ve kaba olmasının yanında malını da ondan sakınması söz konusu evliliği daha da çekilmez hale getirir.

Zehâvî'nin sürekli erkekleri eleştirdiği, kadınların kusurlarına hiç değinmediği, kadınların da yanlış davranışlarının ve kötü huylarının olabileceğini hiç hesaba katmadığı ve bu durumu hep görmezlikten geldiği görülmektedir. Hasılı şair kadın haklarını savunurken sürekli erkekleri suçlayarak kadın sorunlarına tek taraflı yaklaşmaktadır. Bu da Zehâvî'nin kadın meselesinde eleştirinin en önemli kriterlerinden olan tarafsızlık ilkesine riayet etmediğini göstermektedir.

Nitekim aşağıdaki beyitlerde de görüldüğü üzere yine kötü hasletlere sahip bir kocanın tahammül edilebilir yönünün olmadığından bahsedilmektedir:

زُفْتُ إِلَيْهِ فَلَمْ تَجِدْ	شَيْئًا جَمِيلًا فِي فَتَاهَا
بَلْ كَانَ فَظًّا فِي مَعَا	شَرِّةٍ يُحَقِّرُهَا وَجَاهَا
النَّفْسِ أَلْفَتْ كَرَبَهَا	وَالْعَيْنُ قَدْ لَقِيَتْ قَذَاهَا
مَضَتْ الشُّهُورُ فَلَمْ يَزِدْ	فِي أَمْرِهِ إِلَّا سِفَاهَا
مَا شَاهَدْتُ مِنْ خُلَّةٍ	فِيهِ مُوَافَقَةٍ هَوَاهَا
شَكْسُ الطَّبَاعِ يَسِيرُ فِي	سُبُلِ الْحَيَاةِ بِمُقْتَضَاهَا
سَمِجٌ لَيْمٌ النَّفْسِ لَمْ	تَكُ وَصْمَةً إِلَّا أَتَاهَا
وَلَقَدْ يُقِيمُ وَلَا كَلَا	مَ كَأَنَّمَا هُوَ لَا يَرَاهَا

⁵²³ Zehâvî, *Evşâl*, 181.

Kız düğün alayı ile damat evine götürüldü ancak delikanlıda güzel bir şey bulamadı.

Hatta damat ona karşı kaba davranırdı ve onu küçük düşürürdü.

Nefis, belasını buldu. Göz de çapağıyla karşılaştı.

[Evliliğin üzerinden] aylar geçti ancak onun durumunda artan tek şey çirkeflikti.

Bu evlilikte arzusuna uygun hiçbir dostluk görmedi.

Geçimsiz bir kocaydı. Hayatın gereklerine göre yoluna devam ediyordu.

Tiksindirici ve adi biriydi. Yapmadığı rezalet yoktu.

Kadını görmüyormuşçasına bir kelam bile etmeden kalkıp gidiyordu.⁵²⁴

Üçüncü beytin ilk şatırında nefisten kastedilen insandır. Burada mecazı mürsel mevcuttur. Ayrıca “belasını buldu” anlamında kinaye sanatı da icra edilmiştir. Kinayede gerçek anlamla birlikte asıl kastedilen mecaz anlamdır. ikinci şatırda insanın başına gelen sıkıntıları anlatan “göz, çapağıyla karşılaştı” cümlesinde ise mecaz söz konusudur. Zira karşılaşmak göze ait bir fiil değildir. Muhtemelen burada sembolik bir anlatım tarzı olan istiare-i temsiliyye sanatı vardır. Çünkü istiare-i temsiliyyede somut bir şey üzerinden soyut bir anlam kastedilir.

Gözün etrafında ve kirpiklerde pıhtılaşarak veya kuruyarak oluşan çapak; insanın, gözünde görmesini istemediği bir akıntıdır. Nasıl ki gözün çapaklanması bir insan için istenmeyen bir durum ise, zorla evlendirilen kızın kocası da gözde oluşan çapak gibi tiksnilen, istikrah edilen değersiz bir şeydir.

Dördüncü beyitte kocanın kötü huyunun zamanla değişmediğinden hatta giderek çirkefleştiğinden bahsedilmektedir. Bu da güzel bir ahlaka sahip olmayan kocanın bu huyunun evlilik hayatında da devam ettiğini göstermektedir. Beşinci beyitte ise genç kızın duygusal olarak kocasından gerekli ilgiyi, sevgiyi, muhabbeti, samimiyeti ve yakınlığı görmediği, evlilikteki o sıcak ilişkiden mahrum kaldığı görülmektedir.

⁵²⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 317.

Yedinci beyitte “rezalet” olarak çevrilen وَصْمَةٌ soy ve nesep yönünden itibarı zedelenen erkekler için kullanılan bir ayıplama terimidir.⁵²⁵ Şair bu ifadeyle yine erkekleri habîs bir sıfatla niteleyerek eleştirinin boyutunu iyice artırmıştır.

Son üç dizede kocayı kötü hasletlerle tavsif eden Zehâvî, Irak’ta erkeklerin eşlerine karşı sorumsuz olduklarına, kadınların hak ve hukuklarına riayet etmediklerine vurgu yapmaktadır. Evlilik hayatına dair hiçbir mesuliyet taşımayan koca dili tutulmuş lal bir insan gibi karısı ile muhabbet etmez.

2.4.1.5. Çok Eşlilik (Teaddüdü’z-Zevcât, Polijini, Poligami)

Cahiliye dönemi eski Araplarda çok eşlilik şartsız kayıtsız uygulanan⁵²⁶ yaygın bir gelenektir.⁵²⁷ Şubhî Maḥmaşânî, İslam’ın bunu adalet şartı ile dört kadınla sınırlandırdığını söyler. Maḥmaşânî’nin aktardığına göre fukahânın çoğunluğu buradaki adaletten kastın; kocanın paylaşma, nafaka, bakım ve himaye, cana yakınlık, sevmek ve anlayış gibi konularda bütün eşlerine eşit bir şekilde davranması gerektiği yönünde görüş belirtmişlerdir. Maḥmaşânî’nin bu aktarımından anlaşıldığına göre İslam hukuku çok eşlilikte erkeğe sınırsız bir yetki vermemiş, çok eşliliği teşvik etmemiş aksine sert bir dille uyarmış hatta öyle şartlar koşmuş ki neredeyse yasaklamıştır. Bu yüzden İslam hukukçularının çoğu bir eş ile yetinmenin faziletli bir davranış olduğuna, çok eşliliğin mekruh olduğuna hükmetmişlerdir. Bunun yanında kocasının başka bir kadınla evlenmemesi için kadının, evlilik akdi esnasında kocasına bunu şart koşması da caiz olarak görülmüştür.⁵²⁸

Zehâvî, çok eşliliğe cevaz veren toplumlarda durumun daha vahim olduğunu söylemiştir. Çünkü ona göre eşini (kocasını) paylaşan hanımların kendisine ortak olduğunu gören zevce hem eşini sevmez hem de kumalarından nefret eder. Bunun sonucunda da eve karamsarlık çöker ve sesler giderek yükselir. Böylece her gün evde geçimsizlik baş gösterir. Bu geçimsizlik kimi zaman şiddet ile sonuçlanır kimi zaman da eşlerden birinin boşanmasıyla son bulur. Bazen de kumalar ya birbirlerini öldürür

⁵²⁵ Yakub b. İshak İbnü’s-Sikkî, *Kitâbu’l-elfâz*, thk. Fahrüddîn Kâbâve (Beyrut: Mektebetu Lübnan Nâşirûn, 1998), 179.

⁵²⁶ Maḥmaşânî, “Mekânetu’l-mer’e fi’l-İslâm”, 31.

⁵²⁷ İbrahim el-Haydarî, “Mülâhazât havle’l-mer’eti’l-‘Arabiyye kable’l-İslâm”, *Ebvâb* 13 (Haziran 1997), 87.

⁵²⁸ Maḥmaşânî, “Mekânetu’l-mer’e fi’l-İslâm”, 31.

yahut kumasının çocuğunu zehirler. Akabinde de cinayetler işlenir, suçlu hapse atılır, yuva yıkılır.⁵²⁹

Caner ve Feryal Taslaman ise kaleme aldıkları “İslam ve Kadın” adlı eserlerinde erkeklerin çok eşliliğinin, “yasaklanmayanlar” kategorisinde olduğunu, çok eşliliğin, emir veya günah olmadığı gibi tavsiye de olmadığı şeklinde görüş belirtirler. Taslaman çiftine göre çok eşlilikten hareketle İslam’a eleştiri getirmeye kalkanların büyük bir çoğunluğu, bu uygulama bir emir veya bir tavsiyeymiş gibi izahlarda bulunmalarıdır.⁵³⁰ Onlara göre İslam’ın bu konudaki temel kriteri; isteyen birden fazla evlilik yapabilir, istemeyen de yapmayabilir...⁵³¹

Taslaman çiftinin tespit ettiği diğer bir önemli husus ise Modern dönemde, çok eşliliğin İslam’da kural değil, istisnai durumlara mahsus bir ruhsat olduğu ve asıl olanın tek eşlilik olduğu şeklindeki görüştür. Onlara göre bu görüş, Müslümanların özellikle 19. yüzyıldan sonra Batı karşısında edilgen bir konuma düşmelerinin travmatik tezahürü olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Taslaman çifti söz konusu görüşün savunmacı bir görüş olduğunu düşünürler.⁵³²

Zehâvî’nin hayatı hakkında araştırma yapan Hilâl Nâcî de Zehâvî’nin çok evliliği savunanlara ve bunu uygulayanlara şiddetle karşı çıktığını ve onları ağır bir şekilde eleştirdiğini nakleder.⁵³³ Ahmed Fuâd da Zehâvî’nin bu meseleden büyük bir acı ve ızdırap duyduğunu dile getirmiştir.⁵³⁴ Nitekim şairin aşağıdaki dizeleri bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

وَيَحَالُ مَا يَأْتِيهِ رُشْدًا	يَأْتِي الزَّوْجَ بِأَرْعَ
وَاجِبًا لِيَحْزَرَ سَعْدًا	وَيَرَى هُنَاكَ طَلَّاقَ سَلَمَى
الْعَيْشَ ذُو الْأَزْوَاجِ رَغْدًا	إِنِّي لَأَعْجَبُ كَيْفَ يُلْفَى
فِي مَنْزِلٍ ضِدًّا وَضِدًّا	بَلْ كَيْفَ يَجْمَعُ وَاحِدًا

⁵²⁹ Zehâvî, *el-Mücmel*, 87.

⁵³⁰ Caner Taslaman - Feryal Taslaman, *İslam ve Kadın* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 6. Basım, 2020), 127.

⁵³¹ Taslaman - Taslaman, *İslam ve Kadın*, 128.

⁵³² Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet’e Kadın*, 207.

⁵³³ Nâcî, *Zehâvî ve divânuhu ’l-meşkûd*, 164.

⁵³⁴ Ahmed Fuâd, “el-Mer’e fî şî’ri’z-Zehâvî”, 12.

Dört kadınla evleniyor ve yaptığı şeyin doğru olduğunu düşünüyor.

Su 'dâ'ya sahip olmak için Selmâ'dan boşanmayı da gerekli görüyor.

Birden fazla eşi olanların müreffeh bir hayatı nasıl bulduklarına hayret ediyorum.

Daha doğrusu bir kişi, iki zıddı (kadını) aynı evde nasıl bir araya getirebiliyor?⁵³⁵

Zehâvîye göre İslam çok evliliği tavsiye etmemiştir. Ancak Müslümanlar ve din cambazları bu durumu kendi nefsanî arzularına göre yorumlayıp uygulamışlardır. Zehâvî erkeğin, zevk-ü sefasına göre dört kadınla evlilik yaptığına dikkat çeker. Hatta bununla yetinmeyen şehvetperest bir erkek, yeni kadınlarla evlenip onları bir meta gibi kullanabilmek için istediği zaman eski eşlerini boşayabilmektedir. Dizginleyemediği arzusunu tatmin etmede sınır tanımayan şehvet esirleri için kadın artık 'al, kullan, at' mesabesindeki bir eşyadır. Bu tür kadın istismarcıları vicdanen rahatlamak için de yaptıkları fiiliyatı dine dayandırırılar. Zehâvî, bu anlayışın yanlış olduğunu aşağıdaki dizelerde ironik bir şekilde dile getirir:

جَعَلَ اللهُ نِسَاءَ الْقَوْمِ لِقَوْمٍ مَتَاءً
فَانكِحُوا مِنْهُنَّ مَثْنَى وَثُلَاثًا وَرُبَاعًا

Allah milletin kadınlarını onlar için bir meta olarak yarattı.

O halde onlardan ikişer, üçer, dörder nikahlayın.⁵³⁶

Zehâvî burada ironi yaparak aslında çok evliliğe karşı olduğunu farklı bir üslupla dile getirmektedir. Şairin bu üslubunu muhtelif şiirlerinde de görmek mümkündür.

Zehâvî, tek kadınla yetinmeyip şehvani arzusunu tatmin etmek için birden fazla kadınla evlenen erkeklerin kurtlardan daha beter olduklarını şöyle ifade etmektedir:

وَلَمْ تَكُنْ أَرْبَعُ يُشْبِعُنْ نَهْمَهُ
وَالذَّبُّ يُشْبِعُهُ مِنْ جُوعِهِ حَمْلٌ

⁵³⁵ Zehâvî, *Lubâb*, 249.

⁵³⁶ Zehâvî, *Evşâl*, 248.

*Kurdun bile açlığını bir kuzu giderirken onun iştahını dört kadın doyuramıyor.*⁵³⁷

Doğası gereği bir erkeğin en çok düşkün olduğu varlık; dişisi, diğer yarısı, manevi yönden tamamlayıcısı ve kendisiyle sükûnet bulduğu kadındır. Zira; “*Neşânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılınmıştır...*”⁵³⁸ mealindeki ayet doğrudan bu noktaya işaret etmektedir. Buradan yola çıkarak erkeğin kadına karşı şehvani ve duygusal yönden büyük bir arzu ve istek duyduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu durum, onun arzu ettiği zaman birden fazla kadınla evlenmesine bir sebep veya delil teşkil etmemektedir.

Ahmed Fuâd’a göre Zehâvî’nin, evlat sahibi olamayacağını bilmesine rağmen çok eşliliğe karşı çıkarak başka bir kadınla evlenmeyip durumuna rıza göstermesi, eşinin insanlığına saygı gösterdiğini, onurunu koruduğunu, duygularını gözettiğini, cinsiyet ayrımcılığı yapmadığını, kadın cinsine ve şahsiyetine vefakâr davrandığını göstermektedir.⁵³⁹ Dâvud Sellûm’un da tespit ettiğine göre çok eşliliğe karşı çıkan şair bunu ailenin selameti ve huzuru için bir tehlike olarak gördüğünü şöyle ifade etmektedir:⁵⁴⁰

لَأَرْبَعَ مَخَصَّنَاتٍ مِنْهُنَّ يَكْفُلُ بَعْلُ
وَكُلُّ ذَلِكَ مِنْهُمْ إِذَا تَأَمَّلْتَ جَهْلُ
فَمَا لِمَا زَعَمُوهُ مِنَ الْحَقِيقَةِ ظِلُّ

*Bir koca dört iffetli kadının geçimini üstleniyor.*⁵⁴¹

İyice düşündüğünde bunun, cehalet olduğunu görürsün.

İddia ettikleri şey sadece hakikatin bir gölgesidir.

*(İddia ettikleri hakikatin esamesi bile okunmaz).*⁵⁴²

⁵³⁷ Zehâvî, *Evşâl*, 71.

⁵³⁸ *Kur’ân Yolu* (Erişim 17 Kasım 2024), Âl-i İmrân 3/14.

⁵³⁹ Ahmed Fuâd, “el-Mer’e fî şî’ri’z-Zehâvî”, *er-Risâle*, 11.

⁵⁴⁰ Sellûm, “ez-Zehâvî”, 83.

⁵⁴¹ مَخَصَّنَةٌ, Kendisini (namusunu) şüpheden arındırıp hür olan kadınlar için kullanılan bir terimdir. Bk. İbnü’s-Sikkât, *Kitâbu’l-elfâz*, 220.

⁵⁴² Zehâvî, *Dîvân*, 311-312.

Zehâvî ile aynı dönmede yaşamış olan Musa Carullah da her insanın sadece bir refikinin olması gerektiği görüşündedir. Her kadının bir kocası, her erkeğin yalnız bir hanımı olur. Carullah'a göre kadının bir kocasının olması doğanın kanunudur; ancak bunun tersi vahşettir. Erkek için ise bir hanımın varlığı adalet kanunudur. Bunun da aksi ya zulümdür, menedilir yahut da zarurettir, rıza bulunmadıkça, ruhsat olmadıkça caiz olmaz.⁵⁴³

Zehâvî çok eşliliğin dinsel yönünü de şiirlerine konu etmiş ve meselenin yanlış anlaşıldığına şöyle işaret etmiştir:

وَأَمَّا التَّعَدِّي فِي الزَّوَاجِ لِأَرْبَعٍ	فَمِمَّا أَسَاءُوا الظَّنَّ فِيهِ وَأَوْهَمُوا
نَعَمْ جَوَزَ الْقُرْآنُ ذَاكَ لِأَهْلِهِ	بِشَرْطٍ إِذَا رَاعَوْهُ فَهُوَ مُحَرَّمٌ
أَلَا وَهُوَ الْعَدْلُ الَّذِي قَدْ نَفَاهُ فِي	تَعَدُّدِهِ وَاللَّهُ بِالنَّاسِ أَعْلَمُ
فَوَسَّعَ فِيهِ الْمُسْلِمُونَ سِيَاسَةً	لِيَكْثَرَ عِنْدَ الْحَاجَةِ النَّسْلُ مِنْهُمْ
وَأَضْرَبَتْ عَنْ بَاقِيِ اعْتِرَاضَاتِهِمْ فَمَا	لَهَا قُوَّةٌ يُبْدِي لَهَا الرَّدَّ مُسْلِمٌ
فَإِنْ شَتَمُونَا بَعْدَ ذَلِكَ كُلِّهِ	فَمَا نَحْنُ لِلْقَوْمِ الْمُسِيئينَ نَشْتُمُ

Dört kadın ile yapılan çok eşlilik konusunda kötü zanda bulundular ve yanlış oldular.

Evet, Kur'an izin verdiği o şeyi (dört kadınla evlenmeyi) bir şartla ehli için helal kıldı. Erkekler bu şarta uyarlarsa çok evlilik haram olur.

Biliniz ki bu şart, Kur'an'ın birden fazla evlilikte mümkün olamayacağını söylediği adalettir. Ve Allah, bütün insanlardan daha iyi bilendir.

Müslümanlar, neslin çoğalması ihtiyacını duyduklarında, bu konuda (çok eşlilik) bir siyaset ürettiler.

Diğer itirazları ise görmezden geldiler. Bu durumda, onlara cevap verme gücüne sahip bir Müslüman olmadı.

*Bütün bunlardan sonra bize sövseler de biz kötü davranan insanlara karşı söyvenlerden olmayız.*⁵⁴⁴

⁵⁴³ Musa Carullah, *Hatun*, 91.

⁵⁴⁴ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 178.

Dini meselelerin, özellikle de fetva mercii gibi kritik öneme sahip karar makamlarının çoğunlukla erkek egemen yapılarca temsil edilmesi, çok eşliliğe verilen dini meşruiyeti kolaylaştırmıştır. Zehâvî'ye göre, bazı din âlimleri ya da dini otoriteler, erkek merkezli bir anlayışla hareket ederek çok eşliliği desteklemişlerdir. Zira erkek, toplumsal yapıda kadını çoğu zaman mal ve servetten daha cazip bir nimet olarak görebilmekte; bu bakış açısı da, çok eşliliği hem meşrulaştırmakta hem de yaygınlaştırmaktadır. Şehvetini meşru sınırlar içinde dahi kontrol altına almak istemeyen bazı erkekler, birden fazla kadınla evlenmeyi tercih ettikleri gibi, istedikleri zaman eşlerini boşama hakkını da keyfi biçimde kullanabilmektedirler. Zehâvî, bu duruma karşı çıkmakta ve “Dört kadınla yapılan çok evlilik konusunda kötü zanda bulundular ve yanıldılar” sözleriyle bu uygulamayı eleştirmektedir.

2.4.2. Boşanma

Tîlâl Harb, kadının da erkek gibi bedeni olan bir insan olduğuna, bu bedenin de sahip olduğu hak hukuku, ihtiyaçları ve talepleri olduğuna dikkat çeker. Kadın sadece bir bedenden ibaret değildir ve sadece fiziksel gereksinimlere ihtiyaç duymaz. Harb'a göre o aynı zamanda bir candır ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak için bir arayış içinde olur. Sevgiyi arar. Ona bir insan gibi değer veren, ona öz varlığını veren, onun gücünü ve yeteneklerini harekete geçiren erkeği arar.⁵⁴⁵

Nâzik Sâbâ, medeni hukuk yasalarının evli kadınların trajedisini daha da artırdığını söyler. Nâzik Sâbâ, İslam'ın kadına talak yetkisine sahip olma, belli bir şahısla evlenmeye rıza gösterme, evlilikten önce erkeğin kadının onayını alma, eğer erkek ondan onay almazsa veya kadın evliliğe onay vermezse kadının erkeği boşama hakkının olmasına rağmen mahkemelerin bunların hiçbirini uygulamadığını söyler. Nitekim evlilik akdi tahrir edildiğinde erkeğin veya din adamının kadına boşama hakkının verilmesine rıza göstermesi nadir bir durumdur. Ona göre genellikle kızın seçtiği kişiyle evlenmesine izin verilmeyip, tanımasa bile baba veya erkek kardeşinin seçtiği kişiyle evlenmesi zorunlu tutuluyor. Veliyüddin Yeken'in “meçhul bir kız meçhul bir erkeğe düğün alayı ile götürülüyor”⁵⁴⁶ sözü, boşanmanın en büyük sebeplerinden biri olarak zikredilebilir. Zira birbirlerini tanımayan gelin ve damat

⁵⁴⁵ Harb, “Vaḍ‘u’l-mer’eti’l-‘Arabiyye fi’l-muctema‘ ve devruhâ filh”, 52-53.

⁵⁴⁶ Nâzik Sâbâ, “el-Mer’e ve’l-‘unfu’l-mumâres ‘aleyhâ”, 96.

adaylarının uzun süreli bir birliktelik yaşamaları pek mümkün değildir. Şubhî Maḥmaşânî de ulemanın çoğunluğuna göre kadının evlilik akdinde şart koşması durumunda kendisini boşayabileceğini, İslam hukukunun anlaşmazlık ve geçimsizlik durumunda eşlerden birinin talebi üzerine hukuki boşanmaya cevaz verdiğini belirtir.⁵⁴⁷

Zehâvî şiirlerinde boşanma konusuna iki yönden bakmaktadır. Birincisi erkeğin, eşini keyfi boşaması; ikincisi ise boşama hakkının erkeğin tekelinde olup kadına verilmemesi meselesidir. Şaire göre çiftler birbirlerini boşamada aynı haklara sahiptirler. Daha açık bir ifade ile erkek kadını boşayabildiği gibi kadın da erkeği boşama yetkisine sahip olmalıdır. Zehâvî, özellikle eşler arasında geçimsizlik vuku bulduğunda birbirlerini boşayabilmeleri gerektiğini düşünür. Bu şartın evlilik akdi esnasında şart koşulması gerekmektedir. Ancak şair, Irak'ta talâk meselesinde kadının hiçbir yetkisinin olmadığına ve genelde kocanın karısını boşadığına dikkat çeker.⁵⁴⁸ Ona göre din cambazları din kisvesi adı altında bu konuda vehme kapılmış, meseleyi yanlış yorumlamış, arzu ve heveslerine göre fetvalar uydurmuşlardır. Zehâvî'nin bu çıkışı dindar ve muhafazakar kesim tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş hatta zındıklıkla itham edilmiştir. Ancak şair; bütün baskı, tehdit ve hakaretlere rağmen kararlılık ve sebat göstererek kadınların hakkını savunmaya devam etmiştir. Peygamberimiz (s.a.v) de geçerli bir nedeni olmaksızın kocasından boşanmayı talep eden kadının, cennetin kokusunu alamayacağını belirterek⁵⁴⁹ kadına yuvasını dağıtmamasını öğütlemiştir.

Mustafa Öztürk'e göre günümüz şartlarında evlilik gibi boşanmanın da kayıt altına alınması gerekir. Öztürk, evlilik ve boşanmada yazılı beyan ve resmi tescilin, özellikle kırsal kesimlerde ve muhafazakâr çevrelerde birçok örneğine şahit olunan sorumsuzlukları, keyfi davranışları ve bunların yol açtığı mağduriyetleri önleme noktasında gerekli bir husus olduğunu söyler.⁵⁵⁰ Zehâvî de çiftler arasında anlaşmazlığın vuku bulması durumunda boşanmanın çözüm olacağını söylemiştir:

⁵⁴⁷ Maḥmaşânî, “Mekânetu'l-mer'e fi'l-İslâm”, 30.

⁵⁴⁸ Zehâvî, “İl'l-Hakîka ve't-târîḥ -resâilu'z-Zehâvî-”, 463-464.

⁵⁴⁹ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd (b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), 2/478.

⁵⁵⁰ Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, 153-154.

بَنَى الْعُرُوسَانِ بَيْتًا لَهُ الشَّقَاءُ سِيَّاحُ
لَا تُرْجُ فِيهَا امْتِزَاجًا فَمَا هُنَاكَ امْتِزَاجُ
إِذَا تَنَكَرَ رُوحَانِ (رَوْحَا) فَالْفِرَاقُ عِلَاجُ

Damat ve gelin, çiti/kalkanı kötülük olan bir yuva kurdular.

*Orada bir kaynaşma umma! Orada bir kaynaşma yoktur.*⁵⁵¹

*İki can (eşler) anlaşılmadıklarında ayrılık (boşanmak) çözümdür.*⁵⁵²

Anlaşılmayan karı kocanın boşanma denen helal yolla ilk evliliklerini sona erdirip yeni bir şerik ve refikle yeni bir hayat kurmaları en doğal haklarıdır. Ancak Irak başta olmak üzere Doğu toplumlarında sorunsuz ve kavgasız bir şekilde boşanıp yeni bir evlilik inşa etmek pek mümkün görünmemektedir. Zira halkın bilinçaltına kazınmış olan gelenek ve görenekler bunu güçleştirmekte hatta çoğu kez imkânsız hale getirebilmektedir. Bu tip durumlarda boşanmak isteyen özellikle kadın ise; koca şiddeti, aile ve mahalle baskısı, maddi çıkmazlık ve dini tabular gibi birçok unsuru karşısına almak zorundadır.

Zehâvî'nin çağdaşlarından Musa Carullah da çiftler arasında anlaşmazlığın meydana gelmesi durumunda muhabbetin ortadan kalkacağını, eşler arasında kin ve nefretin hakim olacağını, evlilik hayatının onlara azap olacağını, nikahın büyük bir esaret haline geleceğini ve bu durumda boşanmanın zorunlu olacağını söyler.⁵⁵³ Zehâvî ise erkeklerin eşlerine, onları eğlendiren ve zevk veren bir meta gözüyle baktıklarını düşünür. Bu sebeple birinden usandıklarında ayakkabı değiştirir gibi onu boşayıp bir kenara atarlar ve başka bir kadınla evlenirler. Geride bıraktıkları çocukların yaşayacakları sefaleti, meşakkati ve mağduriyeti de düşünmezler:

نَحْنُ مَا زِلْنَا نَسْتَحِبُّ طَلَاقَ
يَخْلَعُ الْمَرْءُ عَرْسَهُ بَعْدَ أَنْ يَقْضِيَ
غَيْرَ ذِي نَظَرٍ لِمَنْ تَرَكَهُمْ
رُبَّ شَعْبٍ إِذَا أَرَادَ رُقِيًّا
الزَّوْجَ بَعْدَ اسْتِمَاعِنَا لِلْمَلَالِ
مِنْهَا الْأَوْطَارَ خَلَعَ النَّعَالِ
خَلَفَهَا لِلشَّقَاءِ مِنْ أَطْفَالِ
تَبَطَّئَتْ سَفَاهَةً الْجُهَّالِ

⁵⁵¹ Zehâvî, *Rubâ'îyyât*, 44.

⁵⁵² Zehâvî, *Lubâb*, 42.

⁵⁵³ Carullah, *Hatun*, 110.

Biz hala [eşimizden] faydalandıktan sonra bezginlikten ötürü boşanmayı hoş görüyoruz.

Erkek, karısından faydalandıktan sonra ayakkabıyı değiştirir gibi onu değiştirmektedir.

Ardında sefalet içinde bıraktığı çocukları dikkate almadan.

*İlerlemek isteyen nice milletin içindeki cahillerin ahmaklığı, onların ilerleyişini engellemiştir.*⁵⁵⁴

İkinci beyitte Zehâvî, birden fazla kadınla evlenebilmek için kısa sürede eşini boşayıp yeni bir evlilik yapan erkeklerin bu davranışını ayakkabı değiştirme fiiline benzeterek teşbi-i belîğ sanatından faydalanmıştır. Şair bu sanatsal üslubu kullanarak hem anlatımını güçlendirmiş hem de muhatabın dikkatini çekmiştir.

Kuran’da da boşanma mevzusu üzerinde durulmuştur. Nitekim gerek boşanma sırasında gerekse sonrasında kadınlara yapılan haksızlıkları ve zulümleri engelleyecek ifadeler zikredilmiştir:

*“O kadınları, imkânlarınız ölçüsünde, barındığınız yerin bir bölümünde barındırın. Onları sıkıntılı bir duruma düşürmek amacıyla onlara zarar vermeyin. Eğer hamile iseler doğuma kadar onlara nafaka verin. Sizin için çocuk emziriyorlarsa ücretlerini verin. Aranızda uygun biçimde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız, doğmuş olan çocuğu, babanın masrafları karşılamasıyla başka bir kadın emzirecektir.”*⁵⁵⁵

Burada Kur’an kadınların, ekonomik yönden ve çocukları nedeniyle boşandıkları kocaları tarafından mağdur edilmemelerini ve korunmalarını emretmektedir. Aşağıdaki ayette ise boşanıp iddet süresini bitirmiş kadınlara nasıl davranılması gerektiği anlatılmaktadır:

*“İddet sürelerini tamamladıklarında, o kadınları ya uygun biçimde tutun ya da uygun biçimde onlardan ayrılın. İçinizden adalet sahibi iki kişiyi de tanık tutun. Tanıklığı Allah için dosdoğru yapın...”*⁵⁵⁶

Zehâvî de kadının boşanma konusunda kocası karşısında yaşadığı çaresizlik halini şöyle anlatır:

⁵⁵⁴ Zehâvî, *Lubâb*, 321.

⁵⁵⁵ *Kur’ân Yolu* (Erişim 30 Nisan 2025), Talâk 65/6.

⁵⁵⁶ *Kur’ân Yolu* (Erişim 30 Nisan 2025), Talâk 65/2.

طَلَبْتُ إِلَيْهِ أَنْ يُطَلِّقَ لِقَاحَهَا فَلَمْ يُسْعِفْ مُنَاهَا
ضَرَعْتُ فَلَمْ يَرَأْفَ بِهَا وَبَكَتْ فَلَمْ يَرْحَمْ بُكَاهَا

Leyla, ondan kendisini boşamasını istedi. Fakat kocası onun isteğini yerine getirmedi.

Yalvardı ama ona merhamet etmedi. Sonrasında ağladı ancak ağlayışına da acımadı.⁵⁵⁷

Boşanma erkeğin tekeline verilip tek taraflı olduğunda her zaman mağduriyet yaşayacak olan kadındır. Çünkü koca evlilikte meydana gelen anlaşmazlık ve geçimsizlik halinde kadının lehine olacak kararlar almak istemez ve genelde nefsanî arzularına göre hareket eder. Bu pragmatik yaklaşım vicdandan ve merhametten yoksun olan her erkeğin yapabileceği bir davranıştır. Bu yüzden evlilikte özellikle kadının haksızlığa uğramaması ve mağdur edilmemesi için karı koca boşamada aynı yetkilere sahip olmalıdırlar.

Üç talak İslam teşriinde de tasvip edilmiş ve talâk sayısının üçe ulaşması fıkhîta “*beynûnet-i kübrâ*” ve/veya “*bâin talâk*” (büyük/nihai ayrılık) diye kavramlaştırılmıştır. Boşama yetkisinin erkeğe ait olması kuralı da İslâmî dönemde muhafaza edilmiş, İslam uleması ilgili naslarda boşama yetkisinin prensip itibariyle erkeğe verildiğine ve bu yetkiyi kullanma hususunda hâkimin hükmüne gerek görülmediğine işaret edilmiştir. Böylece evlilik hukukunda erkek ve kadına yaratılışlarından gelen farklı yapı ve kişilik özelliklerine göre değişik görevler verilmesi ve evlilik hayatına taalluk eden sorumlulukların birinci derecede kocaya yüklenmesi şeklinde izah edilmiştir.⁵⁵⁸ İslam kültüründeki bu anlayışı sert bir şekilde eleştiren Zehâvî ise boşama yetkisinin kadına da verilmesi gerektiğini beyan ederek bir nevi İslami geleneğe karşı çıkmıştır. Zehâvî sebepsiz yere eşini üç talak ile boşayan kocayı şu dizesi ile kınamış ve onu tenkit etmiştir:

قَدْ تَزَوَّجْتَهَا عَلَى الْحُبِّ دَنِياً فَلَمَّاذَا طَلَّقْتَهَا بِالثَّلَاثِ

⁵⁵⁷ Zehâvî, *Dîvân*, 318; a. mlf., *Lubâb*, 102.

⁵⁵⁸ H. İbrahim Acar, “Talak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX, 497; Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet’e Kadın*, 45.

*Onunla, içten bir sevgi duyarak evlendin. Buna rağmen niye onu üç talâk ile boşadın?*⁵⁵⁹

Şair burada eşine haksızlık yapan kocayı eleştirirken istifham üslubuna başvurmuş, böylece anlatımına canlılık katarak muhatabın dikkatini celbetmiştir. Üç talak meselesi Kur'an'da zikredilmiş ve şöyle anlatılmıştır: “(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle salıvermektir.”⁵⁶⁰

Zehâvî, karı-kocanın şiddetli geçimsizlik durumunda boşanmalarının daha isabetli olacağını aşağıdaki beyitleri ile dile getirir:

وَمِنْهَا الطَّلَاقُ اسْتَقْبَحُوهُ لِأَنَّهُ	يُجِلُّ الرِّبَاطَ الْعَائِلِيَّ وَيَجْنِزِمُ
نَعَمْ فُحُّهُ إِنْ لَمْ يَكُنْ لِاقْتِحَامِهِ	بَوَائِثُ تَقْضِي بِالْفِرَاقِ مُسَلِّمُ
وَأَمَّا إِذَا مَا كَانَ تَمَّ تَنَافُرُ	فَإِقَاعُهُ بِالطَّبْعِ أَوْلَى وَأَسْلَمُ
وَقَدْ جَعَلَ الْإِسْلَامُ أَمْرَ بَتَائِهِ	ثَلَاثًا لِيَكْفِيَ الْوَقْتُ مَنْ هُوَ يَنْدَمُ

[Cahilliğin türlerinden biri de] boşanmayı çirkin bulmalarıdır. Çünkü (onlara göre) bu, ailevi bağları bozuyor ve koparıyor.

Eğer boşanmayı gerektiren etkenler yoksa evet talak çirkin bir şeydir. Bu kabul edilebilir bir durumdur.

Öte yandan ortada bir geçimsizlik varsa bu durumda boşanmanın vuku bulması elbette daha evla ve daha sağlıklı olur.

İslam pişman olacak kimseye süre yetsin diye kesin ayrılığı üç talak yapmıştır.⁵⁶¹

Zehâvî'nin çağdaşı Musa Carullah, sosyal hayatın maslahatları açısından nikahın büyük bir nimet olduğunu, boşanmanın da zaruret durumlarında azap veren evlilikten kurtuluş ve daha iyi bir evlilikle durumu düzeltme amacını barındırmasından dolayı nikah gibi sosyal bir nimet olduğunu beyan eder.⁵⁶² Carullah'ın zarureten dolayı yapılan boşanmalara sosyal hayatı kolaylaştırıcı bir uygulama olarak bakması Zehâvî'nin boşanmaya bakış açısı ile paralellik göstermektedir. İkisi de anlaşmazlık

⁵⁵⁹ Zehâvî, *Lubâb*, 56; a. mlf., *Dîvân*, 33.

⁵⁶⁰ *Kur'an Yolu* (Erişim 30 Nisan 2025), Bakara 2/229.

⁵⁶¹ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 178.

⁵⁶² Musa Carullah, *Hatun*, 123.

durumunda çiftlerin boşanmalarını daha isabetli ve sağlıklı bir karar olarak görmektedirler.

Enver Şâûl'a göre Zehâvî'nin aşağıdaki dizelerinde erkeğin umursamaz bir biçimde kadına zulüm ve haksızlık yaptığı ve keyfi sıra karısını boşadığı açık bir şekilde görülmektedir.⁵⁶³

لَقَدْ أَضَاعَتْ عِنْدَهُ مِنْ الْحَيَاةِ حَقَّهَا
فَهَلْ تَزَوَّجْتُ بِهِ أَمْ مَلَكَتُهُ رِقَّهَا
يَسُومُهَا الْخَسْفَ فَإِنْ تَذَمَّرْتُ طَلَقَها
ذَلِكَ مَا أَخْشَنَهُ وَتِلْكَ مَا أَرْقَّها

Kadın, kocasının yanında hayat hakkını kaybetti.

Kadın onunla evlendi mi yoksa ona köle mi oldu?

Kocası ona rezalet yaşıyor. Kadın şikayet ettiğinde ise onu boşuyor.

*Bu (erkek) ne kadar kabadır! O (kadıncağız) ise ne kadar kibar ve narindir!*⁵⁶⁴

Ârif Haccâvî, bu beyitlerde kadının köle konumuna konulduğu görüşündedir.⁵⁶⁵ Tîlâl Harb da kadına bu şekilde baskı yapmanın ve haklarını gasp etmenin onu dert ve sefaletin girdabına terk edilmesine sebep olacağını söyler.⁵⁶⁶

Zehâvî son beyitte eşine kötü davranan kocayı kastederek “ne kadar kaba” anlamındaki مَا أَرْقَّها ile uysal kadınları kastederek “ne kadar kibar” manasındaki مَا أَخْشَنَهُ taaccüp sigalarını kullanarak koca ve karı arasındaki ahlaki farklılık karşısında duyduğu şaşkınlığı dile getirmiştir. Ayrıca bu ibareler arasındaki karşıt anlam ilişkisinden dolayı (kaba-kibar) tıbâk sanatı mevcuttur. Şair tıbâk sanatı ile taaccüp üslubunu bir arada kullanarak hem söz sanatlarındaki maharetini ortaya koymuş hem de anlatımını kuvvetlendirerek okuyucuyu etkilemiştir.

⁵⁶³ Şâûl, “Zikreyâtî ve inşibâ‘âtî ‘an Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, 94.

⁵⁶⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 308; a. mlf., *Lubâb*, 98.

⁵⁶⁵ Haccâvî, *İhyâu’s-şi’ri’z-Zehâvî*, 121.

⁵⁶⁶ Harb, “Vaḍ‘u’l-mer’eti’l-‘Arabiyye fi’l-muctema‘ ve devruhâ filh”, 53.

2.4.2.1. Tek Taraflı (Erkek) Yapılan Boşa(n)manın Yarattığı Psikolojik Yıkım

Zehâvî'ye göre iki kalp (eşler) derinlere işlemiş ve zamanla bitmeyecek şekilde birbirlerinden nefret ettikleri bir durumda boşanmalarında fayda vardır. Ancak Zehâvî, nikah yetkisinin sadece erkekte olması durumunda makul bir çözümün düşünülemeyeceğine vurgu yapar. Şair, kocanın herhangi bir sebepten dolayı veya sebepsiz yere kadını bir ayakkabıymış gibi istediği zaman hayatından çıkarmasına dikkat çeker. Kimi zaman da koca, bir sarhoşluk durumunda veya yemin etme yahut sinirlenme esnasında onu boşar. Sonunda kadın sahipsiz ve çocuklarından ayrı kalır. Bu nasıl bir zulüm ve sefalettir! Halbuki doğrusu evlilik akdi nasıl iki tarafın rızasıyla gerçekleşmişse talakın da eşlerin rızasıyla sonuçlanmasıdır. Ona göre en doğrusu hukuk gereği evlilik akdi yapılırken geçimsizlik olması durumunda iki tarafın da boşama yetkisine sahip olmayı şart koşmasıdır.⁵⁶⁷

Zehâvî hâlihazırda uygulanan talâkı -kocanın, karısına üç kere “seni boşadım” demesi üzerine karısının artık ona haram olması anlamındaki boşama türü- eleştirip şiddetle buna karşı çıkmıştır.⁵⁶⁸ Zehâvî güzel bir başlangıç ile kurulan karı-koca birlikteliğinin erkeğin sorumsuzluğu, duyarsızlığı ve keyfi davranışı yüzünden bozulduğuna işaretle bulunarak kadının haklarını çiğneyip ona zulmeden erkeği maymuna benzetmiştir:

لَحْلِيلِهِ قَدْ كَانَ نِدَاً	زَوْجَانِ كُلُّ مِنْهُمَا
مَاذَا جَرَى حَتَّى أَلَدَا	مِنْ بَعْدِ مَا عَاشَا مَعَا
أَحْرَاهُمَا أَنْ لَا يَهْتَدَا	هَذَا بِنَاءُهُمَا وَمَا
يُولِي الرُّضَى ثُمَّ اسْتَرَدَا	الزَّوْجَ كَانَ هُوَ الَّذِي
مِنْ بَعْدِ لَذَّتِهِ تَعَدَّى	وَعَلَى جَمِيعِ حُقُوقِهَا
ثُمَّ يَحْسَبُ ذَاكَ رُشْدَا	يَأْتِي الطَّلَاقَ لِغَيْرِ ذَنْبٍ
ذَا غِلْظَةٍ أَنْ يَسْتَبِيدَا	لَا شَيْءَ يَمْنَعُ جَاهِلَا
ذَا مَثَلَمَا قَدْ كَانَ قِرْدَا	قَدْ يَرْجِعُ الْإِنْسَانُ قِرْ

⁵⁶⁷ Zehâvî, *el-Mücmel*, 93-94.

⁵⁶⁸ Sellûm, “ez-Zehâvî”, 83.

Karı koca, her biri mahremi için birer eştir.

Bir müddet birlikte yaşadıkdan sonra ne oldu da birer amansız düşman oluverdiler?

Yuvalarını yıktılar. Ne iyi olurdu yıkılmasaydı yuvaları!

Önce rıza gösterip sonra da vazgeçen koca idi.

Kadınla arzusunu giderdikten sonra onun bütün haklarını da çiğnedi.

Suçsuz sebepsiz kadını boşuyor sonra da bunu olgun bir davranış olarak addediyor.

Katı kalpli bir cahili zulmetmekten alıkoyacak hiçbir şey yoktur.

Gerçekten de insan daha önce maymun olduğu gibi tekrar maymuna dönüşebiliyor.⁵⁶⁹

Zehâvî'ye göre kadın ve erkek yaratılış itibarıyla eşittir. Ancak buna rağmen erkeğin, kadından yarar sağladıktan sonra hiçbir haklı gerekçe olmaksızın onu boşaması, şair tarafından kadına yapılan en büyük haksızlıklardan biri olarak değerlendirilir. Zehâvî, bu tür bir davranışı sadece adaletsiz değil, aynı zamanda insanlık onuruyla da bağdaşmaz bulur. Hatta böylesi bir düşünce yapısına sahip erkeği, evrimsel süreci tersine çevirerek yeniden ilkel içgüdülerine dönmüş, yani "hayvanlaşmış insan" olarak nitelendirir. Bu benzetme, şairin meseleyi ne denli ciddiye aldığını ve kadın haklarını savunmadaki kararlılığını açıkça ortaya koymaktadır.

Mîr Başrî evrim teorisinin Zehâvî'yi büyülediğini, Zehâvî'nin Charles Darwin (1809-1882), Aldous Huxley (1894-1963) vb. ilim adamlarının görüşlerini mütalaa edip bu görüşleri kasidelerinde şiir olarak derlediğini ifade eder. Ona göre şair Darwin teorisini tam anlamıyla kavrayamadığı için evrim teorisinin faraziyesi gereği insan soyunun maymundan geldiğini zannettiğini söyler.⁵⁷⁰

Şairin yukarıdaki şiirde eşini keyfi yere boşayan erkeği maymuna benzetmesi şaşırtıcı bir durum değildir. Zira şair Darwin'in evrim teorisini benimsediğini şöyle

⁵⁶⁹ Zehâvî, *Dîvân*, 316.

⁵⁷⁰ Mîr Başrî, *A'lâmu'l-edeb*, 1/98.

dile getirmiştir: *İnsanlığın aslını/soyunu bize öğrettiği ve evrim teorisini keşfettiği için Darwin'i (1882) seviyorum.*⁵⁷¹

Zehâvî başka bir kasidesinde ise Necip'in Selmâ'yı boşadığı hikayeyi anlatmaktadır. Şair, Necip'in boşama haberini mektupla Selmâ'ya bildirmesinden sonra kadıncağızın yaşadığı çaresizlik ve ruh halini şöyle dile getirmektedir.⁵⁷²

يَا أُمُّ طَلَّقْنِي فَمَاذَا حِيلَتِي	يَا أُمُّ سَرَّحْتِي فَمَاذَا أَصْنَعُ
يَا أُمُّ لَا تَنَائِنِ عَنِّي إِنِّي	عَمَّا قَلِيلٍ لِلْحَيَاةِ أُودَعُ
يَا أُمُّ فِي نَفْسِي عَذَابٌ مُؤَلَّمٌ	يَا أُمُّ فِي قَلْبِي اضْطِرَابٌ مُوجِعٌ
وَأَحْسُ أَنْ سِرَاجَ رُوحِي يَنْطَفِي	وَالْقَلْبُ مَيِّ بِالْأَسَى يَتَصَدَّعُ
وَكَأَنَّ فِي لَحْمِي وَجِلْدِي وَالْحَشَا	وَالْعَظْمُ يَا أُمِّي أَرَأَيْتُ نَلْسَعُ
...	...
لَهْفِي عَلَى شَرْخِ الشَّبَابِ صَرَفْتُهُ	فِي حُبِّ غَدَارٍ يَغُرُّ وَيَخْدَعُ
لَهْفِي عَلَى الْأَيَّامِ كَيْفَ تَبَدَّلَتْ	وَالْعَيْشُ كَيْفَ مَضَى فَمَا أَنْ يَرْجِعَ
يَا مَوْتُ إِنَّكَ أَنْتَ أَنْتَ الْمُتَحَيِّ	وَالْيَكُ مِنْ هَوْلِ الْحَيَاةِ الْمُفْرِعِ
يَا مَوْتُ زُرْ يَا مَوْتُ زُرْ يَا مَوْتُ زُرْ	لَيْسَتْ حَيَاتِي بَعْدُ فِيهَا أَطْمَعُ
يَا مَوْتُ يَا كُلَّ النَّجَاةِ يَقُولُ لِي	قَلْبِي فَضَاؤُكَ مِنْ فَضَائِي أَوْسَعُ

Anneciğim! O (Necip) beni boşadı. Benim çarem nedir? Beni saldı anneciğim! Ben ne yapacağım?

Anneciğim benden uzaklaşma! Ben yakında hayata veda edeceğim.

Anneciğim ruhumda elim bir ıstırap var. Anneciğim kalbimde acı bir huzursuzluk var.

Ruhumun kandilinin söndüğünü ve yüreğimin kederden parçalandığını seziyorum.

Anneciğim! Sanki etimi, cildimi, bağırsaklarımı ve kemiklerimi en kötü yılanlar sokuyor.

⁵⁷¹ Zehâvî, “Resâilu’z-Zehâvî”, 103.

⁵⁷² Zehâvî, *Kilmu’l-manzûm*, 142-143.

...

(Beni) aldatan ve oyuna getiren gaddar birini sevmeye gençliğimin ilk yıllarını harcadığıma üzüliyorum.

Günlerin nasıl değiştiğine ve hayatın nasıl akıp gidip de geri dönmediğine üzüliyorum.

Ey ölüm! Sen! Sen evet sen tek sığınaksın. Yine sadece sana sığıyorum hayatın ürkütücü dehşetinden.

Ey ölüm ziyarete gel! Ey ölüm ziyarete gel! Ey ölüm ziyarete gel! Artık bundan sonra yaşamak istemiyorum.

Ey ölüm! Ey kurtuluşun tümü! Kalbim bana senin fezanın benim fezamdan daha geniş olduğunu söylüyor.

Zehâvî yukarıdaki şiirinde Necip'in boşadığı Selmâ'nın dramatik hikayesini anlatırken Selmâ ile annesi arasında geçen konuşmaya yer vererek muhavere üslubundan istifade etmiştir. Böylece bir diyalog havasında geçen hikaye muhatabın zihninde bir film sahnesi gibi canlandırılmıştır. Ayrıca son üç beyitte teşhis ve intak (kişileştirme) sanatına da başvuran şair şiirin tesir gücünü daha da artırarak muhatabın ilgisini üzerine çekmiştir. Buna ilaveten mezkûr beyitlerde üç kez "ey ölüm ziyarete gel!" anlamındaki يَا مَوْتُ زُرْ cümlesini yineleyerek tekrar sanatını da kullanan şairin Selmâ'nın hikayesini sanatlı bir dille okura sunduğu ve bunda başarılı olduğu görülmektedir.

Zehâvî boşanma yetkisinin sadece kocanın elinde olmasına karşı çıkar ve şöyle der: *"Irak'ta boşanma meselesinde kadının hiçbir rolü yoktur. Kocaya gelince genellikle o, karısını boşar. Çünkü boşama yetkisini elinde bulunduran odur. (Menfaatine göre) doğru da konuşabilir yanlış da. Çünkü o, önemsiz bir meselede biriyle tartıştığı için akşamleyin öfkeli, canı sıkkın ve sarhoş bir şekilde eve döner ve sonunda karısını boşar. Ya da karısı uyuduğu için kapıyı ona geç açmıştır. Yahut içki satın almak veya kumar masasında harcamak üzere karısından talep ettiği takıları, karısı ona vermeyi reddetmiştir."*⁵⁷³ Bu sebeplerden dolayı koca ile karısı arasında nefret duygusu zuhur eder. Koca küfretmeye, şiddet uygulamaya başlar ve nihayetinde kadıncağızı boşayarak yuvalarına son verir:

⁵⁷³ Zehâvî, "li'l-Hakika ve't-târîh -resâilu'z-Zehâvî-", 664.

كَمْ هَدَّ فِي الشَّرْقِ بَيْتًا بَعْدَ الزَّوْجِ الْفِرَاقِ
كَرَاهَةً فَسَبَّابُ فَكَرَّكَ لَةً فَطَلَّاقُ

Evlilikten sonra meydana gelen ayrılık nice yuvalar yıktı Doğu'da.

(Önce) nefret, küfür (sövme) sonra da tekmeleme ve nihayetinde boşama...⁵⁷⁴

İnsan bir konuda haklı da olsa karşısındaki insana -bilhassa bu insan güçsüz ve savunmasız bir kadınsa- kaba davranarak, şiddet uygulayarak davranmamalıdır. Bu tür gayriinsani davranışlar insan onurunu zedelemektedir. Kur'an'ın da tavsiye ettiği gibi eğer evlilik yürümüyorsa güzellikle boşamak/boşanmak en ideal ve isabetli çözümdür. Ancak Zehâvî'nin de birçok şiirinde değindiği gibi Doğu erkekleri eşlerine karşı çok kaba ve hunharca davranmakta ve karşılıklı anlaşarak boşanma yolunu tercih etmemektedirler. Dolayısıyla erkeklerin bu bilinçsiz ve sorumsuz davranışları kadınları yalnızlığa ve sefaletle terk ederek psikolojik bunalım yaşamalarına yol açar.

2.4.2.2. Dul Kadınların Durumu

Zehâvî şiirlerinde kadınların her türlü sıkıntılarını ve hayat hikayelerini işlemiştir. Bunlardan biri de eşleri sürgün edilen veya bir şekilde öldürülen kadınların kimsesiz, savunmasız ve dul kalmalarıdır. Zehâvî dul kadınların trajik hayat hikayelerini şiirlerine konu etmiştir. Söz gelişi 1904 yılında nazmedilen *أَرْمَلَةُ الْجُنْدِي* *Askerin Dul Eşi* başlıklı uzun kaside,⁵⁷⁵ eşi Fezzân'a sürgün edilen kadının acıklı hikayesi⁵⁷⁶ ile eşi sürgüne gönderilen Su'dâ'nın trajik hikayesi⁵⁷⁷ örnek olarak zikredilebilir.

Zehâvî, şiirlerinde dul kalan kadınların trajik yönlerini ele almış ve onların dul kalmalarına sebep olan kişi ve mercileri ağır bir şekilde eleştirmiştir:

تَعْسًا لِنَائِرَةِ الْحُرُوبِ فَإِنَّهَا تُرْدِي الثُّفُوسَ وَتُثْلِفُ الْأَبْدَانَ
وَتُوَيِّمُ النَّسْوَانَ مِنْ أَزْوَاجِهَا فِي سَاعَةٍ وَتَيِّمُ الْوِلْدَانَ

Savaş çığırtkanlığı yapanlar kahrolsun! Savaş insanları öldürür, bedenleri telef eder.

⁵⁷⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 402; a. mlf., *Lubâb*, 148; a. mlf., *Rubâ'ıyyât*, 94.

⁵⁷⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 82-86; a. mlf., *Kilmu'l-manẓûm*, 56-62.

⁵⁷⁶ Zehâvî, *Kilmu'l-manẓûm*, 73-77.

⁵⁷⁷ Zehâvî, *Dîvân*, 90.

*Bir anda kadınları dul çocukları ise yetim bırakır.*⁵⁷⁸

Buradan Zehâvî'nin barışçıl bir kişiliğe sahip olduğu, şiddete ve savaşa lanet ettiği anlaşılmaktadır. Ona göre savaşlar sebep olduğu trajik sonuçlarla özellikle kadın ve çocukları mağdur etmekte, onları sefalet, çaresizliğe ve açlığa sürüklemektedir. Şair aşağıdaki dizesinde ise dul kalan kadınların gözyaşları dökerek içinde bulundukları çaresizliği anlatır:

كَمْ نِسْوَةٍ فُتِلَتْ ظُلْمًا بُعِثَتْهَا فَصِرْنَ يَهُمْلْنَ دَمْعًا قَبْلَهُ صَيَّنَا

*Kocaları haksız yere öldürülen nice kadınlar vardır ki daha önce korunmuş (akıtılmamış) gözyaşlarını akıtırlar.*⁵⁷⁹

Zehâvî savaşın kötü sonuçlarına dikkat çekerek geriye sadece dul kadınlar ile yetim çocuklar bıraktığını şöyle anlatır:

وَلَيْسَ يُبْقَيْنَ إِلَّا أَرَامِلًا وَيَتَامَى

*Savaş geriye sadece dul kadınlar ve yetim çocuklar bırakır.*⁵⁸⁰

Hayatın her alanında her kesimden kadınları şiirlerine konu ederek haklarını savunan Zehâvî her zaman onların sesi olmaya, çığlıklarını duyurmaya ve tabiri caizse onlara hayat vermeye çalışmıştır. Bu da şairin merhametini, şefkatini, duyarlılığını kısacası insancıl yönünü ortaya koymaktadır.

Zehâvî bir başka beytinde ise kocaları devlet tarafından masum bir şekilde sürgün edilen kadınlara şefkat gösterilmediğine dikkat çeker:

تَنْفِي الرِّجَالِ لِعَيْرِ مَا ذَنْبِ جَنَّتْ وَعَلَى الْأَرَامِلَ مَا لَهَا إِشْفَاؤُ

*Devlet dul kalacak kadınlara acımadan suçsuz yere (evli) erkekleri sürgüne yolluyor.*⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Zehâvî, *Dîvân*, 265.

⁵⁷⁹ Zehâvî, *Kilmu'l-manẓûm*, 71.

⁵⁸⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 114; a. mlf., *Lubâb*, 48.

⁵⁸¹ Zehâvî, *Kilmu'l-manẓûm*, 87.

Huriye Martı'nın aktardığına göre İslam öncesinde eşini kaybetmiş dul hanımlar da ciddi sıkıntılar yaşıyorlardı.⁵⁸² Kısacası kocasını kaybeden her dul kadın önceki düzenini aramakta ve eski huzur ve rahatı kolay kolay bulamamaktadır.

Zehâvî, şiirlerinde yas tutan kadınları da unutmamış, acılarını, matemlerini, ağlayışlarını ve gözyaşlarını dizelerine taşımıştır. Şair aşağıdaki dizelerde suikast sonucu öldürülmüş kocaları için ağlayan, bu yüzden çocuklarını da ağlatan kadınların hazin tablosunu şöyle anlatmaktadır:

فَكَمْ زَوْجَةٍ لَمَّا دَهَى الظُّلُمُ بَعَلَهَا بَكَتْ فَبَكَى فِي الْحَجَرِ مِنْهَا وَلِيدَهَا
وَمَفْجُوعَةٍ أَوْدَى أَخُوها بِعَسْفِهِمْ وَوَالِدَةٍ قَدْ بَانَ عَنْهَا وَحِيدَهَا
مَعَانٍ تَظِلُّ الْعَانِيَاتُ بِأَرْضِهَا وَفَدَّ غِيلَ حَامُوها تُفَرِّى كُبُودَهَا
وَتَلْتَدِمُ الْبَيْضُ الْحِسَانُ مِنَ الْأَسَى فَتَرْفُضُ فِي اللَّبَاتِ مِنْهَا عُقُودَهَا

Nice kadın vardır kocası haksızlığa uğradığında ağlar ve bu yüzden kucağındaki bebeği de ağlar.

Onların zulmüyle kardeşi ölen hüznü bir kadın ve çocuğu kendisinden ayrılan bir anne.

Zengin kadınların topraklarında gölgelendiği o ihtişamlı evlerin koruyucularına (erkeklerine) suikast düzenlenmiş, onların (kadınların) ciğerleri paramparça olmuştur.

*Güzel ve beyaz tenli dilberler kederden dövünmekte, gerdanlıkları da göğüslerinde saçılıp dağılmaktadır.*⁵⁸³

Şair burada hem kocalarının yasını tutan hem de ağlayan çocuklarını teskin edip avutmaya çalışan kadınların içinde bulundukları tabloyu canlandırmaktadır. Güzel meskenleri koruyan erkekler öldürülmüş, o evlerin sakinleri olan kadınların ciğerleri ise parça parça olmuş, yürekleri kanamıştır. Bu kadınlar zengin ve fiziksel olarak güzel olsalar da başlarına gelen felaketten dolayı beyaz tenli güzel bedenlerine zarar vermekte, büyük bir acı çekmektedirler.

⁵⁸² Martı, *Hadislerle Kadın*, 36.

⁵⁸³ Zehâvî, *Dîvân*, 163; a. mlf., *Kilmu'l-manzum*, 36-37.

Zehâvî kadınların yaşadıkları facia ve felaketin acısını dindirmek için bedenlerine zarar vererek saçlarını yolup koparmalarını, yüzlerini çizmelerini ve göğüslerine vurarak dövünmelerini şöyle tasvir etmektedir:

وَيْلِي عَلَى بَيْضٍ نَشَرُ نَ مِنَ الْأَسَى سُودَ الذَّوَائِبِ
يَخْمِشْنَ حَرَّ وُجُوهِهِنَّ نَ وَيَلْتَدِمْنَ عَلَى التَّرَائِبِ
يَبْكِينَ فَقَدْ أَعَزُّو مَاثُوا فَهِنَّ لَهُمْ نَوَادِبُ

Kederden siyah kaküllerini dağıtan güzel kadınlara,

(Stresten) kızarmış yüzlerini tırmalayan, göğüslerine vura vura dövünen,

Ölmüş kıymetli yakınlarının kaybına ağlayarak yas tutan kadınlara çok acıyorum.⁵⁸⁴

Zehâvî burada değerli dost ve akrabalarını kaybeden kadınların acılarını dindirmek için saçlarını yolarak, yüzlerini tırmalayarak ve göğüslerine vurarak bedenlerine zarar vermelerini sanatsal anlatımdan uzak sade bir dille tasvir etmiştir. Şair bu duyguları dile getirirken acı, keder ve hüznün simge ibarelerinden olan ve “vay halime, yazıklar olsun” gibi anlamlara gelen وَيْلِي lafzını kullanarak yas tutan kadınların durumundan ne kadar müteessir olduğunu dile getirmektedir.

Zehâvî arkadaşı Abdurrahman ‘Amîd Âl Cemîl için söylediği aşağıdaki mersiye de yine yas tutan kadınların içler acısı vaziyetinden bahsederek içinde bulundukları durumu şöyle betimler:

أَمَّا النِّسَاءُ فَقَدْ أَقْمَ نَ مَنَاحَةً حَوْلَ السَّرِيرِ
يَلْتَدِمْنَ بِالْأَيْدِي هُنَا لَكِ التَّرَائِبِ وَالنُّحُورِ

Kadınlar ise yas tutmak için oturmuşlar yatağın çevresinde.

Elleriyle göğüslerine vurup yakalarını yırtıyorlar sesli bir şekilde.⁵⁸⁵

Kadınların, topluca bir araya gelerek vefat eden kimseler için yüksek sesle ağıt yakmaları, dövünmeleri ve hüznelerini dışa vurmaları, köklü bir gelenek olarak çok eski dönemlerden bu yana süregelmiştir. Bu tür yas ritüellerinde genellikle kadınların ön planda yer alması, onların erkeklere oranla daha duygusal bir yapıya sahip olmaları

⁵⁸⁴ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 55.

⁵⁸⁵ Haccâvî, *İhyâu's-şî'ri'z-Zehâvî*, 118.

ve duygularını daha kolay dışa vurabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, toplumsal yas kültüründe kadınların belirleyici bir rol üstlendiğini de göstermektedir.

Zehâvî aşağıdaki dizesinde ise başlarına gelen felaket ve acılardan dolayı yürekleri adeta bir yangın yerine dönen kadınların gözlerinden inci gibi gözyaşları döküldüğünü şöyle tasvir eder:

فِي الْعَيْنِ دَمْعٌ كَالْجُمَا — وَفِي الْفُؤَادِ لَهيبٌ نَارٍ

*Gözlerinde inci misali gözyaşı, sinesinde ise ateş alevi.*⁵⁸⁶

Bu dizede gözleri incilere sineyi de ateş alevine, yangın yerine benzeten Zehâvî teşbih sanatını icra etmiştir. Böylece şair hem anlatımını kuvvetlendirmiş hem de okuyucunun dikkatini çekmiştir.

2.4.3. Peçe ve Açılma (Hicâb ve Sufûr)

Sözlükte peçe için بُرْفَعٌ gibi bazı kelimeler kullanılmaktadır.⁵⁸⁷ بُرْفَعٌ kadının boyun ve göğüs kısımlarını⁵⁸⁸ ve yüzünü örttüğü örtü anlamındadır.⁵⁸⁹ قَنَاعٌ, başörtüsü⁵⁹⁰ haya örtüsü gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁹¹ Zehâvî'nin bir şiirinde kullandığı تَبْرَفَعٌ fiili ise⁵⁹² peçeyi takmak manasına gelir.⁵⁹³ Kadının nikabı ve yüz örtüsü anlamlarına gelen نَقَابٌ ise,⁵⁹⁴ kadının bütün yüzünü (burun dahil) örttüğü, sadece gözlerinin görüldüğü bir peçe türüdür.⁵⁹⁵

Sâmî kavimlerinin bir geleneği olarak kabul edilen peçenin ortaya çıkışı milâttan önce II. binyılın başlarına kadar uzanır. Eski Ahid'de peçenin iffeti koruduğu

⁵⁸⁶ Zehâvî, *Dîvân*, 314.

⁵⁸⁷ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî (Bağdat, Dâru'l-Hilâl, 1985), 1/170; Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasîl*, 51.

⁵⁸⁸ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 4/322; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Muhammed 'İvað Mur'ib (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001), 7/257.

⁵⁸⁹ Mustafa Luţfî Menfelûfî, *el-Hicâb* (Lübnan: Mektebetu'l-Hidâye, 1991), 6.

⁵⁹⁰ Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (y.y., Dâru'l-Hidâye, 1984), 22/92.

⁵⁹¹ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 22/93.

⁵⁹² Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 93-94.

⁵⁹³ Ebû İbrahim İshâk b. İbrahim b. el-Huseyn el-Fârâbî, *Mu'cemu dîvânî'l-'Arab*, thk. Ahmed Muhtar Ömer (Kahire: Muessesetu Dâri's-Şa'b, 2003), 2/489.

⁵⁹⁴ Fârâbî, *Mu'cemu dîvânî'l-'Arab*, 1/455.

⁵⁹⁵ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretu'l-luğa*, thk. Remzî Münîr Ba'lebakkî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/375.

ve yüz güzelliğine gizem ve çekicilik veren bir süs olduğu belirtilmektedir.⁵⁹⁶ Hz. Peygamber döneminde bazı kadınlar örtünme âyetinden (Nûr 24/31) sonra peçe takmışlardır. Emevî ve Abbâsî döneminde de kadınların peçe taktıkları rivayet edilmiştir. Osmanlı’da da kadınların peçe taktıklarına dair rivayetler mevcuttur. Tesettüre uygun peçe alnın üst hizasında başlığa, baş örtüsüne veya çarşafa tutturulan bir örtüdür. Peçe sadece yüzü, nâmahrem kişilerden saklamak için kullanılmamış; aynı zamanda yüzü Ortadoğu’nun yakıcı güneş ışıklarından koruma amacıyla da takılmıştır. Câhız’ın rivayet ettiğine göre kadınlar, çirkinliklerini gizlemek amacıyla da peçe takmışlardır.⁵⁹⁷ Görmeyi ve tanımayı engellediği için peçe takan kadınların görgü şahitliği yapıp yapamayacakları konusu da İslam hukukçuları arasında tartışılmıştır.⁵⁹⁸

Zehâvî ise şiirlerinde sıkça kullandığı ve örtü anlamına gelen جَبَاب “hicâb”⁵⁹⁹ kelimesi ile “peçe”yi kast etmektedir. Hicâb, yani peçenin zıddı olarak kullanılan السُّفُور ise kadının peçesini yüzünden çıkarması, yüzünü açması demektir.⁶⁰⁰ Zehâvî’nin dönemindeki yazar ve şairler de sufûr kelimesini كَشَفُ وَجْهِ الْمَرْأَةِ yani “kadının yüzünü açması” anlamında kullanmışlardır.⁶⁰¹ Nitekim onunla aynı dönemde yaşayan Ruşâfî de bu kelimeyi birçok dizesinde kullandıktan sonra bu kullanımı كَشَفُ وَجْهِ “yüzü açmak” şeklinde açıklamaktadır. Böylece hicâbtan kastın “yüz örtüsü, peçe” olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ruşâfî’nin ilgili beyti şu şekildedir:

وَمَا ضَرَّ الْعَفِيفَةَ كَشَفُ وَجْهِهَا
بَدَا بَيْنَ الْأَعْفَاءِ الْأَبَاقِ

*İffetli bir kadının, (harama) tenezzül etmeyen iffetli erkeklerin yanında yüzünü açması ona herhangi bir zarar vermez.*⁶⁰²

⁵⁹⁶ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2002), Ezgiler Ezgisi 4: 2, 3.

⁵⁹⁷ Ebû Osman ‘Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhız, *Kitâbü’l-Hayevân* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003), 1/77.

⁵⁹⁸ Nebi Bozkurt, “Peçe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2007), 34/210-212.

⁵⁹⁹ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu’l-luğa ve şîhâhu’l-‘Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr ‘Atfâr (Beyrut: Dâru’l-‘ilm li’l-Melâyîn, 4. Basım, 1987), 6/107.

⁶⁰⁰ Ebû’l-Kâsım İsmail b. ‘Abbâd et-Tâlâkânî, *el-Muhtâ fi’l-Luğa*, thk. Muhammed Hasen Âl Yâsîn (Beyrut: y.y., 1994), 2/258.

⁶⁰¹ İsmail, *Ma’rakatu’s-sufûr ve’l-hicâb*, 31, 33.

⁶⁰² Ruşâfî, *Dîvân*, 527.

Bu dönemde الْحَجَابِيُّونَ “peçeyi savunanlar” ve buna karşı çıkanlar السُّفُورِيُّونَ “yüzün açılmasını savunanlar” şeklinde gruplaşmalar olmuş ve bunlar arasında birbirlerini tekfir etmeye varacak derecede şiddetli tartışmalar cereyan etmiştir. Söz gelimi Zehâvî’nin arkadaşı Ruşâfî de meseleye kayıtsız kalmamış, bu tartışmalara sufûru savunmak üzere dahil olmuştur. Sufûriyyûn tarafında yer alan Ruşâfî de, kendisi gibi peçeye karşı çıkan Nazîre Zeynuddîn Hanımefendi’nin kaleme aldığı *es-Sufûr ve ’l-Hicâb* adlı eserini öven bir şiir kaleme almış, “Hicâbiyyûn” savunucularını sert bir şekilde eleştirmiştir. Ruşâfî de Zehâvî gibi peçenin dinde yerinin olmadığını, Hz. Muhammed’in dinde böyle bir şeyi teşri etmediğini, bu tür tartışmaların çağ dışı olan örf ve adetlerden kaynaklandığını dile getirmiştir.⁶⁰³

2.4.3.1.Hicâp ve Sufûrun Tarihi Seyri

Musa Carullah, örtü, peçe ve tesettür tartışmalarının ilk olarak Kasım Emîn ile başladığını söyler.⁶⁰⁴ Carullah’ın bu söylemi modern dönemi kapsamaktadır. Nitekim 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan hicâb ve sufûr savaşı uzun bir süre devam etmiştir. Hicâbı savunanlar iffet ve fazileti savunduklarını iddia ederken, sufûr ehli ahlaksızlık ve dalalet ile suçlanmış,⁶⁰⁵ şehvet köleleri ve fuhşiyatın öncüleri gibi ağır ithamlara maruz kalmışlardır.⁶⁰⁶ Zira peçeyi savunanlar sufûrun fuhşiyata ve günaha yol açacağını düşünmüş, yüzü açmanın beraberinde başka tavizlere yol açacağı endişesini taşımışlardır. Nitekim yüz örtüsü diğer günahların işlenmesini engelleyen bir tedbir olarak görülmüştür.⁶⁰⁷ Bu sebeple peçeyi takmanın, başka bir deyişle yüzü bir örtü ile kapatmanın kadını ahlaksızlıktan ve fuhşiyattan koruyacağı düşünülmüş ve günahların önüne çekilen bir set olarak görülmüştür. Peçeyi şiddetle savunanların temel dayanaklarından biri de peçenin kadını hayasızlıktan ve kem gözlerin şerrinden koruyan bir koruyucu olduğunu düşünmeleridir.⁶⁰⁸

Muhammed Ahmed İsmail, hicâb ve sufûr savaşının Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın (ö. 1849) Mısır valiliği yaptığı döneme kadar uzandığını ifade eder. Ahmed İsmail’in naklettiğine göre Kavalalı’nın, teknik ilimleri ve tecrübeleri öğrenip Mısır’ı

⁶⁰³ Ruşâfî, *Dîvân*, 531.

⁶⁰⁴ Musa Carullah, *Hatun*, 53.

⁶⁰⁵ İsmail, *Ma’rakatu’s-sufûr ve ’l-hicâb*, 4.

⁶⁰⁶ İsmail, *Ma’rakatu’s-sufûr ve ’l-hicâb*, 34.

⁶⁰⁷ İsmail, *Ma’rakatu’s-sufûr ve ’l-hicâb*, 30-31.

⁶⁰⁸ İsmail, *Ma’rakatu’s-sufûr ve ’l-hicâb*, 47-48.

kalkındırmaları için Fransa'ya gönderdiği heyet başkanı Rıfâ'a et-Tahtâvî ve beraberindeki temsilciler buranın hayat tarzından etkilenmiş, yeni fikir ve yaşam şeklini ülkelerinde yaymak ve uygulamak istemişlerdir. Nitekim 1894 yılında Murakkıs Fehmî kaleme aldığı *el-Mer'e fi'ş-Şark* adlı kitabında şu beş meseleyi gündeme getirmiştir: İslâmî hicâbı ortadan kaldırmak, Müslüman kadının yabancı erkeklerle aynı ortamda bulunmasının mübah kılınması, talakın sınırlandırılması ve hâkimin huzurunda vuku bulmasının gerekliliği, birden çok kadınla evliliğin yasaklanması ve Müslüman kadınların Hristiyanlar ile evlenmesine cevaz verilmesi. Bunun üzerine mezkûr kitap büyük bir yankı uyandırmış, şiddetli tartışmalara sebep olmuştur.⁶⁰⁹ Müslümanlar bunun şokunu üzerlerinden atmadan Kant Darkîr *el-Mısriyyûn* ismiyle Mısırlı kadınların aleyhinde bir kitap yazmıştır. Darkîr bu eserinde İslâm'a saldırmış, İslami hicâbın (örtünün) itibarını zedelemiş, Müslüman kadının eve hapsedilmesini, vazifesinin sadece çocuk doğurup yetiştirmekle kısıtlandırılmasını ve kocasının hizmetini yapmasını eleştirmiştir.⁶¹⁰

Sufûr'u savunan Müslüman yenilikçilerin öncüsü, Zehâvî ile aynı yılda doğan Kasım Emîn (1863-1908)'dir. Kasım Emîn, Darkîr'in kitabını okuduktan sonra Fransızca bir reddiye yazarak Mısırlıları ve İslâm'ı müdafaa etmiş, onun Mısır'a ve Mısırlılara yönelik ithamlarını çürütmeye çalışmıştır. Ancak Kasım Emîn'in savunması daha çok Darkîr'i doğrular nitelikte olmuş ve Kur'an ile İncil'in temelde aynı mesajı verdiğini dile getirerek itidalli bir yol izlemeye çalışmıştır. Ona göre Mısır'ın önünde iki seçenek vardı: Ya İslâmî geleneklere geri dönecek ya da Avrupa'yı taklit edecekti. Kasım Emîn Avrupa'yı taklit etmeyi daha uygun görmüş, bu görüşü savunarak mücadelesini vermiştir.⁶¹¹

Ahmed Şevkî, kadın konusunda hicâbiyyûn tarafını seçmiş ve Kasım Emîn'e "sen İslâm akaidini savunuyor musun yoksa ona saldırıyor musun?" şeklinde soru sorarak onu eleştirmiştir. Kimisi onun hezeyan içinde olduğunu, kimisi Mısır toplumunun temel yapısını bozduğunu, kimisi de İngilizlerle iş birliği yaptığını iddia etmiştir. Bazıları da bu davayı destekleyenlerin Müslümanlardan olmadığını

⁶⁰⁹ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 9-10.

⁶¹⁰ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 10.

⁶¹¹ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 10-11.

söylemişlerdir. Hatta devrin fakihleri onun dinden çıktığına bile hükmetmiştir.⁶¹² Bunun yanında aydın kesimden bazı yazarlar Kasım Emîn' e destek amaçlı gazete yazıları yazmış ve bazı eserler telif etmişlerdir. Mesela Corci Nikola Baz, *İklîlu ġâr 'alâ re'si'l-mer'e* ve *en-Nisâiyyât* isimli iki kitap kaleme alarak Kasım Emîn'e destek çıkmıştır. Buna karşılık hicâbı savunanlar da yüzlerce eser kaleme almışlardır. Bu eserlerin bazıları şu şekildedir:

Muhammed İbrahim el-Kâyânî, *es-Sunne ve'l-kitâb fî hukmi't-terbiyeti ve'l-hicâb*,

Muhammed Ahmed Huseyn el-Bûlâkî, *el-Celîsu'l-enîs fî't-tahzîr 'ammâ fî tahrîri'l-mer'e mine't-telbîs*,

Huseyn er-Rifâ'î, *Hulâşatu'l-edeb*,

Mustafa Ğalâyînî, *Naẓârât fî kitâbi es-sufûr ve'l-hicâb*,

Mustafa Sabri, *Ķavlî fî'l-mer'e*,

Mustafa Necâ, *Risâle fî meşru'iyeti'l-hicâb*,

Abdurrahman el-Hımsî, *Risâletu'l-fetâ ve'l-fetât*,

Muhammed Tal'at Hârb, *Terbiyetu'l-mer'eti ve'l-hicâb*.⁶¹³

Mustafa Tal'at; örtünün çıkartılması, kadın ve erkeklerin haremlik-selamlık olmadan bir arada yaşamalarının eskiden beri Avrupa'nın İslâm dünyasında emellerini kaim kılmak isteyen herkeste olmasını istediği bir hayal olduğunu, Doğu'da ve Mısır'da Müslüman kadının dönüşümünün meydana gelmesi dışında İslam toplumun yıkılması konusunda herhangi bir engel kalmadığını, bu dönüşümün erkekleri de kapsayan bir ahlaksızlık ve fesat olduğunu söyler. Kısacası örtüyü kaldırmak ve kadın erkek ihtilatı Avrupa'nın, İslami normlara uygun olarak bina edilen Doğu toplumlarını yıkmak için arzuladığı iki temel gayedir.⁶¹⁴

Kasım Emîn 1908'de vafat ettikten sonra sufûr hareketinin sancağını Batı adına çalışan Ahmed Lutfî es-Seyyid, Abülhamîd Hamdî, Mustafa Abdürrezzak ve Ali

⁶¹² İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 13.

⁶¹³ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 14-15.

⁶¹⁴ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 15.

Abdürrezzak gibi yenilikçi isimler taşımışlardır.⁶¹⁵ Ayrıca Mart 1919’da kadın hareketinin öncülerinden Hüdâ Şa’râvî ile Safiyye Zağlûl gibi liderler başta olmak üzere üç yüzden fazla kadın Kahire caddelerinde “özgürlüğü haykırarak” bir yürüyüş düzenlemişlerdir.⁶¹⁶ Akabinde Hüdâ Şa’râvî liderliğinde kadın haklarını savunan dernekler kurulmuş, törenler düzenlenmiş, sempozyum ve konferanslar verilmiştir. Şa’râvî bunlarla yetinmeyerek kadın meselelerini araştırmak üzere Paris’e ve Amerika’ya seyahat etmiş, buralarda gazete temsilcilerine açıklamalar ve konuşmalar yapmıştır.⁶¹⁷

Öte yandan hicâbı savunan Mısırlı şair Ahmed Muharrem (ö. 1945) de bir şiir yazarak Kasım Emîn’i eleştirmiştir.⁶¹⁸ Yine şair Cevâd eş-Şebîbî de nazmettiği şiirlerde hicâbı savunmuş, Kur’an’ın ve Peygamber’in *sufûr*’u yasakladığını söylemiştir. Şairin ilgili beyitleri şu şekildedir:

مَنَعَ السُّفُورَ كِتَابُنَا وَنَبِيُّنَا	فَأَسْتَنْطِيقُ الْأَثَارَ وَالْآيَاتِ
تِلْكَ الْوُجُوهَ هِيَ الرِّيَاضُ بِهَا إِزْدَهَتْ	لِلنَّاطِرِينَ شَقَائِقُ الْوَحَنَاتِ
كَأَنَّ تَكْتُمُ فِي الْبِرَاقِعِ خَفِيَّةً	مِنْ أَنْ تَمَسَّ حَصَائَةَ الْخَفِرَاتِ
وَالْيَوْمَ فَتَحَهَا الصَّبَا فَتَسَاقَطَتْ	بِعَوَاطِفِ الْأَلْحَاطِ وَالْقُبَلَاتِ
صُورِي جَمَالِكِ بِالْبِرَاقِعِ إِلَّهَا	سَتْرُ الْحِسَانِ وَمَظْهَرُ الْحَسَنَاتِ

Kitabımız ve peygamberimiz açılmayı yasakladı. Ben bu konuda ayet ve hadislerin konuşmasını istiyorum.

O yüzler bakan gözlerin şenlendiği, kendisinde al yanakların ıslıl ıslıl parıldadığı bahçelerdi.

O peçelerde utangaç kadınların mahremiyetine el sürmekten uzak bir sır saklı idi.

Bugün ise bir (moda) rüzgarı o peçeleri açtı, bakışlar ve öpücüklerle o iffet çöktü.

⁶¹⁵ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 24-25.

⁶¹⁶ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 38.

⁶¹⁷ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 40.

⁶¹⁸ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 16-18.

Güzelliğini peçeyle koru. Çünkü o, güzelliğin (güzel kadınların) örtüsü ve güzelliklerin mazharıdır.⁶¹⁹

Şeyh Sa'îd el-Câbî de Şebîbî'yi destekleyerek peçeyi kaldırmanın yanlış olduğuna dikkat çekmiş, yüzü açmanın yol açacağı tehlikelere işaret etmiştir:

رَفَعَ الثَّقَابِ وَسَيْلَةَ إِنِّ حُبِّدْتُ ضُمْتُ إِلَيْهَا لِلْفُجُورِ وَسَائِلُ
فَالِاخْتِلَاطُ فَمَرَقَصُ فَنَوَاعِدُ فَالِاجْتِمَاعُ فَخَلْوَةٌ فَتَوَاصُلُ

Peçeyi kaldırmak eğer iyi düşünülürse bu kaldırmakla günahlara sevk eden sebepler bir araya getirilir.

Zira önce kadın erkek ihtilati sonra dans, randevulaşma, buluşma, halvet ve nihayetinde cinsel münasebet.⁶²⁰

Başka bir şair ise baştan aşağı bütün vücudunu örten peçeli kızları/kadınları teselli etmek ve sufûrun yol açacağı zararlara işaret etmek için nasihat niteliğinde şu beyitleri nazmetmiştir:

يَا أُخْتُ سَابِغَةَ الْبَرَاقِ قَع فِي الْأَبَاطِحِ وَالْوُغُورِ
قَرِّيَ فَدَيْتُكَ حَيْثُ لَا تُؤْذِيكَ لَافِحَةُ الْهَجِيرِ
وَدَعِيَ الْجُنُوحَ إِلَى السُّفُورِ وَخَفَّيْ أَلَمَ الْعَشِيرِ
النَّمْرِ لَوْ لَزِمَ الشَّرَى مَنْ كَانَ يَطْمَعُ فِي الثُّمُورِ؟
وَالطَّيْرُ تَأْخُذُهَا شَبَابَا كُ الصَّيْدِ فِي تَرْكِ الْوُكُورِ

Dağda, kırdan bayırda geniş, bol burkasıyla (peçeli çarşaf) gezen ey kızım!

İçini ferah tut -kurban olduğum- ki öğlenin kavurucu sıcaklığı seni rahatsız etmesin.

Peçeyi açmayı düşünme! Toplum içerisine karışıp (onun sebep olacağı olumsuzlukların getirdiği) acıyı hafiflet.

Kaplanlar ürtikere yakalanırsa artık kim onları arzulayabilir ki?

Zira kuşlar yuvalarını terk ederlerse avın tuzaklarına düşerler.⁶²¹

⁶¹⁹ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 18. Son beyitte geçen بَرَّاق lafzı بَرِّق kelimesinin çoğulu olup peçe anlamında kullanılmıştır. Bk. Tâlâkânî, *el-Muhît fi'l-Luğa*, 1/134.

⁶²⁰ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 48.

⁶²¹ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 48.

Muhammed Ahmed İsmail'e göre muhafazakar Müslümanlar sufûr hareketini, sömürgecilerin İslam toplumunu bozmaya yönelik planlarının bir parçası ve Müslüman kadına düzenlenen bir komplo olarak görmüşlerdir.⁶²² Nitekim yukarıdaki dizelerde peçesiz bir şekilde topluma katılan bir kadının dert ve eleme duçar olacağı, kaplan ve kuş gibi hayvanların kendilerini dış tehlikelerden koruma yöntemleri örnek verilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Kaplan örneğine göre kadın hastalıklardan korunması gereken bir hayvana benzetilmiş; şerefının korunması, namusunun lekelenmemesi için peçe takması gerekir ki erkekler bir heves peşinden koşmasın. Kuş örneğinde ise kadının takacağı peçe kuşları koruyan yuvaya benzetilmiştir. Buna göre nasıl ki kuşların yuvaları onları vahşi hayvanlara av olmaktan koruyorsa peçe de kadınların, şehvi duygularını dizginleyemeyen erkeklere yem olmasını engellemektedir. Bu teşbih hayvanlar için makul görünse de kadınların özgürlüğünü kısıtlaması, erkeklerinse kadınlara saldıran azgın bir boğa olarak görülmesi açısından kabul edilemez bir örnektir.

Rafâ'îl Nahle Yesû'î'nin de tespit ettiği üzere Zehâvî onlarca kasidesinde Müslüman kadının, erkeğin köleliğinden kurtulup özgürleştirilmesi için sesini yükseltmiştir.⁶²³ Nitekim şair aşağıdaki dizelerde bir "ıslahatçı ve devrimci" edasıyla Irak kızına seslenerek peçeyi yırtıp atmasını ve böylece "bir devrim" gerçekleştirmesini talep etmektedir:

مَرْقِي يَا ابْنَةَ الْعِرَاقِ الْحَبَابَا وَاسْفِرِي فَالْحَيَاةُ تَبْغِي انْقِلَابَا
مَرْقِيهِ وَأُخْرِقِيهِ بِلَا رِيءَ شِ فَقَدْ كَانَ حَارِسًا كَذَابَا
مَرْقِيهِ وَبَعْدَ ذَلِكَ أَيْضًا مَرْقِيهِ حَتَّى يَكُونَ هَبَابَا

Ey Irak kızı! yırt o örtüyü! Açıl, hayat inkılap istiyor.

Zaman kaybetmeden yırt ve yak onu. O (örtü) yalancı bir koruyucuymuş.

*Yırt at onu, daha sonra yine onu yırt ki toz/kül olup gitsin.*⁶²⁴

Bu dizelerde Zehâvî'nin "hayrete düşüren cesareti ve devrimci yönü" öne çıkmaktadır.⁶²⁵ Burada şairin inkılapçı bir yapıya sahip olduğu ve bu inkılabın

⁶²² İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 5.

⁶²³ Yesû'î, "eş-Şâ'ir Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî", 151.

⁶²⁴ Zehâvî, *Lubâb*, 335.

⁶²⁵ Salâhuddîn Abdüllâîf en-Nâhî, "ez-Zehâvî", *er-Risâle* 195 (Mart 1937), 506.

toplumda tahakkuk etmesini temenni ettiği açık bir şekilde görülmektedir. Zehâvî örtüyü yani peçeyi çıkarmayı toplumsal bir devrim olarak görmektedir. Buna karşın Zuhâl Kiler genel anlamdaki örtüyü bir devrim olarak görmekte ve şöyle demektedir:

“Esas itibarıyla örtü bir devrimdir. Kadının cinsel bir obje olmadığı, kendi özgür iradesi ile vücudunu sergilemek, teşhir etmekten koruması kadının dik duruşudur. Bunun yanında kadını özgürleştirdiğine inandığımız örtünme, Batılı zihin için kadını ikincilleştiren ve erkeğe tabi kılan bir esaret sembolüdür.”⁶²⁶

Şairin peçe için مَرَّقِي “yirt”, أَحْرَقِي “yak” ve مَرَّقِيه حَتَّى يَكُونَ هَبَابًا “yirt ki toz/kül olup gitsin” gibi son derece sert, hatta yer yer öfke dolu ifadeler kullanması, onun sadece bireysel bir başkaldırısını değil, aynı zamanda içinde yaşadığı toplumun katı örf ve adetlerine yönelik güçlü bir itirazını da yansıtmaktadır. Bu sert üslup, peçeyi sadece bir giysi değil, kadının varlığını, kimliğini ve ifadesini bastıran bir simge olarak gören şairin, bu sembolü yıkma arzusunun dilsel bir dışavurumudur. Ayrıca şairin, geçmişten tevarüs edilen ve kadın bedeni üzerinden şekillenen bu uygulamayı “kutsal” addetmenin hatalı olduğunu düşündüğü; dolayısıyla peçeye bazı muhafazakâr çevrelerin yüklediği dinî ve ahlâkî anlamları da sorgulamak istediği anlaşılmaktadır. Onun bu ifadeleri, sadece bir giysiye değil, bu giysi üzerinden şekillenen zihniyete yöneltilmiş eleştirel bir bakışı temsil eder. Şair, peçeyi yırtmakla, aslında kadını sınırlayan geleneksel kalıpları da parçalama çağrısında bulunmaktadır. Bu yönüyle metin, bireysel bir öfkenin çok ötesinde, sosyal ve kültürel bir eleştiri olarak da okunabilir.

2.4.3.2. Peçesiz Kadınların Hayat Tarzı

Sufûr kadının, yüzündeki örtüyü çıkarıp atmasıdır.⁶²⁷ Açılmayı ilerleme ve sosyal hayatta faaliyet gösterme olarak görenler eleştirilmiştir.⁶²⁸ Hz. Ayşe’den rivâyet edilen “*ihramda olan kadın za’faran ve ipek elbiseleri boyamada kullanılan boyanmış elbise hariç istediği elbiseyi giyer. Peçe takmaz, ağzını örtmez ve eğer dilerse yüzüne*

⁶²⁶ Kiler, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Kadın*, 90.

⁶²⁷ Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kurân*, thk. Muhammed Ebu’l-Faḍl İbrahim (Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-Arabiyye, 1957-1376), 2/147; Menâ‘ b. Halil el-Kaṭṭân, *Mebâhiş fî ‘ulûmi’l-Kurân* (Mektebetu’l-Ma‘ârif li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 2000-1421), 334.

⁶²⁸ Salih b. Fevzân b. Abdullah el-Fevzân, *el-Mulâhhasu ‘l-fikhî* (Riyad: Dâru’l-Âsime, 1423), 1/108.

örtü çekebilir”⁶²⁹ hadisi kadının peçe takmasının ve ağzını örtmesinin caiz olmadığını gösterir. Bu, İbn Ömer’den rivâyet edilen “*ihramlı kadın peçe takmaz*” hadisi ile de örtüşmektedir.⁶³⁰ Nitekim kadınlar yüzleri açık bir şekilde Kâbe’yi tavaf edebilmektedirler.⁶³¹ Peçe takmayı gerekli görenlerin sanki *الْغَايَةُ تُبَرِّرُ الْوَسِيلَةَ* “gaye vesileyi meşru kılar” şeklindeki garip ve gizli kaideden yola çıktıkları belirtilmiştir.⁶³²

Zehâvî ile muasır olan Musa Carullah’a göre kadının yüzünü açması onun dinî ve edebi bir hakkıdır. Kadınların peçesiz olması gerektiğini savunan Carullah’ın bu konudaki görüşü şöyledir:

“السُّفُورُ) Sufûr, yani yüzü açmak, peçe takmamak, ümmetin saygınlığını gösterir. Hem açık yüzlü olmak hatunların tabii, dinî ve edebi haklarıdır.”⁶³³

Sufûr savunucularının asıl gayelerinin açık-saçıklıktan başka bir şey olmadığı ileri sürülmüştür.⁶³⁴ İsmail Hakkı da *Rûhu’l-Beyân*’ında kadının yüzüne çektiği örtünün şeffaf olmaması durumunda yolunu görebilmesi için bir gözü hariç tüm yüzünü örtmesi gerektiğini söylemektedir.⁶³⁵ Nûr Suresi 31. ayet ve Ahzâb Suresi 59. ayetten yola çıkılarak kadının yüz kısmı ziynetten sayılmıştır. Buradan hareketle yüzü örtmenin vâcib olduğu, yüze bakmanın caiz olmadığı ve sufûrun Kitâb, sünnet ve ümmetin icmâ’ı ile haram olduğu hükmüne varılmıştır. Sufûru savunanlar ise haddi aşan, doğru yoldan sapan, fitne ve fesada yol açan kimseler olarak itham edilmiştir.⁶³⁶ Açılmayı savunanlar ilimden ve akıldan nasiplerini almamakla, bilinçli bir düşünceye sahip olmamakla, vicdan ve ahlak müeyyidesinden yoksun olmakla, iyiyi ve kötüyü doğru bir şekilde birbirinden ayıramamakla ve açılmanın sebebiyet vereceği kötülükleri, vahim sonuçları kavrayamamakla itham edilmişlerdir. Zira açılmanın kötülüğün başlangıcı olduğu, musibetlere sürükleyen kadın erkek karışımına yol

⁶²⁹ Beyhakî, *Sünen*, 5/47.

⁶³⁰ Elbânî, *Silsiletü’l-eḥâdîsî’ d-da’îfe ve’l-mevdû’a ve eşeruḥe’s-seyyi’ fi’l-ümme* (Riyad: Dâru’l-Ma’ârif, 1992-1412), 12/881-882.

⁶³¹ Cāhız, *Resâilu’l-Cāhız*, 151.

⁶³² Bk. Elbânî, *Silsiletü’l-eḥâdîs*, 12/962.

⁶³³ Musa Carullah, *Hatun*, 66.

⁶³⁴ Abdulkadir b. Molla Huveyş Mahmûd Âlu Gâzî el-‘Ânî, *Beyânu’l-me‘ânî* (Dimeşk, Matbaatu’t-Terakkî, 1965), 5/403.

⁶³⁵ Âlu Gâzî el-‘Ânî, *Beyânu’l-me‘ânî*, 5/494.

⁶³⁶ Âlu Gâzî el-‘Ânî, *Beyânu’l-me‘ânî*, 6/128.

açtığı, namusları payımal ettiği, yuvaları bozduğu, aileleri dağıttığı, sadakatsizliklere ve aldatmalara yol açtığı düşünülmüştür.⁶³⁷

Yüz ve eller namazda avret sayılmasa da⁶³⁸ fitneye yol açma korku ve endişesi ile namaz dışında avret olarak görülmüş ve bu azalara bakmak haram sayılmıştır.⁶³⁹ Aile nizamının ikinci yarısı kabul edilen kadının teberrücü ve sufûru Ahzap Suresi 33. ayet mucibince hem geçmişte hem de çağımızda Cahiliye döneminden kalma bir davranış olarak görülmüştür.⁶⁴⁰

Humûd et-Tuveycirî Ahzap 59'daki *يُذْنِبْنَ عَلَيْنَهُنَّ مِنْ جَلَائِبِهِنَّ* ifadesinde geçen *يُذْنِبْنَ* ifadesini “yüzlerini örtünler” anlamına geldiğini savunmaktadır. Ancak Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*’ında bu fiilin takrîb yani yakınlaştırma anlamına geldiğini belirtir. Dolayısıyla yüzün örtünmesi gerektiğine dair bir nassın mevcut olmadığını söyler.⁶⁴¹ Tuveycirî kadınların yüzlerini açmalarını mübah gören kimsenin açılıp saçılmanın kapsını araladığını ve onları açık saçık kadınların yaptığı kötü fiilleri işlemeye teşvik ettiğini/cesaretlendirdiğini söyler.⁶⁴² Ancak ona göre bu meselenin çözümü Allah’ın mübah kıldığı yüzü açmayı haram ve zorunlu kılmak yani yüzü örtmek değildir.⁶⁴³ Tuveycirî yapılması gerekenin, ilk olarak bunun hükmünü insanlara açıklamak sonra da onları eğitmek olduğuna vurgu yapar.⁶⁴⁴

Zehâvî de, peçeyi takmanın iffetle ilgisinin olmadığını hatta peçeyi çıkarmanın toplumsal kalkınmaya, gelişmeye, kurtuluşa ve felaha vesile olacağını düşünür:

إِثْرِيهِ وَمَرْثِيهِ فَقَدْ أَنْكَرَهُ الْعَصْرُ نَاهِضًا وَالْحُلُومُ
إِسْفَرِي فَالْسُّفُورُ لِلنَّاسِ صُبْحَ زَاهِرٍ وَالْحِجَابُ لَيْلٌ بِهِمُ

⁶³⁷ Ebû Abdîrrahman Abdillâh b. Abdîrrahman b. Salîh b. Hamd b. Muhammed b. Hamd el-Bessâm, *Teyşîru'l-'allâm şerhu 'umdeti'l-ahkâm*, thk. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk (Kahire: Mektebetu't-Tâbi'in, 2006-1426), 628.

⁶³⁸ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, haz. Muhammed Halîl 'Aytânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 285.

⁶³⁹ İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rûknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf b. Muhammed el-Cüveynî, *Nihâyetu'l-ma'leb fi dirâyeti'l-me'zeb*, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb (Lübnan: Dâru'l-Minhâc, 2007) 12/36; Âlu Gâzî el-'Ânî, *Beyânu'l-me'ânî*, 6/129.

⁶⁴⁰ Ahmed b. Abdillâh ez-Zehrânî, *et-Tefsîru'l-mevdû 'î li'l-Kurâni'l-Kerîm ve nemâzicu minh* (Medine: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Munevvere, 1992-1413), 145.

⁶⁴¹ Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (ö. 1999-1420), *er-Reddu'l-mufham 'alâ men hâlefe'l-ulemâ'* (Ürdün: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 2000-1421), 1/7.

⁶⁴² Elbânî, *er-Reddu'l-mufham*, 1/8.

⁶⁴³ Elbânî, *Cilbâbu'l-mer'eti'l-muslime* (Dâru's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2002-1423), 30.

⁶⁴⁴ Elbânî, *Cilbâbu'l-mer'eti'l-muslime*, 222.

إِسْفِرِي فَالسُّفُورُ فِيهِ صَلاَحٌ لِلْفَرِيقَيْنِ ثُمَّ نَفْعٌ عَظِيمٌ
وَأَرْجِي كُلُّ مَنْ يُلُومُكَ فِيهِ إِنَّ شَيْطَانَ اللَّائِمِينَ رَحِيمٌ

...

السُّفُورُ السُّفُورُ فَالْهَكُ لِلشَّعْبِ أَحِيرًا بِدُونِهِ مَحْتُومٌ

...

زَعَمُوا أَنَّ فِي السُّفُورِ إِثْلَامًا كَذَبُوا فَالسُّفُورُ طَهْرٌ سَلِيمٌ
لَا يَبْقَى عِفَّةَ الْفَتَاةِ حِجَابٌ بَلْ يَقِيهَا تَقْوِيهَا وَالْعُلُومُ
هَذَّبُوا أَرْوَاحَ الْعَذَارَى لِتَبْقَى سَالِمَاتٍ مِنَ الْعَذَارَى الْجُسُومُ

Onu çıkar ve parçala. Zira çağ ve akliselim sahibi kimseler onunla mücadele ederek ona karşı çıkmıştır.

Açıl. Zira açılmak insanlar için aydınlık bir sabaktır. Örtünmek ise kapkaranlık bir gecedir.

Açıl. Çünkü açılmada iki taraf için de kurtuluş ve büyük bir fayda vardır.

Bu konuda seni kınayan herkesi lanetle. Gerçek şu ki kınayıcıların Şeytanı lanetlenmiştir.

...

Açılmak! Açılmak! O olmadan toplumun çöküşü kaçınılmazdır.

...

Açılmada namusun lekelenmesi olduğunu iddia ettiler. Yalan söylüyorlar. Açılmak sağlam bir iffettir.

Genç kızın iffetini örtü/peçe korumaz. Bilakis onun eğitilmesi/aydınlatılması ve ilimler onun iffetini korur.

*Bakirelerin ruhlarını eğitin ki vücutları sağlıklı ve güvende kalsın.*⁶⁴⁵

Şairin ilk beyitte “onu çıkar ve parçala” şeklinde sert, hiddetli ve öfke dolu ifadeler kullanarak iğneleyici bir üslup kullanması; onun peçe başta olmak üzere “eski olan” her şeye karşı güttüğü kini ve duyduğu nefreti yansıtmaktadır. Sonraki dizelerde ise yüzü açmanın kültürlü ve münevver insanların yetişmesine vesile olacağını, örtünün ise karanlıkların çukurlarında ve cehaletin derinliklerinde yok

⁶⁴⁵ Zehâvî, *Lubâb*, 236.

olmaya mahkûm bir toplumun türemesine sebebiyet vereceğini söyler. Ona göre kadınlar peçeden kurtulup toplumsal yaşama aktif bir şekilde katılmadıkları sürece o toplum kalkınmadığı gibi çöküşe ve harap olmaya da mahkûmdur.

Zehâvî kadının peçeyi çıkarıp yüzünü açmasının toplumu ahlaksızlığa, fuhşiyata ve manevi çöküşe sürükleyeceğini iddia edenlerin yanıldıklarını, bu konuda herhangi bir hüccete sahip olmadıklarını, bu tür müteşeddid kimselerin tabiri caizse cahillikten yontulmamış kaba, görgüsüz ve odun kafalı kimseler olduğunu şöyle anlatır:

زَعَمُوا أَنَّ فِي السُّفُورِ سُقُوطًا فِي الْمَهَاوِي وَأَنَّ فِيهِ خَرَابًا
وَإِذَا مَا طَالَبْتَهُمْ بِدَلِيلٍ يَثْبُتُ الدَّعْوَى أَوْ سَعُوكَ سَبَابًا
كَذَّبُوا فَالْسُّفُورُ عُنْوَانُ طَهْرٍ لَيْسَ يَلْقَى مَعْرَةَ وَارِنِيَابَا
إِنَّ لِلْقَائِمِينَ دُونَ الْأَمَانِي رُؤُوسًا تُضَارِعُ الْأَذْنَابَا
وَإِذَا مَا شَاهَدْتَ مَا هُمْ عَلَيْهِ مِنْ جُمُودٍ حَسَبَتْهُمْ أَخْشَابَا

Onlar, peçeyi açmada; heves çukurlarına düşme ve bozukluk olduğunu iddia ettiler.

Onlardan davalarını ispat edecek bir delil istersen doyaya sana söverler.

Yalan konuşuyorlar. Şüphe yok ki açılma, iffetin sembolüdür. Ayıplanacak veya şüpheyle karşılanacak bir şey değildir.

*Taklitçilere boyun eğen kafalar, idealleri (büyük hedefleri) olmadan, ayakta durmaya çalışanlara aittir.*⁶⁴⁶

*Onların içinde bulundukları katılığa/donukluğa tanık olduğunda onların birer odun parçası olduğunu sanırsın.*⁶⁴⁷

Zehâvî'nin, yüzünü açan kadını iffet ve namusun alameti ve nişanesi olarak görmesi, peçesiz kadının bütün şek ve şüpheleri üzerinden attığına ve şeffaf bir tavır sergileyerek çevresine güven verdiğine inanmasındandır. Zira Zehâvî'ye göre peçe takan bir kadın muhatabında şüphe uyandırır ve güven kaybına sebep olur.

⁶⁴⁶ Bu beyit *Arzulara karşı duran kimselerin kuyruklara benzeyen başları vardır* şeklinde de tercüme edilebilir.

⁶⁴⁷ Zehâvî, *Lubâb*, 337.

Şair dördüncü beyitte eskileri takip eden mukallitlerin sap gibi yaşayan ve büyük hedefleri olmayan kimseler olduğunu söyler. Nitekim bir sonraki beyit de bu anlamı destekler ve büyük idealleri olmadan yaşayanların odun gibi yaşadıkları anlamını ihtiva etmektedir. Zehâvî'nin muasırlarından Musa Carullah da aydın kesimin edep ve ahlak konusunda kadınları öncelikli hedef olarak seçmesini yanlış görmekte ve bu konuda önce erkeklerin terbiye edilmesi gerektiğini düşünerek şu görüşleri savunmaktadır:

“Şark’ın gayretli müellifleri hicaptan ve açık saçıklıktan söz ederken her nedense gözlerini, özlerini, dillerini, kalemlerini, kalplerini ve fikirlerini İslam kadınlarının yüzlerine, özlerine ve edeplerine dil uzatmak şaibesinden kurtaramıyorlar. Bu müelliflerin en ciddi felsefeleri fitne korkusu, en keskin okları da itham etmektir. Eğer ayıp [bakan] gözde, perde de [bakılan] yüzde olacaksa, ‘o zaman bu insafsızca bir paylaşım olur.’⁶⁴⁸ Ahlaki meselelerde erkeklerin inanç ve düşüncelerinde esaslı ve külliyetli bir inkılap gerekir. Zira, sosyal hayatın ıslahı için yapılması gereken ilk iş erkeklerin terbiyesidir.⁶⁴⁹ İffet öncelikle erkeklere gerekir. Zira erkekler iffetli olursa kadınlar her zaman iffetli olur. Cevherin kıymetini kadınlar daha ziyade bilirler. Erkekler nefislerini muhafaza hususunda daha zayıf olmasalardı, kadınların yüzlerini bile peçe ile örtmeleri gerekmezdi yahut peçe erkeklerin yüzünde olurdu.”⁶⁵⁰

Carullah’a göre şayet kadının yüzüne bakmak ayıp veya günah ise bunu önlemenin yolu kadınların yüzüne peçe çekmek değil, onların yüzüne bakan erkekleri terbiye edip eğitmektir. Aksi takdirde bir fitne önlenmeye çalışılırken kadına haksızlık yapılmış olur.

Zehâvî مَّا فِي السُّفُورِ مَعْرَةٌ *Açılmada Herhangi Bir Utanç Yoktur* başlıklı bir şiirinde de peçeyi açarak yüzü açık gezmenin ayıplanacak, utanılacak yüz kızartıcı bir suç veya kötü bir davranış olmadığını dile getirmektedir:

رِ	نَقِيَّةٌ	مِنْهَا	الصَّحِيفَةُ
تُخْشَى	عَلَى	إِمْرَأَةٍ	عَفِيفَةٍ
فِي	عَفَافٍ	بِالْمُخِيفَةِ	
إِنَّ	الزُّهُورَ	عَلَى	السُّفُورِ
مَا	فِي	السُّفُورِ	مَعْرَةٌ
لَيْسَتْ	مُشَايَعَةً	الطَّبِيعَةَ	

⁶⁴⁸ Musa Carullah, *Hatun*, 106.

⁶⁴⁹ Musa Carullah, *Hatun*, 107.

⁶⁵⁰ Musa Carullah, *Hatun*, 103.

إِنَّ النَّظِيفَةَ فِي قَرَارَةٍ نَفْسِهَا تَبْقَى نَظِيفَةٌ
وَالْفَرْقُ حَمٌّ بَيْنَ أَخْلَاقِ الرَّزِيئَةِ وَالْخَفِيفَةِ

Açılma üzerine ortaya çıkan beyazlık/parlaklık sayfa gibi temizdir.

Açılmada iffetli bir kadın için endişelenecek herhangi bir utanç (günah) yoktur.

İffet ve namusluluk konusunda (kadının) fitratını korumanın yolu onu korkutmak değildir.

Namuslu olan kadın zaten ruhunun derinliklerinde temiz olarak kalır.

Nitekim ağırbaşlı/vakarlı ve sebük/vakarsız kadının ahlakı arasında büyük bir fark vardır.⁶⁵¹

Bu dizelerdeki sufûrdan yani açılmaktan kastedilen şey kadının yüzünü açmasıdır. Zehâvî açılmayı teşvik ederken kadının başını veya vücudunun muhtelif yerlerini açmasını, açık seçik bir şekilde bedenini teşhir etmesini, erkekleri tahrik edecek şekilde güzelliğini sergilemesini kastetmemiştir. Ayrıca peçeyi çıkararak yüzünü açan bir kadının iffet ve namusuna hâlel gelmeyeceğine, iffet sahibi afife bir kadının zaten özünün, tabiatının pak, saf ve temiz olduğuna, namuslu ve ahlaklı kadın ile iffetini koruyamayan ahlaksız kadın arasında büyük bir fark olduğuna vurgu yapmaktadır. Zehâvî'nin bu yaklaşımı, dönemin toplumsal algılarına meydan okuyan bir düşünce biçimini yansıtmaktadır. Ona göre kadının yüzünü açması, ahlaki bir çözümlenin değil, bilakis özgüvenin, bireysel kimliğin ve toplumsal görünürlüğün bir ifadesidir. Kadının iffeti, örtüsünde değil, niyetinde ve davranışlarında gizlidir. Bu sebeple şair, ahlakı sadece dış görünüşe indirgemeye çalışan anlayışı reddeder; kadının yüzünün açık olmasını hayasızlıkla özdeşleştiren zihniyetin köklü bir şekilde sorgulanması gerektiğini savunur. Zehâvî, yüzün açılmasını bir ahlaksızlık değil, bilakis kadın kimliğinin tanınması ve saygın bir birey olarak kabul edilmesinin bir gereği olarak görür. Bu bağlamda onun şiiri, kadını edilgen bir nesne olarak değil, kendi iradesiyle hareket eden, düşünen ve toplumsal hayatta varlık gösteren bir özne olarak konumlandıran bir söylemin ürünüdür.

⁶⁵¹ Zehâvî, *Evşâl*, 292.

2.4.3.3. Peçeyi Çıkarmanın Bir Sosyal İnkılap Olarak Görülmesi

Yusuf İzzeddîn, Zehâvî'nin yaşadığı dönemde birçok alanda büyük bir tecdit hareketinin meydana geldiğine ve gerek edebiyat alanında gerekse toplumsal hayatta eski olan her şeyden uzaklaşma arzusunun zuhur ettiğine dikkat çeker.⁶⁵² İzzeddîn'e göre Irak'taki ilk gerçek tecdit hareketi Osmanlının 1908'de ilan ettiği II. Meşrutiyet ile başlamıştır.⁶⁵³

Zehâvî, hayatı boyunca “devrimci, inkılapçı ve isyancı bir ruha” sahip olmuştur. Şairin bu asi ve ihtilalci yapısı onu sürekli yeniliğe, yeniyi ve yeni olan her şeye meyilli kılmıştır. Nitekim eski olan her şeye temerrüt etmiş ve şöyle demiştir: “Hayatımda öne çıkan en bariz yönüm eski olan her şeye karşı çıkmamdır.”⁶⁵⁴ Şair bir şiirinde eski örf ve adetlere karşı olduğunu ve her daim yeniliği, yenilenmeyi arzu ettiğini şöyle anlatır:

سَمِيتُ كُلَّ قَدِيمٍ عَرَفْتُهُ فِي حَيَاتِي
إِنْ كَانَ عِنْدَكَ شَيْءٌ مِنَ الْجَدِيدِ فَهَاتِ

Tanıdığım bütün eski şeylerden bıktım hayatımda.

*Yanında yeni bir şey varsa onu getir bana!*⁶⁵⁵

Zehâvî 1933'te kaleme aldığı bir yazısında ise azimetleri engelleyen örf ve adetlere ne kadar karşı olduğunu şöyle dile getirir: “Şayet Doğu’yu yöneten bir diktatör olsaydım yapacağım ilk icraat; gayretleri yavaşlatan, körelten, eski, pörsümüş kötü adetlere başkaldırmaları için her bir ferdin makatına bir fütül koyardım (her bir ferdi yeteneğine uygun bir işte çalışması için donatırdım).”⁶⁵⁶ Zehâvî bu sözünden sonra yanlış örf ve adetleri sert bir şekilde eleştirdiği aşağıdaki beyitleri zikreder:

إِنَّهَا الْعَادَاتُ لَا يَخْلَعُهَا
غَيْرَ ذَلِكَ الْمَارِقُ الْمُنْطَلِقُ
قَدْ تَلَقَّاهَا ثُرَاتًا سَيِّئًا
أَحْمَقُ عَنْ أَحْمَقَ عَنْ أَحْمَقَ

⁶⁵² Yûsuf İzzeddîn, “ez-Zehâvî ve't-tecdîd”, *el-Ma'rife* 27 (Mart 1964), 60.

⁶⁵³ İzzeddîn, “ez-Zehâvî ve't-tecdîd”, 62.

⁶⁵⁴ Zehâvî, “lî'l-Hakîka ve't-târîh -resâilu'z-Zehâvî-”, 469.

⁶⁵⁵ Zehâvî, *Rubâ' iyyât*, 148.

⁶⁵⁶ Zehâvî, “Resâilu'z-Zehâvî”, 104.

Onlar, başkaldıran ve harekete geçen kişi dışında kimsenin bırakmayacağı adetlerdir.

*Onu, bir ahmak bir ahmaktan o da başka bir ahmaktan kötü bir miras olarak almıştır.*⁶⁵⁷

Bulaşıcı ve irsî bir hastalık gibi topluma bulaşan kötü davranışların anane olarak nesilden nesile aktaranları kavrama yetisini yitirmiş ahmaklara benzeten şair çok sert ve iğneleyici bir üslup kullanmıştır. Bu durum onun hem çok cüretkâr hem de inkılapçı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Eyyûb Ebû Deyye, Zehâvî'nin örtü konusunda eşi benzeri olmayan bir tutum sergilediğini söyler. Ebû Deyye'nin de naklettiğine göre Zehâvî; örtünün kadını aşağıladığını ve bunun korku, güçsüzlük, sadakatsizlik kültürünü kutsamaya, insanlar arasında güvenin yok olmasına alet edildiği düşüncesindedir.⁶⁵⁸ Şair bu konuda tabuların, gelenek ve göreneklerin yıkılarak adeta sosyal bir inkılabın gerçekleşmesi gerektiğine inanmaktadır. Arap kızına hitaben inşat ettiği aşağıdaki kasidesi şairin “devrimci ruhunu”, peçeyi savunanlara karşı verdiği mücadeleyi göstermesi bakımından önemlidir:

نَارَتْ فَمَزَّقَتْ الْحِجَابَا	مِنْ بَعْدِ مَا انْتَظَرْتُ حِقَابَا
كَيْفَ تَنْبِذُ مَا أَرَابَا	عَرَبِيَّةٌ عَرَفْتُ أَحِيرَا
خَسَفَا وَيُرْهَقُهَا عَذَابَا	كَانَ الْحِجَابُ يَسُومُهَا
نَاسٍ لَهَا ظَلَمُوا حِسَابَا	وَسَيَطْلُبُ التَّارِيخُ مِنْ
مِنْهُمْ فَمَا لَقِيتُ جَوَابَا	سَأَلْتُ لَهَا حُرِّيَّةً
خَرَّقَتْ بِأَيْدِيهَا النَّقَابَا	حَتَّى إِذَا مَا اسْتَيْأَسْتُ
لِلْمَجْدِ أَفْنِيَّةٌ رَحَابَا	فَرَأْتُ أَمَامَ سُفُورِهَا
صَخَبٌ فَأَحْمَدْتُ الذُّهَابَا	ذَهَبْتُ كَزَوْبَعَةٍ لَهَا
صُنْعَا وَأَتَّبَعْتُ الصَّوَابَا	أَحْسَنْتِ يَا ابْنَةَ يَغْرُبَ
ذَاكَ الشَّقَاءُ بِمَا أَصَابَا	فَلَقَدْ كَفَاكَ غَضَاظَةً

⁶⁵⁷ Zehâvî, *Dîvân*, 411.

⁶⁵⁸ Ebû Deyye, *Mevsû'atu a'lâm*, 158.

لَيْسَ الْجُمُودُ سِوَى خُنُو
 إِنَّ الْحَيَاةَ لَتَبْتَغِي
 ظَهَرْتَ تَبَاشِيرُ لَهُ
 خَوْضِي إِلَى الْمَحْدِ الْأَثِيلِ
 وَتَنَكَّبِي الْوَهْدَ الَّذِي
 أَمَا الْعُبابُ فَإِنَّهُ
 الْحَقُّ حَقُّكَ فَأَنْشِدِيهِ
 وَإِذَا أَبَوَا فَخُذِيهِ
 لَا تَعْبَيْ أَبَدًا بِغَرِ
 عِ قَدْ يَجُرُّ لَكَ الثَّيَابُ
 فِي عَصْرِنَا هَذَا انْقِلَابًا
 تَبْنِي الْمَنَى مِنْهَا قِيَابًا
 مَعَ الْأَلَى خَاضُوا الصَّعَابَا
 يُجْفِيكَ وَأَطْلُبِي الْمِضَابَا
 إِنَّ حَالَ فَاقْتَحِمِي الْعُبَابَا
 فِي مُحَاوَلَةٍ طَلَابَا
 مِنْهُمْ فِي مُكَافَحَةٍ غَلَابَا
 بَانَ يُوَاصِلَنَّ النَّعَابَا

*Uzun bir zaman bekledikten sonra hiddetlendi ve örtüyü/peçeyi yırttı.
 Arap kız sonunda kendisini rahatsız eden örtüyü/peçeyi nasıl atacağını anladı.
 Peçe onu küçük düşürüyor ve tahammül edemeyeceği bir işkence veriyordu.
 Tarih, ona haksızlık yapan insanlardan hesap soracak bir gün elbet.
 Arap kızı, onlardan özgürlüğü istedi. Fakat bir karşılık bulamadı.
 Nihayetinde umudunu kesince peçeyi elleriyle parçaladı.
 Böylece onur için açılmasında geniş ve ferah bir alan gördü.
 Gürültülü bir kasırga gibi çekip gitti. Bu gidişinden de memnundu.
 Ey Ya 'rub'un kızı! İyi bir iş yaptın ve doğru bir yol izledin.
 Başına gelen bunca bedbahtlık, zillet olarak yeter sana.
 Hareketsizlik ve geri kalma seni helak eden rezaletten başka bir şey değildir.
 Artık günümüzde hayat bile bir inkılabın gerçekleşmesini arzuluyor.
 İnkılabın müjdeleri göründü. Umut o müjdelerden kubbeler inşa etmektedir.
 Zorluklara katlananlarla birlikte asil şerefe yürü/dal.
 Seni gizleyen vadiyi terk et ve dağları talep et/dağlara çık.
 Olur da dalgalar sana engel olursa onları [da] aş.
 Hak senin hakkındır. İstekli bir şekilde onu haykır.
 Şayet bu hakkını inkar etseler, başarılı bir mücadele ile hakkını onlardan al.
 Durmadan öten uğursuz kargaları da asla umursama.⁶⁵⁹*

⁶⁵⁹ Zehâvî, *Evşâl*, 179-181.

Şairin peçeye mahkûm olan Arap kızının ondan kurtulup özgürlük mücadelesini tasvir etmesi, hapishaneden kurtulmak isteyen bir esirin vermesi gereken mücadeleyi andırmaktadır. Söz gelimi şair Arap kızının bir kumaş parçası olan peçeden kurtulması için onu teşvik etmekte ve cesaretlendirmektedir. Zira peçe onun özgürlüğünü kısıtlamakta, onu ilimden, eğitimden, ihtilattan, temiz havadan, sosyal hayata aktif bir şekilde katılmaktan mahrum etmekte ve sosyal hayattan tecrit etmektedir. Şaire göre Arap kızının/kadınının gasp edilen haklarını elde edip özgürlüğüne kavuşması için büyük bir azimle mücadele etmesi ve zorluklara göğüs germesi gerekmektedir. Öncelikle büyük bir özgüvenle peçeyi yırtacak, parçalayacak sonra da şiddetli bir fırtına ve kasırga gibi peçe taraftarlarına ve mutaassıp topluma başkaldıracak ve adeta “bir devrim ateşi” yakacaktır. Peçeden kurtulma davası artık onun için bir onur ve haysiyet meselesidir. Bu uğurda kendisini hapseden vadiden kurtulup yüce dağlara tırmanmalı, karşısına çıkacak dalgaları da aşması gerekir. Zira bu mücadeleden sonra kazanacağı özgürlük onun en doğal hakkıdır. Şair son beyitte ise Arap kızını davasından vazgeçirmeye çalışan mutaassıp kimseleri boş boş öten uğursuz kargalara benzetmiş ve bunları kale almamasını istemiştir.

Zehâvî'nin dokuzuncu beyitte hitap ettiği ابْنَةُ يَعْزُبِ künyesinde geçen Ya‘rub ismi nesep alimlerine göre -bunlardan biri de Muhammed b. İshak'tır- Kuran'da zikredilen Sebe' kavminin atasıdır. Sebe' ismi; Abdu's-Şems b. Yeşcub b. Ya‘rub b. Kahtân olarak zikredilir.⁶⁶⁰

Savsan Abdullah da kaleme aldığı *Mihnetu'l-mer'eti'l-'Arabiyye* başlıklı bir makalesinde Arap milletine seslenerek kadınlar hakkındaki yanlış düşüncelerini değiştirmelerini ve önyargılarını atmalarını tavsiye etmiş, bu konuda adeta bir devrim gerçekleştirmelerini talep etmiştir:

“İçinizdeki (kötü düşünceleri) değiştirin.. Kalplerinizi arındırın...
Zihinlerinizdeki pası temizleyin... Şayet bunları yaparsanız doğru yolu bulursunuz...
Böylece kadının sizinle birlikte ön safta mücadele ettiğini ve gelecek nesilleri
aydınlattığını görürsünüz!”⁶⁶¹

⁶⁶⁰ Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Amr b. Keşîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'âzîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Sellâme (Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1999), 6/505.

⁶⁶¹ Abdullah, “*Mihnetu'l-mer'eti'l-'Arabiyye*”, 12.

Zehâvî peçeyi çıkarıp atmayı sosyal bir inkılap olarak görürken onun çağdaşı el-Ezdî peçeyi; bakirelerin iffetini koruyan bir örtü olarak değerlendirir. Şair Ezdî'nin, Bağdatlı Kerîme ez-Zevrâ'yı sufûr savunucularının dalaletine düşmekten uyardığı beyitleri şu şekildedir:

كَلَمَاءٍ لَمْ يُحْفَظْ بِغَيْرِ إِنَاءٍ	أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ الْفِتَاةَ يَطْبَعُهَا
مِمَّا يَحِيشُ بِخَاطِرِ السُّفَهَاءِ	مَنْ يَكْفُلُ الْفَتَيَاتِ بَعْدَ ظُهُورِهَا
عَنْ خِذَعِ كُلِّ خَرِيدَةٍ حَسَنَاءِ	وَمَنِ الَّذِي يَنْهَى الْفَتَى بِشَبَابِهِ
لِلْمُسْلِمِينَ تَبْرُجَ الْعِذَاءِ	نَصَّ الْكِتَابُ عَلَى الْحِجَابِ وَلَمْ يُحِ
جِدَ الْمَهَاةَ وَطَلَعَةَ الذَّلْفَاءِ	مَاذَا يُرِيكَ مِنْ حِجَابٍ سَاتِرٍ
وَزَرَ الْقُودَادِ وَضَلَّةَ الْأَهْوَاءِ	مَاذَا يُرِيكَ مِنْ إِزَارٍ مَانِعٍ
التَّهْدِيبِ أَنْ يَهْتَكْنَ سِتْرَ حَيَاءِ	مَا فِي الْحِجَابِ سِوَى الْحَيَاءِ فَهَلْ مِنْ
لَوْ أَصْدَقْتُكَ ضَمَائِرُ الْجُلَسَاءِ	هَلْ فِي مُحَاسَنَةِ الْفِتَاةِ سِوَى الْهَوَى

Genç kızların tabiatları gereği su gibi ancak bir kap ile muhafaza edilebileceğini bilmiyorlar mı?

Genç kızlar açıldıktan sonra kim onları çapkınların kötü düşüncelerinden koruyacak?

Kim gençleri bakire dilberlerin tuzağından alıkoyacak?

Kitâb, hicâbı Müslümanlara şart koşmuş ve temiz kadınların açılıp saçılmasına izin vermemiştir.

Ahu gözlünün boynunu, minik burunlunun yüzünü örten hicâb/peçe konusunda seni şüpheye düşüren şey nedir?

Kalbin günah işlemesini ve nefislerin dalaletine düşmesini engelleyen örtü/peçe konusunda seni şüpheye düşüren nedir?

Hicâbta/peçede sadece haya vardır. Kadınların haya örtüsünü açmaları edepten midir?

Genç kızlarla oturup kalkmakta nefsin hevasından başka bir şey var mı? Keşke o kızlarla düşüp kalkanların vicdanları sana bunu söylese!⁶⁶²

⁶⁶² İsmail, Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb, 19-20.

Ezdî ilk beyitte kadınları suya peçeyi ise onu koruyan bir kaba benzetmiştir. Nasıl ki su kabı suyun kirlenmesini ve etrafa dökülüp dağılmasını engelliyorsa peçe de kadının bedenini ve manevi değerlerini çapkın ve cinsel arzulara şiddetli bir şekilde düşkün olan şehvetperest erkeklerden korumaktadır. Ezdî'nin bu teşbihi Hafız İbrahim'in “kadınlarınız, kaybolacak korkusuyla küçük kutularda muhafaza edilecek kıymetli takı ve mücevherler değildir. Kadınlarınız, evlerin içindeki kilerde sepetlerde bulundurulacak eşya değildir”⁶⁶³ dizelerini akla getirmektedir. Kadın hakları konusunda Zehâvî ile aynı görüşleri savunan Hafız'ın yukarıda zikredilen beyitleri de göstermektedir ki kadın kaybolacak endişesi ile kutularda saklanacak bir süs eşyası değildir. Peçe konusunda Zehâvî ve Hafız ile farklı görüşleri savunan Ezdî kadın/peçe-su/kap benzetmesi ile kadını muhafaza edilmesi gereken bir meta olarak görmektedir.

2.4.3.4.Yaşlıların ve Gençlerin Örtüye/Peçeye Bakışı

Zehâvî, peçe takmayı savunan yaşlı nesli sert bir şekilde eleştirirken genç kuşağın bir gün onlardan hesap soracağını ve peçeyi kabul etmeyeceklerini şöyle anlatır:

أَسْرَفَ الشَّيْبُ فِي الْحِجَابِ فَجَاءَتْ
تَبَنِّي مِنْهُمْ الشَّيْبُ حِسَابًا
إِنَّ هَذَا الْحِجَابَ إِنْ كَانَ يَرْضَى
الشَّيْبُ فَالْيَوْمَ لَيْسَ يَرْضَى الشَّيْبُ
سَجَنُوا غَيْرَ مُشْفِقِينَ الْعَذَارَى
فِي بُيُوتٍ وَغَلَّقُوا الْأَبْوَابَ

Yaşlılar örtü konusunda haddi aştılar. Daha sonra genç bir nesil onlardan hesap sormaya geldi.

Doğrusu yaşlılar bu örtünün takılmasını kabul etseler de artık bugün gençler bunu kabul etmiyor.

...

*Bakirelere acımadan onları evlere hapsettiler ve kapıları üzerlerine kapattılar.*⁶⁶⁴

Zehâvî birinci ve ikinci beyitte aralarında karşıt anlam ilişkisi olan “yaşlılar” anlamındaki الشَّيْب ile “gençler” manasındaki الشَّبَاب kelimelerini bir arada kullanarak lafzi güzelleştirici sanatlardan tıbâk sanatını icra etmiştir. Böylece meramını edebî bir

⁶⁶³ Hafız İbrahim, *Dîvân*, 282-283.

⁶⁶⁴ Zehâvî, *Lubâb*, 336.

dille ortaya koyan şair hem okuyucunun dikkatini çekmiş hem de anlatımını güçlü kılmıştır.

Zehâvî kadınların köle ve hür şeklinde ayrılmasına karşı çıkararak kölelerin açık buna karşılık hanımefendilerin örtülü/peçeli olmasını doğru bulmamıştır:

وَأَرَى الْإِمَاءَ سَوَافِرًا وَالسَّيِّدَاتِ مُحَجَّجَاتٍ

*Kölelerin açık saçık, hanımefendilerin (özgür kadınların) ise örtülü olduğunu görüyorum.*⁶⁶⁵

Zehâvî'nin سَوَافِر dediği “peçesiz” köle/cariye konumundaki kadınlar bir meta olarak görüldüğü için örtünmedikleri tahmin edilmektedir. Nitekim fukahanın çoğunluğuna göre Kur'an'da kadının tesettürüyle ilgili düzenlemeler ve hükümler hür kadınlarla ilgili olup cariyeleri kapsamamaktadır.⁶⁶⁶ Ancak Zehâvî cariyeye ve kölelerin hür kadınlardan daha aşağı bir seviyede görülerek bir eşya muamelesine tabi tutulmasına karşı çıkmıştır.

Cilbâb giyme emrinin cariyeleri değil hür Müslüman kadınları ilgilendirdiği konusunda İslam alimlerinin görüş birliğine vardığı kaydedilir. Hz. Ömer'in cilbâbla başını örtmüş bir cariyeye fiilen müdahale ederek başını açtırması, sonraki fakihler arasında kayda değer bir itiraz ve tartışma konusu olmamıştır. Buna mukabil İbn Hazm (ö. 456/1064) örtünme konusunda hür kadınla cariyeye arasında fark bulunmadığını savunmuş,⁶⁶⁷ bu görüş daha sonra İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi bazı alimlerce de savunulmuştur.⁶⁶⁸

Zehâvî'nin yaşadığı dönemde buna benzer bir durum da bedevi kadın ile şehirde yaşayan kadın arasında mevcuttu. Hasan Fehmî bu durumu şöyle anlatır:

“Köylü kadın veya bedevi kadın ile şehirde yaşayan kadının durumunu dikkatlice mülahaza edip onları mukayese eden kimse ikisi arasında büyük bir fark olduğunu görür. Zira ilki yalınayak ve peçesizdir. Evinin ihtiyaçlarını temin etmek için gece gündüz çalışır ve yorgunluk nedir bilmez. Çoğu zaman da kocasının yerine

⁶⁶⁵ Zehâvî, *Lubâb*, 258.

⁶⁶⁶ İbrahim Yılmaz, “Klasik Fıkıh Doktrininde Cariyenin Tesettürü İle İlgili Yaklaşımlar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 37 (2021), 242.

⁶⁶⁷ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hâzım, *el-Muḥallâ bi'l-âşâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/248, 249.

⁶⁶⁸ H. Yunus Apaydın, “Tesettür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, XL. 541.

misafirleri karşılar, onları ağırlar, onlara yemek yedirir ve rahat etmelerini sağlar. İkincisi ise zaruret dışında evinden çıkmaz ve ev idaresi konusunda hizmetçiler ona yardım eder. Dışarı çıktığında ise kalın bir örtü ile örtünür/peçe takar, eşi ve akrabaları dışında başka erkeklerle konuşmaz.”⁶⁶⁹

Zehâvî örtünün Müslümanları geri bıraktığını, bunun ölümlerden kalan bir miras olduğunu, donuklukta ölüm hareketinde ise canlılığın ve yaşamın olduğunu söyler:

إِنَّهُمْ فَضَّلُوا وَلِلْجَهْلِ حُكْمَ	أَنْ تَظُلَّ النِّسَاءُ مُحْتَجِبَاتُ
وَلَقَدْ تَنْظُرُ الْفَتَاةُ أَبَاهَا	وَالْأَسَى مِلءَ تِلْكَمُ النَّظَرَاتِ
أَخَرِ الْمُسْلِمِينَ عَمَّنْ سِوَاهُمْ	رَهَقُ الْمُسْلِمِينَ لِلْمُسْلِمَاتِ
أَتَرَاهُمْ سَيَّرَجِعُونَ عَنِ الْغَيِّ	وَعَمَّا يَحْرُ مِنْ وَيَلَاتِ
أَمْ يَقُولُونَ هَكَذَا قَدْ وَجَدْنَا	فِي الْقَدِيمِ الْأَبَاءِ وَالْأُمَّهَاتِ
لَا تَحُولُ الْأَخْلَاقُ إِلَّا بِبُطْءٍ	إِلَّهَا مِيرَاتُ مِنْ الْأَمْوَاتِ
قَدْ عَزَوْتُمْ إِلَى السُّفُورِ غُرُورًا	طَائِشًا قَدْ يُفْضَى إِلَى الْهَفَوَاتِ
هَلْ يَحُولُ الْحِجَابُ بَيْنَ الَّتِي لَمْ	تَتَّقَفْ وَالطَّيِّشِ فِي الرِّعَابَاتِ
بَلْ أَرَى فِي الْحِجَابِ تَسْهِيلَ مَا	تَحْشَوْنَهُ مِنْ نُكْرٍ عَلَى الْفَتَيَاتِ
قَدْ وَجَدْتُ الْجُمُودَ لِلْهَلْكِ أَذْنَى	وَوَجَدْتُ الْحَيَاةَ فِي الْحَرَكَاتِ

Onlar cahilliklerinden dolayı kadınların örtülü kalmasına (gizlenmesine) karar verdiler.

Genç kız keder dolu bakışlarla babasına baktı.

Müslüman erkeklerin Müslüman kadınlara karşı cahil davranışları onları diğer milletlerden geri bıraktı.

Onların yanlış yoldan ve o yolun getirdiği felaketlerden vazgeçeceklerini düşünüyor musun?

Yoksa “biz eskiden beri anne-babalarımızdan böyle gördük” mü diyecekler?

Adetler ancak yavaş yavaş değişir. Bu adetler ölümlerden kalan bir mirastır.

Siz hatalara yol açabilen sapkın bir gururu açılmaya nispet ettiniz.

Örtü, kültürlü olmayanla arzulara meyleden arasına bir engel koyar mı?

⁶⁶⁹ Fehmî, Zehâvî, 20-21.

Doğrusu ben, örtünmede genç kızlar için endişe duyduğunuz çirkin işler yapmayı kolaylaştırdığını görüyorum.

*Durgunluğu yok olmaya daha yakın görüyorum. Hayatı ise hareketlerde buluyorum.*⁶⁷⁰

Bu beyitlerde, toplumun kadınlara yönelik geleneksel tutumları eleştirilerek örtünmenin sosyal ve bireysel etkileri tartışılmaktadır. Şair, kadınların örtünmesini sadece bir gelenek olarak sürdürenlerin, bunu sorgulamadan kabullenmelerini “cahillik” olarak nitelendirmekte, adetlerin yavaş yavaş değiştiğini vurgularken, sorgusuz bağlılığın ilerlemeye engel olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca şair nezdinde örtü/peçe bir ahlak ölçüsü olmadığı gibi, peçesiz olmak da bir ahlaksızlık değildir. Bu noktada ahlaksızlık kişinin niyetinde ve saklı duygularında olup örtülü olmak bu tür duyguları yok etmediği gibi, hatta ahlaksızlıkları gizleyen bir işlevi olduğu da söylenebilir.

2.4.3.5. Peçenin Kadının Kişisel Özgürlüğünü ve Sosyal Hayatını Kısıtlaması

Zehâvî, cinsel ahlaksızlığın peçe ile değil güzel terbiye ile azaldığı görüşündedir. Zira edepli genç kadın, temiz ve doğru yoldan saptığında toplumda karşılaşacağı utanç ve rezaleti öngörebilir. Ona göre sadece kadınların sorumlu tutulduğu fahişelik konusunda erkeklerin de kendilerini düzelterip bu çirkin fiili yapmaktan imtina etmeleri takdire şayan bir davranıştır.⁶⁷¹

Zehâvî’ye göre peçenin en büyük zararı kadın ve erkek dahil toplumun, kadınları erkeklerden tecrit etmeyen ulusların zeka seviyesinden geri kalmasına neden olmasıdır. Çünkü özel durumlar dışında kadınların sosyal hayatta erkeklerin yaşamından tecrit edilmesi ve bunun yüzyıllar boyunca nesilden nesile devam etmesi toplumda da görüldüğü gibi kadınlarda donukluğa ve aptallığa sebep olur. Bu aptallık erkek veya kız olsun kadının bütün çocuklarına sirayet eder ve sonunda toplumun tamamı aptal olur. İşte kadınları sosyal hayattan tecrit eden ulusların yaratıcılıkta ve ilerlemede arka planda kalmalarının sebebi budur. Şaire göre bazı uluslar toplumlarını tehdit eden bu büyük tehlikenin farkına vardıkları için peçe konusunda sıkı politikalar

⁶⁷⁰ Zehâvî, *Evşâl*, 23.

⁶⁷¹ Zehâvî, *el-Mücmel*, 89.

uygulamadılar ve İstanbul ve Mısır’da olduğu gibi adabımuaşeretini muhafaza ederek kadınlar da erkekler gibi örtüsüz oldular. Şair, Batı’da kadınların milletvekili sıfatıyla parlamentoya girme hakkını kazanarak büyük bir ilerleme kaydettiklerine dikkat çeker. Buna mukabil Doğu halkı peçenin zararını gizlemek için Batı’yı yermekte ve onları fazla kıskanç olmamakla suçlamaktadır. Zehâvî, “onlar bedevi kadınların - ki bunlarda fahişelik çok nadirdir - örtüsüz bir şekilde erkeklerle birlikte aynı ortamda çalıştıklarını, onlarla oturup kalktıklarını göremiyorlar mı?”⁶⁷² şeklindeki soru ile peçe taraftarlarını düşünmeye çağırmış ve peçenin kadına zorunlu kılınarak kadınların erkeklerden ve sosyal hayattan tecrit edilmesinin yanlış olduğunu savunmuştur.

‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, Zehâvî’nin bazı konularda kendisi ile çeliştiğini söylemiş ve bizzat onu evinde ziyaret ederken bu duruma şahit olmuştur. ‘Akkâd şöyle der: “Zehâvî, peçeyi açmanın en büyük destekçilerindendi. Ancak eşi ile, görüşü engelleyen kalın bir perdenin/örtünün arkasında konuşuyordu ve eğer iyice kulak vermeseydik neredeyse onun (eşinin) kısık sesi duyulmayacaktı.”⁶⁷³ Hilâl Nâcî de Zehâvî’nin görüşleri ile kişisel davranışlarının birbirine uymadığı görüşündedir. Nâcî’ye göre Zehâvî ısrarla sufûru (yüzü açmak) savunmasına rağmen eşinin yüzünü açmasına ve örtüyü terk etmesine izin vermemiştir.⁶⁷⁴

Zehâvî’nin öğrencisi Ahmet Hamit Sarrâf, Zehâvî’nin *Dîvân*’ının yayımlanmasından iki yıl sonra yani 1926’da Na’îme Abdülkadir Abdullah adında genç bir kızın mektubunu hocası Zehâvî’ye ulaştırır. Mektupta genç kızın içinde bulunduğu zor durum şöyle ifade edilir:

“Hayvanların hatta köpeklerin ve dahi maymunların bile üzerine güneş doğuyor ve özgürlük nimetinden faydalanıyorlar. Ancak anneler, genç kızların hapisanelerin karanlıklarında (evlerinde) peçeli bir şekilde yaşamaya devam etmelerini istiyorlar.”⁶⁷⁵

⁶⁷² Zehâvî, *el-Mücmel*, 89-90.

⁶⁷³ ‘Akkâd, *Ricâhun ‘araftuhum*, 95. Muhammed Ahmed İsmail’in naklettiğine göre peçeye karşı çıkan ve İslam dünyasında kadın hareketinin öncüsü olarak bilinen Mısırlı Kasım Emîn’in eşi de Zehâvî’nin eşi gibi peçeliydi. Ancak Kasım Emîn, peçeyi çıkarma konusundaki görüşünü ailesinde uygulamamış, eşine herhangi bir baskı yapmamış ve onu özgür bırakmıştır. Kasım Emîn’in de kadının yüzünü ve ellerini açması ile diğer meselelerde savunduğu görüşleri yeni (genç) nesil üzerinde daha çok etki yaratmıştır. Bk. İsmail, *Ma ‘rakatu’s-sufûr ve ‘l-hicâb*, 34-45.

⁶⁷⁴ Nâcî, *Zehâvî ve divânuhu ‘l-mefkûd*, 27-28.

⁶⁷⁵ Fehmî, *Zehâvî*, 118.

Zehâvî bu sözlerden derin bir üzüntü duyar ve “Kız çocukları benden yardım istiyor” der. Hasan Fehmî’nin naklettiğine göre Zehâvî karşılaştığı herkese bu mektuptaki mesajı aktarmıştır. Birkaç gün sonra ise Zehâvî peçenin olumsuz yönlerine değinerek kadınlardan peçeyi yırtıp parçalamalarını istemiş ve aşağıdaki kasidesi ile insanların karşısına çıkarak⁶⁷⁶ şöyle demiştir:

إِسْفِرِي فَالْحِجَابُ يَا ابْنَةَ فَهْرِ	هُوَ دَاءٌ فِي الْجَمَاعِ وَحِيمٌ
كُلُّ شَيْءٍ إِلَى التَّجَدُّدِ مَاضٍ	فَلِمَآذَا يَقْرُ هَذَا الْقَلِيمُ
وَلِمَآذَا تُخْفِينَ وَجْهَكَ عَنْ نَا	سِ يُحْيُونَ الْوَجْهَ وَهُوَ وَسِيمٌ
عَجَبًا لِلْإِنْسَانِ يُخْفِي عَنِ الْإِنْسَانِ	شَيْئًا بِهِ الْخِطَابُ يَقُومُ
لَقَدْ أَعْوَجَ بِالْحِجَابِ لَعْمَرِي	أَمْرٌ دُثِّيْنَا فَهُوَ لَا يَسْتَقِيمُ

Açıl ey Fihr’in kızı! Zira peçe topluma bulaşan vahim bir hastalıktır.

Her şey yeniliğe doğru ilerlerken neden bu eski gelenek hala devam ediyor?

Yüze hayat veren insanlardan yüzünü neden gizliyorsun? Ki yüzün güzeldir.

Hitabı düzeltmeye yarayan bir şeyi insanlardan gizleyen kimse ne kadar da enteresan biridir!

Hayatım üzerine yemin ederim ki bu örtü yüzünden dünyalık işlerimiz bozuldu.

*Daha da düzelmez.*⁶⁷⁷

İlk beyitte geçen فِهْر *fihr* kelime olarak düz, pürüzsüz ve uzun taş anlamına gelir. İbn Fihr’in Ebû Kureyş olduğu ve Fihr’in sülalesinden doğmayanın Kureyşli olamayacağı zikredilmiştir.⁶⁷⁸ İbn Fihr, Kureyş’in atası olup künyesi Ebû Ğâlib’dir.⁶⁷⁹ Fihr kelimesi hem müennes hem müzekker olarak kullanılabilir. Ancak el-Asma‘î kelimenin müennes olarak kullanılmayacağını belirtmiştir.⁶⁸⁰

⁶⁷⁶ Fehmî, *Zehâvî*, 118.

⁶⁷⁷ Zehâvî, *Lubâb*, 235-236.

⁶⁷⁸ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Huseyn Bedruddîn el-‘Aynî, ‘*Umdetu’l-kârî şerhu sahihi’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâşi’l-‘Arabî), 16/302.

⁶⁷⁹ Ebu’l-Hasen İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-‘Arabî, 1997), 1/627.

⁶⁸⁰ Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî eş-Şâmî, *Subulu’l-hudâ ve’r-Reşâd fî sîreti hayri’l-‘ibâd*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Mu‘avvad (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1993), 1/280.

Âsım Zâhî Muflih ‘Atrûz’a göre bir şair şiirinde kullandığı kadına/genç kıza filanın annesine dayandırarak künye veriyorsa bunu ya bir hikmete binaen yahut bir sebepten ötürü yapmıştır. Şayet filancanın kızı diye künye veriyorsa bu da ya şefkat, rahmet ve sevgiyi yahut kınama ve aşağılamayı sembolize eder.⁶⁸¹

İbn İshâk, Fihri b. Mâlik’in Gâlib b. Fihri, Muḥârib b. Fihri el-Hârîs b. Fihri ve Esed b. Fihri olmak üzere dört çocuğunun olduğunu, annelerinin ise Leyla bint. Sa’d b. Hüzeyl b. Müdrike olduğunu söyler.⁶⁸²

Zehâvî’ye göre iki insan karşılaştığında ilk olarak baktıkları yer birbirlerinin yüzüdür. Bu durum insanın fıtratı gereği gerçekleşen bir davranıştır. Ancak muhatabın yüzü peçe gibi onur kırıcı bir örtüyle kapalı olup görünmediğinde karşısındaki gerek erkek olsun gerekse kadın; insanı şüpheyne ve güvensizliğe sevk eder. Zira insan muhatabının yüzüne baktığında onun jest ve mimiklerine göre tavır alır ve ona göre bir tepki verir. Zehâvî’nin de üçüncü beyitte değindiği gibi insanlar yüzümüze bakıp bizimle konuştuklarında onlardan bize pozitif bir enerji sirayet eder ve az da olsa hayatın yükünü üzerimizden atarak silkeleniriz. Allah’ın kız/kadın kullarına bahşettiği yüz güzelliğini fitneye yol açacak korkusuyla erkeklerden gizleyen “sözde muhafazakar dindarlar” kadının hayatını adeta bir kapalı cezaevine dönüştürmektedirler. Peçeyi teşvik ederek kadının yüzünü örtmesini isteyen erkeklerin temel amaçları -iddia ettikleri gibi- kadını Cehennem ateşinden korumak değildir. Aksine onlar kıskançlık hastalığına yakalanmış olup kadınlarına/kızlarına sunabilecekleri alternatif bir hayat tarzına da sahip olmadıkları için peçe taraftarlığı yaparak bir kısır döngü içinde debelenip durmaktadırlar. Zehâvî’nin üçüncü ve dördüncü beyitlerinde geçen yüzün insan bedenindeki önemine paralel bir görüşü de Samet Ünlü savunur ve şöyle der:

“Bedenin en görkemli ve anlamlı yönü olarak ‘yüz’ veya ‘çehreyi’ düşünürsek, bunun sadece hücre ve kaslardan oluşması, dahası ciltle kaplanmış bir yüzey olmadığını hissetmeye başlarız. Çünkü yüz hem bir kimlik hem de bir anlam haritasıdır. Beden, insanın insan olarak görünme aracıdır. Bu manada insanı insan kılan, onun bedenidir.

⁶⁸¹ ‘Atrûz, “Leylâ fî hudûci’ş-şî’rî’l-‘Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen”, 138.

⁶⁸² Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb Ebû Muhammed Cemâluddîn İbn Hişâm, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sikâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız eş-Şelebî (Mısır: Mektebetu Mustafa Elbânî, 1955), 95.

O nedenle toplumsal bir varlık olarak insan, bedenle toplum sahnesine çıkar. Beden, insanın varlığının aynasıdır.”⁶⁸³

Zehâvî kadının yüzünü örtmesini topluma bulaşmış bir hastalık olarak görürken Bağdatlı Edîbu't-Taķî (ö. 1945) tam tersini iddia eder. Taķî, *Evlatlarımızın Annelerine Ne Oldu?* başlıklı bir şiirinde kadının yüzünü açmasını toplumu hayasızlığa ve sosyal yıkıma sürüklediğini söyleyerek halkı şöyle uyarır:

أُمّهَاتُ الْبَنِينَ مَاذَا عَرَاهَا	لَيْسَ يُرْضِيهَا صَوْنُهَا وَالْوَقَارُ
كَيْفَ تَرْضَى بِأَنْ تُرَى حَاسِرَاتٍ	يَتَمَلَّى وَجُوهَهَا الْفُجَّارُ
خَدَعُوهُنَّ حِينَ قَالُوا نِسَاءً	أَرْهَقُوهُمَا الرِّجَالُ ظُلْمًا وَجَارُوا
فَتَبَرَّجْنَ مَا تَنَاهُنَّ عَابُ	وَتَهَيَّكُنَّ مَا نَهَاهُنَّ عَارُ
وَأَتَّخَذْنَ الْخَلَاعَةَ الْيَوْمَ خُلُقًا	هُوَ لِلشَّعْبِ لَوْ أَفَاقَ دَمَارُ

Evlatlarımızın annelerine ne oldu? İffet ve vakarlarından memnun değiller.

Ahlaksız, rezil erkeklerin; açık kadınların yüzlerine bakarak kendilerini tatmin etmelerine nasıl razı olabiliyorsun?

“Erkekler kadınlara baskı yapıyor ve onlara zulmediyorlar” dediklerinde aslında onları (kadınları) kandırdılar.

Böylece açılıp saçıldılar ve ahlaksızlık yaptılar. Artık ne bir kınama onları bundan sakındırdı ne de bir utanç onları engelledi.

*O kadınlar bugün hayasızlığı edep olarak benimsediler. Keşke halk, açılmanın onlar için yıkım olduğunu bilseydi!*⁶⁸⁴

Görüldüğü gibi Zehâvî ile Edîbu't- Taķî peçe konusunda birbirlerine tamamen zıt görüştedirler. İki şair arasında bu derece ihtilafın yaşanması söz konusu dönemde peçe meselesinin hararetle tartışıldığını ve insanların zihnini fazlasıyla meşgul ettiğini göstermektedir.

Hilâl Nâcî, Zehâvî'nin aşağıdaki haykırışının zaman deveran ettiği müddetçe sonsuzluğun semasında yankılanacağını söyler.⁶⁸⁵

⁶⁸³ Ünlü, *Evdeki Erkeklik*, 22.

⁶⁸⁴ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 20.

⁶⁸⁵ Nâcî, *ez-Zehâvî ve divânuhu'l-meşkûd*, 163.

اِنْزَعِيهِ بِقُوَّةٍ وَطِيَّهِ
وَاجْعَلِي فِي فَمِ الْحَنِيْقِ ثَرَابًا
اِنَّهُ قَدْ قَصَى عَلَيَّكَ بِتَعَسٍ
كُلَّمَا قُلْتَ غَابَ عَنِّي آبَا
عَجَبِي اَنْ تُعَدَّ نَظْرُهُ اِنْسَا
مِنْ اِلَى مِثْلِهِ مِنَ النَّاسِ عَابَا

Var gücünle çekip çıkar onu ve ayaklarının altına al. Sonra da öfkeden çılgına dönmüş birinin ağzında toz duman et onu.

Bu sefalet mahvetti seni. Ne zaman ondan kurtuldum desen her seferinde geri geldi.

*Bir insanın kendine benzer bir insana bakmasının ayıp sayılması beni şaşırtmaktadır.*⁶⁸⁶

Hasan Fehmî'nin naklettiğine göre Zehâvî'nin döneminde örtünmenin bilindiği şekliyle ve tevarüs edilen geleneklerle yüzü kapatmasından ötürü kadını eğitimden men etmesi, hayatla irtibatını koparması ve onu eve hapsedmesi kadının kalkınmasına ve yeni neslin yetişmesi için sağlıklı bir eğitim almasına büyük bir engel teşkil ediyordu.⁶⁸⁷ Nitekim örtünün/peçenin toplumu geri bıraktığı, Zehâvî'nin bir şiirinde şöyle anlatılmaktadır:

هَذَا يَثْبُطُهُ الْحِجَابُ
وَكَأَنَّمَا الْمُتَحَجِّبَا
مَا فِي السُّفُورِ لِمَنْ تَرَّ
أَمَّا الْحِجَابُ فَمِنْهُ تَنَبُّ
بُ وَذَاكَ يَخْفِزُهُ السُّفُورُ
تُ بِكُلِّ مَمْلَكَةٍ قُبُورُ
يَتَّهَى الثَّقَافَةُ مَا يُضِيرُ
بَعِثُ الْمَفَاسِدُ وَالشُّرُورُ

Peçe bunu (Doğu'yu) geri bırakırken, açılma onu (Batı'yı gelişmeye) itiyor.

Peçeli kadınlar her memlekette adeta kabirler gibi (cansız ve hareketsizdirler).

Kültürlü kimseler için açılmanın herhangi bir zararı yoktur.

*Gel gelelim peçeye... Bütün fitne-fesat ve kötülükler ondan kaynaklanıyor.*⁶⁸⁸

İkinci beyitte peçeli kadınların kabirlere benzetilmesi örtünün onları sosyal hayattan soyutlayarak kabir gibi dar ve nefes alınması imkânsız bir yere hapsedmesindendir. Şair üçüncü beyitte ise peçeyi savunanların bunu cehaletlerinden

⁶⁸⁶ Zehâvî, *Lubâb*, 335-336.

⁶⁸⁷ Fehmî, *Zehâvî*, 28.

⁶⁸⁸ Zehâvî, *Evşâl*, 57-58.

ötürü yaptıklarını, kültürlü kimseler için peçenin herhangi bir sorun teşkil etmediğine dikkat çekmektedir. Şair ayrıca ilk beyitte “harekete geçirmek, hızlandırmak” gibi anlamlara gelen يَحْفَرُ ile “engel olmak, yavaşlatmak” manalarına gelen يَنْبُطُ karşıt anlamlı fiilleri bir arada kullanarak tıbâk sanatından faydalanmıştır. Böylece lafzî güzelleştirici bir sanatı kullanarak anlatımını süsleyen şairin geniş bir kelime hazinesine sahip olduğu ve bu sanatı kullanmada başarılı olduğu söylenebilir.

Enver el-Cündî'nin aktardığına göre Zehâvî, peçenin Müslümanların geri kalmasına sebep olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁸⁹

إِنَّ هَذَا الْحِجَابَ فِي كُلِّ أَرْضٍ ضَرَرٌ لِلْفَتَيَانِ وَالْفَتَيَاتِ
إِنَّهُ فَلَتَةٌ مِنَ الطَّعْنِ فِي الْإِنْسَانِ وَالطَّعْنِ فِيهِ ذُو فَلَتَاتِ

Gerçekten de bu peçe her memlekette genç erkeklere ve genç kızlara zarar verdi.

*Bu örtü/peçe, insanın doğasından kaynaklı yanlış bir şeydir. İnsanın doğasında yanlış yapma vardır.*⁶⁹⁰

Zehâvî'ye göre peçenin genç kızlara verdiği zararlardan bir tanesi de hareket alanlarının kısıtlı olup istedikleri gibi gençliklerini yaşayamamalarıdır. Ancak şairin, peçenin genç erkeklere de zarar verdiğini ifade etmesi dikkat çeken bir durumdur. Muhtemelen genç kızlar peçeden dolayı sosyal hayata aktif bir şekilde katılım sağlayamadıkları için toplumun dinamizmi ve ilerleyişi sekteye uğramakta, toplum da kadın ve erkek olmak üzere iki unsurdan müteşekkil olduğundan iki taraf da bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Zira şair birçok beytinde kadının tecrit edildiği bir toplumu tek kanatlı kuşa benzetmektedir. Mamafih genç kızlar da peçeli olup toplumdan soyutlandıklarında dolaylı olarak genç erkekler de bu durumdan zuhur edecek olumsuz sonuçlardan payını almaktadır.

Zehâvî peçenin topluma zarar verdiğine dair birçok kanıt ortaya koyduğunu ve bu konuda kimseyi kale almadığını şöyle dile getirir:

كَثُرَتْ عَلَى أَنَّ الْحِجَابَ يُضِرُّ بِالشَّعْبِ الشَّوَاهِدَ

⁶⁸⁹ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 40.

⁶⁹⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 309.

مَنْ غَاظَهُ مَا قُلْتُهُ فَالرَّأْسُ مِنْهُ وَالْجَلَامُ

Örtünün/peçenin halka zarar verdiğine dair birçok delil koydum ortaya.

*Benim söylediklerim kimi kızdırıyorsa başını vursun taşa (işte başı işte taş).*⁶⁹¹

Zehâvî, son beyitte örtüyü/peçeyi savunanlara karşı güçlü ve özlü bir ifadeyle adeta meydan okumaktadır. Özellikle kadın hakları konusundaki cesur tutumu ve özgüveni, şiirlerinde açık bir şekilde kendini göstermektedir. Ancak onun yalnızca bu meselede değil, farklı alanlardaki korkusuz çıkışları da zaman zaman ciddi sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Bu yönüyle Zehâvî, dönemin sosyal yapısıyla çatışan, fikirlerinden taviz vermeyen bir entelektüel portresi çizmektedir.

Zehâvî peçeyi takmayan kadınları kınamanın doğru olmadığını bu konuda erkeklerin yanlış bir tavır sergilediklerine işaret eder:

يَتَمَطَّى لِضَيْقِ مُحْمُومٍ	إِنَّ عَقْلًا يَرْضَى الْحِجَابَ بِعَصْرِ
بَلْ عَلَيْهِ قَسَمُ الرِّجَالِ الْمَلُومِ	لَيْسَ حَقًّا لَوْمُ النَّسَاءِ عَلَيْهِ
وَهُوَ حِرْمَانُ الثَّوْرِ وَهُوَ الْهُمُومِ	هُوَ سِجْنٌ لَهُنَّ مِنْ غَيْرِ وَزْرِ
ثُمَّ مَا إِنَّ يَهْبُ ذَاكَ التَّسِيمِ	وَلَقَدْ تَطَلَّبُ الْعَذَارَى نَسِيمًا

...

...

زَعَمُوا أَنَّ فِي الْحِجَابِ حِفَظًا كَذَبُوا فَهُوَ فِي الْحَقِيقَةِ شَوْمٌ

[Böyle] bir asırda peçeden razı olan akıl, histerik bir zulümden dolayı övünmektedir.

Peçeden dolayı kadınları kınamak adaletli bir davranış değildir. Bilakis erkeklerin örtüyle ilgili görüşü, kınanan bir şeydir.

Bu günahsız yere onlara verilmiş bir hapistir. Bu, aydınlıktan mahrum bırakmaktır. Bu, dert ve kederdir.

Gerçekten bakireler bir meltem isterler de bu meltem esmez bir türlü.

*Peçenin (kadını) koruduğunu iddia ettiler. Yalan söylüyorlar. Aslına bakılırsa peçe bir tür uğursuzluktur.*⁶⁹²

⁶⁹¹ Zehâvî, *Lubâb*, 266.

⁶⁹² Zehâvî, *Lubâb*, 236.

Birinci beyitte şair peçeden razı olan zihniyetin, hem kadınlara zulmettiğine hem de bununla övündüğüne işaret etmektedir. Bunun yanlış bir davranış olduğuna vurgu yapan şair farklı bir üslupla toplumu eleştirmektedir.

Zehâvî, peçenin zararlarının saymakla bitmeyeceğini iddia etmektedir. Buna göre peçe, kadınlara yapılan büyük bir zulüm olup onları ışıktan ve hayatı yaşamaktan mahrum eder, özgürlüğü kısıtlar, özgür düşüncüyü bastırır (aklı daraltır), ilerleme yolunda aşılmaz bir engeldir, toplumu felç eden bir hastalık ve elektriğin iki kutbu gibi biri diğerinin tamamlayıcısı olan toplumun yarısının diğer yarısından ayrı yaşamasına sebebiyet vermektedir. Zehâvî'ye göre cehalet toplumda öyle bir dereceye ulaşmış ki insanın peçe ile yüzünü başka bir insandan saklaması hoş karşılanmıştır. Şair, ırkı, dili ve muhiti farklı olmaksızın yeryüzünün her bölgesinde Müslümanları etkisi altına alan inhitatın kaza ve kadere körü körüne inanmaktan kaynaklandığını ifade eder. Bu da teslimiyete, atalete, iradeyi işlevsiz bırakmaya, toplumun yarısını felç eden peçeyi takmaya ve damadın razı olacağı uygun bir zevceyi seçme iradesini engellemesine sebep olur. Şaire göre peçenin cinsel ahlaksızlığı önlediğini iddia edenler yanlış düşünmektedirler. Bilakis peçe buna önayak olur. Zira yüzü açık olan kadın insanların onu görüp tanimasından korktuğu ve itibarının sarsılmasından endişe duyduğu için şüphe mahalline girmez. Oysa peçeli kadın kimsenin onu göremeyeceğini bildiği için çekinmeden istediği yere girer.⁶⁹³

Zehâvî peçenin zararlarını saysa da Sudanlı Hasîb Ali Hasîb, sufür savunucularını eleştirmiş ve onların bu görüşüne şiddetle karşı çıkmıştır. Hasîb, örtü/peçe tartışmalarının kadınları çok fazla yıprattığını ve onları açılmaya davet edenlerin artık bu tartışmalardan vazgeçmeleri gerektiğini şöyle beyan eder:

دَعُوا فِي حِدْرِهَا ذَاتَ الدَّلَالِ فَقَدْ أَرْهَقْتُموها بِالْجِدَالِ
وَمَسْأَلَةُ السُّفُورِ غَدَتُ قَدِيمًا لَدَى الْكُتَّابِ مُشْكِلَةٌ النَّضَالِ
وَمَا أَحَدٌ لَهَا يَدْعُو فَمَازَا يُرِيدُ النَّاسُ مِنْ قِيلٍ وَقَالَ

Nazende kadınları kendi haremlerinde rahat bırakın. Zira yaptığınız müinakaşa ile onları iyice bunalttınız.

⁶⁹³ Zehâvî, *el-Mücmel*, 89-91.

Sufûr meselesi eskiden beri yazarlar/aydınlar arasında tartışılan bir sorun haline gelmiştir.

*Kimse kadınların lehinde konuşmuyor. İnsanlar yaptıkları dedikodularla onlardan ne istiyor?*⁶⁹⁴

Hasîb Ali yukarıdaki dizelerde, tabiatları gereği nazik ve kırılgan bir yapıya sahip olan kadınların yazarlar, şairler ve aydın kimseler tarafından gündeme getirilmesini, tartışma konusu yapılmasını eleştirmektedir. Hasîb, yapılan tartışma ve dedikoduların; kadınların onur ve haysiyetlerini zedelediğini de vurgulamaktadır.

2.4.3.6.Kızların Çocuk Yaşta Örtünmelerinin Yanlış Olması

Zehâvî aşağıdaki dizelerde bakire kızların yüzlerini açmalarının onur kırıcı bir davranış olarak addedilmesine karşı çıkmaktadır:

لَقَدْ حَظَرُوا السُّفُورَ عَلَى الْعَذَارَى	كَأَنَّ سُفُورَهُنَّ هُنَاكَ عَابُ
يُرِيدُ الْحُسْنَ مِنْ لَيْلَى حَيَاةً	فَيَذْنُ ذَلِكَ الْحُسْنَ الْحِجَابُ

Sanki bakire kızların açılmaları, namuslarına leke sürüyormuş gibi onlara açılmayı yasakladılar.

*Hayat, Leyla'dan güzelliğini [sergilemesini] isterken; örtü/peçe bu güzelliği toprağın altına gömüyor.*⁶⁹⁵

Zehâvî bu dizelerde peçeyi çıkaran Leyla'nın dolayısıyla bütün kadınların hayat bulduğunu, yüzleri peçeyle zorla kapatılan kadınların ise güzelliklerinin toprağın altına defnedildiğini, başka bir deyişle hayatlarının sona erdiğini belîğ bir üslupla tasvir etmektedir. Ayrıca örtü ve hayat insana benzetilerek istiare-i tasrihiyye sanatına başvurulmuş böylece anlatım güçlendirilmiştir.

Zehâvî'ye göre küçük yaşta örtünen/peçe takan kızların durumu henüz tomurcuğunda açılmamış, hava solumamış ve hayat sahnesine çıkmamış çiçekler gibidir:

وَأَرَى الْبَنَاتِ مُحَجَّاتٍ فِي الصَّبَا	كَالزُّهْرِ يَخْتِقُ وَهُوَ فِي الْأَكْمَامِ
--	--

⁶⁹⁴ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve 'l-ħicâb*, 20-21.

⁶⁹⁵ Zehâvî, *Lubâb*, 37.

*Tomurcuğunda boğulan bir çiçek gibi çocukluğunda örtünen kız çocukları görüyorum.*⁶⁹⁶

Zehâvî'nin bu beyitte kız çocuklarının özellikle ağız ve burun gibi nefes alıp vermeyi sağlayan azalarının kalın, koyu renkli ve kapkara örtülerle kapatılarak temiz havayı solumalarına engel olan peçeye ve örtülerin diğer çeşitlerine karşı çıktığı söylenebilir. Nitekim tomurcuklar henüz açılmamış çiçekleri nasıl sımsıkı kuşatıp dışa saçılmasını engelliyorsa peçe ve diğer örtü türleri de çiçek misali gencecik kızların sosyal hayata katılmalarını ve rahat bir şekilde nefes alabilmelerini zorlaştırmakta ve adeta onları boğmaktadır. Ayrıca “tomurcuğunda boğulan çiçek” derken insana ait bir özellik olan boğulma eylemi çiçeğe verilerek istiare-i mekniyye sanatı icra edilmiştir.

Zehâvî'nin aşağıdaki beyitleri de yukarıdaki beyti destekler mahiyette olup örtünün genç kızları havadan, esintiden ve hoş meltemden mahrum bırakılmalarına neden olan dar ve karanlık bir mezar olduğunu söyler:

وَقَتَا كَزَهْرَةِ الرُّوضِ حَسَنًا	ذَبَلَتْ وَهِيَ فِي رَبِيعِ الْحَيَاةِ
نَاهِدًا فِي شَبَابِهَا وَأَذْوَهَا	ضَحْوَةً بَيْنَ دِحْلَةٍ وَالْفُرَاتِ
وَإِذَا مَا شَكَّتْ هُنَالِكَ كَرَبًا	لَمْ تَجِدْ مَنْ يُصْنَعِي لِتِلْكَ الشُّكَاةِ
إِنْ هَذَا الْحِجَابَ قَبْرٌ كَثِيفٌ	حَالَ بَيْنَ الْقَتَاةِ وَالنَّسَمَاتِ
تِلْكَ أَعْمَالُهُمْ مِنَ الْجَهْلِ عَدُو	هِيَ عَلَى سُوءِهَا مِنَ الْحَسَنَاتِ
تَمَرَاتٍ مِنْ غَرْسِهِمْ قَدْ حَنَوَهَا	بُسْ مَا قَدْ حَنَوَهُ مِنْ تَمَرَاتِ
أَيُّهَا الْمُدْلِجُونَ فِي حُجْحٍ لَيْلٍ	إِنَّكُمْ أَخْطَأْتُمْ طَرِيقَ الْحَيَاةِ

Bahçe çiçeği gibi güzel bir kız kurudu/soldu henüz hayatının baharında.

Daha gençliğinin baharında iken bir kuşluk vakti diri diri gömdüler onu Dicle ile Fırat arasında.

Ne zaman bir sıkıntısını şikayet etse bu şikayetine kulak verecek kimseyi bulamaz.

Gerçekten de bu örtü/peçe genç kızlar (kadınlar) ile meltemlerin arasını ayıran dar bir kabirdir.

⁶⁹⁶ Zehâvî, *Dîvân*, 58; a. mlf., *Lubâb*, 210.

Bu, kötü olmasına rağmen cahilliklerinden ötürü güzel davranışlar olarak gördükleri yaşam tarzlarıdır.

Bunlar, ettiklerinden topladıkları ürünlerdir. Topladıkları bu ürünler ne kadar da kötüdür.

*Ey gecenin karanlığında yürüyen kimseler! Siz yaşamın yolundan saptınız.*⁶⁹⁷

Zehâvî, ilk beyitte henüz hayatının baharında olan gencecik kızların bir çiçek misali kısa sürede solup hayata veda ettiklerini etkileyici bir üslup ve güçlü bir teşbihle muhataba anlatmaktadır.

Zehâvî “onu Dicle ile Fırat arasına gömdüler” ifadesiyle söz konusu iki nehrin Irak sınırları içerisinde bulunan kısmını kastetmiş olabileceği gibi bu nehirlerin Türkiye’den başlayıp Irak’a kadar olan uzun mesafeyi de kastetmiş olması muhtemeldir.⁶⁹⁸ Her halükarda şairin vurgulamak istediği nokta, kadına uygulanan şiddetin yaygın olduğudur.

2.4.3.7. Peçenin Dindeki Kaynağı

Örtünmenin dindeki temel kaynağı Kur’andır. Nitekim bu durum Kur’an’da “*Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir.*”⁶⁹⁹ mealindeki يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

Hasan Fehmî’nin Zehâvî’den aktardığına göre örtünün mevcut şekliyle bize tevarüs etmesi İslami değildir. Zira İslam yüzün ve ellerin açılmasını mubah kılmıştır. Zehâvî, peçenin, diğer uluslardan alınmış olduğunu ve dinde bir yerinin olmadığını

⁶⁹⁷ Zehâvî, *Dîvân*, 309.

⁶⁹⁸ 1200 km uzunluğundaki Dicle Nehri’nin bir miktarı Diyarbakır’a bağlı Lice ilçesinde bulunan Piçar dağından bir kısmı da Ergani Madeni’ne on saat uzaklıkta bulunan Keydan köyünden çıkar. Diyarbakır’dan geçtikten sonra birçok su ile birleşir. Cizre, Musul ve Bağdat’tan geçip, Bağdat ve Basra arasında Fırat Nehri ile birleşir ve Basra Körfezine dökülür. 1800 km uzunluğundaki Fırat nehri ise Bingöl ve Tercan’dan çıkan kolların Murat Nehri ile birleşerek Çapakçur ve Zikti nahiyeleri arasından ve Palu-Pertek kasabaları önünden geçer. Sonra Keban Madeni civarındaki nehirlerle birleşerek Fırat Nehri ismini alır. Gerger ve Siverek’ten geçerek, Birecik tarafından Meskene ve Ane bölgelerine ilerledikten sonra Bağdat, Basra arasında Dicle Nehri ile birleşir. Bk. İbrahim Yılmazçelik, “Tarihî Süreç İçerisinde Dicle ve Fırat Nehirleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, *Düşünce Dünyasında Türkiz* 10/52 (Ağustos 2019), 89, 91.

⁶⁹⁹ *Kur’ân Yolu* (Erişim 4 Haziran 2025), Ahzâb 33/59.

iddia etmektedir. Buna rağmen örtünün/peçenin halkın zihninde faziletle ve dinle irtibatlandırılması halkın örtüye kutsiyet atfetmesine sebep olmuştur. Öyle ki erkek ne zaman eşinin cehaletinden dert yansa da onu bedevi veya çiftçi bir kadınla eşit tutmayı - dolayısıyla eşinin yüzünü açması, misafirleri karşılaması ve herhangi bir iş için evinden çıkmasını - düşünmesi ona zor/ağır gelir. Ona göre kadın çok fazla ihmal edilmiş, sosyal hayat veya kültürel konumu gibi konularda konuşması meselesi dikkate alınmamıştır.⁷⁰⁰

Zehâvî, birtakım mutaassıp dindarların peçe takmanın caiz olduğu konusunda birtakım nasları delil olarak gösterdiklerini tespit etmektedir. Zehâvî bu delillerin peçenin halihazırdaki şekline işaret etmediğine dikkat çekmektedir. Bilakis İslam'ın ilk devirlerinde kadınların yüzlerini ve ellerini açtıkları, erkeklerle birlikte oturup kalktıkları, onlarla görüş alışverişinde bulundukları ve onlar gibi çalışıp para kazandıkları yönünde birçok rivayet vardır. O, peçeyi açmayı yasaklayan herhangi bir nassın varlığı kabul edilse bile şeri hükümlerin maslahata mebni olduğu iddiasındadır. Zehâvî'ye göre günümüzde maslahat, kadının yüzünü açması gerektiği yönündedir. O, bu noktada kelam alimlerinin 'akıl ve nakil tearuz ettiğinde nakil akıl ile tevil edilir' kaidesini hatırlatmaktadır! Onun yorumuna göre akıl, peçenin topluma zarar verdiğini ispat etmiştir. Bu yüzden şair peçe taraftarlarına; "o halde neden söz konusu nassı akılla tevil etmiyoruz?"⁷⁰¹ şeklinde bir soru yönelterek onlardan meseleyi akılla tevil etmelerini talep etmektedir.

Zehâvî, hayatı üzerine yemin ederek meselenin kayda değer bir önem taşımadığı düşüncesindedir. Zira şair, uluslar arasında bir çekişme ve rekabetin söz konusu olduğu düşüncesindedir. Ona göre geri kalmamıza neden olan bütün sebepleri ortadan kaldırmazsak birbirleriyle yarışıp kapışanların ayakları altında büyük bir hezimete uğrarız ve bizden kat kat üstün olurlar.⁷⁰²

Zehâvî, peçenin eski bir gelenek olduğunu ve dinde herhangi yerinin olmadığını şu dizelerle dile getirir:⁷⁰³

لَمْ يَكُنْ وَضَعُهُ مِنْ الدِّينِ شَيْئًا
إِنَّمَا قَدْ أَتَى مِنَ الْعَادَاتِ

⁷⁰⁰ Fehmî, *Zehâvî*, 28-29.

⁷⁰¹ Zehâvî, *el-Mücmel*, 91-92.

⁷⁰² Zehâvî, *el-Mücmel*, 92.

⁷⁰³ Sellûm, "ez-Zehâvî", 83.

...

رُبَّ عَذْرَاءَ لَسَتْ تَسْمَعُ مِنْهَا عِنْدَ تَحْدِيثِهَا سِوَى الزَّفَرَاتِ
وَلَهَا فِي حَجَابِهَا نَظَرَاتُ يَا لَهَا فِي الْحِجَابِ مِنْ نَظَرَاتِ

...

إِنَّ هَذَا إِيَّاهُ مَا جَاءَ حُضُّ عَلَيْهِ فِي الْآيَاتِ

Peçenin dinde herhangi bir yeri yoktur. Aksine, örf ve adetlerden alınmıştır.

...

Nice bakireler vardır ki onlarla konuştuğunda sadece inilti seslerini duyarsın.

Onun kendi örtüsünde bakışları vardır. Onun, örtüsünde ne bakışları vardır amma!

...

Bu, çirkin gördüğüm bir günahdır. Ayetlerde buna dair herhangi bir teşvik yoktur.⁷⁰⁴

İmamu'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) fitne korkusu olduğu zaman zaruret dışında kadının yüzüne ve ellerine bakmanın haram sayıldığını söyler. Ancak fitne korkusu olmaması durumunda cumhur, Nûr Suresi'ndeki *إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا* ifadesinden dolayı haram hükmünden vazgeçmiştir. Ona göre müfessirlerin çoğu ayette istisna edilen azaların yüz ve eller olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak Iraklılar herhangi bir zaruret olmadığı halde yüz ve ellere bakmayı haram kılmışlardır. Cüveynî kadınların yüzüne bakmanın caiz olması durumunda onların kel kimseler olacağını söylemiştir. Zira o, kadınları şeytanın tuzakları, fitnenin kaynağı ve şehvetin sebebi olarak görmüştür. Bu yüzden İslam hukukunun maslahatına uygun olan şeyin, kötülüklere yol açan kapıyı kapatmak olduğunu savunur.⁷⁰⁵

Ahmed Fuâd'a göre Zehâvî, Müslümanların geri kalış sebebini kadınların Şark toplumlarındaki konumuna dayandıran Batılılara karşı İslam'ı müdafaa etmiştir. Fuâd, şairin bu müdafaasının aynı zamanda kadını savunduğuna dair bir işaret olduğunu söyler.⁷⁰⁶

⁷⁰⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 309.

⁷⁰⁵ Cüveynî, *Nihâyetu'l-maṭleb*, 12/31.

⁷⁰⁶ Ahmed Fuâd, "el-Mer'e fî şî'ri'z-Zehâvî", 12.

لَقَدْ ظَنَّ أَهْلُ الْغَرْبِ أَوْ بَعْضُ أَهْلِهِ
بِأَنَّ بَقَاءَ الْمُسْلِمِينَ جَمِيعُهُمْ
لَقَدْ جَهِلُوا الْإِسْلَامَ كُلَّ جَهَالَةٍ
وَقَالُوا بَنَى الْإِسْلَامَ عُمَرَانُ أَهْلِيهِ
وَعَدُّوا مِنْ الْأَسْبَابِ وَهِيَ كَثِيرَةٌ
وَلَيْسَ مِنَ الدِّينِ الْحِجَابُ لَوْ أَنَّنَا
فَإِنْ كَانَ نَصُّ قَائِلٍ بِوُجُوبِهِ
ثَأْوُلُهُ حَتَّى نُوفِّقُ بَيْنَهُ
فَقَدْ صَرَخَ الْأَعْلَامُ مِنْ عِلْمَانِنَا
بِأَنَّ دَلِيلَ الْعَقْلِ فِي كُلِّ مَطْلَبٍ
وَأَنَّ دَلِيلَ الثَّقَلِ إِنْ كَانَ مَانِعًا
وَكَانَ ظِلَامُ الْجَهْلِ فِي الْغَرْبِ عَابِسًا
وَبَعْضُ ظُنُونِ النَّاسِ بِالنَّاسِ مَا تَمُّ
عَلَى الْجَهْلِ أَغْصَارًا مِنَ الدِّينِ يَنْجُمُ
فَأَذَوْهُ دَمًا شَأْنًا مَنْ لَيْسَ يَفْهَمُ
زَمَانًا وَأَمَّا الْيَوْمَ فَهُوَ يُهْدَمُ
لَدَيْهِمْ حِجَابُ الْمُسْلِمَاتِ وَأَعْظَمُوا
رَجَعْنَا إِلَى أَحْكَامِهِ نَتَفَهَّمُ
وَلَا نَصُّ فِيهِ حَسَبًا أَنَا أَعْلَمُ
وَبَيْنَ طَرِيقِ الْعِلْمِ فَهُوَ الْمُقَدَّمُ
بِمَا دَوَّنُوا مِنْ كُتُبِهِمْ وَتَكَلَّمُوا
هُوَ السَّيْفُ فِي تَحْكِيمِهِ الْأَمْرُ يَحْسِمُ
يَأْوُلُ بِالْعَقْلِ الَّذِي هُوَ أَحْكَمُ
وَكَانَ ضِيَاءُ الْعِلْمِ فِي الشَّرْقِ يَسِمُ

*İnsanların birbiri hakkındaki kötü zannı günah olmasına rağmen batılılar,
Müslümanların asırlarca cehalet içinde kalmalarının dinden kaynaklandığını
zannetti.*

*İslam'ı hiç tanımıyorlar ve bir şey bilmeyen kimse gibi İslamiyet'i kötüleyerek
ona zarar verdiler.*

*İslamiyet bir zamanlar kendisine inananların medeniyetini oluşturmuştur
dediler. Bugün ise İslamiyet onu yıkıyor dediler.*

*Bu doğrultuda gereğinden fazla önem verdikleri Müslüman kadınlarını peçesi
de dahil olmak üzere birçok sebep -ki onların nezdinde bu sebepler pek çoktur-
saydılar.⁷⁰⁷*

*Hicâb/peçe dinden değildir. Dinin hükümlerine baktığımızda bunu iyice
anlarız.*

*Peçenin zorunluluğunu savunan bir nas olmuş olsaydı -ki bildiğim kadarıyla
da herhangi bir delil yok-*

⁷⁰⁷ Haccâvî, *İhyâu 'ş-şi 'ri 'z-Zehâvî*, 134.

Dinin gösterdiği yol ile ilmin takip ettiği yolu -ki bu önceliklidir- birbirine uydurabilmek için onu (nassı) tevil edecektir.

Din bilginlerimizden seçkin kimseler gerek tedvin ettikleri kitaplar gerek verdikleri sohbetler ile (meseleye) açıklık getirmişlerdir:

Karar verirken her meselede aklın delilinin keskin kılıç olduğuna.

Naklin delilinin ise bir engel varsa, daha sağlam olan akıl ile tevil olduğuna.

*Batı'da cehalet karanlığı yüzünü ekşitirken, ilmin ışığı tebessüm ediyordu Doğu'da.*⁷⁰⁸

Bu beyitler Zehâvî'nin aslında zannedildiği ve itham edildiği gibi din düşmanı olmadığını açık bir şekilde bize göstermektedir. Batılıların dine saldırısı söz konusu olunca Zehâvî inancına sadık, kutsal değerlerine bağlı bir Müslüman gibi dinini savunmaktan geri kalmamıştır. Onun diğer şiirlerinde karşı çıktığı şey dinin gerçek ve temel öğretileri değil; dindenmiş gibi kabul edilen eski örf, adet ve yanlış düşünce ve vehimlerdir. Zehâvî ayrıca geçmiş asırlardaki Müslüman âlimlerin kaleme aldıkları eserlere de atıfta bulunarak İslam kültür mirasına sahip çıkmaktadır.

Zehâvî'nin altıncı beyitte *وَلَيْسَ مِنَ الدِّينِ الْحَبَابُ* “hicâb dinden değildir” ifadesi ile “başörtüsünü” değil “peçeyi” kastetmektedir. Zira başın örtünmesinin gerekliliği bizzat ayetlerle sabittir. Dolayısıyla burada Zehâvî'nin başörtüsünü inkar ederek dine karşı çıktığı sonucunu çıkarmak doğru değildir. Şairin birçok şiirinde kullandığı *حَبَاب* lafzı ile kastettiği “örtü, peçedir.”

Zehâvî'ye göre Müslümanlar dünya ile din işlerini birbirinden ayırmadıkları sürece kalkınamazlar. Aynı şekilde Müslümanlar yanlış olan şerî hükümleri düzeltmedikçe ilerleme kaydedemezler. Şair bu konuda ehl-i sünnet kelam âlimlerinin vazettikleri şu kaideyi kendisine rehber olarak kabul eder: “*Akıl ile nakil tearuz ettiğinde nakil akıl ile tevil edilir.*”⁷⁰⁹ Zehâvî on birinci beyitte de bu kaideye işarete bulunmaktadır. Nitekim Zehâvî de peçenin takılmamasını, bunun yerine dinin aslında ve özünde olan temel mesajları almak gerektiğini şu dizelerle dile getirir:

وَدَرَى مِنَ الدِّينِ الْقُشُورَ جَمِيعَهَا وَخَذِيَ اللَّبَابَ

⁷⁰⁸ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 176-177.

⁷⁰⁹ Ebü'l-Hasen Kâdî'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî, *Müteşâbihu'l-Kur'ân*, thk. Adnan Muhammed Zerzûr (b.y., Dâru't-Turâs, ts.), 1/1-39; Zehâvî, “li'l-Hakîka ve't-târîh -resâilu'z-Zehâvî-”, 469.

لَا حَيْرَ فِي نَاسٍ إِذَا أَفَحَمْتَهُمْ وَلَوْ غَضَابَا
عَزُّوا الْحِجَابَ إِلَى الْكِتَابِ فَلَيْتَهُمْ قَرَأُوا الْكِتَابَا
إِنَّ التَّمَصُّبَ مَانِعٌ أَنْ تُبْصِرَ الْعَيْنُ الصُّوَابَا

Dinde kabukları (örtüyü) tümüyle bırak. Özü al.

Delil ile susturduğunda öfkeli bir şekilde yüz çeviren insanlarda hayır yoktur.

Hicâbı/peçeyi Kitâb'a (Kur'an)'a dayandırdılar. Keşke Kuran'ı okusalardı!

*Taassup, gözün doğruyu görmesine engel oluyor.*⁷¹⁰

Zehâvî bu beyitlerde peçe taraftarlığı yapanların dinin özü olan gerçek mesajları almadıklarını, peçe gibi şekilsel ve kadına sadece meşakkat veren faydasız meselelerle zamanlarını boşa harcadıklarını, bu meseleyi herhangi bir delile sahip olmadan Kur'an'a isnat ettiklerini ve bu durumun onların bağnazlıklarından ve taassuplarından kaynaklandığını dile getirmektedir.

Bazı âlimler Nûr Suresi'nin 60. ayetinden yola çıkarak peçeyi takmanın dini bir emir olduğu yönünde fetva vermişlerdir. Söz gelimi müfessirlerin bir kısmı mezkûr âyette geçen ثِيَاب “elbise” kelimesini “cilbâb” olarak yorumlamış ve cilbâbın da قِنَاع “peçe” olduğunu söylemişlerdir. Buradan yola çıkılarak adet gören hür Müslüman kadınların cilbâb yani peçe takması gerektiği belirtilmiştir.⁷¹¹ Zehâvî de bu ayetin bu şekilde açıklanmasına karşı çıkmış ve bunun dinin, Kur'an'ın bir hükmü olarak kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Aslında erkeklerin peçe takmayı kadınlara zorunlu kılmalarının bir sebebi de eşlerini, kızlarını vs. yabancı erkeklerden kıskanmalarıdır. Zira Musa Carullah'ın naklettiğine göre İbn Arabî de bu noktaya işaret ederek şöyle der:

“Muhyiddîn İbn Arabî'ye göre Allah kadınların, asla uygun olarak, yüzlerini açmalarına izin verdiği halde, gerek günlük hayatta gerekse ibadet esnasında kapatılması gerektiğini söyleyenler kıskançlık hastalığı gereği Allah'ın mübah gördüğünü haram kılmaya çalışanlar cümlesindendir.”⁷¹²

⁷¹⁰ Zehâvî, *Evşâl*, 180-181.

⁷¹¹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ul'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin (Kahire: Dâru Heçr, 2001), 17/360-361; Yılmaz, “Klasik Fıkıh Doktrininde Cariyenin Tesettürü İle İlgili Yaklaşımlar”, 246-247.

⁷¹² Musa Carullah, *Hatun*, 146.

Zehâvî'nin kadının yüzünü örtmesinin dinde dayanağı olduğunu savunanlara karşı verdiği tepkilerden biri de aşağıdaki gibidir:

لَمْ يَقُلْ بِالْحِجَابِ فِي شَكْلِهِ هَذَا نَبِيٌّ وَلَا ارْتِضَاهُ حَكِيمٌ
هُوَ فِي الشَّرْعِ وَالطَّبِيعَةِ وَالْأَدْوَابِ وَالْعَقْلِ وَالضَّمِيرِ ذَمِيمٌ

Örtünmeyi ne bir peygamber emretmiştir ne de bir bilge hoşnut olmuştur bu şekliyle.

*Dine, fitrata, zevklere, akla ve vicdana göre yerilen bir şeydir peçe.*⁷¹³

Zehâvî'ye göre gerek Allah'ın koyduğu kanuna göre gerek insan fıtratına hatta hayat tarzlarına ve dahi akıl ve vicdana göre bu örtünme şekli hoş görülmemiştir.

Zehâvî ile aynı dönemde yaşamış olan Hâfız İbrahim de Mısır'daki Müslümanların peçeye bağlılıkları konusunda aşırıya kaçtıklarını, bu işin abartıldığını düşünmüştür. Bu durum Hâfız'ı, Batılıların Müslüman kadının yüzündeki peçeyi açma konusundaki acziyetini ve kendi umutsuzluğunu ifade etmeye sevk etmiştir. Hâfız'ın aşağıdaki beyitleri, Batılıların peçe konusundaki çağrısına halkın verdiği tepkiyi göstermektedir.⁷¹⁴

فَلَوْ خَطَرَتْ فِي مِصْرَ حَوَاءُ أُمْنَا يَلُوحُ مُحَيَّاها لَنَا وَتُرَاقِبُهُ
وَفِي يَدِهَا الْعِذْرَاءُ يُسْفَرُ وَجْهَهَا تُصَافِحُ مِنَّا مَنْ تَرَى وَتُخَاطِبُهُ
وَحَلَفَهَا مُوسَى وَعِيسَى وَأَحْمَدُ وَجَيْشٌ مِنَ الْأَمْلَاحِ مَاجَتْ مَوَاقِبُهُ
وَقَالُوا لَنَا رَفْعُ النَّقَابِ مُحَلَّلٌ لَقُلْنَا لَهُمْ حَقٌّ وَلَكِنْ نُجَانِبُهُ

Havva annemiz yürüse yüzü bize görünür ve biz de onun yüzünü görürüz Mısır'da.

Önünde, yüzü açık bir şekilde bizimle tokalaşan ve sohbet eden Meryem Azra, Arkasında ise; Musa, İsa, Ahmed ve krallıklardan oluşan bir muhafız ordusu dalga dalga aksa,

Bize "Peçeyi kaldırmak mübahtır" deseler de biz: "Doğrudur" deriz yine de peçe taraftarlığı yaparız ama.

⁷¹³ Zehâvî, *Lubâb*, 236.

⁷¹⁴ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-ħicâb*, 31-32.

Zeyneb Selîm'e göre bu beyitlerde peçe taraftarlarını hedef alan ağır bir eleştiri, iğneleyici bir üslup ve istihza söz konusudur.⁷¹⁵ Hâfız İbrahim bu dizelerde Mısır halkının peçeyi takma konusundaki taassubunun boyutunu göstermek için dini argümanları da kullanmıştır. Hâfız, insanlığın anası Havva validemiz, bakire Meryem, ülü'l-azm peygamberlerden Musa (a.s.), İsa (a.s.) ve Ahmed (s.a.v.)'in çıkıp peçeyi çıkartmanın caiz olduğunu söylemeleri bile halkı bu bağlılıktan ve taassuptan vazgeçiremeyeceğini vurgulamaktadır. Bu da halkın o dönemde örf ve adetlere ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir. Hafız İbrahim de Zehâvî gibi halkın örf ve adetlere haddinden fazla önem verip yeniliğe ve toplumsal devrimlere kapalı oluşunu sert bir şekilde eleştirmiştir. Tenkit ettiği konulardan biri de şüphesiz peçedir.

2.4.4. Zehâvî'nin Perspektifinden Din Adamlarının Kadına Bakışı

Zerad, İslam adına kadının erkekten üstün olduğunu söylemenin bir ucube anlamına geleceğini ifade eder.⁷¹⁶ Enver el-Cündî, Zehâvî'nin hayatını, kendisi ile hasımları arasında kesintisiz bir şekilde devam eden bir savaş içerisinde geçirdiğini söyler. Cündî'ye göre Zehâvî'nin sahip olduğu inadı, cesareti, yürekliliği, özgür düşüncesini korkusuz bir şekilde dile getirmesi, özgürlük için mücadele etmesi ve alışlagelmiş örf ve adetleri eleştirip karşı çıkması; din adamları ve muhafazakâr kesimle olan münakaşasını ve husumetini günden güne artırmış ve kızıştırmıştır. Zira Zehâvî eleştiriye sabreden, ona gülümseyip geçiştiren yahut alay edip küçümseyen bir yapıya sahip değildi. Aksine bazen ağlama derecesine varan büyük bir hiddete kapılarak ve nefret duyarak karşı çıkardı.⁷¹⁷ Bu durum şairin şiirlerinde de kendisini göstermektedir. Söz gelimi şairin din adamlarını eleştirirken kullandığı sert üslubu ve ağır eleştiriye aşağıdaki dizelerinde görmek mümkündür:

فَسَنُّوا لَهَا الْحِجَابَ عِقَابًا	قَدْ أَسَاءَ الشُّيُوخُ فِي الْمَرْأَةِ الظَّنَّ
إِنَّهُمْ ضَيَّقُوا عَلَيْهَا الرَّحَابَ	إِنَّهُمْ شَدَّدُوا التَّكْيِرَ عَلَيْهَا
وَوَرَّاهُمْ عَلَى السُّفُورِ غَضَابًا	فَقَرَّاهُمْ عَنِ الْحِجَابِ رُضَاةً
وَأَرَى الْقَوْمَ يُخْطِئُونَ الصَّوَابَ	وَأَرَى الْقَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

⁷¹⁵ Zeyneb Selîm, “el-Mer’e fî şî’ri Hâfız”, *Apollo* 11 (Temmuz 1933), 1425.

⁷¹⁶ Zerad, “İstiklâlul-mer’e fi’l-İslâm: el-Gazâlî Harb”, 171.

⁷¹⁷ Cündî, *ez-Zehâvî: Şâ’iru’l-hurriyye*, 64.

Din adamları da kadın konusunda yanlış düşündüler ve peçeyi onun için bir ceza olarak belirlediler.

Onlar bu kabul edilemez cezayı ona dayattılar ve (sosyal) yaşam alanlarını ona daralttılar.

Onları, peçeyi takma konusunda memnun görürsün. Oysa peçeyi çıkarma konusunda pek hiddetli görürsün onları.

Hal böyle iken ben insanların apaçık bir sapıklık içinde olduklarını ve yanlış yaptıklarını görüyorum.⁷¹⁸

Zehâvî ile aynı dönemde yaşamış olan Musa Carullah da kadının hicâb/peçe ile “cezalandırılmasına” karşı çıkmaktadır. Ona göre kadının örtünmesine dair hükümlerde herhangi bir sorun yoktur. Sorun, hükümlerin uygulanış biçimi ve söz konusu hükümlere yüklenen hikmetlerdedir: İslam bilginleri peçe ile ilgili hükümleri ‘fitne korkusu’ gibi yanlış hikmetlerle izah ettiklerinden dolayı, bu hükümler kadını güneşin nurundan ilmin aydınlığına kadar her şeyden mahrum bırakacak şekilde uygulanmıştır. Ona göre kadının peçesine yönelik bütün hükümlerin sadece erkekleri fitne ve fesada düşmekten alıkoymak için vazedilmesi Allah’ın adaleti ile izah edilemez. Carullah bu durumu şöyle özetler:

“İlmin ve imanın aydınlığında fitne olmaz. Varsa, fitne, erkeklerin gözlerinde, kalplerinde ve dillerinde bulunur. İlle de tedbir almak gerekiyorsa, erkeklerin gözlerine nikap, kalplerine adap, dillerine ikap lazım gelir.”⁷¹⁹

Carullah, peçeye yönelik hükümler konusunda fitne-fesat meselesinin sadece kadınlar üzerinden çözülmesine karşı çıkarak bu konuda erkelerin de sorumluluk almaları gerektiğini düşünmektedir. Ona göre fitneyi önleme maslahatı ile kadınları peçe takmaya zorlayarak özgürlüklerini ve yaşam alanlarını daraltmak onlara zulmetmektir. Bu meselede bir tedbir almak gerekiyorsa öncelikle erkeklerin peçe takmaları ve terbiye edilmeleri gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Carullah’ın kadın-erkek adaleti ve peçe konusunda Zehâvî ile paralel bir görüş savunduğu söylenebilir.

‘İzzet Beşûr, Zehâvî’nin mutaassıp din adamları ile ihtilafa düşmesinin, kadına bakış açısından kaynaklandığını söyler. Kadının iyi günde kötü günde erkeğin şeriki

⁷¹⁸ Zehâvî, *Lubâb*, 336.

⁷¹⁹ Carullah, *Hatun*, 12-13.

olmasını istiyordu. Beşûr'a göre Zehâvî kadının, gericilik kayasına bağlı değersiz bağlarından kurtulmasını böylece çalışma sahasına inmesini ve dikenler ayaklarını kanatsa da vatanının onur ve haysiyeti için hayata katılmasını istiyordu.⁷²⁰ [Tavîl]:

يَقُولُونَ إِنَّ الدِّينَ يَجْحَدُ رُشْدَهَا لَقَدْ كَذَّبُوا فَالَّذِينَ لَيْسَ بِهِ جُحْدُ
وَلَمْ يَنْفِرْ رُشْدَ الْمَرْأَةِ الدِّينَ نَفْسُهُ وَلَكِنْ غَلَاةُ الدِّينِ لَيْسَ لَهُمْ رُشْدُ

Dinin, kadının rüşdünü inkar ettiğini söylüyorlar. Kesinlikle yalan konuşuyorlar. Aksine dinde böyle bir inkar yoktur.

*Dinin kendisi kadının rüşdünü reddetmemiştir. Aksine dindeki radikallerin rüşdü yoktur.*⁷²¹

Zehâvî'nin çağdaşı Ruşâfî de Müslümanların örf ve gelenekleri dinin öğretileri olarak kabul ettiklerini, Müslüman erkeklerin Müslüman kadınlara zulmettiğini,⁷²² İslam'ın Müslüman kadına kötü bir şekilde muamele etmeyi emretmediğini ve kadınların insanlar içerisinde merhamet gösterilmesi gereken öncelikli kimseler olduklarını söyler.⁷²³

Musa Carullah da peçenin birçok zarara yol açtığını söyleyerek peçe konusunda Zehâvî ile paralel bir görüş savunur. Carullah bu konuda şöyle der:

“İffet duygusunun zedelendiği Şark toplumlarında iffeti korumak için bugün bilinen şekliyle yüz perdeleri ile yetinmek, sayısız zararları yanında, pek çok mefsedete yol açan gayet büyük bir gaflettir.”⁷²⁴

Zehâvî de peçenin Müslümanları diğer uluslardan geri bıraktığını şöyle anlatır:

أَخَرُ الْمُسْلِمِينَ عَنْ أُمِّ الْأَرْضِ حِجَابُ تَشَقَّى بِهِ الْمُسْلِمَاتُ

*Müslüman kadınları sıkıntıya sokan örtü/peçe, Müslümanları yeryüzündeki milletler arasında geri bıraktı.*⁷²⁵

⁷²⁰ Beşûr, “eş-Şâ‘ir el-feylesûf Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, 13-14.

⁷²¹ Zehâvî, *Dîvân*, 368; a. mlf., *Lubâb*, 202.

⁷²² Ruşâfî, *Dîvân*, 526.

⁷²³ Ruşâfî, *Dîvân*, 524.

⁷²⁴ Musa Carullah, *Hatun*, 59.

⁷²⁵ Zehâvî, *Kilmu 'l-manzûm*, 90.

Muhammed Ahmed İsmail, Zehâvî'nin peçe konusundaki bu beytini zikrederek onun dinin aleyhinde çok fazla konuştuğunu, hükümlerinden uzaklaştığını ve mürtet bir şair olduğunu söyler. Şeyh İbnü'l-Haţîb de, Zehâvî'nin bu beyti üzerine kaleme aldığı aşağıdaki dizelerle şaire karşı çıkmış ve onu eleştirmiştir.⁷²⁶

بِسَ مَا يَدْعِي فَلَا سِفَةَ الْعَصْرِ	مِنْ أَنَّ السُّفُورَ فِيهِ الْحَيَاةُ
وَهُوَ حَقٌّ إِذْ إِنَّ أَسْلَافَنَا الْأَعْرَا	بُ مِنْ فَرَطٍ مَنْ يُحِبُّونَ مَأْثُوا
يَا خَلِيلِي حَدِّثْ عَنِ الشَّرْقِ قَدْ مَأْ	حِينَ كَانَتْ تُعْظَمُ الْمُعْجِزَاتُ
حِينَ كَانَ الْقُرْآنُ يُرْجَى وَيُخْشَى	وَالْقَوَانِينُ آيُهُ الْبَيِّنَاتُ
حِينَ كَانَ الْحَدِيثُ يُتْلَى وَلَا يَرُ	وَبِهِ إِلَّا ذَوُوا الْعُقُولِ الثَّقَاتُ
إِنَّا فِي الزَّمَانِ نُلْفِي أَنَا	فِي التَّوَضُّعِ عُلُومُهُمْ قَاصِرَاتُ
وَهُمْ بَعْدُ يَدْعُونَ عُلُومًا	أُنْكَرْتَهَا عُصُورُنَا الْخَالِيَاتُ

Çağımızın felsefecilerinin, peçeyi çıkarmakta hayatın olduğunu iddia etmeleri ne kötü bir şeydir.

Bu, doğrudur. Zira Arap seleflerimiz sevdikleri kişilere duydukları sevginin aşırılığından dolayı ölmüşlerdir.

Dostum! Doğu'nun geçmiş (güzel) dönemlerinden bahsetsene! Mucizelere (kerametlere) itibar edildiği zamanlar.

Kuran'ın (hükümlerinin) uygulandığı, yasaklarından sakınıldığı ve apaçık ayetlerin Kuran'ın kanunları kabul edildiği zamanlar.

Hadislerin okunduğu ve ancak akıllı ve güvenilir kimselerin bu hadisleri rivayet ettiği zamanlar.

Biz bu zamanda öyle insanlarla karşılaşırız ki abdest konusundaki ilimleri bile sınırlıdır.

Sonra da geçmiş çağlarda (selef alimlerimizin) kabul etmedikleri ilimleri bildiklerini iddia ediyorlar.⁷²⁷

İbnü'l-Haţîb bu dizelerle Zehâvî'ye karşı çıkmış ve onu temel dini bilgilerden bihaber olmakla itham etmiştir. İbnü'l-Haţîb'in Zehâvî'yi Doğu'nun geçmişteki

⁷²⁶ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 48.

⁷²⁷ İsmail, *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-hicâb*, 48; İbnü'l-Haţîb, *Hakâikun şâbite fi'l-İslâm* thk. Ahmed Hasan Mülâdîfî (Tahran: Matbaatu'l-Ufuk, 1974), 75-76.

ihtişamlı günlerini zikretmesine çağırması onun geçmişle iftihar ettiğini, dönemindeki dini ve sosyal vaziyetten memnun olmadığını göstermektedir. Halbuki Zehâvî geçmişi unutup tamamen bugüne yani yaşadığı asra bakmak gerektiğini savunan bir şairdir. Zehâvî reformu, yeniliği ve yeni olan her şeyi talep ederken çağdaşı İbnü'l-Haţîb örf ve adetlere bağlılığı vurgulayarak İslami kültür geleneği savunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında iki şairin hayata bakış açılarının birbirine zıt olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Muhammed Ahmed İsmail'in yaptığı şerhe göre İbnü'l-Haţîb ikinci beyitte Zehâvî gibi yüzü açmada hayat olduğunu savunanlarla alay ettiğini söyler. İsmail'in yorumuna göre şair, iffetli Arapların sevdikleri kişilerin yüzlerini göremedikleri için onlara duydukları üzüntü, sevgi ve aşırı özlem kendilerini öldürmüştür. Çünkü peçe bunu engellemiştir. Böylece âşık kimse ya ölüyordu ya da deliriyordu.⁷²⁸ İbnü'l-Haţîb'in burada ironi yaptığı açık bir şekilde görülmektedir. Zira ilk beyit de bunu teyit etmektedir.

Zehâvî'nin kadın temasında örtü/peçe ile birlikte şiirlerinde en çok işlediği konulardan biri de kadına şiddettir. Bu konuda sert bir dil kullanan Zehâvî birçok şiir yazmıştır. Şimdi bu şiirler muhtelif başlıklar altında ele alınarak tahlil edilecektir.

2.4.5. Kadına Şiddet

Şiddet sözlükte merhamet ve şefkatin karşıtı olup⁷²⁹ ayıplamak, azarlamak, istihza etmek,⁷³⁰ bir kanunu ihlal etmek gibi anlamlara gelir.⁷³¹ Şiddet genellikle aile içindeki mahremiyet alanında zuhur eden son derece önemli toplumsal bir sorundur.⁷³²

Nâzik Sâbâ kadına karşı şiddetin yaşı, sosyal, ekonomik, siyasi konumu, ilmi derecesi veya müntesip olduğu din ne olursa olsun eski asırlardan beri kadının

⁷²⁸ İsmail, *Ma'rakatu's-sufür ve'l-ħicâb*, 49.

⁷²⁹ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, 2/157; Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, 3/5; Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail b. Sîde el-Mürsî, *el-Muħaşşas*, thk. Halil İbrahim Cefâl (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1996), 4/41; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakup el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muħîṭ*, thk. Mektebu Tahkîki't-Turâş fî Muesseseti'r-Risâle (Lübnan: Muesseseti'r-Risâle, 2005), 839.

⁷³⁰ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemaħşerî, *Esâsu'l-Belâġa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998), 1/681.

⁷³¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Ali b. Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414), 9/257.

⁷³² Sevda Çetin, *Tevfîk Yûsuf Avvâd'ın Öykü ve Romanlarında Toplumsal Sorunlar* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 207.

muzdarip olduğu evrensel bir olgu olduğuına dikkat çeker. Ona göre bazı erkekler kadına karşı şiddeti tabii bir durum hatta yapılması arzulanan bir davranış olarak görür. Ancak bu, bütün erkeklerde bir prensip değildir ve hepsi onu hor görmez.⁷³³

Muhammed Vehbî de kadının baskının boyunduruğuına mahkûm edildiğini, sürekli itham edildiğini ifade eder. Vehbî'ye göre bu baskı ve suçlama vahim sonuçlara sebebiyet verir.⁷³⁴

Nâzik Sâbâ, kadına karşı işlenen şiddet vakalarının çoğu zaman gazetelere ve hukuk mercilerine ulaşmadığına vurgu yapar. Zira ona göre inançlar, örf ve adetler bu tür haberlerin ifşa olmasını engeller. Gün yüzüne çıkan vakalarda da genelde kadın veya genç kızlar suçlu görülerek erkekleri kışkırtmakla ve fitne çıkarmakla itham edilirler.⁷³⁵ Hassan Hussein de kadına yönelik şiddetin nedenini şöyle açıklar:

“İrak'ta kadına yönelik şiddetin genel olarak din ve kültürden kaynaklandığı ifade edilir. Ancak sosyo-ekonomik ve siyasi koşullarda olduğu gibi diğer rollere de bakmak faydalı olacaktır. Örneğin, kadın aktivistlerin bir kısmı, kadına yönelik erkek şiddetinin, erkekler arasındaki yüksek işsizlik ve yoksulluk oranlarıyla bağlantılı olduğuna inanırlar. Bunların stres ve öfkesini haneye geri taşıdıklarını düşünürler.”⁷³⁶

Aliye Mavili de insanların bakım, beslenme ve güven duygusu gibi temel ihtiyaçlarının karşılandığı, beden ve akıl sağlığını koruyan ve geliştiren bir birim olan ailenin, bazen şiddetin beslendiği ve uygulandığı bir alan olduğunu ifade eder.⁷³⁷ Mavili, kadına yönelik şiddeti şöyle tanımlar:

“Kadına yönelik şiddet, kadının birlikte yaşadığı erkek tarafından fiziksel güç kullanılarak ya da korkutularak yıldırılmasıdır. Şiddetin amacı, kadının davranışlarını korkuya dayalı olarak kontrol etmektir. Şiddetin en açık biçimi fizikseldir. Fiziksel şiddet; tekme, tokat, yumruklama, sopayla dövme, çimdikleme biçiminde kendisini göstermektedir.”⁷³⁸

Nâzik Sâbâ, fiziksel şiddetten kastın sadece dövmek olmadığına dikkat çeker. İtmek, saç çekmek, kol ve bacakları bükmek ve boğma gibi eylemler de kadına yönelik fiziksel şiddet kapsamında değerlendirilir. Bazı erkekler de kadına şiddet uygularken

⁷³³ Nâzik Sâbâ Yârd, “el-Mer'e ve'l-'unfu'l-mumâres 'aleyhâ”, *Ebvâb* 17 (Haziran 1998), 85.

⁷³⁴ Vehbî, “Tahrîru'l-mer'e”, 2.

⁷³⁵ Nâzik Sâbâ, “el-Mer'e ve'l-'unfu'l-mumâres 'aleyhâ”, 88.

⁷³⁶ Hasan Hussein, *Kuzey Irak'ta Kadın Haklarının Gelişimi*, 60.

⁷³⁷ Aliye Mavili, *Aile İçi Şiddet: Kadının ve Çocuğun Korunması* (Ankara: Elma Yayınevi, 2022), 15.

⁷³⁸ Mavili, *Aile İçi Şiddet*, 33.

silah gibi birtakım aletler de kullanır. Ona göre göre ayakkabı, sandalye, masa veya herhangi bir şey fırlatmak, sopa veya kemer ile vurmak, bıçak ile yaralamak, kadının yüzüne asit atarak zarar vermek veya gözlerine darbe indirmek de erkeklerin başvurduğu fiziksel şiddet türlerindendir. Kadını zaruri ihtiyaçlar olan yemek ve tedaviden mahrum bırakmak da fiziksel şiddet kabul edilir.⁷³⁹

Zehâvî'nin şiirlerinde cinsel şiddet ve psikolojik şiddet gibi şiddetin diğer türleri de görülmektedir. Mavili, şiddetin bu iki türünü şöyle açıklar:

“Cinsel şiddet genellikle kadının hoşlanmadığı tarzda sözle taciz, kadını ilişkiye zorlama, aşırı kıskançlık ve aldatma, yetersizlik gibi cinsel suçlamalardır.⁷⁴⁰ Psikolojik istismar veya şiddet ise, duygusal veya sözel istismar biçiminde görülebilir. Kadının benlik saygısını küçültücü sözler söylemek, kadına küfretmek, hakaret etmek psikolojik istismar ve şiddet olarak değerlendirilebilir.”⁷⁴¹

Nâzik Sâbâ psikolojik şiddette amacın, tedrici bir şekilde kadını küçük düşürmek olduğunu söyler. Bu durumda kadın kendisini yok olmaya götürecek bir şiddetin kurbanı olduğunu fark etmez. Ona göre erkeğin kadını mal ve mülkten yoksun bırakması, yüzüne karşı bağırması, onunla alay etmesi, okuduğu, izlediği şeyleri, sevdiği ve arkadaşlık yaptığı kişileri hatta ailesini eleştirmesi, olumsuz yönden onu diğer kadın arkadaşlarıyla kıyaslaması ve onun dışındaki kadınlarla yaptığı cinsî maceralarıyla övünmesi gibi davranışlar psikolojik şiddete örnek olarak verilebilir.⁷⁴²

Aliye Mavili'ye göre ‘Geleneksel terbiye sisteminin uzantısı olarak, dayağın yola getirici bir etkisi olduğu anlamındaki, ‘Dayak cennetten çıkmıştır’⁷⁴³ tarzındaki deyim, dayağı olumlu bir davranış olarak göstermektedir.⁷⁴⁴ Mavili, toplumsal değer sisteminin kadına ‘Kol kırılır yen içinde kalır’, ‘Kan kusan da kızılılık şerbeti içtim diyeceksin’⁷⁴⁵ şeklinde bir sorumluluk yüklediği görüşündedir.⁷⁴⁶ Böylece toplumda karı koca arasındaki anlaşmazlığın ve kadına uygulanan şiddetin aile dışına aksettirilmemesi anlayışı hakim olmuştur. Recep Doğan da evlilik ve aile

⁷³⁹ Nâzik Sâbâ, “el-Mer’e ve’l-‘Unfu’l-Mumâres ‘aleyhâ”, 86-87.

⁷⁴⁰ Mavili, *Aile İçi Şiddet*, 33.

⁷⁴¹ Mavili, *Aile İçi Şiddet*, 33-34.

⁷⁴² Nâzik Sâbâ, “el-Mer’e ve’l-‘unfu’l-mumâres ‘aleyhâ”, 89.

⁷⁴³ Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr>. 17.09.2024.

⁷⁴⁴ Mavili, *Aile İçi Şiddet*, 19.

⁷⁴⁵ Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr>. 17.09.2024.

⁷⁴⁶ Mavili, *Aile İçi Şiddet*, 30.

müesseselerinin kutsal olarak addedilmesinin şiddeti meşrulaştırdığını şöyle beyan eder:

“Günümüzde evlilik ve aile kurumlarına atfedilen mahremiyet ve kutsallık, bu kurumlarda meydana gelen şiddeti görünmez kılmakta, meşrulaştırmaktadır.”⁷⁴⁷

Zehâvî, kadına kaba davranan, zulmeden, haklarını çiğneyen ve şiddet uygulayan erkekler için bazı lakaplar, nitelemeler, benzetmeler ve sert ifadeler kullanmıştır. Bu ifadeler tablo halinde şöyle gösterilebilir:⁷⁴⁸

No	Benzetmeler	Sıfatlar (Hiciv ve Yergi)	Sıfatlar (Hiciv ve Yergi)
1	قرد (Maymun)	الجنس الكثيف (Kaba cins)	ظالم (Zalim)
2	ذئب يحيف (Saldıran kurt)	شكس الطباع (Huysuz, geçimsiz)	عاتي (Zorba)
3	نعام (Deve kuşu)	جنف الطاعة (Zorbalar gibi gaddarlık yapmak)	الجهول (Cahil insan)
4	حية الثرى (Topraktaki yılan)	إن قلبك أقسى من الحجر (Kalbin taştan daha katıdır)	غر (Toy)
5	الوحش (Vahşi)	جاهل ذا غلظة (Katı kalpli bir cahil)	سمج (Tiksindirici)
6	ضاري (Yırtıcı)	غلام غمر أخى سيئات (Kötülöklere müptela yeni yetme bir oğlan)	قاسي القلب (Katı kalpli)
7	شرس Yırtıcı hayvan	فسوة الرجل (Erkek şiddeti)	النمل (Sarhoş)
8	أحد الغيلان (Canavar)	لاه بالقمار (Kumar oynayarak eğleniyor)	الزوج العنيف (Acımasız eş)
9	منتحل لشعار النبيل (Sahte asalet arması takan kimse)	مشى إلى دور العهار (Genelevin yolunu tutar)	الليم النفس (Adi)
10	وهو فظ كالبراة (Yaşlı adam şahin gibi kabadır)	مخلوع العذار (Hayasız)	عدار (Vefasız)

Zehâvî'nin, kadınlara şiddet uygulayan ve onlara iyi davranmayan erkekleri “maymun, vahşi, yırtıcı hayvan ve canavar” gibi en korkunç hayvanlara benzeterek

⁷⁴⁷ Doğan, “Namus”, “Töre” ve Eril Şiddet, 61.

⁷⁴⁸ Zehâvî, *Dîvân*, 58, 59, 61, 308, 310, 314, 315, 316, 317; a. mlf., *Lubâb*, 211, 213, 214, 254, 255, 258; a. mlf., *Evşâl*, 70, 71, 120, 121; a. mlf., *Rubâ'ıyyât*, 135; *Kilmu'l-manzûm*, 142, 143.

hayvani sıfatları onlara yakıştırması aşırı bir davranış ve yanlış bir bakış açısı olarak görülmektedir. Şair her ne kadar kadın haklarını savunma davasında haklı olsa da kadınları savunma uğruna hemcinslerini bu derece ağır ve onur kırıcı bir üslupla betimlemesi, tarafsız bir eleştirmenin ve usta bir şairin kriterlerine ters düşmektedir. Zehâvî'nin bu denli sert ve iğneleyici ifadeler kullanarak erkekleri tavsif etmesi onun asabi mizaçlı kişiliğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim şair sahip olduğu kırıcı, hırpalayıcı üslubundan, sert mizacından ve tavizsiz tavrından şöyle bahseder:

“Bir gazeteci olarak bir süre benimle otursan, halkı öfkeli edilecek, havası memnun edecek haberlerle okurlarının karşısına çıkarsın. Ama eğer mevzu önemli ise benim konuşmam önce hafif bir meltem gibi eser. Sonra bunun şiddeti artarak şiddetli bir rüzgara dönüşür. Sonra daha da şiddetlenerek fırtına gibi olur. Gözüm döner, sesim yükselir ve seni yumruğumla damgalayacakmışım gibi ellerim sana uzanır. Hatta bir keresinde İstanbul'da sinir hastalıklarında uzman bir doktorun bana şöyle dediğini hatırlıyorum: Ben uzmanlık görevimde birçok sinirli insan/hasta gördüm. Fakat senin kadar asabi mizaçlı birini görmedim.”⁷⁴⁹

Zehâvî, erkek şiddetine maruz kalıp bir hayvan muamelesi gören ve eşya gibi değersiz görülen mazlum ve uysal kadınları birtakım unsurlara benzetmiştir.⁷⁵⁰

No	Benzetmeler ve Teşbihler	Benzetmeler ve Teşbihler	Benzetmeler ve Teşbihler
1	هِيَ كَالْحَمَامَةِ فِي الْوَدَاعَةِ (Genç kız güvercin gibi halim selim)	يَافِعَةٌ (Ergenlik çağında olan genç kız)	رَاحِفَةٌ كَشَاةٍ (Koyun gibi [korkudan] tir tir titreyen)
2	ظُرُوف (Kaplara)	نَعْجَةٌ تَنْقَادُ (Boyun eğen koyun)	سِلْعَةٌ (Eşya)
3	مَتَاعٌ (Meta)	بَقْلٌ (Bakla)	حَيَوَانٌ (Hayvan)
4	الْخُرُوف (Kuzu)	مَلْدَاتٌ (Zevk kaynağı)	لَيْلَى (Leyla)
	سَلْمَى (Selma)	زَيْنَب (Zeynep)	سُودَى (Su'dâ)

Zehâvî “genç kız, Esma, Leyla, Selmâ, Zeynep ve Su'dâ” adlı karakterler üzerinden aslında binlerce kadının dramını, çılgılığını, acısını ve kaderini yansıtmaktadır. Şair bu tip müstear isimleri kullanarak muayyen bir kadına atıfta bulunmamayı amaçlamıştır. Bu da onu, kendisine yöneltilebilecek muhtemel eleştiri

⁷⁴⁹ Zehâvî, “li'l-Hakîka ve't-târîh -resâilu'z-Zehâvî-”, 466.

⁷⁵⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 61, 311, 313, 314, 315, 317; a. mlf., *Lubâb*, 102, 213, 214, 254, 255; a. mlf., *Evşâl*, 71, 248; a. mlf., *Kilmu'l-manzûm*, 99, 100.

ve kınamalardan korumaktadır. Sözelimi şair sevdiği bir kızın adını aleni bir şekilde zikredemediğinde ona “Leyla” imgesi ile hitap eder.

Kadına şiddet başlığı altında şiddetin farklı türlerinden olan kadını diri diri toprağa gömmek, erkeğin kadına karşı sorumsuz olması, kadına gayriinsani şekilde muamele yapılması, kadına şiddetin yol açtığı travmalar, kadının bir meta gibi görülmesi, erkeğin kadın üzerindeki otoritesi, erkeğin kadından üstün tutulması, kadının eve hapsedilmesi ve toplumdan tecrit edilmesi gibi alt başlıklar ele alınacaktır.

2.4.5.1.Kadını Diri Diri Toprağa Gömmek

Arap toplumunda, özellikle evinden pek çıkmayan, utangaç ve mahcup, yabancı erkeklerle konuşmaktan sakınan ve yürürken dahi gözünü yere diken kadın modeli idealleştirilmiştir. Bu anlayış, kadınların sıkı şekilde korunmasına ve namus algısının aşırı derecede hassasiyetle değerlendirilmesine yol açmıştır.⁷⁵¹ Söz konusu namus korkusu, kimi zaman kız çocuklarının öldürülmesi gibi trajik sonuçlar doğurmuştur.

Düreyd Abdülkadir Nûrî, Cahiliye döneminde bazı Arapların, kız çocuklarının düşmanlara esir düşeceklerinden endişe etmeleri, fakirlik ve geçim korkusu gibi nedenlerden dolayı onları diri diri toprağa gömdüklerine dikkat çeker. Bu yüzden kız çocuklarının diri diri gömülmesi meselesinin Arapların kadınları hor gördüğüne dair delil teşkil etmediğini savunur.⁷⁵² Hatta Âsım Zâhî Muflih ‘Atrûz, Arapların nezdinde kadının, sahip olabilecekleri ve himaye edecekleri en asil onur olduğunu iddia eder. ‘Atrûz, Arapların kadına değer vermedikleri, ona hürmet göstermedikleri ve kız çocuklarını diri diri toprağa gömdükleri düşüncesinin yanlış olduğunu ifade eder. Ona göre kız çocuğunu diri diri toprağa gömmek adeti Araplar arasında yaygın değildi. Daha doğrusu bir elin parmağını geçmeyecek kadar sadece bazı kabilelerde vardı. Dahası ‘Atrûz, kadının Arapların nezdinde benzeri görülmemiş bir konuma sahip olduğunu ve çoğu zaman doğruyu emreden kötülükten nehyeden bir kimse konumunda olduğunu ileri sürer.⁷⁵³

Düreyd Abdülkadir Nûrî’nin naklettiğine göre Arap edebiyatı ve İslam Tarihi

⁷⁵¹ Mehmet Ali Kapar, “Mev’ude”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/491-492.

⁷⁵² Nûrî, “Terbiyyetu ve ta’lîmu’l-mer’e fi’l-mucteme‘il-İslâmî”, 188.

⁷⁵³ ‘Atrûz, “Leylâ fî hudûci’ş-şî’ri’l-‘Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen”, 130.

kaynaklarında eğitim görmüş kültürlü ve aydın birçok kadın şahsiyet mevcuttur. Endülüslü şair ve edebiyatçı Aîşe bint. Ahmed el-Kurtubiyye, zahit âlime Ümmü'd-Derdâ', güzel şiir nazmeden faziletli âlime Nidâr bint. Ebî Hayyân, ilim ve edebiyatı ile ün kazanan İbnetu Fâyiz el-Kurtubî (ö. 446/1011), Bağdatlı vaize ve âlime Meymûne bint. Sâkûle (ö. 393/1002), Harun Reşîd'in eşi Zübeyde bint. Ebî Cafer ve âlime Suteyte bint. Ebî Abdillâh el-Huseyn b. İsmail el-Muhâmilî gibi isimler ilim ve irfanda tebarüz eden önemli kadınlardır.⁷⁵⁴

Zehâvî, Doğudaki bütün İslam beldelerinin manevi yönden kadını diri diri toprağa gömdüğünü düşünür. Zira şaire göre ne akıl konusunda ne de diğer melekelerde kadını erkeğe denk görmüşlerdir. Şaire göre kadınlar her yerde haksızlığa uğramakta ve diri diri toprağa gömülmektedirler:

وَأَمَّا نِسَاءُ الْقَوْمِ فِي كُلِّ بُقْعَةٍ فَهِنَّ لَهِنَّ الضِّيمُ مِنْهُنَّ أَوِ الْوَادُ

*Her bölgedeki kadınlar ise ya [erkeklerden] baskı görüyorlar ya da diri diri toprağa gömülüyorlar.*⁷⁵⁵

Şair bu dizesinde kadınların kötü talihlerine ve dramlarına işarette bulunurken sadece Irak'ın ve Doğu toplumlarının kadınlarını kastetmemektedir. Aksine bütün dünya kadınlarının zulüm gördüklerini ve acı çektiklerini vurgulamaya çalışmaktadır.

Zehâvî toplumun kadına şiddet uygulamasını, onu canlı bir şekilde toprağa gömmelerine benzetmiştir:

الْقَوْمُ يَا ابْنَةَ يَعْزُبُ مِنْ قَسْوَةٍ وَأَدْوَكِ وَأَدَا

*Ey Ya 'rub'un kızı! İnsanlar, kalplerinin kas katı oluşu yüzünden seni diri diri toprağa gömdü.*⁷⁵⁶

Zehâvî bu beyitte kadına yapılan şiddeti anlatırken “diri diri toprağa gömmek” anlamındaki وَأَدُ fiilinden sonra aynı fiilin mastarı olan وَأَدُ mastarını da zikrederek

⁷⁵⁴ Nûrî, “Terbiyyetu ve ta'limu'l-mer'e fi'l-mucteme'il-İslâmî”, 198-199.

⁷⁵⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 368; a. mlf., *Lubâb*, 202.

⁷⁵⁶ Zehâvî, *Lubâb*, 249. Aynı beyit, şairin divanında da geçmektedir. Burada قسوة kelimesinin yerine جَهِلْم geçiyor. Bk. Zehâvî, *Dîvân*, 316. Kızları diri diri toprağa gömmek ile ilgili ayetler de mevcuttur. Bk. *Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. (Aklınca) verilen müjdenin kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Körün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!* Bk. *Kur'an Yolu* (Erişim 3 Aralık 2024), Nahl 16/58-59.

meful yani tümleç türlerinden mef'ul-ü mutlak'ı kullanmıştır. Böylece şair bu üslubu kullanarak hem kadına yapılan şiddetin büyüklüğüne ve boyutuna vurgu yapmış hem de anlatımını güçlendirmiştir.

Yahya Muhammed Ali'ye göre Zehâvî, kadının eski örf ve adetlerin külfeti altında güçsüz düşüp kalkamadığını gördüğünde onu müdafaa etmiş ve gasbedilen haklarını savunarak ona adaletli davranılmasını talep etmiştir.⁷⁵⁷ Şair kadınlara yapılan haksızlığı, adaletsizliği ve zorbalığı şu dizelerle terennüm eder:

غَصَبُوا النِّسَاءَ حُقُوقَهُنَّ
الْقَوْمُ يَا ابْنَةَ يَغْرُبُ
ظَلَمُواكَ ظُلْمًا مَا رَأَيْتُ
لَا تُمَسِّكِي بِالْقَوْمِ إِنَّ
نَ فَلَا تُصَانُ وَلَا تُؤَدَّى
مِنْ جَهْلِهِمْ وَأَذُوكِ وَأُذَا
تُ لَهُ لِعُمْرِ الْحَقِّ حَدًّا
نَ الْقَوْمِ لَا يَرْعَوْنَ عَهْدًا

Kadınların haklarını gasp ettiler. Artık ne korunuyorlar ne de hakları veriliyor.

Ey Ya 'rub'un kızı! İnsanlar cahilliklerinden seni diri diri toprağa gömdüler.

Hak tarihinde (tarihte) benzerini görmediğim bir şekilde sana zulmettiler.

*Kimseye güvenip dayanma! Zira insanlar sözlerini yerine getirmezler.*⁷⁵⁸

Ebû Hilâl 'Askerî üçüncü beyitte geçen zulüm kelimesinin, biri tarafından haksız yere zarar görmek anlamına geldiğini ifade eder.⁷⁵⁹ Dolayısıyla erkekler de hiçbir sebebe dayanmadan kadınlara zulmedip hak ve hukuklarını çiğnemektedirler.

Zehâvî bu dizelerde insanların, cehaletlerinden dolayı kadınların haklarını gasp etmelerini, onları diri diri toprağa gömmek ile eşdeğer tutmuştur. Şair ayrıca "Ya'rub'un kızı" künyesi ile Arapların soyundan gelen bütün kızları ve kadınları kastederek onları özellikle ataerkil toplumun zulmüne ve güvensiz oluşlarına karşı uyarmaktadır.

Aşağıdaki dizelerde ise baharda açan çiçekler gibi güzel genç bir kızın diri diri toprağa gömüldüğü anlatılmaktadır:

وَفَتَاةٌ كَزَهْرَةٍ الرُّوضِ حَسَنًا
ذَبَلَتْ وَهِيَ فِي رَبِيعِ الْحَيَاةِ

⁷⁵⁷ Muhammed Ali, "Yevmu'z-Zehâvî", 274.

⁷⁵⁸ Zehâvî, *Dîvân*, 316.

⁷⁵⁹ 'Askerî, *el-Furûk fî'l-luğa*, 226.

نَاهِدٌ فِي شَبَابِهَا وَأَذُوها صَحْوَةٌ بَيْنَ دَجَلَةٍ وَالْفُرَاتِ
وَإِذَا مَا شَكَتْ هُنَالِكَ كَرُبَا لَمْ تَجِدْ مَنْ يُصْنِي لِيَتْلِكَ الشَّكَاءَ

Bahçe çiçeği gibi güzel bir kız kurudu/soldu henüz hayatının baharında.

Daha gençliğinin baharında iken bir kuşluk vakti diri diri gömdüler onu Dicle ile Fırat arasına.

*Ne zaman bir sıkıntısını şikayet etse kulak verecek kimseyi bulamaz bu şekvasına.*⁷⁶⁰

Bu dizelerde gömmekten kastın gerçek anlamda mı yoksa ona haksız yapılmasından ötürü mecaz anlamda mı kullanılmış olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak öyle görünüyor ki şair, ikinci beyitte zikrettiği “Dicle ile Fırat arasına gömdüler” ifadesi ile bu iki nehir arasındaki bölgelerde kadına şiddet uygulandığını kastetmektedir.

Bazı klasik Arap şiirlerinde, kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi olgusu, dönemin sosyokültürel yapısını yansıtan çarpıcı ve zaman zaman ürpertici imgelerle dile getirilmiştir. Ahmed Abdülmü‘tî Hicâzî, bu tür şiirlerde kız çocuğunun “avret” olarak kodlandığını ve gömülmesinin kimi çevrelerce övgüye değer bir davranış olarak görüldüğünü belirtir. Bu anlayış, dönemin ataerkil yapısında kadına biçilen yerin ne denli sorunlu olduğunu ortaya koyar.⁷⁶¹ Bu yanlış anlayış bir beyitte şöyle anlatılmaktadır:

وَلَمْ أَرِ نِعْمَةً شَمَلَتْ كَرِيْمًا كَنِعْمَةِ عَوْرَةٍ سُوِّرَتْ بِقَبْرِ

*Avret nimetinin kabre gizlenmesi/gömülmesi kadar şerefli bir erkeği kuşatan başka bir nimet görmedim.*⁷⁶²

Buna göre kız çocuklarını toprağa gömen aileler başlarına gelebilecek sözde namus belasından kurtulmuş olup kabilenin şeref ve haysiyetini garanti altına alıyorlardı. Bu anlayış da aslında onların zihinlerinin paslandığını, akıllarının örf, adet ve cehalet zincirlerine vurulduğunu ve basiretlerinin bağlandığını göstermektedir.

⁷⁶⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 309.

⁷⁶¹ Hicâzî, “el-Mer’e leyset reculen naķışan”, 5.

⁷⁶² Hicâzî, “el-Mer’e leyset reculen naķışan”, 6.

2.4.5.2. Erkeğin Kadına Karşı Sorumsuz Olması

Subhî Maḥmaşânî, erkeğin ailenin reisliğini yapmasının, sadece İslam hukukuna özgü olmayıp her yerde ve her zaman ailenin temelini üzerine inşa edildiği külli kaidelerden biri olduğunu söyler. Bunun gereği olarak da erkeğin eşini himaye etmesi, aile fertlerine sahip çıkması ve çıkarlarını koruması gerekir.⁷⁶³ Ancak Zehâvî'nin şiirlerinde ailesini koruyup gözeten ve ailevî sorumluluğunun bilincinde olan erkek profilini görmek pek mümkün değildir. Şairin dizelerinde tavsif ettiği erkek prototipi genelde eşlerini ağlatan ve onlara acı çektiren zalim ve zorba erkeklerdir. Söz gelişi Zehâvî aşağıdaki dizelerde kadınların yanaklarından sicim gibi akan gözyaşlarını, acılarını ve çaresizliklerini beliğ bir dille şöyle tasvir etmektedir:

وَرُبَّ حَسَنَاءَ تَمْشِي وَهِيَ بَاكِئَةٌ	لَهَا دُمُوعٌ عَلَى الْخَدَّيْنِ تَنْسَجِمُ
دُمُوعُهَا عَنْ أَسَافَا الْجُمُ مَعْرِبَةٌ	كَأَنَّهَا فَوْقَ دَاوِي خَدَّهَا كَلِمُ
قَرَأَتْ مِنْهَا سَطُورًا تِلْكَ تُبَيِّنِي	أَنَّ الرِّجَالَ لَهَا مِنْ غِلْظَةٍ ظَلَمُوا
حَسَنَاءَ لَا تَجْزَعِي مِنْ غَمَّةٍ ثَقُلْتُ	فَلَيْسَ مِنْ حَالَةٍ إِلَّا سَتَنْصَرِمُ

Ağlayarak ve yanaklarından gözyaşları dökülerek yürüyen pek çok güzel kadın vardır.

Solmuş yanaklarının üzerindeki bütün gözyaşları sanki onun çektiği acıları anlatıyordu.

Yanaklarından satırlar okudum. Bu satırlar adamların şiddetli bir şekilde ona zulmettiğini söyledi bana.

*Güzel kadın, ağır gelen üzüntüden dolayı tasalanma! Hiçbir hal yoktur ki geçip gitmesin.*⁷⁶⁴

Bu beyitlere göre erkek şiddetine maruz kalan kadınların ağlamaktan ve felaha ulaşacakları zamanı beklemekten başka çareleri yoktur. Şair ikinci ve üçüncü beyitlerde cansız varlıklar olan gözyaşlarını ve bunların yanaklarda oluşturduğu çizgisel şekilleri canlandırarak teşhis ve intak sanatından yararlanmış. Böylece konuşurma ve dillendirme yoluyla anlatımını güçlendiren şairin başarılı bir tasvir yaptığı görülmektedir. Son dizede ise zulme uğramış kadınları teskin edip onları

⁷⁶³ Maḥmaşânî, “Mekânetu’l-mer’e fi’l-İslâm”, 29.

⁷⁶⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 122.

sabretmeye davet etmektedir. Zira şaire göre erkeğin kadına uyguladığı şiddeti engelleyecek ne medeni bir yasa vardır ne de vicdani bir yaptırım söz konusudur.

Recep Doğan, erkeklerin kadınlara şiddet uygulamasının arka planındaki psikolojik nedenini şöyle açıklar:

“Kadınlaştırılan vatan üzerinde erkekliğini deneyimleyip gerçekleştiremeyen erkeklerin, erkeklik hüsranı ise çoğu kez evde şiddeti tırmandırmaktadır.”⁷⁶⁵

Erkeğin kendi eşini, annesini hor görerek değersizleştirmesi onun içinde bulunduğu aşağılık ve eziklik psikolojisinin dramatik bir şekilde dışa vurumu olduğunu söylemek mümkündür. Zehâvî, eşlerini ve annelerini aşağılayan erkekleri şöyle eleştirmektedir:

وَالْمَرْأَةُ الْحَسَنَاءُ تَشْكُو زَوْجَهَا وَالزَّوْجُ عَاتِي
أَقْبَحَ بِقَوْمٍ حَقَّوْا أَزْوَاجَهُمْ وَالْأُمَّهَاتُ

Güzel kadın kocasını şikayet ediyor ama koca zorbanın tekidir.

*Eşlerini ve annelerini hor görüp küçümseyen topluluklar ne iğrençtir!*⁷⁶⁶

İkinci beyitteki أَزْوَاج “evli kadınlar” anlamında olup زَوْجَة kelimesinin çoğuludur. Kelimenin bu şekilde kullanımı ayetlerde de geçmektedir.⁷⁶⁷ Şair ikinci beyitte validelerini ve zevcelerini aşağılayan ataerkil zihniyeti tenkit ederken taaccüp üslubuna başvurmuştur. Böylece hem anlatımını güçlendirmiş hem de muhatabın dikkatini çekmiştir.

Zehâvî kadınların erkek şiddeti karşısında yaşadıkları zorlu yaşam hikayelerini şiirlerine taşımıştır. Aşağıdaki dizeler sorumsuz bir kocası olan Leyla’nın evlilik hayatındaki üzüntüsünü, kederini, bedbahtlığını, kötü talihini ve feryadını yansıtmaktadır:

وَلَقَدْ تَغَرَّدَ لِأَسَى فِي اللَّيْلِ تَغْرِيدَ الْهَزَارِ
تَبْكِي وَتَنْدُبُ حَظَّهَا وَالزَّوْجُ لَا بِإِلْقَامَارِ

⁷⁶⁵ Doğan, “Namus”, “Töre” ve Eril Şiddet, 80.

⁷⁶⁶ Zehâvî, *Dîvân*, 58-59; Zehâvî, *Lubâb*, 211.

⁷⁶⁷ İbnü’s-Sikkât, *Kitâbu’l-elfâz*, 350. Ayrıca bk. *Kur’ân Yolu* (Erişim 6 Kasım 2024), Ahzâb 33/28, 59.

وَإِذَا عَدَا دَوْرَ الْقِمَا
مَا إِنَّ يُبَالِي هَلْ مَشَى
وَإِذَا أَتَى لِلدَّارِ قَا
غُرٌّ مِنْ الْأَغْرَارِ قَا
كَمْ فَكَّرْتُ تَبْغِي النَّجَا
ظَلَمُوكَ يَا لَيْلَى وَإِنِ
لَا تُضْمِرِي يَأْسًا فَلَا
وَلَقَدْ تَعُوذُ إِذَا تَصَبَّ
وَمِنْ التَّفَكُّرِ فِي الْحِمَا

رِ مَشَى إِلَى دَوْرِ الْغَهَّارِ
فِي اللَّيْلِ أَوْ وَضَحَ النَّهَارِ
بَلَهَا بِشْتَمٍ وَاحْتَقَارِ
سَيِّئِ الْقَلْبِ مَخْلُوعِ الْعِذَارِ
ةً مِنْ الْأَذَاةِ فِي الْإِتِّحَارِ
نَ الظَّالِمِينَ بَنُو نِزَارِ
يَبْقَى الزَّمَانُ عَلَى قَرَارِ
بِرْتِ الْمِيَاهِ إِلَى الْمَجَارِ
مَ حَذَارِ يَا لَيْلَى حَذَارِ

Geceleyn kederden bülbüller gibi şakıdı.

Kocası kumar oynamakla meşgul olurken, o ağlıyor ve şansına yanyor.

Kumar işinden döndükten sonra zina edenlerin işine gitmektedir.

Hiç umursamıyordu; gecenin bir vaktinde mi yürümüş yoksa gün ışığında mı?

Eve döndüğünde ise onu küfür ve aşağılama ile karşılıyordu.

Cahilin/toyun teki, katı kalpli ve utanmazın biriydi.

Çektiği acıdan kurtulmayı dileyerek pek çok kez intihar etmeyi düşündü.

Sana zulmettiler ey Leyla! Doğrusu zalimler de Nizâroğullarıdır.⁷⁶⁸

Ümitsizliğe kapılma. Zira zaman hep aynı kalmaz (Gün gelir devran değişir).

Şayet sabredip katlanırsan su akar yatağını bulur.

Ölüme (intihar) gelince bunu sakın düşünme Leyla! Aman aman!⁷⁶⁹

Zehâvî'nin bu şiiri, ataerkil toplumda kadının yaşadığı derin acıyı ve çaresizliği gözler önüne sermektedir. Şair, şiirinde Leyla adlı karakter üzerinden aslında binlerce kadının kaderini ortaya koymaktadır. Ona göre Leyla, sorumsuz ve zalim bir kocanın elinde mutsuz bir evliliğe mahkûm edilmiştir. Kocasının sorumluluğunu taşımadığı

⁷⁶⁸ Peygamberimizin şeceresi zikredilirken ابن زَآر Zehâvî'nin başka bir şiirinde geçen ابنة فِهْر şöyle geçer: Muhammed b. Abdillâh b. Abdulmuttalib b. Hâşim ibn Abdi Menâf İbn Kusayy b. Kilâb b. Luey b. Gâlib İbn Fihri b. Malik b. En-Nadr b. Kinâne b. Huzeyme İbn İlyâs İbn Mudar İbn Nizâr b. Ma'd b. 'Adnân b. Uded b. El-Hemeysa' b. Hamel b. en-Neft Kîdâr b. İsmail b. İbrahim şeklinde İbrahim a.s.'ın soyuna dayandırılmaktadır. Bk. Cemâluddîn Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *et-Tebsira* (Beirut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 390-391.

⁷⁶⁹ Zehâvî, *Dîvân*, 314-315.

gibi, ahlaki anlamda da çöküntü içindedir. Söz gelişi kumar oynar, zina eder, eve geç gelir ve gece yarıları nerede pineklediği belli değildir. Tüm bunlar olurken, Leyla sadece gözyaşı dökmekte ve hüzünlü bir yaşam sürmektedir. Ev denilen yer artık bir yuva değil, adeta bir hapisane hâline gelmiştir. Leyla kocasından ne sevgi ne de merhamet görmektedir. Aksine, eve her dönüşü küfür ve aşağılamayla olur. Zehâvî, bu adamı katı kalpli, cahil ve utanmaz biri olarak betimlerken, toplumda benzer özellikleri taşıyan erkeklerin de bu dramda pay sahibi olduğuna dikkat çekmektedir. Leyla'nın bu durumda intiharı düşünmesi, içinde bulunduğu durumun ne kadar vahim olduğunu göstermektedir. Ne çevresinden ne eşinden destek görmüştür; artık yaşamı sürdürmek bile yük hâline gelmiştir.

Ancak şair bu noktada yalnızca kadının çaresizliğini değil, onun için bir çıkış yolu da gösterir. Leyla'ya seslenerek, yaşadığı bu zulmün kader olmadığını, zamanla şartların değişebileceğini, sabırla suyun yatağını bulacağını söyleyerek ona umut aşılamaktadır. Onu teselli eder ve özellikle intihar fikrine karşı kesin bir uyarıda bulunur. Hayat ne kadar zor olursa olsun, yaşamaktan vazgeçmemek gerektiğine vurgu yapar.

Yukarıdaki dizeler, Zehâvî'nin sadece toplumsal eleştiride bulunan bir şair olmadığını; aynı zamanda kadınların acısına ortak olan, onları anlamaya ve yaşatmaya çalışan vicdan sahibi bir şair olduğunu da ortaya koymaktadır. Zira Leyla'nın yaşadıkları bireysel değil, toplumsal bir yaradır. Bu nedenle şair bu yaraya dikkat çekmekle kalmayıp aynı zamanda o yaradan sızan acıya şefkatle ve sorumlulukla yaklaşmaktadır.

Şair aşağıdaki dizelerde ise eşine şiddet uygulayan erkeklerin bu sorumsuz, melun ve tiksindirici davranışlarıyla iftihar etmelerini “deve kuşu” benzetmesi üzerinden sert bir şekilde tenkit etmektedir:

يَسُبُّهَا لَا لِذَنْبٍ ثُمَّ يَرْكُضُهَا	بِالرَّجُلِ مِنْهُ مُهِينًا وَهِيَ تَحْتَمِلُ
وَبَعْدَ ذَلِكَ يَعْدُو كَالنَّعَامِ إِلَى	أَصْحَابِهِ وَهُوَ مِمَّا حَاءَهُ جَذِلُ
يُرْوِي لَهُمْ كَيْفَ أَبْكَاهَا وَالْمَهَا	كَأَنَّهُ فِي مَيَادِينِ الْوَعَى بَطْلُ

(Yaşlı adam) genç kızı aşağılayarak suçsuz yere ona küfrediyor sonra da onu tekmeliyor. Genç kız ise tahammül ediyor.

Daha sonra da yaptığı şeye sevinerek deve kuşu gibi hızlı adımlarla arkadaşlarına koşar.

*Onlara, savaş meydanlarında adeta bir kahramanmışçasına onu nasıl ağlattığını ve ona nasıl acı çektiğini anlatır.*⁷⁷⁰

Bu beyitler bize Zehâvî'nin döneminde kadına şiddet uygulamayı övünç kaynağı addeden bir toplum anlayışının olduğunu göstermektedir. Kadına şiddet uygulamanın toplum tarafından teşvik edildiği yadsınamaz bir gerçektir. Zira bu durum bir meselde şöyle anlatılmaktadır: “Kadın halı gibidir. Ona vurdukça tozundan kurtulmuş olursun.”⁷⁷¹

Zehâvî aşağıdaki dizelerde ise cehalet ve kabalıklarından dolayı ilgisiz, sorumsuz ve müstebit erkeklerin güzel kadınlara yaptıkları zorbalıktan duyduğu üzüntüyü ve derin acıyı şefkat ve merhamet duygularıyla şöyle dile getirmektedir:

وَيْلٌ لِّغَانِيَةٍ لَهَا	بَعْلٌ مِنَ الْجَهْلِ اسْتَبَدَّ
قَبِلَتْ بِهِ زَوْجًا وَلَمْ	تَرَ مِنْ قَبُولِ الزَّوْجِ بُدًّا
حَمَّ الْكَرَاهَةِ كُلَّمَا	زَادَتْ دُئُورًا زَادَ بُعْدًا
أَبْدَى غَرَامًا ثُمَّ غَيَّ	مِرَّ مَا لَهَا مِنْ قَبْلِ أَبْدَى
جَعَلَتْ تَرَى فِي عَيْنِهِ	بَرْقًا وَتَسْمَعُ مِنْهُ رَعْدًا

*Cahillikten ötürü zorba bir kocaya sahip olan güzel kadının*⁷⁷² *vay haline!*

Onu kendisine bir eş (koca) olarak kabul etti. Bir baskı da görmemişti eşini kabul edişinde.

(Bu koca) nefretin her türlüstünü kendisinde toplamıştı. Kadın ona yaklaştıkça o uzaklaşıyordu.

Ona sevgiyi gösterdi. Daha sonra gösterdiği bu tavırdan farklı bir tavır sergiledi.

*Kadın onun gözlerinde bir şimşek görmeye başladı ve ondan gök gürültüsü duydu adeta.*⁷⁷³

⁷⁷⁰ Zehâvî, *Evşâl*, 71.

⁷⁷¹ Nâzik Sâbâ, “el-Mer’e ve’l-‘unfu’l-mumâres ‘aleyhâ”, 85.

⁷⁷² Ğâniye: Güzellik iffet ve hürmetiyle süs ve ziynete hiç ihtiyaç duymayan hatunlara denir. Bk. Musa Carullah, *Hatun*, 36.

⁷⁷³ Zehâvî, *Dîvân*, 315.

Şair son beyitte kocanın gözlerindeki öfke ve bağırımları şimşek ve gök gürültüsüne teşbih ederek istiare sanatına başvurmuş, böylece anlatımını güçlendirmiştir. Erkeğin kadına karşı sergilediği tavırların şimşek ve gök gürültüsü gibi korku uyandıran doğa olayları ile ilişkilendirilmesi ataerkil zihniyetin şiddette sınır tanımadığını, eşini şerik olarak kabul etmek yerine bir düşman olarak gördüğünü göstermektedir. Şairin burada resmettiği koca ahlaki yönden kin ve nefretle dolu itici bir karakter iken güzel kadın ise ondan sevgi ve ilgi adına hiçbir şeye nail olamamıştır. Böylece vurdumduymaz koca evde kendi hükümranlılığını sürdürürken kadıncağız, kocasından ne bir merhamet ne de muhabbet görmektedir.

İbnü's-Sikkât, çoğulu غَوَانٍ olan ve birinci beyitte şairin kullandığı غَانِيَّة sıfatının, eşi olsun veya olmasın kadınlardan genç olanlar için kullanıldığını söyler.⁷⁷⁴ Ebû Ubeyde ise *ğâniye*'den kastın evli kadın olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷⁵ Buradan anlaşılmaktadır ki Zehâvî'nin zulme uğradığını söylediği kadınlar güzel ve genç bir kız olabileceği gibi, güzel ve evli bir kadın da olabilir. Doğrusu Zehâvî'nin kadınlara dair şiirleri mütalaa edildiğinde küçük kız çocuklarından evli kadınlara hatta dul kadınlar da dahil olmak üzere bütün kadınların zor bir yaşam sürdükleri ve acı çektikleri görülmektedir.

2.4.5.3. Kadına Gayriinsani Şekilde Muamele Yapılması

Hâlid Cesâr, *el-Mer'e fi'l-İslâm* adlı makalesinde, kadının tarih boyunca maruz kaldığı sosyo-kültürel konuma dikkat çeker. Ona göre kadın eski çağlarda ve Orta Çağ'da - özellikle Romalılar, Yunanlılar ve diğer bazı medeniyetlerde - çoğu zaman hayvanlarla eşdeğer görülmüş, hatta hayvana reva görülen baskı, zulüm ve şiddet kadına da yapılmıştır. Kadın, bu bakış açısıyla erkeğin otoritesine koşulsuz biçimde boyun eğmek zorunda bırakılmıştır.⁷⁷⁶

Nâzik Sâbâ da kadına yapılan şiddet üzerinde durarak erkeğin kadına şiddet uygulamasının birçok sebebinin olduğunu söyler. Ona göre kadın fiziksel olarak erkekten güçsüz olduğu için bu durum erkeği ona karşı cesaretlendirmektedir. Nâzik Sâbâ, Arap toplumlarının doğumundan itibaren kadını değersiz bir varlık olarak

⁷⁷⁴ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-elfâz*, 219.

⁷⁷⁵ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-elfâz*, 238.

⁷⁷⁶ Cesâr, "el-Mer'e fi'l-İslâm", 49.

gördüklerini, yeni doğan erkek çocuğunu güler yüzle karşıladıkları halde kız çocuğunun doğumu esnasında hüznün ve sıklık duyduklarını söyler.⁷⁷⁷ Samet Ünlü de kadına şiddet konusunda Nâzik Sâbâ'ya benzer bir görüşü savunarak şöyle der:

“Kadınların aşagılanması dünya genelinde oldukça yaygın bir olaydır. Kadın erkeğe göre fiziki bakımdan daha zayıftır ve erkek açısından bir ya da daha çok kadına el koymak ve ona kendisine ait bir nesneymiş gibi davranmak hem mümkün hem de erkeğin pek işine gelen bir durumdur.”⁷⁷⁸

Zehâvî de erkeklerin, maddi manevi hastalıklara şifa olan kadınları ikincil konumda gördüklerini, haklarına riayet etmediklerini ve kurdun kuza saldırdığı gibi onlara hayvani bir şekilde muamele ettiklerini şöyle anlatır:

لَا تَهُمُّ	الرِّجَالُ	مِنْ	هَذِهِ	النِّسَاءِ	سِ	نِسَاءٌ	تُعَالِجُ	الأَوْصَابَ	
هَضُمُوا	حَقَّ	اللَّهِ	فِي	خَلْقِهِ	ثُمَّ	إِتَّبَعُوا	مِنْهُ	رَحْمَةً	وَتَوَابًا
أَنَا	فِي	دَعْوَتِي	أَرْوُمُ	هُدَاهُمْ	وَلَقَدْ	عَزَّ	مَا	أَرْوُمُ	طَلَابًا
وَكَأَنَّ	الْإِنَاثَ	كُنَّ	نِعَاجًا	وَكَأَنَّ	الذُّكُورَ	كَأَنَّهُ	ذِيَابًا		

Hastalıkları tedavi eden kadınlar bu toplumdaki erkekler için pek önem arz etmiyor.

Allah'ın, insanlara verdiği hakkı çiğnediler. Sonra da O'ndan rahmet ve mükafat dilediler.

Ben (kadın haklarını savunma) davamda onlara hidayet diliyorum. Çok istediğim şeyin gerçekleşmesi de pek zordur.

*Öyle ya adeta kadınlar birer koyun, erkekler de (onları telef eden) birer kurt gibidir.*⁷⁷⁹

Zehâvî, ikinci beyitte Allah'a iman etmiş Müslümanların inançlarında samimi olmadıklarını, dinin gerçek öğretileri ile pratik hayattaki fiiliyatlarının birbirine ters düştüğünü anlatmaktadır. Üçüncü beyitte ise inançlarına sadık olmayan Müslümanların kadın hakları konusunda hidayet bulacaklarına pek ihtimal vermese de dua üslubuna başvurarak doğru yolu bulmaları için Allah'a niyazda bulunmaktadır.

⁷⁷⁷ Nâzik Sâbâ, “el-Mer’e ve’l-‘unfu’l-mumâres ‘aleyhâ”, 92.

⁷⁷⁸ Ünlü, *Evdeki Erkeklik*, 101.

⁷⁷⁹ Zehâvî, *Lubâb*, 337.

Son beyitte ise zalim ve kaba erkekleri kurda, uysal ve itaatkar kadınları da kuzuya benzeten şairin başarılı bir tasvir yaptığı görülmektedir.

Zehâvî'ye göre erkek önce kadından cinsel ihtiyacını giderir. Sonra da ona her türlü zulmü yaparak şiddet uygular. Ona küfredir, onur kırıcı sözler söyler. Sözlü şiddetle de kalmayarak onu tokatlar, tekmele ve sabah akşam şiddetin her türlüünü uygular. Kadıncağz ise bütün bu zulüm ve hakaretlerin karşısında güçsüz, savunmasız, masum bir koyun gibi ona boyun eğmekte ve hiçbir şey yapamamaktadır:

فَبَنَىٰ عَلَيْهَا قَاضِيًا	مِنْ جِسْمِهَا وَطَرَ الْبُنَاةَ
حَتَّىٰ إِذَا مَا مَلَّهَا	أَبْدَىٰ لَهَا حَنْفَ الطُّعَاةِ
حَمَقَ عَلَىٰ هَذَا الزَّوَا	حِجَّ الدَّهْرِ مِنْ مَاضٍ وَآتِي
مَا زَالَ يَرْمُقُهَا كَذِئْبٍ	وَهِيَ رَاجِفَةٌ كَشَاةِ
يَقْسُو عَلَيْهَا كُلَّ يَوْمٍ	مِ فِي الْعَشِيِّ وَفِي الْعَدَاةِ
شَتَمَ وَلَطَمَ ثُمَّ رَكَلَ	ثُمَّ مُخْتَلِفَ الْأَذَاةِ
قَدْ هَاجَنِي مَا كُنْتُ أَسْمَعُهُ	هُنَاكَ مِنْ شَكَاةِ

Onunla ilişkiye girdi. Cinsel ilişkiye girenler gibi onun bedeninden cinsel ihtiyacını giderdi.

Ondan bıkınca da zorbaların zulmünü ona gösterdi.

Gelmiş geçmiş tüm zamanlar (herkes) bu evliliğe hiddetlendi.

Hala onu bir kurt gibi süzüyor. O ise bir koyun gibi [korkudan] tir tir titriyor.

Her gün sabah akşam ona sert davranıyor.

Sövdü, tokatladı, tekmeledi, sonra da türlü türlü işkenceler yaptı.

Orada duyduğum şikayetler (acılar) tepemin tasını attırdı.⁷⁸⁰

Kurt kurbanına sahip olmak için uygun bir fırsatı kollar sonra da hedefine saldırır. Erkeğin saldırgan ve vahşi olan kurda kadının ise uysal ve savunmasız bir koyuna benzetilmesi ataerkil zulmünün ulaştığı şiddetin boyutunu göstermektedir. Hayvaniyet, şehvaniyet, vahşet, zorbalık, zulüm, acımasızlık, yabani, yamyam, kaba ve hoyrat gibi şiddet içeren sıfatların erkeğe; itaatkârlık, biat etme ve uysallık gibi sıfatların da kadına isnat edilmesi Zehâvî'nin dönemindeki Irak toplumunun patriarkal

⁷⁸⁰ Zehâvî, *Lubâb*, 255.

bir dokuya sahip olduğunu ve kadına karşı şiddeti meşru gördüğünü göstermektedir. Beşinci ve altıncı beyitler de göstermektedir ki söz konusu şiddetin her türlü gece gündüz rutin bir faaliyet gibi hayvani bir muamele ile uygulanmaktadır. Son beyit şairin toplumda hüküm süren kadın şiddetine duyarsız kalmadığını ve çok hiddetlendiğini göstermektedir. Nitekim şairin bu sert tepkisini sair dizelerinde de görmek mümkündür.

Şair aşağıdaki dizelerde ise kadına şiddetin dini bir yaptırımı olmayan hoş bir davranış olarak görülmesine, yapılması halinde dinen günah olmayan bir fiil olarak değerlendirilmesine tepki göstermektedir:

ظَنَّ النَّسَاءَ رِجَالًا صَنُفًا أَدَاهُ يَحِلُّ
وَأَنَّهِنَّ كَحَيَوَا نِ لَيْسَ يَهْدِيهِ عَقْلُ

Bazı erkekler kadınları, eziyet çektirmenin mübah olduğu bir sınıf (cins),

Ve onları (kadınları) kendisine doğru yolu gösterecek akli olmayan bir hayvan gibi gördüler.⁷⁸¹

Kadını özgüvenden yoksun, kendi kendisini yönetemeyen, akli nakıs veya tamamen akıldan mahrum bir hayvan derecesine indirgemek ataerkil anlayışın kadını pasivize ederek itaatkâr bir hayvan mesabesine koyma çabasından kaynaklanmaktadır. Zira kadına bu şekilde tahakküm etmek erkeklerin egoistliğini tatmin etmekte ve onların işine pek yaramaktadır. Samet Ünlü de birçok toplumda kadına akıldan yoksun hayvanmış gibi muamele edildiğini söyleyerek şöyle der:

“Kadının akıldan yoksun bir yaratık muamelesi gördüğü pek çok toplum vardır; ancak aşağılanmanın biçimi toplumdan topluma değişir.”⁷⁸²

Zehâvî'nin müstebit/zorba kocaya hitaben nazmettiği aşağıdaki beyitlerde ise kadın bir bitki muamelesi görmektedir:

وَأِنْ تَكُنْ قَبْلَ ذَا قَدْ
ضَلَّتْ فَأَنْتَ الْمُضِلُّ
أَتَرْضَى أَنْ هَذَا الْ
عُضْوُ الشَّرِيفِ يَشُلُّ
بِالْظُّلَمِ بِالَّذِي أَنْتَ تَأْتِي

⁷⁸¹ Zehâvî, *Dîvân*, 311.

⁷⁸² Ünlü, *Evdeki Erkeklik*, 101.

مَا زِلْتَ تَغْمِطُ حَقَّ الْـ نِسَاءٍ حَيْثُ تَحُلُ
كَأَنَّمَا لَكَ عِنْدَ الْـ نِسَاءٍ مَنْ قَبْلُ دَحْلُ
تَلُوسُهَا حِينَ تَمْشِي كَأَنَّمَا هِيَ بِقُلُ
دَأْبَتْ تُنْزِلُهَا مِنْ مَقَامِهَا وَهُوَ يَعْلُو

Bundan önce (kadın) yolunu şaşırmışsa da (onu) yoldan çıkaran sendin.

Bu değerli üyenin/organın felç olmasından hoşnut olur musun?

Daha doğrusu, senin yaptığın şey [aile] yapısını bozmaktadır.

Bulunduğun her yerde kadın haklarını inkar ediyorsun hala.

Sanki daha önce kadınlara karşı sende bir kin/düşmanlık varmışçasına.

Yürüdüğün zaman ayağınla eziyorsun o bir baklaymışçasına.

Sen onu makamından indirmeye çalışıyorsun, o sürekli yükseliyor oysa.⁷⁸³

Zehâvî bu beyitlerde muhatap kipini kullanarak erkek zulmünün bir başka boyutuna dikkat çekmektedir. Söz gelişi kadın bir bakla kadar değersizleştirilerek, küçük düşürülerek erkeğin adeta oyuncağı haline gelmiştir. Oysaki şaire göre kadın kendi haline bırakıldığında her daim terfi edecek ve daha güzel bir konuma yükselecektir.

2.4.5.4.Kadına Şiddetin Yol Açtığı Travmalar

Zehâvî kadına yönelik şiddeti anlatırken Esmâ, Leyla, Zeynep, Selmâ ve Su'dâ gibi karakterleri kullanarak kadınların dramlarını dile getirmeye çalışmaktadır. Şairin şiirlerinde en çok seçtiği karakter ise Leyla adlı karakterdir. Buna göre Leyla önce ağlamakta akabinde etrafındakileri de ağlatmaktadır. Başına birçok musibet gelen Leyla sefil bir hayat sürmekte ve döktüğü gözyaşları ile çok acı çekmektedir. Kocasının ailesine hakaretlerde bulunarak onu küçük düşürmektedir. Leyla bir müddet onun kötü alışkanlıklarına sabretse de kocasının bu gaddarlığı devam etmektedir. Bütün bu olanların karşısında artık kadıncağızın hayata tutunacak gücü kalmamıştır. Kocasından merhamet adına bir şey bulamayan Leyla acı çekmeye devam etmektedir. Ölüm ile kendisine müstahak görülen meşakkatli yaşam arasında gelgitler yaşamaktadır. Psikolojik olarak bunalıma giren Leyla çaresiz bir şekilde kaderine boyun eğmektedir. Sonunda çektiği acıların dayanılmaz olduğunu anlayınca tek

⁷⁸³ Zehâvî, *Dîvân*, 313.

kurtuluş yolunun ölüm olduğuna kanaat getirir. Henüz ömrünün baharında iken canına kıyarak hayatına son verir. Zehâvî, Leyla'nın dramatik evlilik hayatını, başka bir deyişle köleliğini şöyle anlatır:

حَتَّى تَقْرَحَ مُقْلَنَاهَا	لَيْلَى بَكَتْ مَا قَدْ شَجَاهَا
مَ الصَّبَا وَبَكَتْ مُنَاهَا	وَبَكَتْ سَعَادَتُهَا وَأَحْلَا
أَذْرَتْهُ مِنْ دَمْعٍ سِوَاهَا	وَبَكَتْ وَأَبْكَتْ بِالَّذِي
تِ الْكَوَارِثِ مَا دَهَاهَا	فَلَقَدْ دَهَاهَا مِنْ خَطِيرَا
فَبَكَتْ فَلَمْ يَنْفَعْ بُكَاهَا	قَدْ طَالَ عَهْدُ شَقَائِهَا
كَيْتُ بِأَذْمُعِهَا أَذَاهَا	وَلَقَدْ تَلَأَتْ فِيهِ شَا
سَعَاهَا سَبَابَا وَازْدَرَاهَا	قَدْ سَامَهَا حَسْفَا وَأَوْ
عَامَا فَطَالَ بِهِ شَقَاهَا	صَبْرَتْ عَلَى أَخْلَاقِهِ
حَلَّتْ لِمَا قَاسَتْ قُورَاهَا	حَتَّى بَرَاهَا الْهَمُّ وَانْدَا
يَأْتِي الْمُرُوءَةَ مِنْ أَبَاهَا	تَرْجُو مُرُوءَتَهُ وَهَلْ
لَتْ مِنْهُ شَاكِيَةً شَجَاهَا	بَلْ ظَلَّ يَهْضُمُهَا وَظَلَّ
لِلْإِنْ مَشَتْ تَلْقَى هَذَاهَا	لَمْ تَدْرِ فِي أَيِّ الْمَسَا
كَامٍ عَلَيْهَا قَدْ قَضَاهَا	أَتَمُّوتُ أَمْ تَعْنُو لِأَخْ
ذَا بَعْدَ ذَلِكَ مُنْتَهَاهَا	وَإِذَا أَتَتْ صَبْرًا فَمَا
نَ إِذَا بِهِ لَأَدَتْ جِمَاهَا	تُمْ إِرْتَأَتْ أَنَّ الْمَمْنُو
تَتْ فِي غَضَبٍ مِنْ صَبَاهَا	فَجَرَعَتْ سُمًّا وَمَا

Leyla, gözlerinin her tarafı yaralanana kadar onu üzen şeye ağladı.

Saadetine, çocukluk hayallerine ağladı ve temennileri için ağlamaya devam etti.

Ağladı ve akıttığı gözyaşlarıyla kendisi dışındakileri de ağlattı.

Başına gelen büyük felaketlerin ardı arkası kesilmedi.

Gerçekten de uzun zaman sefalet içinde yaşadı. Bu sebeple ağlayıp durdu. Ancak bu ağlayış da fayda vermedi.

Çok acı çekti. Çektiği eziyetleri gözyaşları ile şikayet etti.

(Kocası) onu alçalttı/zelil kıldı. Ona çok küfür etti ve küçümsedi onu.

Bir yıl onun huyuna sabretti. Ancak onun sıkıntısı devam etti.

Sonunda dertler onu takatten düşürdü ve artık zorluklara dayanacak gücü kalmadı.

Ondan alicenaplık göstermesini istirham etti. Ancak onu istemeyen biri alicenaplık gösterebilir mi hiç?

(Alicenaplık göstermek şöyle dursun) üstüne ona kaba davranmaya devam etti. Kadıncağz ise üzüntüsünü şikayet etmeye devam etti.

Acaba hangi yolu yürüseydi doğru yolu bulacaktı? Bilemedi.

Ölse miydi yoksa önceden kendisi için verilmiş hükümlere boyun mu eğseydi?

Eğer bütün olanlara sabredip katlansaydı, ondan sonra kadının akıbeti ne olurdu?

Nihayet birdenbire çarenin ölümün sığınağına başvurmakta olduğunu düşündü.

Bir zehir yudumladı ve daha gençliğinin baharında iken can verdi.⁷⁸⁴

Şair ilk üç beyitte dert, tasa ve musibet anında insanın başvurduğu ilk sığınak olan ağlama eylemi üzerinde durmuştur. Buna göre Leyla, acısını hafifletecek ve kendisine destek olacak birilerini bulamayınca bir nebze de olsa kendisini rahatlatacak gözyaşlarına sığınır. Burada dikkat çeken başka bir nokta ise üçüncü beyitte geçen “kendisi dışındakileri de ağlattı” anlamındaki *وَأَبْكْتُ سِوَاهَا* ifadesidir. Söz gelimi Leyla’ya yapılan şiddetin evin içinde gizli kalmadığı, konu komşunun haberdar oldukları anlaşılmaktadır. Bu da toplumun; aile içindeki problemlere müdahil olmadığı, erkek şiddetine duyarsız kaldığı, şiddet mağduru kadınları kaderlerine terk ettiğini göstermektedir. Hatta bu toplumun, kadına şiddet uygulamayı mübah gören bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Nitekim bu durum Zehâvî’nin başka bir şiirinde bir kocanın lisanıyla dile getirilmektedir.⁷⁸⁵

İkinci beyitte Leyla’nın çocukluk hayallerini, temennilerini, arzu ve isteklerini gerçekleştirmediği için ağladığı belirtilmektedir. Bu da Leyla’nın; rızası dışında zorla, gönülsüz bir şekilde ve kerhen evlendirildiğini göstermektedir.

⁷⁸⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 317-318; a. mlf., *Lubâb*, 101-102.

⁷⁸⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 69.

Altıncı beyitteki “çok acı çekti” anlamındaki وَلَقَدْ تَأَدَّتْ cümlesi, Leyla’nın hem fiziksel olarak hem de ruhsal yönden acı çektiğini ve baskıya maruz kaldığını göstermektedir. Nitekim Zehâvî’nin şiirlerinde tasvir ettiği kadın profili; her türlü şiddete maruz kalmış güçsüz, kimsesiz ve yalnızdır.

Yedinci beyitte “küfretme” anlamındaki سَبَّ ile “onur kırıcı ifadeler kullanmak” manasındaki سَامَهَا خَسْفًا ve “hor görmek, aşağılamak” gibi anlamlara gelen إِزْدَرَى şeklindeki şiddet ve hakaret içerikli ifadelerin kullanılması, kocanın kadına hiçbir değer vermediğini, ona gayriinsani bir şekilde davrandığını göstermektedir.

Sekizinci beyitteki “Bir yıl onun huyuna sabretti” ifadesi, kadının aslında şiddet karşısında metanetli ve sabırlı olduğunu göstermektedir. Ancak fiziksel olarak erkeğe göre daha zayıf ve güçsüz olan kadın bir yere kadar dayanabilmektedir.

On üçüncü beyitte Leyla’nın, ölmek ile önceden kendisi için verilen hükümlere boyun eğmek arasında bir tercih yapmak zorunda kaldığı görülmektedir. Burada önceden verilen hükümlerden kasıt, dönemin örf ve adetlerine göre; Leylâ’nın evlendirilmesi konusunda muhtemelen ailelerin kendi aralarında anlaşma yapmış olmalarıdır. Buna göre Leyla’nın aile büyükleri, zengin adam ile para karşılığında anlaşıp onu evlendirmişlerdir. Başka bir ifade ile onu adama köle olarak satmışlardır. Öyle görünüyor ki Leyla, sözde eşi olan gaddar adamın yaptığı hakaretlere ve işkenceye sabretse de gelecekte umut adına değişen olumlu bir şey olmayacaktır. Kendisini, zalim kocanın dayattığı zorlu hayat ile ölüm arasında tercih yapmak zorunda gören kadıncağız ölümü seçer. Sonunda henüz terü taze bir genç iken canına kıyarak hayatını sonlandırır.

2.4.5.5.Kadının Bir Meta Gibi Görülmesi

Muhammed Vehbî, asırlar boyunca erkeğin idaresi altına girmeye ikna olan kadının sadece “zevk ve hizmet aracı” olarak görüldüğüne, bu işleri en iyi şekilde yerine getirmekle yükümlü kılındığına vurgu yapar.⁷⁸⁶ Nâzik Sâbâ da Arap toplumlarındaki ataerkil sistemin kadını daha aşağı bir statüye koyduğuna dikkat çeker. Böylece yanlış anlayış ve gelenekler sebebiyle erkek kadını kendisi için bir mal/mülk olarak görür ve ona karşı istediği gibi davranabileceğini düşünür. Zira erkek

⁷⁸⁶ Vehbî, “Tahrîru’l-mer’e”, 2.

ailenin reisi, karısının, kızlarının ve kız kardeşinin sahibidir. Ona göre bu, kadına zulmetme, ona ve hayatına hükmetme hakkını verir. Bunu güzel bir şekilde ve dostça yapamadığında ise şiddete başvurur. Benzer şekilde, bu tip toplumlar güç kuvveti, düşmanlığı hatta şiddeti erkekliğin alameti olarak görür. Nitekim bu anlayışı destekler nitelikteki bir halk deyimi şöyle der: السَّلَاحُ زِينَةُ الرَّجَالِ “Silah erkeklerin ziynetidir.”⁷⁸⁷ Nâzik Sâbâ’ya göre bu patriarkal anlayış, kadının karakteristik özelliklerinden olan sevimlilik, incelik, yumuşaklık, uysallık, şefkat ve merhamet gibi hasletleri de küçümser.⁷⁸⁸

Nâzik el-Melâike de kaleme aldığı bir makalesinde *Elf Leyle ve Leyle* kitabındaki kadın şahsiyetlerin Arap kadını üzerinde kötü bir izlenim bıraktığını iddia eder. Şaire göre bu hikayelerdeki kadın prototipi sadece giyimine önem veren, tutkulu, sahip olduğu şiddetli duygularla kendisini erkekler için bir eğlence ve haz kaynağı olarak görüp bunlarla hayatını idame eden, her zaman daha güzel olmaya çalışan, erkeklerin aklını çelip esir alan ve onlara güzel yemek pişiren cariye modelidir. Nâzik el-Melâike bu kadın modelinin hala Arap kadınının hayatına hakim olduğuna ve onun sosyal hayata katılmasını engellediğine dikkat çeker.⁷⁸⁹

Zehâvî de aşağıdaki beyitlerde, kadının bir meta olarak görülmesini istihza yolu ile şöyle tenkit etmektedir:

جَعَلَ اللَّهُ نِسَاءَ الْقَوْمِ لِقَوْمٍ مَّتَاءَ
فَانْكِحُوا مِنْهُنَّ مِثْنَى وَثَلَاثًا وَرُبَاعًا

Allah kadınları sizin için bir meta olarak yarattı.

*O halde ikişer, üçer ve dörder olarak onlarla evlenin.*⁷⁹⁰

Zehâvî yukarıdaki beyitlerde ironi yapmıştır. Söylenen sözün tersini kastederek kişiyle veya olayla alay etme anlamına gelen bu anlatım tarzı, şairin şiirlerinde sık sık başvurduğu bir üsluptur.

⁷⁸⁷ Nâzik Sâbâ, “el-Mer’e ve’l-‘unfu’l-mumâres ‘aleyhâ”, 92.

⁷⁸⁸ Nâzik Sâbâ, “el-Mer’e ve’l-‘unfu’l-mumâres ‘aleyhâ”, 92.

⁷⁸⁹ Nâzik el-Melâike, “Me’âhiz ictimâ’iyye ‘alâ hayâtî’l-mer’eti’i-‘Arabiyye”, *el-Âdâb* 4 (Nisan 1970), 11.

⁷⁹⁰ Zehâvî, *Evşâl*, 248.

Şair aşağıdaki dizelerde ise kadının insani onurunun hiçe sayılarak bir ticari mal mesabesine düşürüldüğünü, insani değerlerinden, kadınlığından uzaklaştırılarak bir maddeye dönüştürüldüğünü şöyle anlatır:

فَكَاَمَا هِيَ سِلْعَةٌ لِقَضَاءِ حَاجَتِهِ اشْتَرَاهَا

*Sanki o (Leyla), ihtiyacını gidermesi için satın aldığı bir eşyaydı.*⁷⁹¹

Mustafa Öztürk ve Musa Carullah da kadının bir meta olarak görüldüğüne işaretle bulunarak Zehâvî ile benzer görüşleri savunurlar:

”Erkek ile kadının birbirine cinsel istek ve arzu duyması, insan neslinin çoğalmasına vesile kılınan fitrî bir duygudur.”⁷⁹² “Ancak ataerkil zihniyet bu çerçevede dışına çıkarak kadın ve kız konularında dinin geniş hükümlerini görmezden gelerek kendi egolarını ve menfaatlerini öne çıkarıp, saygı ve merhametle davranılması gerekirken hakaret ve şiddet yoluyla kadına davranır oldular. Artık kadına, ev hanımı ve erkeklerin kardeşi nazarıyla değil, mutfak işçisi ve erkeklerin yalnız yataklığı gözüyle bakılır oldu.”⁷⁹³

Zehâvî de bu durumu eleştirerek kadının bir meta ve zevk aracı olarak görülmesine karşı çıkmaktadır:

وَأَنَّهُنَّ مَتَاعٌ لَّهُمْ مِنَ النَّفْسِ يَخْلُو
وَأَنَّهُنَّ مَلَذَا تِ تُشْتَهَى وَتَمَلُ
وَأَنَّهُنَّ ظُرُوفٌ يُرَادُ مِنْهُنَّ نَسْلُ

Ve sanki onlar (kadınlar) erkekler için cansız bir metâ’dır.

Yine onlar arzulanan ve usanılan lezzetlerdir adeta.

*Ve onlar (kadınlar), kendilerinden nesil [soyun devamı] istenen kaplardır.*⁷⁹⁴

Zehâvî’nin bu beyitlerinden anlaşılmaktadır ki kadının fiziksel olarak çekici bir bedene sahip olması, bu sebeple erkeklerin gönlünü eğlendiren bir araç olarak görülmesi ve bir eşya muamelesi görmesi ataerkil zihniyetin kadına olan gayriinsani yönünü ve medeniyetten yoksun olduklarını göstermektedir. Şaire göre şark toplumundaki erkeklerin kadını sadece yatakta hatırlaması ve onu, kendisiyle cinsi

⁷⁹¹ Zehâvî, *Dîvân*, 317; a. mlf., *Lubâb*, 102.

⁷⁹² Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet’e Kadın*, 94.

⁷⁹³ Musa Carullah, *Hatun*, 153.

⁷⁹⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 311.

münasebette bulunarak şehvi duyguları tatmin etmek, ondan çocuk doğurmasını beklemek kadına bir meta gözüyle baktıklarını göstermektedir. Şair, erkeklerin kadını, kendilerini tatmin eden ve cinsel ihtiyaçlarını gideren bir et parçası olarak görmelerini, ona onurlu ve saygın bir varlık gözüyle bakmamalarını eleştirmektedir.

Üçüncü beyitte kadınları kaplara benzeten şair, bu teşbihiyle kadınların rahmini ve karnını kastetmiş olması muhtemeldir. Buna göre erkekler kadına tabiri caizse soyun devamını sağlayan bir fabrika gözüyle bakmaktadır. Erkeklerin gözünde artık kadın bir fabrika, onun her bir hamileliği ise bir üründür (çocuktur).

Zehâvî ile muasır olan Hafız İbrahim de kadına meta gibi davranılmasına sert bir şekilde karşı çıkarak onun bir ziynet ve ev eşyası olmadığını etkileyici bir üslupla şöyle anlatır:

لَيْسَتْ نِسَاؤُكُمْ حُلًى وَجَوَاهِرًا خَوْفَ الصَّيَاعِ تُصَانُ فِي الْأَحْقَاقِ
لَيْسَتْ نِسَاؤُكُمْ أَثْنَا يُغْتَنَّى فِي الدُّورِ بَيْنَ مَخَادِعِ وَطَبَاقِ

Kadınlarınız, kaybolacak korkusuyla küçük kutularda muhafaza edilecek kıymetli takı ve mücevherler değildir.

*Kadınlarınız, evlerin içindeki kilerde sepetlerde bulundurulacak eşya değildir.*⁷⁹⁵

Hafız İbrahim bu dizelerde kadının bir ev eşyası gibi evde bulundurulmasına başka bir deyişle eve hapsedilip toplumdan tecrit edilmesine tepki göstermektedir. Ayşen Seymen Çakar da Zehâvî ve Hâfız ile benzer görüşleri savunarak ataerkil zihniyetin kadına olan “yanlış bakış açısını” şöyle anlatır:

“Tarih boyunca erkekler kendilerine bilgeliği kadına ise cinselliği yakıştırmışlardır. Güzel kadın erkeğin seçeceği ve sahip olacağı bir nesne çirkin ve huysuz kadın ise kaçınılması ve cezalandırılması gereken bir varlık olarak görülmüştür.”⁷⁹⁶

Zehâvî kadının bir işçi gibi evde ağır işlerde çalıştırıldığına değinerek kadının ev içinde bir meta muamelesi gördüğüne dikkat çekmektedir:

بِالْأَدَارِ فِي شَرٍّ إِسْتِخْدَامِهَا عَلَى يَمْنِي

⁷⁹⁵ Hafız İbrahim, *Dîvân*, 282-283.

⁷⁹⁶ Çakar, *İnsan Hakları Bağlamında Kadın*, 1.

فَكَأَنَّهَا لَشَقَائِهَا لَيْسَتْ هُنَاكَ سِوَى أَدَاةٍ

Onu evde en değersiz işlerde kullanmaya devam etmektedir.

*Bedbahtlığından ötürü sanki kadın bir araçtan başka bir şey değildir.*⁷⁹⁷

Zehâvî aşağıdaki dizelerde ise kadının bir ticaret malı gibi algılanmasına karşı çıkarak para için yapılan evliliklerin revaç bularak yaygınlık kazanmasını tenkit etmektedir:

مَا لِفَضِيلَةٍ تَأْتِي بِهَا الْفَتَاةُ رَوَاجُ
الْيَوْمِ لِلنَّاسِ فِي حِطِّ بَةِ النِّسَاءِ لِحَاجِ

Revaçta olan [evlilik] genç kızların fazileti için yapılmamaktadır.

*Günümüzde insanlar servet evliliği yapma konusunda pek ısrarcıdır.*⁷⁹⁸

Zehâvî'nin çağdaşı Ruşâfî de “genç kızın kalbi mal ile satın alınmaktan daha değerlidir. Bilakis kalpleri sevgiyle kazanılır”, “kadınlar daha çocukluk çağında iken onlar bir metaymış gibi gönülleri satılabilir mi hiç” şeklindeki dizelerle kadının bir meta gibi satın alınmasına tepki göstermiştir. Ruşâfî, bu beyitlerin devamında mehir adı altında yüksek meblağlar talep ederek kızını bir ticaret malı gibi pazarlayan erkekleri eleştirmiş ve bir kadının mehrinin ancak onun sevgisi olabileceğini dile getirmiştir.⁷⁹⁹

Ruşâfî, *Kadının Bizde Değersiz Görülmesi (Kadını Önemsemeyişimiz)* şeklinde tercüme edilebilecek هَوَانُ الْمَرْأَةِ عِنْدَنَا başlıklı bir şiirinde ise kadının o dönemdeki durumunu şöyle anlatır:

Kadınlar erkeklerden ne kadar da değersizdirler. Onun aşağılanması ve boyun eğişi beni derinden üzdü.

Gücü tükendi. Onun, düşmanına karşı hücceti ağlamak, savunma anında silahı ise gözyaşlarıdır.

O, zevk düşkünü erkeklerin metaidir. Keşke o, satılması caiz olmayan gerçek bir ihtiyaç olsaydı!

⁷⁹⁷ Zehâvî, *Lubâb*, 255.

⁷⁹⁸ Zehâvî, *Lubâb*, 42.

⁷⁹⁹ Ruşâfî, *Dîvân*, 521.

Velisi, evlilik esnasında onu satar. Helalliği (kocas) ise boşanmada onun haklarını çiğner.

İkisi de onun hakkında istedikleri gibi tasarrufta bulunuyorlar. Bu (velisi), onu soyuyor; o (kocas) ise onu aç bırakıyor.⁸⁰⁰

Kadın hakları ve kadını savunma konusunda Zehâvî ile Ruşâfî aynı fikirleri savunmuşlardır. Yukarıdaki dizelere göre kadın ne kocasından ne de velisi olan baba, kardeş, amca, dede gibi yakın akrabalarından insani bir muamele görmektedir. Velisi konumundaki erkekler evlendirme sırasında onu değersizleştirip mağdur ederken kocası da evlilikten itibaren onu ya aç bırakmakta yahut ona hakaret ve zulüm etmektedir. Kısacası Zehâvî'ye göre gerek Irak gerekse Doğu toplumlarında kadın sürekli erkek tarafından istismar edilmekte, hor görülmekte ve hakları ihlal edilmektedir.

2.4.5.6. Erkeğin Kadın Üzerindeki Otoritesi

Zehâvî'nin, şiirlerinde sürekli hicvettiği ve şiddetle eleştirerek yediği erkek profili şiddete meyilli olan, kaba ve aile bilincine sahip olmayan sorumsuz erkeklerdir. Zehâvî birçok şiirinde erkek hegemonyası altında zulüm gören, şiddete maruz kalan ve böylece hayatı tahammül edilemez bir seviyeye gelen cinsilatifin çılgınlıklarını duyurmaya çalışmıştır:

وَإِنَّهَا	الرُّوحُ	الَّتِي	بِعَسْفِهِ	أَزْهَقَهَا
يُجْبِرُهَا	أَنْ	تَأْتِيَ	كَذِبَ	مَتَى
إِنْ	صَدَقَتْ	كَذْبُهَا	أَوْ	كَذَبَتْ
				صَدَقَهَا

Gerçekten de kadıncağz, erkeğin, zulmü ile heba ettiği bir can haline geldi.

Ne zaman onu konuştursa yalan konuşması için ona baskı yapar.

Kadın doğru söylediğinde erkek onu yalanlar, yalan söylediğinde ise onu tasdik eder.⁸⁰¹

Zehâvî bu dizelerde hükümlanlığını kadın üzerinde kuran erkeğin insan onuruna yakışacak bir şekilde kadına değer vermediğine, uyguladığı baskı ile onu hayattan bezdirdiğine, her durumda onu susturarak ona konuşma ve kendini ifade etme

⁸⁰⁰ Ruşâfî, *Dîvân*, 533.

⁸⁰¹ Zehâvî, *Dîvân*, 308; a. mlf., *Lubâb*, 98.

fırsatı tanımadığına işaret etmektedir. Şair aynı zamanda üçüncü beyitte aralarında zıt anlam ilişkisi bulunan “doğru konuşmak” anlamındaki صَدَق ile “yalan konuşmak” manasına gelen كَذَّب fiillerini bir arada kullanarak bedî’ ilminin lafzî güzelleştirici sanatlarından tıbâk sanatını icra etmiştir. Böylece şiirini süsleyen şair anlatımını da güçlü kılmıştır.

Zehâvî aşağıdaki dizelerde ise kadınların, kaderlerine razı olarak erkeklere boyun eğip karşı çıkmamalarına tepki göstermektedir:

كَمْ نِسَاءٍ تُثَوِّرُ غَضَبِي عَلَى سُلْطَةِ الذُّكْرِ
سَاحِطَاتٍ عَلَى الْقَضَاءِ مِنْ اللَّهِ وَالْقَعْدَرِ

*Allah’tan gelen kaza ve kaderden hoşnut olmayan nice kadınların,
Erkeklerin otoritesine karşı [bu itaatkar tavırları] beni öfkeli kılmaktadır.*⁸⁰²

Zehâvî bu dizelerde kadınların, her şeye kadir ve muktedir olan Allah’ın kendileri için yazdığı kadere razı olmayıp ona karşı çıkmalarına rağmen erkeğin sultasına ve otoriterliğine boyun eğmelerine verdiği tepkiyi ortaya koymaktadır. Allah’ın yazgısını kabullenmeyen kadınların erkek şiddetine karşı sessiz kalıp tepki vermemeleri şairin öfkelenmesine yol açmaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki Zehâvî’nin idealindeki kadın prototipi erkek şiddetine karşı boyun eğmeyen, izzetli, onurlu ve güçlü kadın modelidir.

Enver Şâûl, Zehâvî’nin, kadını ölüme meydan okurcasına müdafaa ettiğine ve zayı olan haklarını en güzel kasideleri ile savunduğuna dikkat çeker.⁸⁰³ Şâûl’a göre şair aşağıdaki dizelerinde evlilik hayatının trajedilerine dair dramatik bir portre ortaya koymuştur.⁸⁰⁴

وَرُبَّ مَخْطُوبَةٍ عَذْرَاءٍ قَدْ جَهِلَ
تَرَفٌ فِي عُتُقَانٍ مِنْ شَيْبَتِهَا
تَرَاهُ زَوْجًا عَلَى إِرْغَامِهَا بَطْلًا
قَامَتْ بِخِدْمَتِهِ جَهْدَ اسْتِطَاعَتِهَا
مَا قَدْ تُقَاسِي غَدًا مِنْ قَسْوَةِ الرَّجُلِ
إِلَى فَتَى لِشِعَارِ النَّبْلِ مُنْتَجِلِ
وَفِي سِوَى ذَلِكَ لَيْسَ الزَّوْجُ بِالْبَاطِلِ
تُرِيدُ مِنْهُ لَهَا مَيْلًا فَلَمْ يَمِيلِ

⁸⁰² Zehâvî, *Rubâ’iyyât*, 163; a. mlf., *Lubâb*, 166.

⁸⁰³ Şâûl, “Zikreyâtî ve inşibâ’âtî ‘an Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, 94.

⁸⁰⁴ Şâûl, “Zikreyâtî ve inşibâ’âtî ‘an Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, 93.

تَوَدُّ لَوْ أَنَّهُ كَانَ الْوَفِيُّ لَهَا فَلَمْ يَخُنْ عَهْدَهَا يَوْمًا وَلَمْ يَحُلْ
هَيْهَاتَ فَالطُّبْعُ فِي الْإِنْسَانِ غَالِبُهُ بَا تَوَارَتْ مِنْ آبَائِهِ الْأَوَّلِ
حَتَّى أَضَاعَتْ لَعْمَرِي مِنْ شَرَّاسِيهِ حَيَاتَهَا وَهُوَ فِي سُكْرِ مِنَ الْجَدَلِ

Nice nişanlı bakire kız, yarın erkek şiddetinden (kalbi kas katı kesilen erkekten) ne sıkıntılar yaşayacağından habersizdir.

...

Henüz gençliğinin baharında, sahte bir asalet arması takan bir gençle evleniyor.

...

O, kızı küçük düşürse de kız onu hep bir kahraman olarak görecektir. Halbuki adamın bunun dışında bir kahramanlığı yoktur.

...

Kadın, elinden geldiğince o erkeğe her zaman hizmet etti. Kadın eşinden sadece ilgi beklemektedir. Fakat erkek ilgi göstermedi.

Kadın erkeğin kendisine vefalı olmasını, bir gün ahdine vefa göstermesini ve [akdi] çözmemesini (kendisini boşamamasını) istemektedir.

*Heyhat! Genelde insanların (erkek) tabiatı, atalarından miras olarak aldıkları şeylerdir.*⁸⁰⁵

*Hatta erkek mutluluk sarhoşluğu içindeyken, yemin olsun ki kadın hayatını onun huysuzluğu yüzünden heba etti.*⁸⁰⁶

Zehâvî bu kasidesine “Nice Nişanlı Bakire Kız” ifadesi ile başlayarak evlenecek veya yeni evlenmiş gencecik kızların kocalarından gördükleri baskı, zulüm ve şiddeti yoğun bir şekilde işlemiştir. İlk beyitte geçen قَسْوَةٌ lafzı, zulmün şiddetlenmesi ve dayanılmaz bir hâl alması anlamında kullanılmıştır. قَسْوَةُ الرَّجُلِ terkihi ise, “kalbi kas katı kesilen erkek” veya “kalbi taşlaşmış erkek” şeklinde de tercüme edilebilir.

Üçüncü beyitte şair, eşini küçük düşüren erkeğin karısı tarafından kahraman olarak görülmesini, “adamın bunun dışında bir kahramanlığı yoktur” ifadesi ile ‘te’kîdû’z-zem bimâ yuşbihu’l-medh’ sanatından yararlanarak aslında zalim ve kaba

⁸⁰⁵ Zehâvî, *Lubâb*, 97-98.

⁸⁰⁶ Zehâvî, *Dîvân*, 308.

olan koca ile istihza etmektedir. Şairin bu sanatsal üslubu kullanarak muhatabın dikkatini celbettiği ve anlatımını güçlendirdiği görülmektedir.

Son beyitlerde kadın kocasından kendisine ihanet etmemesini, onu boşamamasını talep etse de erkek gerek tabiatı gereği gerekse örf ve adetlerin ona verdiği yetki ve cesaretle eşinin bu yalvarış ve yakarışlarını kale almamaktadır. Böylece kadın acımasız bir hayatın pençesinde sefil ve mutsuz bir şekilde debelenip dururken erkek mutluluk sarhoşluğuna gark olmuştur.

Zehâvî aşağıdaki dizesinde ise şiddet uygulayan erkek karşısında herhangi bir savunma mekanizmasına sahip olmayan aciz ve güçsüz kadının durumundan duyduğu derin acıyı dile getirmektedir:

الْوَيْلُ لِلْأَثْنَى الضَّعِيفَةِ مِنْ قَسْوَةِ الذَّكَرِ الْعَنِيفَةِ
*Kalbi kas katı kesilmiş zorba erkekten şiddet gören güçsüz kadının vay haline!*⁸⁰⁷

Bu dizede şairin, şiddete maruz kalan kadınların durumu karşısında acıma, şefkat ve merhamet duygularının harekete geçtiği görülmektedir. Ayrıca hüznü bildiren الْوَيْل ifadesini kullanması onun, mağdur edilen kadınlara olan duyarlılığını ve insani hassasiyetini göstermektedir.

Mustafa Öztürk kadının, erkeğe nispetle daha naif ve nazık, daha hassas ve kırılgan bir tabiata sahip olduğunu söyler. Ancak bunlar birer kusur ve eksiklik değil, yaratılış özellikleridir. Öztürk'e göre kadını kadın yapan, onu cins-i latif yapan hususiyetlerdir.⁸⁰⁸ Ancak ne yazık ki Zehâvî'nin de şiirlerinde değindiği üzere cinsilatif kaba cinsin namıdiğer erkeğin zulmüne maruz kalmaktadır:

النَّاسُ إِمَّا نَعِجَّةٌ تَنْقَادُ أَوْ ذُنُبٌ يَحِيفُ
لَهْفِي عَلَى الْجِنْسِ اللَّطِيفِ
مُتَحَمِّلًا مِنْ عَسْفِهِ
مَا أَتَعَسَ الْحَسَنَاءُ يَمُ
فَرِ يَضِيبُهُ الْجِنْسُ الْكَثِيفُ
مَا لَيْسَ يَحْمِلُهُ الْوَصِيفُ
لِكَ أَمْرَهَا الزَّوْجُ الْعَنِيفُ

⁸⁰⁷ Zehâvî, *Evşâl*, 291.

⁸⁰⁸ Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet' Kadın*, 97.

فَهُنَاكَ جُرْحٌ مُهْلِكٌ إِلَّا إِذَا انْقَطَعَ النَّزِيفُ
 قَدْ هَبَّ يُقْلِعُ دَوْحَةً مِنْ أَصْلِهَا رِيحٌ عَصُوفُ
 مَاذَا أَفَادَ الْبَاكِيا مِنَ الْأَسَى الدَّمَعُ الذَّرِيفُ
 الْخَيْرُ أَنْ تَهْوَى الْفَتَا فَتَى لَهُ حُبُّ شَرِيفُ
 وَالشَّرُّ كُلُّ الشَّرِّ أَنْ يَعْتَرَّ بِالذُّبِّ الْخَرُوفُ

*İnsanlar ya boyun eğen birer koyun yahut saldıran birer kurttur.*⁸⁰⁹

Kaba cinsin zulmettiği cinsilatifeye çok üzülüyorum.

Ki o hizmetçilerin dahi kaldıramayacağı bir zulme katlanmaktadır.

Hoyrat bir eşin emrinde bulunan güzel bir kadın ne bedbahttır!

Burada, kanama durmadığı takdirde ölümcül olan bir yara vardır.

Ağacı kökünden sökecek şiddetli bir rüzgar esmeye başladı.

Üzüntüden feryat-ü figan ederek ağlayan kadınlara akan gözyaşları ne fayda verir?

En doğrusu genç kızın, yüce bir aşka sahip olan bir delikanlıyı sevmesidir.

*Kötülüklerin en kötüsü ise koyunun kurda aldanmasıdır.*⁸¹⁰

Nâzik Sâbâ, kadının erkek şiddeti karşısında susmasının birçok sebebinin olduğunu söyler. Bunlardan biri utangaçlık ve çekingenlik duygusudur. Ona göre kadınların izzet-i nefisleri ve onurları çektikleri eziyeti ve gördükleri hakareti izhar etmelerine engel olabilmektedir. Ayrıca kadının ailesi veya eşi, şiddet rezaletini ifşa etmesi durumunda ona daha fazla şiddet uygulayacaklarına dair onu tehdit etmeleri sonucunda kadıncağızda oluşan korku ve endişe de susmasının sebeplerinden biridir. Bunun yanında kadının, toplumun vereceği tepkiden korkması da onu şiddete karşı boyun eğmek zorunda bırakır.⁸¹¹ Nâzik Sâbâ ayrıca, kadınların ekseriyetinin ekonomik özgürlüğü elde edememeleri, iktisadi olarak kocalarına bağımlı olmaları, onurlu bir yaşamı temin edecek herhangi bir meslek ve görevlerinin olmaması gibi etkenlerin kadının şiddet karşısında elini kolunu bağladığına dikkat çeker.⁸¹² Bu

⁸⁰⁹ Kurt kelimesinin sıfatı olan يَجِفُ fiili ile erkek şiddetinin bir başka acımasız yönüne işaret edilmektedir. Bu da bir şeyi zayıflatıp güçten düşürene kadar ona saldırmak anlamına gelir. Bk. ‘Askerî, *el-Furûk fi’l-luğa*, 209.

⁸¹⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 61; a. mlf., *Lubâb*, 213-214.

⁸¹¹ Nâzik Sâbâ, “el-Mer’e ve’l-‘unfu’l-mumâres ‘aleyhâ”, 93.

⁸¹² Nâzik Sâbâ, “el-Mer’e ve’l-‘unfu’l-mumâres ‘aleyhâ”, 95.

yüzden Zehâvî'nin de yukarıdaki dizelerde dile getirdiği gibi kadın bir koyun gibi erkeğe tepki vermemekte, erkek şiddetine karşı sesini çıkaramadığı için koyunun kurt karşısındaki durumu gibi kaderine boyun eğmektedir.

Zehâvî birinci beyitte insanları kurt ve koyun şeklinde iki zıt gruba ayırmıştır. Söz konusu hayvanlardan vahşi, yırtıcı ve yabani olan kurt ile erkek; uysal, zayıf, güçsüz ve itaatkar olan koyun ile de kadın kastedilmiştir. Burada kadına gayriinsani şekilde muamele yapılmış ve kaba cinsin cinsilatifeye uyguladığı bu şiddet koyun-kurt örneğine benzetilmiştir. Şair altıncı beyitte ise erkeğin uyguladığı şiddeti ağaçları yerinden söküp atacak derecede şiddetli esen bir rüzgara; kadınları ise yeşilliğin, doğanın, güzelliğin ve mutluluğun simgelerinden olan ağaçlara benzetmiştir. Bu açıdan da bakıldığında şiddetli rüzgar ikinci beyitte zikredilen ve erkeklere layık görülen kaba cinsi, ağaç misali ise cinsilatifesi diğer bir deyişle kadınları temsil etmektedir. Şairin yaptığı kurt-koyun ve rüzgar-ağaç benzetmeleri ile anlatımını kuvvetlendirdiği ve bu teşbihlerinde başarılı olduğu görülmektedir.

Bu şiirde Zehâvî, kadınların toplumsal hayattaki ezilmişliğini, erkek egemen zihniyetin yol açtığı zulmü ve bu durumun doğurduğu trajik sonuçları son derece çarpıcı imgelerle dile getirmektedir.

Zehâvî'nin vurgulamak istediği hususlar şu şekilde sıralanabilir:

1. **Kadının Maruz Kaldığı Şiddet ve Zulüm:** Kadının, hizmetçilerin dahi taşıyamayacağı ağırlıktaki bir zulme maruz kaldığını söyleyerek, onun karşı karşıya olduğu baskının sıradan olmadığını vurgular.
2. **Toplumun İki Yüzlülüğü ve Erkeğin Zorbalığı:** Zehâvî'ye göre toplum ya zulmeden ya da zulme boyun eğendir. Bu durum, ahlaki çöküşün bir göstergesidir.
3. **Kadınların Çaresizliği:** Kadının gözyaşlarıyla döktüğü dertlerin bir çözüme kavuşmadığını, sadece bir feryat olarak kaldığını belirtir. “مَاذَا أَفَادَ الْبَاكِياتُ” mısraı, kadınların bu acılar içinde ne kadar yalnız bırakıldığını yansıtır.
4. **İdeal Sevgi ve Güven İlişkisi:** Zehâvî, genç bir kızın, ahlaklı ve “şerefli” bir delikanlıyı sevmesini idealize eder. Bu, kadın ile erkek arasında olması gereken insani ve eşit ilişkiye işaret eder.

5. **Uyarı ve Sosyal Eleştiri:** Son mısradaki geçen *يَغْتَرَّ بِالذَّنْبِ الْخُرُوفُ* “koyunun kurda aldanması”, kadının sahte güvenlik duygularıyla zalim erkeklere aldanmasının ne denli yıkıcı olduğunu anlatır. Bu, aynı zamanda kadının bilinçlendirilmesi gerektiğine dair bir uyarıdır.

Ruşâfî de erkek zulmüne maruz kalan kadınlar için kurt-kuzu benzetmesini kullanmış, bunun yanlış olduğunu “bizim yapabileceğimiz en büyük kötülük kadınlarımızı kuzu, kendimizi (erkekler) de kurt yerine koymamızdır”⁸¹³ şeklindeki dizesi ile eleştirmiştir.

2.4.5.7. Erkeğin Kadından Üstün Tutulması

Kutadgu Bilig’de geçen “*Dostum, sana kesin sözümü söyleyeyim: kız çocuğu hiç olmasa, doğarsa yaşamasa iyi olur*”⁸¹⁴ şeklindeki ifade, ilk bakışta kadın cinsiyetine yönelik olumsuz bir tavrın izlerini taşıyor gibi görünmektedir. Ancak bu tür söylemler, eserin yazıldığı 11. yüzyılın sosyal ve kültürel bağlamı dikkate alınmadan değerlendirildiğinde, anakronik yorumlara açık hale gelir. Bu dönemde kız çocuklarına yönelik bazı olumsuz algıların varlığı, sadece Kutadgu Bilig’e özgü olmayıp dönemin yaygın zihniyet yapısının bir yansımasıdır.

Cafer el-Halîlî, erkeğin kadından kadının da erkekten farklı olup hayatta her birinin kendisine özgü işi ve görevi olduğu görüşündedir. Halîlî’ye göre ilmî yetenekler, kültür düzeyi, erkek ve kadın unsuruyla ilgisi olmayan fitri güzellik dışında bir cinsi diğerinden üstün kılan herhangi bir şey yoktur.⁸¹⁵ Zehâvî de Halîlî ile aynı görüşleri savunarak kız çocuklarına hayat hakkı tanımayan, onları erkek evlatlara üstün tutan zihniyeti cühela olarak nitelemiş ve bu konuda Doğu halkını ağır bir dille eleştirmiştir:

يَجِدُ	الْجَهْلُ	الْبَيْتَ	عَا	رَا	مَا	لَهَا	حَقُّ	الْحَيَاةِ
أَمَّا	الْلَّيْبُ	فَلَا	يَرَى	فَضْلَ	الْبَنِينَ	عَلَى	الْبَنَاتِ	
يَا	شَرْقُ	أَنْتَ	الْيَوْمَ	فِي	نَظَرِي	كَمَا	بِالْأَمْسِ	عَاتِي

⁸¹³ Ruşâfî, *Dîvân*, 522.

⁸¹⁴ Beyza Bilgin, *İslam’da Kadının Rolü Türkiye’de Kadının Rolü*, 103; Taslaman - Taslaman, *İslam ve Kadın*, 47.

⁸¹⁵ Cafer el-Halîlî, “er-Recul ve’l-mer’e”, *el-Beyân* 37 (Nisan 1969), 12.

Cahil insan kız çocuğunu; yaşama hakkı olmayan bir utanç (kaynağı) olarak görür.

Halbuki akıllı kimse erkek çocuklarını kız çocuklarından üstün görmez.

*Ey Doğu! Bana göre bugün sen, geçmişteki gibi hala zorbasın!*⁸¹⁶

Hasan Fehmî'nin aktardığına göre, Zehâvî'nin yaşadığı dönemde kadınlara yönelik toplumsal bakış açısı oldukça olumsuzdu. Erkek çocukların kız çocuklara üstün tutulması, yalnızca bireysel bir tercih değil, aynı zamanda dönemin sosyal yapısını, değer yargılarını ve ataerkil düzenin sürekliliğini sağlayan kültürel bir temayüldü. Bu zihniyet, halk arasında yaygın olarak kullanılan *أَلْفٌ وَلَدٌ مَجْنُونٌ وَلَا بِنْتُ خَاتُونٍ* “bin deli oğlan olsun ama bir hatun kız olmasın” gibi deyimlerle dile gelmekteydi.⁸¹⁷ Nebîhe Ahmed Zebîdî'nin naklettiği *الْبِنْتُ غَمٌّ وَلَوْ مَرِيْمٌ* “Meryem de olsa kız çocuk gamdır” ifadesi ise, kadınlığın mahiyetini ve değerini doğrudan aşağılayan bir zihniyetin göstergesidir. Bu tür halk deyişleri, dönemin kadın tasavvurunun ne denli sorunlu ve dışlayıcı olduğunu gözler önüne sermektedir.⁸¹⁸ Bu noktada Zehâvî'nin kadın haklarına dair kaleme aldığı şiirleri, yalnızca bireysel bir vicdanın sesi değil, aynı zamanda bu köklü ve kurumsallaşmış ataerkil anlayışa karşı yükselen güçlü bir itiraz olarak değerlendirilmelidir. Onun şiirlerinde savunduğu kadın özgürlüğü ve eşitliği, bu tarz toplumsal kalıpların sorgulanmasına ve yeniden inşasına yönelik cesur bir çağrıdır.

Üçüncü beyitteki *عَاتِي* sıfatı ise “mekruh bir fiilde haddi aşan kimse”⁸¹⁹ anlamındadır. Şair bu kullanımı ile Doğu'daki hakim pederşahi erkin kadınlara ne derece kötü davrandığını göstermektedir.

Zehâvî aşağıdaki dizelerde ise eşlerini, annelerini hor gören, erkek çocuklarını kız çocuklarından daha değerli gören ataerkil zihniyeti cahil olarak tavsif eder:

أَفْبَحْ	بِقَوْمٍ	حَقَرُوا	أَزْوَاجَهُمْ	وَالْأُمَّهَاتِ
أَجْهَلَ	بِقَوْمٍ	قَدْ رَأَوْا	فَضَلَ	الْبَيْنِ عَلَى
لَيْسَ	الْفَتَى	بِرِعَايَةِ	أُولَى	هُنَاكَ مِنْ
				الْفَتَاةِ

⁸¹⁶ Zehâvî, *Lubâb*, 258.

⁸¹⁷ Fehmî, *Zehâvî*, 27-28.

⁸¹⁸ Zebîdî, “el-Emsâlu’ş-şa‘biyye ve’l-vâkı‘ul’-ictimâ‘î li’l-mer’eti’l-‘Irâkiyye”, 13.

⁸¹⁹ ‘Askerî, *el-Furûk fi’l-luğa*, 224.

Eşlerini ve annelerini hor görenler ne kadar çirkin bir millettir.

Erkek çocuklarını kız çocuklarından üstün tutan insanlar ne kadar da cahildirler.

*Yetiştirme ve gözetim konusunda erkek çocukları kız çocuklarından öncelikli değildir.*⁸²⁰

Zehâvî ile aynı dönemde yaşamış ve kadın konusunda onunla aynı fikirleri savunan Ruşâfî de *Kadının Bizde Değersiz Görülmesi (Kadını Önemsemeyişimiz)* şeklinde tercüme edilebilecek هَوَانُ الْمَرْأَةِ عِنْدَنَا başlıklı bir şiirinde, kadınların erkeklerden üstün tutulmasını sert bir şekilde eleştirmiştir.⁸²¹

Klasik Arap şairlerinden birine ait aşağıdaki dize ise, erkek çocuklarını kız çocuklarından üstün gören Cahiliye dönemi insanların kadına olan olumsuz bakış açısını yansıtmaktadır:

وَمِنْ غَايَةِ الْمَجْدِ وَلُكْرُمَاتِ بَقَاءُ الْبَيْنِ وَمَوْتُ الْبَنَاتِ

*Onur ve asaletin zirvesi erkek çocuklarının bekası kız çocuklarının ölmesidir.*⁸²²

Aliye Mavili ise erkek çocuklarının neden kız çocuklarına üstün tutulduğunu şu ifadelerle açıklar:

“Toplumsal, erkeği kadından üstün tutarak pozitif ayrımcılık yapması; aile geleneğinde soyun devamı, mirasın ailede kalması gibi faktörlerden ötürü erkek çocuklarına atfedilen değer ve kadınların erkek çocuk doğurduklarında edindikleri sosyal statü ile ilgilidir.”⁸²³

Bu ataerkil anlayışı kabul etmeyen Zehâvî, erkek-kadın olgusunun uhuvvet ilkesi üzerine inşa edilmesi gerektiğini dile getirir:

لَيْسَتْ السَّادَةُ إِلَّا بِئْسَتْ الْإِخْوَةُ لَا يَرْعَوْنَ حَقَّ الْأَخَوَاتِ

Beyefendiler hanımefendilerin ancak kardeşleridirler.

⁸²⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 58-59; a. mlf., *Lubâb*, 211.

⁸²¹ Ruşâfî, *Dîvân*, 533.

⁸²² Hicâzî, “el-Mer’e leyset reculen nâkişan”, 6.

⁸²³ Mavili, *Aile İçi Şiddet*, 36.

*Kız kardeşlerinin hakkını gözetmeyen erkek kardeşler ne kötüdür!*⁸²⁴

Bu beyitler, Zehâvî'nin kadın-erkek ilişkilerini ataerkil üstünlük anlayışı yerine kardeşlik (uhuvvet) ilkesi üzerine kurma arzusunu açıkça ortaya koymaktadır. Şair, erkeğin kadına karşı koruyucu, saygılı ve hak gözetici bir tutum içinde olması gerektiğini vurgular. Ona göre “beyefendilik”, kadına üstünlük taslamakla değil, onun haklarını gözetmekle anlam kazanır. Kız kardeşlerinin hakkını çiğneyen erkekler, kardeşlik hukukunu zedeledikleri için Zehâvî'nin nazarında övülecek değil, yerilecek bir konumdadır. Bu dizeler, Zehâvî'nin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin adalet ve eşitlik merkezli bir yaklaşım benimsediğini gösteren çarpıcı bir örnektir.

2.4.5.8. Kadının Eve Hapsedilmesi ve Toplumdan Tecrit Edilmesi

Zehâvî'nin yaşadığı dönemde kadın umuma açık yerlerde tek başına neredeyse görülmezdi, hatta onu görmek neredeyse imkânsızdı. Zira kadın eve kapatılırdı ve erkek ile aynı ortamda bulunmaktan men edilirdi. Hasan Fehmî erkeğin, kadını katlanılması zor ve ağır bir yük olarak gördüğünü ifade eder. Fehmî'ye göre erkek, namusunun korunması hususunda kendini güvende hissetmiyordu. Bu yüzden kadınlarını gözlerden uzak tutmak istiyordu hatta onlara baskı ve işkence uygulama gereksinimi duyuyordu.⁸²⁵

Zehâvî, kadını desteklemiş ve eve hapsedilmemesini talep etmişse de bu konuda gerçek hayatta herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir. Zira Zehâvî bu konuda yalnız kalmıştır. Başka yazarların da bilinç ve anlayış ile davaya destek vermeleri gerekirdi.⁸²⁶ Zehâvî kadınlarla erkeklerin aynı ortamda bulunmasını engelleyenlerin bunu cahilliklerinden dolayı yaptıklarını söyler:

شَعْبٌ تَعْصَبُ لِلْحِجَا بِ مُشَدِّدًا حَتَّى تَعْدَى
شَعْبٌ بَنَى بَيْنَ النِّسَا هِ وَبَيْنَهُ لِلْجَهْلِ سَدًا
قَدْ شَلَّ مِنْهُ النَّصْفُ حَتَّى كَادَ مِنْهُ الْكُلُّ يَرْدَى

Haddi aşacak şekilde körü körüne örtüye/peçeye bağlanan bir halk.

Cehaletten dolayı kadınlarla aralarına set çeken bir halk.

⁸²⁴ Zehâvî, *Rubâ' iyyât*, 76.

⁸²⁵ Fehmî, *Zehâvî*, 27-28.

⁸²⁶ Suveylim, “el-Mer'e fî şî'ri'l-Beyâtî”, 49.

*İşte böyle bir halkın yarısı felç olmuştur. Hatta neredeyse hepsi helak olacak.*⁸²⁷

Câhız’a göre Cahiliye döneminde saygın kadınlar, konuşmak ve sohbet etmek için erkeklerle birlikte aynı ortamda oturabiliyorlardı. Birbirlerine bakmaları ayıp/münasebetsiz bir davranış olarak görülmezdi. Câhız bunun İslam’da da haram kılınmadığına vurgu yapar.⁸²⁸

Bu düşünce klasik dönemde Câhız gibi âlimler tarafından dillendirilmiş, modern dönemde ise Nâzik Sâbâ tarafından farklı bir biçimde yeniden gündeme getirilmiştir. Her iki yaklaşımın ortaklaştığı nokta ise Zehâvî’nin şiirlerinde belirgin biçimde yer bulur.⁸²⁹ Bu tür davranışlar şiddete sebebiyet verdiği gibi yukarıda üçüncü beyitte şairin de işaret ettiği üzere aynı zamanda toplumun pasifleşmesine ve felç olmasına da yol açabilmektedir.

Zehâvî, azılı bir mahkummuşçasına muamele gören kadının eve kapatılmasını şöyle anlatır:

سَحَنُوا غَيْرَ مُشَفِّقِينَ الْعَذَارَى فِي بُيُوتٍ وَعَلَّقُوا الْأَبْوَابَ

*Bakirelere acımadan onları evlere hapsedtiler ve kapıları üzerlerine kapattılar.*⁸³⁰

Samet Ünlü de Zehâvî’nin yukarıdaki dizesine benzer bir tespitle bulunarak toplum tarafından sosyal hayatın dışına itilen kadının evin içi denen evrenle sınırlandırılarak insan soyunun biyolojik üretimi,⁸³¹ devamı ve ev işlerini yerine getiren hizmetçi veya mutfak işçisi olarak görüldüğünü söyler. Mustafa Öztürk de kadın konusunda Zehâvî ile benzer görüşleri savunmuş ve erkeğin kadını eve hapsederek onun bekçiliğini yapmasının nedenini şöyle açıklar:

“Günümüz toplumunda hükümferma olan anlayışa göre ırz, namus, iffet gibi ahlâkî değerler kadının hanesine kodlanmıştır. Bu kodlama mucibince söz konusu değerlerin muhafazası kadına, kadının bekçiliği ise erkeğe aittir. Ahlâkî bekçiliği

⁸²⁷ Zehâvî, *Lubâb*, 249.

⁸²⁸ Câhız, *Resâilu’l-Câhız*, 149.

⁸²⁹ Câhız, *Resâilu’l-Câhız*, 152-154; Nâzik Sâbâ, “el-Mer’e ve’l-‘unfu’l-mumâres ‘aleyhâ”, 87.

⁸³⁰ Zehâvî, *Lubâb*, 336.

⁸³¹ Ünlü, *Evdeki Erkeklik*, 57.

onur, haysiyet ve şeref kodlarıyla da pekiştirilen erkek için, kadının bir tehlike ve tehdit unsuru olması gayet tabiidir(!)⁸³²

Nebîhe Ahmed Zebîdî de Osmanlı döneminde Irak'ta erkeklerin kadınlarla birlikte aynı ortamda oturmadıklarını ve birbirleriyle sohbet edip konuşmadıklarına vurgu yaparak Zehâvî'nin de vatandaşı olduğu Osmanlı'nın Irak vilayetinde kadına bakış açısı hakkında bize bilgi vermektedir. Ona göre erkekler "Divan" denilen yerde bir araya gelirlerken kadınlar "Harem" olarak adlandırılan yerde ikamet ederlerdi.⁸³³ Bu durum söz konusu dönemde kadın ihtilatinin kesin çizgilerle ortadan kaldırıldığını ve kadınların erkeklerin ortamlarından tecrit edildiğini göstermektedir. Zehâvî de kadınların ışıktan, gün ışığından mahrum edilerek mezar gibi dar hücrelere hapsedilip felçli birer hasta misali evlerde tutulmalarını sert bir şekilde tenkit etmektedir:

هَزَّأُوا بِالْبَنَاتِ وَالْأُمَمَاتِ	وَأَهَانُوا الْأَزْوَاجَ وَالْأَخَوَاتِ
هَكَذَا الْمُسْلِمُونَ فِي كُلِّ صَقْعٍ	حَجَبُوا لِلْجَهَالَةِ الْمُسْلِمَاتِ
سَجَنُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ فَشَلُّوا	نِصْفَ شَعْبٍ يَهُمُّ بِالْحَرَكَاتِ
مَنْعُوهُنَّ أَنْ يَرَيْنَ ضِيَاءَ	فَتَعُدْنَ عَيْشَةَ الظُّلُمَاتِ
دَفَنُوهُنَّ قَبْلَ مَوْتٍ مُرِيحٍ	فِي قُبُورٍ سُودٍ مِنَ الْحُجُرَاتِ
فِي بُيُوتٍ لَزِمْنَهَا كَقُبُورٍ	أَظْلَمَتْ كَمْ سَكَبْنَ مِنْ عَبَرَاتِ

Kızlar ve annelerle alay ettiler. Kadın eşleri ile kız kardeşleri küçümsediler.

Her yerde böyledir Müslümanlar. Cehaletten Müslüman kadınların (yüzlerini) örttüler.

Onları evlere hapsedtiler. Böylece faaliyetlere ilgi duyan halkın yarısını felç ettiler.

Onlara ışıgı yasakladılar. Nihayetinde kadınlar karanlıklarla dolu bir hayatı yaşamak zorunda kaldılar.

Onları rahatlatan bir ölümden önce hücrelerden oluşan kara kabirlere defnettiler.

*O dönemde kabirler gibi karanlık olan evlerde ne kadar da gözyaşı döktüler.*⁸³⁴

⁸³² Öztürk, *Cahiliye'den İslamiyet'e Kadın*, 97.

⁸³³ Zebîdî, "el-Emsâlu's-ş-a'biyye ve'l-vâkı'ul'-ictimâ'î li'l-mer'eti'l-'Irâkiyye", 12.

⁸³⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 309.

Ayşen Seymen, kadının insan toplumunun yarısı olduğuna dikkat çeker.⁸³⁵ Buna göre toplumun yarısını teşkil eden kadınları toplumdan tecrit edip mezar ve hapishane hücreleri gibi dar ve karanlık bir mekana hapsedmek akıl tutulmasından başka bir şey değildir. Zehâvî kadınları evlere kapatarak toplumdan ayrı yaşamaya zorlayanların cühela olduklarına vurgu yapar.

Ruşâfî de kadınların eve hapsedilmesine karşı çıkmış ve “gökyüzünü kadınlara dar ettiler, sanki onları ışıktan ve havadan kısıkanıyorlar,”⁸³⁶ “kadınlarımız hala cehalet içinde ve toplumdan tecrit edilmiş bir şekilde yaşıyorlar,”⁸³⁷ “onları zorla eve hapsedtik ve onlara ev eşyası gözüyle baktık”⁸³⁸ şeklindeki dizelerle tepkisini dile getirmiştir.

Enver el-Cündî, Zehâvî’nin sahip olduğu özgür ruh yapısı ile toplumda gördüğü inhitata, manevi bozulmaya, yanlış örf ve adetlere mukavemet ettiğine ve bunları ortadan kaldırmaya çalıştığına vurgu yapar. Cündî, Zehâvî’nin; yeni, cüretkâr, azarlayıp kınayan, sert bir şekilde eleştiren, bu sebeple aleyhine bazı düşmanlıkların oluşmasına sebep olan görüşleriyle kamuoyunu sürekli meşgul ettiğine dikkat çeker.⁸³⁹ Toplumun “örf ve adetlere olan taassubunu” eleştiren Zehâvî tepkisini şöyle dile getirir:

نَحْنُ مَا عَلَّمْنَا ذَرَارِيَا غَيْرَ
إِعْتَصَامٍ بِكُلِّ رَثٍّ بَالِي
نَحْنُ مَا زَلْنَا ضَارِينَ حَبَابًا
بَيْنَ صِنْفَيْ نِسَائِنَا وَالرَّجَالِ
وَلَقَدْ أَرْحَبْنَا عَلَيْهِنَّ أَسَدًا
لَا فَسْحَقًا لِيَتْلُكُمُ الْأَسَدَالِ

Neslimize kötü ve eskiyip çürüyen şeylere bağlanmaktan başka bir şey öğretmedik.

Biz hala kadınlarımızla erkeklerimiz arasına engel koymaya devam ediyoruz.

*Gerçekten de onların üzerine örtüler/yüz perdesi çektik. Uzak olsun o perdeler!*⁸⁴⁰

Enver el-Cündî, Zehâvî’nin döneminde Irak’ta durgun, donuk ve karanlık bir ortamın olduğunu, ülkede okuma yazma oranının son derece düşük olduğunu ve

⁸³⁵ Seymen, *İnsan Hakları Bağlamında Kadın*, 3.

⁸³⁶ Ruşâfî, *Dîvân*, 517.

⁸³⁷ Ruşâfî, *Dîvân*, 519.

⁸³⁸ Ruşâfî, *Dîvân*, 527.

⁸³⁹ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ‘iru’l-hurriyye*, 64.

⁸⁴⁰ Zehâvî, *Lubâb*, 321.

cehaletin hüküm sürdüğünü söyler. Halkın eski örf ve adetlerle sihirbazların takdis ve tazim elbisesini giydirdiği hurafelerle yaşamaya alıştığını ileri süren Cündî, geleneklere karşı çıkanların inkarcılık ve küfürle itham edildiklerini, Batı'nın icatlarını kabul edenlerin bidatçı ve dinden çıkma gibi ağır suçlamalara maruz kaldıklarını ifade eder.⁸⁴¹ Zehâvî'nin bu derece örf ve adetlere bağlı olan mutaassıp bir toplumu karşısına alıp sert bir şekilde eleştirmesi büyük bir azim ve cesaret gerektirir. Nitekim şair de bunu yapmış ve nihayetinde de büyük bir mukavemet ve muhalefet ile karşı karşıya kalmıştır.

Zehâvî *Sevratun fi'l-Cahîm* başlıklı kasidesinde kabir hayatını ve ölümden sonraki hesaba çekilmeyi anlatır. Burada Münker ve Nekir sorgu melekleriyle aralarında geçen bir diyalogda peçeye olan karşıtlığını dile getirmiş ve erkeklerle kadınların ancak beraber çalışmaları durumunda ilerleyişlerinin mümkün olabileceğini dile getirmiştir:

قُلْتُ خَيْرٌ مِنْ الْحِجَابِ السُّفُورُ	قَالَ هَلْ فِي السُّفُورِ نَفْعٌ يُرَجَى
وَحَفَاءٌ وَفِي السُّفُورِ ظُهُورُ	إِنَّمَا فِي الْحِجَابِ شَلٌّ لِسُعْبٍ
مِنْهُ نِصْفٌ عَنْ نِصْفِهِ مَسْتُورُ	كَيْفَ يَسْمُو إِلَى الْحَضَارَةِ شَعْبٌ
تَتَقَدَّمُ إِنَاثُهُ وَالذُّكُورُ	لَيْسَ يَأْتِي شَعْبٌ جَلَائِلَ مَا لَمْ
لَمْ يَزُلْ عَنْ عُيُونِهَا الدَّيْجُورُ	إِنْ فِي رَوْنَقِ النَّهَارِ لِنَاسٍ

(Münker ve Nekir) kadınların açılmasında ümit edilecek bir yarar var mı diye sordular. Ben de; açılma, örtüden/peçeden daha iyidir dedim.

Peçede halkın felç olup ortadan kaybolması, açılmada ise bir açıklık söz konusudur.

Yarısı diğer yarısına gizlenmiş olan bir halk medeniyet seviyesine nasıl yükselebilir ki?

Kadınları ve erkekleri beraber ilerlemedikleri sürece bir ulus saygınlık kazanamaz.

Nitekim gündüzün parlaklığında bile gözlerinden zifiri karanlık bitmeyen nice insanlar vardır.⁸⁴²

⁸⁴¹ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-ḥurriyye*, 99.

⁸⁴² Zehâvî, *Evşâl*, 298.

Zehâvî ile aynı dönemde yaşamış olan Mustafa Kemal Atatürk de toplumun yarısını teşkil eden kadınların sosyal hayattan, eğitim, çalışma vb. faaliyetlerden yoksun bırakıldığına dikkat çekmiştir. Böylece toplumsal kalkınmanın mümkün olamayacağına vurgu yaparak⁸⁴³ Zehâvî'nin mezkûr beyitlerindeki anlamsal muhtevayı savunmuştur.

Zehâvî aynı kasidenin farklı dizelerinde ise sorgu meleklerinin, kadın hakları konusunda verdiği mücadelede kendisine soru sormadıkları için onlara adeta sitem etmektedir:

وَلَمَّاذَا لَمْ تَسْأَلَا عَنْ جِهَادِي فِي سَبِيلِ الْحَقِّ وَهُوَ شَهِيرٌ
وَلَمَّاذَا لَمْ تَسْأَلَا عَنْ مَسَا عِي لِإِبْطَالِ الشَّرِّ وَهُوَ خَطِيرٌ
عَنْ دِفَاعِي عَنِ النِّسَاءِ عَلَيَّ هُنَّ مِنَ الشَّقَوَةِ الرِّجَالُ تَجُورُ
Hak hukuk uğruna verdiğim mücadeleyi -ki bu meşhurdur- neden sormuyorsunuz?

*Kötülüğü engelleme uğruna gösterdiğim çabaları -ki bu önemlidir- ve erkeklerin şiddet uyguladığı kadınları savunmamı niye sormuyorsunuz?*⁸⁴⁴

Zehâvî gerek insan hakları gerekse kadın hakları konusunda büyük bir çaba sarfetmiştir. Şair bu sorularla, kadına ve kadın hakları mücadelesine bir kutsiyet kazandırmıştır. Malumdur ki ahiret yurdunda insanlar sorgu melekleri Münker ve Nekir tarafından sorguya çekilerek onlara birtakım öncelikli sorular sorulur. Ancak kadın hakları konusu bu sorulardan değildir. Şair bu üslubu kullanarak muhatabına kadın konusunun önemini anlatmaya çalışmaktadır.

Zehâvî aşağıdaki şiirinde ise kadının eve kapatılmasını mağarada susuz bir şekilde tutulmaya benzetmiştir:

حَجَبُوكَ عَنْ أَبْنَاءِ نَوٍ
سَحَنُوكَ فِي بَيْتِ أُرِي
لَمْ يَغْدِلُوا إِذْ غَادَرُوا
وَتَسُّوا حُقُوقًا لَا يَكُورُ
عَكَ حَاسِبِينَ الْعَيَّ رُشْدَا
دَ بَضِيقِهِ لِيَكُونَ لَحْدَا
كُ صَدَى بِكَهْفِ الدَّارِ فَرْدَا
نُ بِدُونِهِنَّ الْعَيْشُ رَغْدَا

⁸⁴³ Mavili, *Aile İçi Şiddet*, 37-38.

⁸⁴⁴ Zehâvî, *el-Evşâl*, 301-302.

*Sapkınlığı doğru yol zannederek seni hemcinslerinin oğullarından gizlediler.
Seni, lahit (mezar) gibi dar bir eve hapsettiler.*

Evin mağarasında seni tek başına susuz bir şekilde terk ettiklerinde adil davranmadılar.

*Ve müreffeh bir hayatın ancak kendisiyle mümkün olduğu hakları unuttular.*⁸⁴⁵

Ebu'l-Hâriş el-Ğizzî, kadın ile erkeğin aynı ortamda bulunmasını ve beraber oturmalarını mübah kılanların bidatçı olarak görüldüğünü, bu kişilerin cenaze namazlarının bile kılınmayacağına hükmedilğini aktarır.⁸⁴⁶ Ğizzî, zinaya yol açacak her fiilin haram olarak görüldüğünü, erkek ve kadınların üniversitelerde, çarşı pazarda ve törenlerde bir arada bulunmasının zinaya yol açtığı düşünülerek haram sayıldığını ifade eder.⁸⁴⁷ Hatta bir kocanın, hanımından açılmasını ve erkeklerle bir arada bulunmasını emretmesi durumunda kadının kocasına itaat etmesinin caiz olmadığına dikkat çeken Ğizzî, sufûr ve ihtilâtın günah olarak görüldüğünü söyler.⁸⁴⁸

Zehâvî'nin beyitleri kadının sosyal görünürlüğünü, erkeklerle aynı ortamda bulunmasını savunurken, Ğizzî'nin aktarımı bu tür durumları neredeyse tekfir seviyesinde bir sapkınlık olarak sunmaktadır. Kanaatimizce Zehâvî'nin zihninde kurguladığı ve Doğu toplumlarında görmeyi çok arzuladığı sosyal hayat tarzı daha makul görünmektedir. Bununla birlikte şairin, Ğizzî ve onun taraftarlarının savundukları yaşam tarzını “sapkınlık ve doğru yoldan çıkma” olarak değerlendirmesi, onun Doğu toplumlarındaki mevcut yaşam şeklini benimsemediğini, Batı'nın yaşam tarzını arzuladığını ve ona meylettiğini açık bir şekilde göstermektedir.

⁸⁴⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 316.

⁸⁴⁶ Muhammed Sıdkî b. Ahmed b. Muhammed Âl Bûrnû Ebu'l-Hâriş el-Ğizzî, *Mevsû'atu'l-kavâ'idî'l-fikhiyye* (Lübnan: Muessesetu'r-Risâle, 2003-1424), 2/203.

⁸⁴⁷ Ğizzî, *Mevsû'atu'l-kavâ'idî'l-fikhiyye*, 8/776.

⁸⁴⁸ Ğizzî, *Mevsû'atu'l-kavâ'idî'l-fikhiyye*, 8/877.

3. ZEHÂVÎ'NİN ŞİİRLERİNDE KADININ ESTETİK GÜZELLİĞİ VE AŞK

Zehâvî'nin şiirlerinde kadın yalnızca toplumsal bir varlık olarak değil, aynı zamanda estetik ve duygusal bir idealin temsilcisi olarak da yer alır. Şair, özellikle lirik temalı şiirlerinde kadının fiziksel görünümüne dair detaylı ve sanatkârane tasvirlerde bulunmuştur. Bu tasvirler sadece bireysel hayranlığın yansıması değil, aynı zamanda kadına dair ideal güzellik anlayışının ve dönemin beğeni ölçütlerinin de ipuçlarını sunar. Yüz, göz, yanak, saç, göğüs ve boy gibi unsurlar Zehâvî'nin hayal dünyasında şekillenirken, kullanılan mecaz ve teşbihlerle estetik boyut kazanır. Bu bölümde, şairin şiirlerinde kadın bedenine dair çizdiği imge, beden estetiği, söz sanatları sosyo-kültürel arka plan çerçevesinde ele alınacak; bu bağlamda kullanılan dilin duygu yüklü yapısı da analiz edilecektir.

3. 1. Kadının Estetik Güzelliği

Bu başlık altında Zehâvî'nin tasvir ettiği sevgilinin veya şairin beğendiği herhangi bir kadının fiziksel özellikleri analiz edilecektir. Zehâvî hayal dünyasında kadına dair her detayı tasavvur etmiş, sonra da belîğ bir dille şiirlerine yansıtmıştır. Zehâvî kadının fiziksel özellikleri bağlamında yüz, yanak, göz, bakış, boy, saç ve göğüs gibi vücudun en önemli ve belirgin azalarını tasvir etmiştir. Şimdi bunlar sırayla ele alınıp detaylı bir şekilde tahlil edilecektir.

3.1.1. Yüz ve Yanak

Sevgilinin çehresini, dış görünümünü kısacası fiziksel özelliklerini veya manevi yönlerini tasvir etmek isteyen bir şair onun cemalinin tezahürlerini zikrettikten sonra ona karşı beslediği duygu ve hislerini ifade eder.⁸⁴⁹ Zehâvî de sevgiliyi temaşa ettikten sonra onun fiziksel güzelliği ve cazipliği karşısında duyduğu hayranlığı tasvir ederek dizelerine yansıtmıştır. Şairin tasvir ettiği unsurların başında yüz gelmektedir.

Sevgiliye ait güzellik unsurları arasında yüz önem açısından birinci sırada yer alır. Çünkü yüzde alın, burun, göz ve ağız gibi birden fazla unsur bulunmaktadır. Bu

⁸⁴⁹ 'Atrûz, "Leylâ fî hudûci's-şî'ri'l-'Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen", 139.

açıdan bakıldığında yüz, vücudun diğer azalarına nispeten daha genel bir yerdir.⁸⁵⁰ Zehâvî yüz için وَجْه ve مَطْلَع kelimelerini yanak için ise وَجْنَة ve خَد sözcüklerini kullanmıştır. Şair kadının yüzünü fiziksel olarak tasvir etmek için şiirlerinde toplamda on beş yerde *vech* kelimesini kullanmıştır.⁸⁵¹ *Matla* ‘ kelimesini ise bir yerde kadının fiziksel görünüşü ve çehresi anlamında kullanmıştır.⁸⁵²

Zehâvî şiirlerinde kadının yüzünü ve yanağını güzellik yönünden tasvir eder ve bunun için farklı benzetmeler kullanır. Söz gelişi kızını tasvir ederken yanaklarını tutuşan ateşe ve kaynağı kurumayan saf suya benzetmiştir:

وَعْيُونُ تَرْتُو الْعُيُونَ إِلَيْهَا شَاحِصَاتٌ وَوَجْنَةٌ تَلَهَّبُ
وَرِوَاءُ فِي الْخَدِّ مِنْهَا حَمِيلٌ فَهُوَ مَاءٌ مُصَفَّقٌ لَيْسَ يَنْضُبُ

Gözlerin şaşkınlıkla bakakaldığı gözler ve alev misali tutuşan al yanaklar.

*O tombul ve güzel yanaklar da tükenmek bilmeyen damıtılmış saf sudur adeta.*⁸⁵³

Şair hem doğadan hem de insana ait duygusal etkilerden ilham alarak estetik bir tablo çizdiği bu beyitlerinin ilkinde gözlerin “şaşkınlıkla bakakalması” ve yanakların “alev misali” bir parlaklığa sahip olması ifadeleriyle kızının dikkat çekici güzelliğini vurgulamaktadır. İkinci beyitte ise, yanaklarını “kaynağı kurumayan saf bir suya” benzetmesi, onun tazelik, saflık ve tükenmeyen güzelliğini tasvir etmektedir.

Zehâvî, mal karşılığında yaşlı bir adamla zorla evlendirilen genç bir kızın yüzünün güzelliğini ise Zambak çiçeğine benzetmiştir:

وَجْهٌ تَفِيضٌ بِهِ الصَّبَا حَةً مِثْلَ زَنْبَقَةِ الْعَدَا

*Bir sima ki verimli topraklarda yetişmiş (sağlıklı) Zambak çiçeği gibi oluk oluk güzellik fişkirır.*⁸⁵⁴

⁸⁵⁰ Erdoğan Uludağ, “Fuzûlî’nin Gazellerinde Bir Güzellik unsuru Olarak Yanak”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* ÖS-III (2016), 15.

⁸⁵¹ Zehâvî, *Dîvân*, 87, 406; a. mlf., *Rubâ ‘îyyat*, 21; a. mlf., *Lubâb*, 167, 236 (iki kez), 255 (iki kez), 289; a. mlf., *Evşâl*, 69, 144; a. mlf., *Kilmu’l-manzûm*, 66, 119, 140; Haccâvî, *İhyâu’ş-şi’ri’z-Zehâvî*, 119.

⁸⁵² Haccâvî, *İhyâu’ş-şi’ri’z-Zehâvî*, 119.

⁸⁵³ Zehâvî, *Dîvân*, 77-78; a. mlf., *Lubâb*, 18.

⁸⁵⁴ Zehâvî, *Lubâb*, 255.

Burada “Bir sima ki güzellik fışkırır” وَجْهٌ تَفِيضٌ بِهِ الصَّبَاحَةُ ifadesinde istiare-i mekniyye sanatı mevcuttur: kadının çok güzel oluşu taşan suya benzetilmiştir. Ayrıca beytin tamamında teşbih-i temsili sanatı da icra edilmiştir. Kadının yüzünde beliren güzelliğin portresi, sulak, verimli ve bereketli topraklarda yeşeren Zambak çiçeğine teşbih edilmiştir.

Zehâvî, *Süleymâ ve Dicle* adlı kasidesinde kolordu komutanı Cafer’in Süleymâ adındaki cariyesinin yüzünü parlak bir çiçeğe benzetmiştir:

لَهَا نَظَرٌ كَالسَّيْفِ مَاضٍ غِرَارُهُ وَوَجْهٌ كَمِثْلِ الزَّهْرِ زَاهٍ مُنَوَّرُ

*Hele bir bakışı var; kılıcın keskin yüzüdür adeta. Bir de çehresi/yüzü var ki muhteşem parıltısıyla ı ışık saçan çiçek misali.*⁸⁵⁵

Zehâvî bu beyitte tam teşbih sanatını icra etmiştir. Bu dizede teşbihin dört ögesi olan müşebbeh, müşebbehün bih, benzetme yönü (keskinlik) ve benzetme edatı (ك) zikredilmiştir. Buna göre cariyenin bakışı (müşebbeh) keskin kılıca (müşebbehün bih) benzetilmiştir. Böylece şair, teşbih sanatından istifade ederek cariyenin yüz portresini muhatabın zihninde bir sahne gibi canlandırmıştır.

Zehâvî *Leyla Ne Güzeldir* لَيْلَى حَبْدًا başlıklı bir şiirinde Leyla’nın yüzünün çok güzel ve değerli olduğu için gözlerinin, onun yüzünü görmeye layık olmadığını şöyle ifade eder:

سَوْفَ أَدْثُرُ مِنْهَا وَإِنْ كَانَ صَعْبًا أَنْ يُدَانِي أَمْثَالَهَا أَمْثَالِي
سَتَرَى عَيْنِي وَجْهَهَا مِنْ قَرِيبٍ أَنْتِ يَا وَجْهَهَا عَلَى الْعَيْنِ غَالِ

Benim gibilerin onun gibilerine yaklaşması zor olsa da ben ona yakın olacağım.

*Gözlerim onun yüzünü yakından göreceğim. Ey onun (Leyla) yüzü! Sen, gözlerimden daha değerlisin.*⁸⁵⁶

Şairin, Leyla’yı ve onun yüzünü vücudun en önemli azalarından olan kendi gözlerinden daha üstün ve kıymetli görmesi ona beslemiş olduğu aşırı sevgiden ve

⁸⁵⁵ Zehâvî, *Kilmu’l-manzûm*, 66-67; a. mlf., *Dîvân*, 87.

⁸⁵⁶ Zehâvî, *Evşâl*, 144.

atfetmiş olduğu derin muhabbetten kaynaklanmaktadır. Bir âşığın özellikle de şairin bu şekilde mübalağalı bir üslup tercih etmesi Arap şiirinde yaygın bir durumdur.

Şaire göre Leyla'nın teni o kadar narin, taze ve körpe ki, yüzünden adeta şebabet akmaktadır:

عُيُونُ تَفْتِنُ الْأَبَابَ سُودٌ وَوَجْهٌ مِنْهُ يَتَدَفَّقُ الشَّبَابُ

*Akılları baştan çıkaran kara gözler ve gençlik fışkıran bir yüz.*⁸⁵⁷

Bu dizelerde Leyla'nın yüzüne güzellik katan gençlik suya, yüz ise su kaynağına benzetilmiştir. Böylece istiare-i mekniyye sanatından faydalanılarak anlatım güçlendirilmiştir.

Şair başka bir şiirinde ise Leyla'nın yüzünü gökyüzünde parlayan yıldızla benzetmektedir:

وَكَاَنِّي أَشِيْمُ مِنْ وَجْهِ لَيْلَى كَوَكَبًا فِي سَمَائِهِ دُرِيَا

*Ben Leyla'nın yüzünü semasında parlayan bir yıldız olarak görüyorum.*⁸⁵⁸

Kadının yüzünün ay, güneş ve yıldız gibi dünyayı aydınlatan gök cisimlerine benzetilmesi bunların sahip olduğu parlaklık ve güzellikten kaynaklanmaktadır. Zira kadına hitaben “ay yüzlüm”, “sen benim güneşimsin” ve “karanlıkta yol gösteren yıldızım” gibi ifadelerin kullanımı yaygındır. Bütün bu nitelemeler kadının ay kadar parlak ve güzel olduğunu, Güneş gibi insanın içini ısıttığını ve nitekim yıldızlar gibi parlak ve yol gösterici olduğuna vurgu yapmak içindir.

Zehâvî kadının yüzünün güzelliği karşısında duyduğu hayranlığı, tutkuyu ve şaşkınlığı şöyle dile getirir:

قَدْ طَلَعَتْ فِي خَيْلَمٍ دَعْنِي بِحُسْنِ وَجْهِهَا
فَيْنَ عَيْنِي بَعْدُ مِنْ وَدَدْتُ لَوْ أَنِّي أَرَا
فَيَا لِحُسْنِ الْمَطْلَعِ لِنَاطِرِي أَمْتُّعْ
رُؤْيَاهَا لَمْ تَشَبَعْ هَا بِعُيُونِ أَرْبَعِ

⁸⁵⁷ Zehâvî, *Dîvân*, 18.

⁸⁵⁸ Zehâvî, *Evşâl*, 69.

ذَهَبْتُ فِي حُبِّي لِلْمَـيَّاءِ وَلَمْ أَرَ جَمْعَ

*Şeffaf elbisesi ile göründü. [Aman Allah 'ım!] Bu ne güzel çehre!*⁸⁵⁹

Beni bırak da gözlerimi eğlendireyim onun yüzünün güzelliğiyle.

Zira gözlerim henüz doymadı onu görmeye.

*Şöyle temennide bulundum: onu dört gözle görebilseydim keşke*⁸⁶⁰

*O güzel esmerin aşkına daldım da henüz geledim kendime.*⁸⁶¹

Şair “onu dört gözle görebilseydim keşke” ifadesiyle sevgilinin yüzünün güzelliğine doyamadığını, ona karşı derin bir muhabbet beslediğini, büyük bir şevk ve istekle onu arzuladığını dile getirmek istemiştir. Burada “dört gözle bakmak” deyimini kullanan şair, sevgilinin yüz güzelliği karşısında aşka düştüğünü “O güzel esmerin aşkına daldım da henüz geledim kendime” cümlesiyle dile getirmektedir.

Şair yolda gördüğü genç bir kızın yüzünü güzelliği ve parlaklığı yönünden aya benzeterek romantize bir kullanım sergilemiştir:

رَأَيْتُ فَتَاةً فِي الطَّرِيقِ حَمِيلَةً
تُسَدُّ مِثْلَ السَّهْمِ لِي نَظْرًا شَرًّا
وَقَدْ كَشَفَتْ عَنْ وَجْهِهَا مِنْ نَقَائِبِهَا
فَحِيلَ إِلَيَّ أَنِّي بِهِ نَاطِرٌ بَدْرًا

Gözünün ucuyla bana ok gibi bir bakış atan güzel bir genç kız gördüm yolda.

*Sandım ki dolunayı izliyorum yüzündeki peçeyi çıkardığında.*⁸⁶²

Yukarıdaki dizelerde ise sevgilinin yüzü; ayın en güzel evresi olan dolgun ve parlak dolunaya benzetilmiştir. Yolda yürürken ay gibi apaydın, ışıltılı ve dolgun yüzü sevgiliyi gören şair; oklara maruz kalmış bir hedef gibi ondan son derece etkilenmiş, yüreği adeta parçalanmıştır.

Tilâl Harb; sevgilinin, mahbubesini öpmesi ve bunun sonucundan sevinçten irkilip kendinden geçmesinin insanda hayranlık uyandıran ve duygularını harekete geçiren son derece güzel bir portre olduğunu ifade eder.⁸⁶³ Nitekim Zehâvî de bir dizesinde sevgilisinden ayrılmadan önce onu yanaklarından öpmek istemiştir:

⁸⁵⁹ Haccâvî, *İhyâu's-şi'ri'z-Zehâvî*, 119.

⁸⁶⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 12.

⁸⁶¹ Haccâvî, *İhyâu's-şi'ri'z-Zehâvî*, 120.

⁸⁶² Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 118-119.

⁸⁶³ Harb, “Vaḍ‘u'l-mer'eti'l-‘Arabiyye fi'l-muctema‘ ve devruhâ fih”, 53.

دَعِينِي أَقْبَلُ وَحَتَّيْكَ فَإِنِّي سَأَقْضِي بَعِيداً عَنْكَ فِي غُرْبَةٍ نَحْيِي
سَأَرْحَلُ بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْمَوْتُ قَاهِرٌ إِلَى مَنَزِلٍ قَدْ ضَاقَ عَنْ مَنَزِلِ رَحْبٍ

İzin ver de yanaklarını öpeyim. Çünkü sürgünde senden uzak bir halde vefat edeceğim.

Öldükten sonra -ki ölüm kaçınılmazdır- ferah bir mekana nazaran dar bir mekana göçeceğim.⁸⁶⁴

Şairin, ilk beyitte hicrandan bahsettikten sonra ikinci beyitte hemen ölümden bahsetmesi, hicranın ölüm gibi onulmaz bir acı olduğuna işaret etmektedir. Şair burada, kısa sürede ölecekmiş gibi bir izlenim uyandırarak sevgilisine “ölmeden önce seni yanaklarından öpmeme izin ver” mesajını vermeye çalışmıştır. Ayrıca şair ikinci beytin ikinci şatırında “dar gelmek, dar olmak” anlamındaki ضَاق fili ile “ferah, geniş” manasındaki رَحْب sözcüğünü bir arada kullanarak karşıt anlam ilişkisinden meydana gelen tıbak sanatını icra etmiş, böylece daha etkili ve güçlü bir anlatım ortaya koymuştur.

Beyaz tenli olan sevgilinin yanakları, gençliğin verdiği canlılık ve tazelik sayesinde su gibi saf, pak ve berraktır:

نَظَرْتُ إِلَيْهَا وَهِيَ بَيضاءُ تَبْهُجُ بِخَلِّ بِهِ مَاءُ الصَّبَا يَتَمَوَّجُ

O, üzerinde gençlik suyu dalgalanan yanaklarıyla ısıltılı ve neşeli bir halde iken ona baktım.⁸⁶⁵

Beytin ilk şatırında beyaz tenli ve ısıltılı kadın anlamındaki بَيضاء kelimesinin sıfatı olan تَبْهُج fiili; “fiziksel görünüşü, görünümü güzel olan, dikkat çeken kadın” gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁶⁶ Dolayısıyla Zehâvî’nin baktığı kadının fiziksel yapısının güzel ve ideal bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Şair, sevgilinin yanaklarında su misali dalga dalga yükselen, göze hoş ve sevimli gelen güzel kıvrımların oluştuğunu tasvir etmektedir.

Yanaklar güle de benzetilmiştir. Şair aşağıdaki dizede gül yanaklı genç kızları şöyle tasvir eder:

⁸⁶⁴ Zehâvî, *Dîvân*, 384.

⁸⁶⁵ Zehâvî, *Kilmu’l-manẓûm*, 105.

⁸⁶⁶ İbnü’s-Sikkât, 148.

وَالْوَرْدُ خَدًّا وَالظُّبَابُ عَيْنًا وَخُوطُ الْبَانِ قَدًّا

*Gül misali yanaklarını, ceylan gözlerini, Ban ağacının dalları misali endamlarını (sergileyen güzel genç kızlara üzülüyorum).*⁸⁶⁷

Zehâvî'nin bu beyitteki tasvirinde, klasik Arap şiir geleneğinin mecaz repertuarı içinde sıkça rastlanan gül-yanak benzetmesi dikkat çeker. Yanakların güle teşbihi, fiziksel güzellikten ziyade gençliğin tazeliğini, zarafetini ve duygusal uyanışı simgeler. Buradaki “gül” imgesi, hem rengin parlaklığına hem de kısa ömürlülüğüne işaret ederek, güzelliğin faniliğini de çağırıştırır. Aynı beyitte geçen “ceylan gözleri” (الظُّبَابُ) ve “Ban ağacı gibi ince beden” (خُوطُ الْبَانِ قَدًّا) tasvirleri ise, klasik nazım geleneğinde yerleşik olan “hüsn-i ta'lîl” ve “müraat-ı nazır/tenasüp” gibi sanatlarla bütünlük arz eder. Şair bu benzetmelerle ideal güzellik tipini hem estetik hem de duygusal boyutlarıyla inşa ederken, okuyucunun zihninde zarif ve nazlı bir kadın figürü canlandırmaktadır.

3.1.2. Göz

İnsan bedeninin başlıca azalarından ve beş duyunun en önemli organlarından olan göz, öteden beri gazellerde sıkça zikredilmiş ve tasvir edilmiştir. Gerek Cahiliye Dönemi şiirinde gerekse çağdaş Arap şiirinde işlenen göz muhtelif anlamlarda kullanılmıştır. Kimi zaman kalbi yaralamış kimi zaman da âşığa acı çekirmiştir.⁸⁶⁸ Göz; mitolojilerde de farklı anlamlar kazanmıştır. Mesela Mısır'ın eski kitabelerinde ve motiflerinde karşımıza çıkan mukaddes simgeler arasında yer almıştır. Zira göz Antik Mısır mitolojisinde Güneş veya gök tanrısı olarak bilinen Horus'u sembolize ediyordu. Daha sonraları delalet ettiği anlam genişlemiş olup varoluşu, gerçek bilgiyi, abid ve mabut arasındaki manevi irtibatı ifade etmek gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır.⁸⁶⁹

Göz; kadın ve erkeğin birbirleriyle temas kurdukları ilk ve en hassas iletişim aracıdır. Zehâvî şiirlerinde göz için عُيُون/عَيْن ve مُقَلَّ/مُقَلَّة ifadelerini kullanmıştır. Şair kadının gözlerinin erkekler üzerinde bıraktığı tesirleri farklı benzetme ve söz sanatları

⁸⁶⁷ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 100.

⁸⁶⁸ Nevzat Hafis Yanık, “Arap Şiirinde Göz İmgesi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 37 (Aralık, 2016), 115.

⁸⁶⁹ Hiyâm Ebu'l-Huseyn, “‘Uyûnu'l-mer'e fî eş'âri İsmâil 'Ukâb”, *İbdâ'* 11 (Kasım 1987), 68.

aracılığıyla anlatmaya çalışmıştır. Şiirlerinde etkilendiği kadınların gözlerini kara gözlü, ceylan gözlü, iri, geniş, büyük gözlü ve sihirli gözler olarak betimleyen şair bu konuda birçok dize nazmetmiştir. Nitekim aşağıdaki dizede ceylan gözlü genç kızlardan şöyle bahseder:

وَالْوَرْدُ حَدًّا وَالظُّبَا عَيْنًا وَخُوطِ الْبَانِ قَدًّا

*Gül misali yanaklarını, ceylan gözlerini, Ban ağacının dalları misali endamlarını (sergileyen güzel genç kızlara üzüliyorum).*⁸⁷⁰

Ceylanların güzel gözlere sahip oldukları Arap şiirinde sıkça zikredilen bir imgedir. Bu sebeple Zehâvî de tavsif ettiği kızların gözlerinin ceylanın gözleri gibi çok güzel olduğuna işaret etmek istemiştir.

Aşağıdaki dizelerde ise iri ve büyüleyici kara gözlerin etkileyici gücü şöyle anlatılmaktadır:

عُيُونُ تَفْتُنُ الْأَلْبَابَ سُودًا وَوَجْهٌ مِنْهُ يَنْدَفِقُ الشَّبَابُ
فَحَبْدًا أَنْتِ مِنْ حَسَنَاءَ فَاتِنَةٍ وَحَبْدًا مِنْكَ يَلُوكُ الْأَعْيُنُ النَّجْلُ

*Akılları baştan çıkaran kara gözler ve gençlik fıskıran bir yüz.*⁸⁷¹

*Ne kadar da büyüleyici ve hoş bir kadınsın sen. Hele şu iri gözlerin ne güzeldir.*⁸⁷²

Şair ilk beyitte insanı meftun edecek derecede etkileyici ve güzel olan sevgilinin kara gözlerinin kendisini büyülediğini ve hayran bıraktığını dile getirmektedir. İkinci dizedeki الْأَعْيُنُ النَّجْلُ ifadesi ile büyük ve iri gözlerin güzelliğini tasvir etmektedir. Mezkûr beyitlerden anlaşılacağı üzere iri ve kara gözlü sevgili/kadın prototipi beğenilen ve methedilen kadınlarda bulunması gereken göz türlerindendir. Nitekim şair başka bir dizesinde de aynı ifadeyi kullanarak geniş ve büyük gözlü bir mahbubenin, bakışlarıyla sevgilisini yaraladığını şu şekilde dile getirir:

إِنَّ الصَّبَابَاتِ أَغْلَنَتْهُ وَعَذُّبُتُهُ وَأَوْهَنْتُهُ

⁸⁷⁰ Zehâvî, *Kilmu 'l-manẓûm*, 100.

⁸⁷¹ Zehâvî, *Dîvân*, 18.

⁸⁷² Zehâvî, *Dîvân*, 18.

وَالْأَعْيُنُ النَّجْلُ أَتَحَنُّهُ بِسَيْفٍ أَلْحَظَهَا جَرَّاحًا

Aşk onu açığa vurdu, bitkin düşürdü ve acı çektirdi ona.

*Hele kılıç gibi yaralayıcı bakışlarla bakan o iri gözleri; onu yiyip bitirdi adeta.*⁸⁷³

Burada aşk acısıyla bitap düşen âşığın, mahbubesinin iri gözleri karşısında zaafa uğraması ve mağlup oluşu anlatılmaktadır. Sevgilinin gözlerinin tesirli bakışından etkilenen âşık kılıçların saldırısına uğramışçasına yaralanmış ve çaresiz kalmıştır.

Aşağıdaki beyitlerde ise şair, sevgilinin aşkına taparcasına tüm benliğiyle kendisini ona teslim ettiğini, gözlerinin güzelliği karşısında mağlup olduğunu ve ona itaat ederek boyun eğdiğini şöyle ifade eder:

أَطَعْتُ الْهَوَىٰ فِيكَ مُسْتَسْلِمًا وَمَنْ شَامَ عَيْنَيْكَ يَسْتَسْلِمُ
هَبِي الْقَلْبَ مِنْكَ لَنَا فَإِنَّ عُيُونَكَ لَا تَرْحَمُ

Aşkına boyun eğerek itaat ettim. O kadar ki gözlerine bakan biri teslim olur onlara.

*[Merhamet ederek] bize kalbini bahşet. Zira gözlerin merhamet etmiyor.*⁸⁷⁴

Şair ilk beyitte sevgilinin gözlerinin güzelliği karşısındaki çaresizliğini ve esaret halini beyan ettikten sonra ikinci dizede gözlerin merhamete gelmediğini anlar. Bu yüzden sevgiliden kalbini vermesini isteyerek onun merhametine sığınır. Şair burada sevgilisinin kalbini talep ederken karşılıksız vermek, bahşetmek anlamındaki وَهَبَ fiilini kullanarak ondan saf sevgisini herhangi bir menfaat olmaksızın ihsan ederek lütufta bulunmasını talep etmiştir.

Zehâvî sevgilinin gözlerinde ve buna bağlı olarak bakışlarında sihir olduğunu söyler. Doğaüstü, harikulade ve eşsiz bir güzelliğe sahip olan bu gözler şairin dizelerine şöyle yansımıştır:

قَرَأْتُ فِي عَيْنٍ لَيْلَىٰ عُثْوَانَ سِحْرٍ مُبِينٍ

⁸⁷³ Zehâvî, *Dîvân*, 98; a. mlf., *Kilmu'l-manzûm*, 103.

⁸⁷⁴ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 115.

وَالسَّحَرُ إِنَّ كَانَ حَقًّا فَإِنَّهُ فِي الْعُيُونِ

Net bir şekilde görünen bir sihir alameti okudum Leyla'nın gözünde.

*Şayet sihir varsa bu, gözlerdedir kesinlikle.*⁸⁷⁵

Sekâkînî, gözlerdeki bu tür büyüleyici gücün Allah'ın kadınlara kendi ruhundan üflediğini, ilk kadından üflenene sihiri, onun kızlarının nesilden nesle tevarüs ettiğini düşünür. Sihirli gözlerin oktan daha tesirli, kılıçtan daha keskin bir silah olduğunu söyleyen Sekâkînî, kadınların semerelerinde sihrin meyvelerinin sarktığına, bunun, güzelliğin letafeti, kadınlığın tatlılığı olduğuna dikkat çeker. Sihrin, elektrik etkisine sahip olduğunu, bunun görüldüğünü ama sırrının çözülemediğini vurgular. Bununla birlikte sihrin sönük gözlerde, çökük yanaklarda, asık ve somurtkan yüzlerde aranmaması gerektiğini ifade eden Sekâkînî, sihrin ancak ince ruhlu ve hassas kimselerin idrak edebileceği gizli bir ruh olduğunu iddia eder.⁸⁷⁶ Zehâvî de aşka dair kaleme aldığı şiirlerinde sihir denen olağanüstü gücün insan vücudunda gözden başka bir organda olamayacağına vurgu yapmış ve sevgilinin sihirli gözlerinin kendisinde bıraktığı güçlü etkiyi dile getirmiştir. Allah'ın insana bahsettiği en büyük maddi nimetlerden biri olan ve bedensel olarak özellikle kadınların görünüşünü son derece güzelleştiren gözler eril cins üzerinde büyük etkiler bırakmıştır.

Aşağıdaki beyitte ise esmer bir kadından son derece etkilenen şair gözlerinde sihrin saklı olduğuna inanır:

سَمَاءٌ فِي مُقْلَتِهَا السَّحَرُ مُسْتَرٌّ وَالسَّحَرُ إِنَّ كَانَ حَقًّا فَهُوَ فِي الْمُقْلِ

*Gözlerinde sihir saklı olan bir esmer! Eğer sihir gerçek ise şüphesiz bu, gözlerdedir.*⁸⁷⁷

Sihrin güzel gözler ile birlikte kullanılması ve gözlerin bir sıfatı olarak zikredilmesi söz konusu azaya manevi ve olağanüstü bir kutsiyet kazandırmaktadır. Her ne kadar sihir yapmak caiz görülmemişse de bir kadının gözleri çok güzel

⁸⁷⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 399; a. mlf., *Rubâ'îyyat*, 6; a. mlf., *Lubâb*, 126, 132.

⁸⁷⁶ Vidâd Sekâkînî, "Siḥru'l-mer'e", *el-Edîb* 10 (Ekim 1942), 23. Öte yandan sihre benzetilen unsur sadece göz olarak karşımıza çıkmamaktadır. Nitekim güzel sözün de sihre benzetildiğine dair dikkat çekici örnekler bulunmaktadır. Bk. Rıfat Akbaş, "Klasik Arap Şiirinde Güzeli Sözün Benzetildiği Unsurlara Dair Literal Bir Tarama", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 6/2 (Aralık 2021), 489-491.

⁸⁷⁷ Zehâvî, *Dîvân*, 308; a. mlf., *Lubâb*, 190.

olduğunda ondaki büyüleyici güzellik sihir gibi insanüstü bir güç ile nitelendirilmiştir. Nitekim sahip olduğu büyüleyici güzelliğiyle erkekler üzerinde sihir etkisi bırakan cilveli kadınlar için şöyle bir özdeyiş varit olmuştur:

خَيْرُ نَسَائِكُمُ السَّوَّاجِرُ

*Kadınlarınızdan en güzel olanları büyüleyici ve cazibeli/fettan olanlardır.*⁸⁷⁸

Zehâvî sevgilisi Leyla ile yakın bir şekilde göz teması kurmadığı sürece duygularına hakim olduğunu ancak onunla göz göze gelip bakışları karşılaştığında sükûnet ve dinginlik halini kaybedip coşkun duygularını kontrol edemediğini şu dizelerle ifade eder:

إِنِّي لَأُحْفَظُ فِي مَجْلِسِ لَيْلَى سَكُونِي
لَا إِذَا مَا تَلَقَّيْتُ عُيُونَهَا وَعُيُونِي

Sessizliğimi koruyabilirim Leyla'nın meclisinde.

*Ama bunu yapamam gözlerimiz karşı karşıya geldiğinde.*⁸⁷⁹

Şair, sevgili ile aynı ortamda bulunduğu anda aşk ve sevgi duyguları harekete geçip uyansa da bu duygular şairin kontrolünde olup gönlünde saklı kalır. Ancak bakışlar buluştuğunda şairin duyguları harekete geçerek yoğunlaşır. Bu durumda şairin kalbinin derinliklerinde gizlenen duygular dile gelir. Artık şair ya Leyla'ya karşı beslediği aşkı ilan eder yahut ağlayarak halini anlatmaya çalışır.

Zehâvî aşağıdaki dizelerde ise ihtiras duyduğu genç sevgilisinin sahip olduğu güzel gözlerin güzelliğini ifade etmek için ömrünün üzerine yemin eder:

تِلْكَ لَعَمْرِي غَاةٌ حَمِدْتُ فِيهَا وَلَعِي
قَدْ صَرَعْتَنِي عَيْنُهَا فَمَا ذَمُّتُ مَصْرَعِي

Ömrüm üzerine yemin ederim ki o öyle körpe ve güzel bir kız ki ona beslediğim sevgiden dolayı şükrettim halime.

*Gözleri beni öldürdü ama bu durumdan şikayetçi olmadım gerçekten de.*⁸⁸⁰

⁸⁷⁸ Câhız, *Resâilu'l-Câhız*, 175.

⁸⁷⁹ Zehâvî, *Rubâ'îyyat*, 11-12; a. mlf., *Lubâb*, 137.

⁸⁸⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 12.

Yere yıkmak, yere çalmak, öldürmek gibi anlamlara gelen صَرَغ fiili yukarıdaki beyitlerde mecaz anlamda kullanılmıştır. Yoksa gerçek anlamda gözler öldürmez. Ancak maşukun gözleri fevkalade güzel olduğunda sevgiliyi yorgun düşürür ve halden hale çevirir. Nihayetinde onu hasta edebildiği gibi hastalığın uzun bir zaman devam etmesi sevgilinin ölümüne bile sebep olabilmektedir.

Zehâvî, sevgilinin gözlerini tasvir ederken onların yalnızca fiziki güzellikleriyle değil, aynı zamanda taşıdığı derin etki gücüyle de öne çıktığını belirtir. Şair, bu gözleri olağanüstü bir kudrete sahip varlıklar gibi değerlendirir; öyle ki onları kimi zaman bir savaşta kullanılan keskin ve ölümcül bir kılıca, kimi zaman hedefini tam isabetle vuran bir oka, kimi zaman da akılları ve kalpleri tesiri altına alan büyülmüş bir sihre benzetir. Bu gözler yalnızca bakmakla kalmaz, aynı zamanda muhatabında derin izler bırakan bir tesir icra eder. Gözlerin iri ve kara oluşu, hem geleneksel güzellik anlayışına hem de ceylan gözleriyle özdeşleştirilen zarafet ve cazibeye işaret eder. Ceylan, klasik edebiyatta genellikle mahzun, masum ve aynı zamanda büyüleyici güzelliğin sembolüdür. Dolayısıyla Zehâvî'nin şiirinde sevgilinin gözleri, hem biçimsel olarak zarif ve etkileyici hem de mecazi anlamda insan ruhunu etkileyen ve bazen de “öldürücü” derecede güçlü bakışlar olarak tasvir edilmiştir.

3.1.3. Bakış

Bu başlık altında İslami gelenekte erkeğin kadına veya kadının erkeğe bakmasının caiz olup olmamasından ziyade daha çok şair ile sevgilisi arasında cereyan eden bakışlar çerçevesinde değerlendirme yapılacaktır. Zehâvî çok değer verdiği sevgilinin her davranışını gözlemlemiş, takip etmiş ve bunları dizelerinde betimlemiştir. Sevgilinin davranışları da şairin dikkatini çeken ve onu derinden etkileyen bir unsur olmuştur. Maşuk konumundaki sevgiliden âşığa yani şaire farklı şekillerde birçok bakış yöneltilmiştir. Bu bakışların her birinin şair üzerindeki etkisi farklı bir şekilde tezahür etmiştir. Bazen bir sihir, bazen bir ok, bazen de keskin bir kılıç etkisi yaratan bakışlar şairin haletiruhiyesini altüst etmiştir. Söz gelimi, aşağıdaki dizelerde Leyla'nın bakışları sihre benzetilmiştir:

رَنْتُ لَيْلَى إِلَى وَجْهِهِ بِأَلْحَاطٍ هِيَ السَّحَرُ
فَأَعْلَنْتُ لَهَا حُبِّي بِأَلْفَاطٍ هِيَ الشُّعْرُ

Sihirli bakışlarla yüzüme baktı Leyla.

*Ben de şiirden sözlerle aşkımı ilan ettim ona.*⁸⁸¹

Sevgilinin bakışlarını sihir olarak gören şair aslında onun güzelliği karşısındaki acizliğini itiraf etmektedir. Şair, artık sevgilinin hakimiyeti altına girmiş ve ona karşı güç yetiremez bir hale gelmiştir. Sevgilinin sihirli bakışlarına maruz kalan şair tabiri caizse onun esiri olmuştur. Bu durumda şairin yapabileceği ve en iyi yaptığı şey, şiir yazarak sevgiliye ilanıaşk etmektir. Güzelliği sayesinde bakışlarını sihirli bir silah olarak kullanan sevgiliye karşı şair, şiir silahını kullanarak ona karşılık vermiştir.

Aşağıdaki dizelerde ise sevgilinin bakışı tüylü bir ok gibi şairin kalbine saplanmış ve onu adeta esir almıştır:

وَمَا فِيهِ مِنْ لَحْنٍ لِكُلِّ سَمِيعٍ	تَعَشَّقْتُهَا سَمَاءً يَحُلُّو حَلِيْثَهَا
فَأَصَمَّتْ فُؤَادِي وَهُوَ بَيْنَ ضُلُوعِي	رَمْتِي بِسَهْمٍ رَائِشٍ هُوَ نَظْرَةٌ

Dinleyenlere hatasız bir nağme gibi gelen tatlı sözlü o esmer dilbere aşık oldum.

*Tüylü bir ok bana attı -ki o bir bakıştır-. Kaburgalarımın arasındaki kalbimi susturdu.*⁸⁸²

Zehâvî burada sevgilinin, bakışıyla kendisinde bıraktığı etkiyi sivri okun isabet ettiği hedefte bıraktığı etkiye benzetmiştir. Nasıl ki hedefini bulan sivri bir ok onu yaralar veya parçalarsa sevgilinin bakışı da bir ok misali kaburgalarla korunmuş olan kalbe isabet etmiş ve onu susturmuş, esir almıştır. Sevgilinin bakışlarındaki güzellik şairi çaresiz bırakmış, onu konuşamaz bir hale getirerek adeta lâl etmiştir. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) de bakışların kalp üzerindeki etkisini suyun ağacı sulamasına benzetmiş ve bunun devam etmesi halinde kalbin manen zayıflayacağını, nihayetinde sahibini helak edeceğini söylemiştir.⁸⁸³

Aşağıdaki dizede de sevgilinin bakışı etkileyicilik ve tesir gücü bakımından oka benzetilmiştir:

⁸⁸¹ Zehâvî, *Dîvân*, 406; a. mlf., *Rubâ 'iyyat*, 21; a. mlf., *Lubâb*, 167.

⁸⁸² Zehâvî, *Dîvân*, 17.

⁸⁸³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ravdatu'l-muhibbîn ve nüzhetu'l-müşâkîn*, thk. Muhammed 'Uzeyr Şems (Cidde: Dâru 'Âlemi'l-Fevâid, ts.), 149.

رَأَيْتُ فَتَاةً فِي الطَّرِيقِ حَمِيلَةً تُسَدُّ مِثْلَ السَّهْمِ لِي نَظَرًا شَرًّا

*Yolda gözünün ucuyla bana ok gibi bir bakış atan güzel bir genç kız gördüm.*⁸⁸⁴

Sevgilinin bakışı bazen de keskin bir kılıç ile kıyaslanmıştır. Savaşın bir emaresi olan kılıçların hüküm sürdüğü yerde barıştan, esenlikten ve sükûnetten bahsedilemez. Şair bu durumu şöyle tasvir eder:

وَنَظَرٌ كَأَنَّهُ حُسَامٌ يَجِيدُ عَنْ طَرِيقِهِ السَّلَامُ

*Hele bir bakışı var ki barışın, yolundan çekildiği keskin bir kılıç gibidir.*⁸⁸⁵

Yani sevgili görüldüğünde kalbi öyle bir etkisi altına alır ki onun sevdasından dolayı kalpte bir rahat ve sükûn hali kalmaz, tıpkı savaşın huzuru bozup kaçırmaması gibi. Şair yukarıdaki beytin ilk şatırının sonundaki حُسَام ile ikinci şatırının sonundaki السَّلَام kelimelerini aynı dizede zikrederek bedî ilminin lafzi güzelleştirici sanatlarından tasrî sanatını icra etmiştir. Böylece lafızlar arasında güzel bir ahenk sağlayan şair, hem dizesine müzikal bir etki katmış hem de ifade gücünü daha etkili kılmıştır.

Aşağıdaki dizelerde ise erkek ve kadın arasındaki sevginin oluşmasındaki ilk kıvılcımın, bakışların buluşmasıyla tezahür ettiği söylenmektedir:

قَبْلَ أَنْ يَنْشَأَ حُبٌّ تَتَلَقَّى النَّظَرَاتُ
وَلَقَدْ تَعَقَّبُ تِلْكَ النَّظَرَاتُ الْحَسَرَاتُ

Bakışlar buluşur aşk yeşermeden önce.

*O bakışlardan sonra da peşi sıra gelir: yanıp tutuşma, kederlenme.*⁸⁸⁶

Zehâvî'ye göre karşı cinslerin karşılıklı bakışlarıyla neşet eden aşk; gam, keder, hüzn ve pişmanlıklarla devam eder. “Bakışlar buluşur” تَتَلَقَّى النَّظَرَاتُ ifadesi ile aslında sevgililerin buluşmasını kasteden şair mecazlı bir anlatıma başvurarak konuyu daha dikkat çekici bir üslupla beyan etmiştir.

Zehâvî aşağıdaki dizelerde ise sevgilinin bakışından etkilenecek ruh halinin değiştiğini şöyle anlatır:

⁸⁸⁴ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 118-119.

⁸⁸⁵ Zehâvî, *Lubâb*, 193.

⁸⁸⁶ Zehâvî, *Rubâ'îyyat*, 1.

نَظَرْتُني وَلَقَدْ كَا
نَتِ بِبُطْءٍ تَمَشَّى
فَتَعَشَّانِي لَمَّا
نَظَرْتُني مَا تَعَشَّى

Salınarak ağır ağır yürürken baktı bana.

Bana baktığında beni kaplayan kapladı (gelen geldi başıma).⁸⁸⁷

Zehâvî birinci beyitte “Bir arzuya boyun eğmek, bir duyguya teslim olmak, bir şeye kapılmak, bir şeyin etkisinde kalmak” gibi anlamlara gelen تَعَشَّانِي مَا تَعَشَّى ifadesi ile sevgilinin bakışından dolayı ruhen bir değişim geçirdiğini, bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilendiğini dile getirmektedir. Şairin burada “Onları üzerlerine yağın felaketlere gömdü”⁸⁸⁸ mealindeki فَعَشَّيْهَا مَا عَشَّى ayetinden iktibas yapmış olabileceği düşünülmektedir. Zira Allah mezkûr ayetin öncesindeki ayetlerde helak ettiği kavimlerin başına gelen felaketlerden bahsetmektedir. Nitekim şair de aşk acısından dolayı başına gelen felaketin kendisinde bıraktığı yıkım ve tahribatın boyutunu tasvir etmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla onun bu dizesi ile sözü edilen ayet arasında anlamsal olarak bir paralellik söz konusudur.

Şair aşağıdaki dizelerde ise Leyla’nın bakışlarındaki mesajı anlamaya çalışmakta ve bunun olumsuz bir şey olabileceğini düşünmektedir:

أُرْسَلْتُ بِالْأَمْسِ لَيْلَى
نَظَرًا تَحْوِي شَزْرًا
أُتْرَاهَا أَتَكَرَّتْ فِي
نَفْسِهَا مِنِّي أَمْرًا

Leyla dün bana baktı göz ucuyla.

Bende beğenmediği bir şey mi gördü acaba?⁸⁸⁹

Sevgilinin bakışı her zaman sevgi ve muhabbet içermez. Bazen de sevgili kırgın olduğu bir mevzuyu sevdiği kişiye hissettirmek için bakışını değiştirir. Şair de sevgilinin bu bakışından sonra tedirgin olmuş ve kendisine darılmış olabileceğinden kuşku duymuştur. Bunu da dile getirirken istifham üslubunu kullanmış, muhatabın dikkatini celbetmiştir. Şair aşağıdaki dizelerde ise sevgilinin bakışındaki tatlılıktan bahseder:

⁸⁸⁷ Zehâvî, *Rubâ’iyyat*, 1.

⁸⁸⁸ *Kur’ân Yolu* (Erişim 26 Kasım 2024), Necm 53/54.

⁸⁸⁹ Zehâvî, *Lubâb*, 118.

يَحْلُو لِعَيْنِكَ مَا لَهَا عِنْدَ السُّنُوحِ مِنَ الْتِفَاتِ

*Gözlerine hoş gelir seyri, yüzünü çevirip sana yöneldiği zaman.*⁸⁹⁰

Sevgilinin şirin, tatlı ve hoş görünüşlü olması şiddetli bir biçimde şairin hoşuna gitmiş ve duygularını okşamıştır. Dolayısıyla âşık kimse, sevgili ile yakınlaşmaksızın ve bir arada olmaksızın sadece ona bakarak mutlu olabilmektedir.

Zehâvî, Su‘âd’ı tasvir ederken onun bakışlarının kendisinde bıraktığı etkiyi belîğ bir dille anlatır:

وَرَرْتُ بِالْحَاطِئِ تَمُضُ فَعَادَرْتُ قَلْبِي كَشَلَوِ بِالسُّيُوفِ مُبْضَعِ

*Ve can alıcı bakışlarla (bana) baktı. Sonra da kılıçların ucunda parçalanmış ceset parçaları gibi kalbimi terk edip gitti.*⁸⁹¹

Bu beyitte Zehâvî, sevdiği kadının bakışlarının etkisini son derece dramatik ve çarpıcı bir teşbihle dile getirir. Su‘âd’ın “can alıcı bakışları”, şairin kalbinde derin bir yara bırakmıştır. Şairin kalbi, kılıçlarla parçalanmış bir cesedin uzuvlarına benzetilerek hem mecaz hem de teşbih yoluyla acının büyüklüğü anlatılmıştır. Bu benzetme, sevgilinin sadece bakışıyla bile şairi ruhen ve kalben nasıl parçaladığını ortaya koyar. Zehâvî burada hem aşk acısını hem de bakışın yıkıcı etkisini belîğ bir şekilde ifade ederek klasik şiirin duygusal yoğunluğunu güçlü imgelerle yansıtmıştır.

Güzel kadınlara bakmanın erkekler üzerinde genelde onarılması zor yıkıcı bir etki bıraktığına inanılmıştır. Hatta bu konuda hikmet ehlinden şöyle veciz bir söz varit olmuştur: *Bakışlarına (gözlerine) uyan kimse eceline susamıştır!*⁸⁹²

Bu veciz söz, bakışın nefsânî arzuları harekete geçiren güçlü bir etken olduğuna dair köklü bir anlayışı yansıtır. Öte yandan söz konusu ifadeyle gözün kontrolsüz şekilde kullanılması hâlinde insanın hem ahlâkî hem de manevî bir çöküşe sürüklenebileceği vurgulanmaktadır. Buradaki vurgu sadece fiziksel bakışın değil, aynı zamanda insanın iç dünyasındaki zayıflığın da sembolik bir ifadesidir.

⁸⁹⁰ Zehâvî, *Lubâb*, 255.

⁸⁹¹ Zehâvî, *Kilmu’l-manzûm*, 93-94.

⁸⁹² İbnü’l-Hatîb, *Haḳâikun ṣâbite fi’l-İslâm*, 73.

3.1.4. Endam/Boy

İnsan vücudu tasvir edilirken genelde uzun boylu kimseler methedilmiş, kısa boylu kimseler ise yerilmiştir. Nitekim güzellik yönünden en aşağı seviyede olan kadınların; kısa boylu ve deve kuşu gibi kamburlu kadınlar olduğu söylenmiştir.⁸⁹³ Zehâvî de şiirlerinde kısa boylu kadınlara yer vermemiş, uzun boylu ve vücudun sair azalarıyla uyumlu olan orta boylu kadınları övmüştür.

Zehâvî kadının boyunu ve endamını Ban ağacının dallarına, mızrağın sapına, fidana ve limon ağacının dalı gibi unsurlara benzetmiştir. Ona göre sevgilinin boyu ne çok kısa ne de çok uzundur. Tam kararındadır. Sevgilinin boyunu farklı unsurlara benzeten Zehâvî aşağıdaki dizelerde genç kızların endamını Ban ağacının dallarına benzetmiştir:

وَالْوَرْدُ خَدًّا وَالظُّبَا عَيْنًا وَخُوطُ الْبَانِ قَدًّا

*Gül misali yanaklarını, ceylan gözlerini, Ban ağacının dalları misali endamlarını (sergileyen güzel genç kızlara üzüliyorum).*⁸⁹⁴

Beytin ikinci şatırında خُوطُ الْبَانِ tamlamasında geçen الخُوطُ “yaratılış itibariyle güzel, uzun boylu ve etine dolgun kimse” anlamına gelmektedir. Bu kelimenin aslı “dal, ağaç dalı” manasındadır.⁸⁹⁵ Şairin, genç kızların endamını Ban ağacının dallarına benzetmesi; onların uzun, ince, dallar gibi terütaze bir görünüme sahip gencecik kızlar olduğunu göstermektedir.

Zehâvî Süleymâ ve Dicle adlı kasidesinde ise kolordu komutanı Cafer’in Süleymâ adındaki cariyesinin boyunu taze limon ağacının dalına benzetmiştir:

وَحَارِيَّةٌ فِي يَدَيْهِ شَرَكْسِيَّةٌ تُسَمَّى سُلَيْمَى وَهِيَ عَذْرَاءٌ مُعْصِرُ
مُهَفِّفَةٌ رَوْدٌ كَانَ قَوَامَهَا قَضِيبٌ مِنَ اللَّيْمُونِ رِيَانٌ مُزْهَرٌ

*Süleymâ adında bülüğa yeni ermiş, bakire, Çerkez bir cariye vardı onun evinde.*⁸⁹⁶

⁸⁹³ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-elfâz*, 241.

⁸⁹⁴ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 100.

⁸⁹⁵ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-elfâz*, 150.

⁸⁹⁶ Buradaki evden kasıt Bağdat'ta bulunan Türk (Osmanlı) kolordu bölüğün komutanı Cafer'in evidir. Bk. Zehâvî, *Dîvân*, 87.

*Endamı limon ağacının taze, dolgun, parlak dalını andırıyordu. Beli ise ince.*⁸⁹⁷

Zehâvî ikinci beyitte tam teşbih sanatını icra etmiştir. Burada teşbihin dört ögesi olan benzeyen, kendisine benzetilen, benzetme yönü (tazelik, parlaklık) ve benzetme edatı (كَانَ) zikredilmiştir. Buna göre cariyenin boyu (benzeyen) limon ağacının dalına (kendisine benzetilen) benzetilmiştir. Böylece teşbih sanatından faydalanan şair süslü bir üslup kullanarak hem zihinlerde kalıcı bir portre çizmiş hem de anlatımını güçlendirmiştir.

Âşık kimse istediği zaman Leyla'ya kavuşma onuruna sahip olamaz. Boylu poslu olan bu sevgiliyle buluşabilmesi ve ona sarılabilmesi için önce onun hayalini kurmalıdır:

لَيْلَى مِنْ الْبَيْضِ لَهَا قَوَامٌ يَحْلُمُ بِاحْتِضَانِهِ الْعَرَامُ

*Leyla beyaz tenli ve boylu posludur. Aşk ona sarılmanın düşünüyü kurar.*⁸⁹⁸

Zehâvî'nin burada tasvir ettiği sevgilinin endamı o kadar güzel ve hayranlık duyulacak bir endam ki; aşkın ona sarılabilmesi için hayal kurması, hülyalara dalması gerekir. Yani bu endam kolay ulaşılabilecek, sıradan, alelade bir sevgilide bulunmayacak kadar eşsiz ve güzeldir. Şair, “Aşk ona sarılmanın düşünüyü kurar” şeklindeki kullanımıyla aslında “Âşık kimse ona sarılmanın düşünüyü kurar” ifadesini kastederek mecaz-ı mürsel sanatını icra etmiştir. Burada insana ait bir özellik olan aşk zikredilmiş ancak insan zikredilmemiştir. Böylece meramını mecazi bir anlatımla dile getiren şairin bu sanatı kullanmada başarılı olduğu söylenebilir.

Zehâvî 1931'de inşaat ettiği تَمَثَّلُ لَيْلَى *Leyla'nın Heykeli* başlıklı başka bir şiirinde ise Leyla'nın endamını şöyle tasvir eder:

وَشَبَّهَ نَاسٌ طَرْفَهَا وَقَوَامَهَا بِأَبْيَضَ بَتَّارٍ وَأَسْمَرَ عَسَّالٍ
عَلَى خَطِّائِ مِنْهُمْ فَمَا السَّيْفُ بَاتِرًا وَلَا الرُّمْحُ عَسَّالًا لَيْلَى بِأَمْثَالِ

Bazı insanlar onun bakışını keskin kılıca, endamını ise mızrağın saplandığı yerdeki titreyişine benzettiler.

⁸⁹⁷ Zehâvî, *Kilmu 'l-manzûm*, 66-67; a. mlf., *Dîvân*, 87.

⁸⁹⁸ Zehâvî, *Lubâb*, 193.

*Şu kadar var ki ne kılıç Leyla'nın bakışları kadar keskin ne de mızrağın titreyişi Leyla'nın kıvraklığına denkti.*⁸⁹⁹

İlk beyitte “esmer” اَسْمَر olarak adlandırılan mızrak, gövdesinin koyu renkli oluşundan; “assâl” عَسَّال ise saplandığı sert yerdeki titreyişinden dolayı bu isimle anılmıştır.⁹⁰⁰ Zehâvî, birtakım insanların Leyla'nın bakışlarını keskin kılıca; endamını da mızrağın bir yere saplandıktan sonraki titreyişine benzettiğini söylemektedir. Ancak şaire göre bu şekilde yapılan tasvir Leyla'nın güzelliğini tam anlamıyla yansıtmamakta ve yetersiz kalmaktadır. Zira ne kılıç keskinlikte Leyla'ya emsal olabilir ne de mızrak kıvrımda, kıvraklıkta onunla kıyaslanabilir. Bu benzetmede Leyla'nın yürürken salınması; mızrağın titreyişine, sallanmasına benzetilerek teşbih-i belîğ sanatından faydalanılmıştır. Şair bu sanatı kullanarak sevgilinin endamını belîğ bir dille betimlemiş ve bunda başarılı olmuştur.

Aşağıdaki dizelerde ise Süleymâ'nın boyu fidana benzetilmiştir:

إِنَّ مَمْشُوقَةً الْقَوَامَ سَلِيمَى قَدْ لَعَمْرِي صُنْتُ فَيَا عَيْنُ حُودِي

*Süleymâ'nın boyu fidan gibi incedir. Hayatım üzerine yemin ederim ki bu, cimrilik yapan bir endamdır. Hiç değilse sen bir cömertlik yap ey göz!*⁹⁰¹

Zehâvî, bir fidan gibi ince yapılı, nazenin ve narin olan sevgilinin endamından beklediği ilgiyi göremeyince onun gözlerine umut bağlamış, merhamet etmesini ummuştur. Aslında ne sevgilinin endamı merhamete gelerek âşığına şefkat gösterebilir ne de sevgilinin gözleri bunu yapabilir. Burada sevgiliye ait vasıflar olan yakınlık göstermemek veya merhamet edip ilgi göstermek gibi unsurlar zikredilmiş ancak sevgili zikredilmemiştir. Böylece mecaz-ı mürsel sanatı icra edilmiştir. Şair bu sanattan istifade ederek anlatımını güçlendirmiştir. Şairin anlatımını güzelleştiren ve muhatabın dikkatini çeken bir başka unsur ise kişileştirme sanatını kullanmasıdır. Şair; sevgilinin endamını ve gözlerini kişileştirerek karşısında bir insan varmış gibi derdini anlatarak sevgiliye olan sitemini dile getirmiştir. Şairin anlatımına güzellik katan bir başka unsur ise; “bir şeyi bol bol vermek” anlamındaki جَاد ile “bir şeyden mahrum

⁸⁹⁹ Zehâvî, *Evşâl*, 127.

⁹⁰⁰ Mustafa Zeki Terzi, “Mızrak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara, TDV Yayınları, 2020), 30/3.

⁹⁰¹ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 55-56.

bırakmak” anlamına gelen حَنَّ fiilleri arasındaki zıt anlam ilişkisinden dolayı meydana gelen tıbak sanatıdır. Zehâvî’nin sadece bir dizede üç sanatı icra etmesi onun söz sanatlarını mahir bir şekilde kullanan belâğ bir şair olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki dizelerde ise sevgilinin boyu gönüllerin arzuladığı gibi olup ne çok kısa ne de çok uzundur. Tam kararında olan bu boy o kadar narindir ki ince bir dal gibi oradan oraya salınmaktadır:

قَدْ كَمَا شَاءَتْ الْأَهْوَاءُ مُعْتَدِلٌ مَا شَانَهُ زَارِيًا طُولٌ وَلَا قِصَرٌ
إِذَا مَشَتْ تَشْتَّى عِنْدَ مِشْيَتِهَا كَمَا تَمَائِلَ غُصْنٍ نَاعِمٍ غَضُرٌ

Uzunluğun veya kısalığın kusur olarak görülmediği, arzuların tam da dilediği gibi kararında bir endama sahiptir.

*Yürüdüğünde taze ve yumuşak bir dal gibi bir o yana bir bu yana salınarak yürür.*⁹⁰²

Bu dizelere göre Zehâvî’nin fiziksel özelliklerini tasvir ettiği sevgilinin boyu ve endamı zarif, sevecen, hoş, boyu ile vücudunun diğer azaları birbiriyle orantılı olup tam kararındadır. Aynı zamanda taze bir dal gibi olan sevgili körpedir ve sağa sola salınarak yaptığı yürüyüşüyle bakanları kendisine hayran bırakmaktadır.

Zehâvî’nin sevgilinin fiziksel görünümünü, boyunu ve endamını methettiği ilk beyit ile muallaka şairi ve meşhur kasidesi *Kasidetü’l-Bürde* ile tanınan Sadrü’l-İslam muhadram şairlerinden Züheyr b. Ebî Sülmâ’nın oğlu Ka’b b. Züheyr’in, sevgilisi Su’âd’ı övdüğü aşağıdaki beyit büyük oranda benzerlik göstermektedir:

هَيْفَاءُ مُقْبِلَةٌ عَجَزَاءُ مُدْبِرَةٌ لَا يُشْتَكَى قِصَرٌ مِنْهَا وَلَا طُولٌ

*Kısalığından ve uzunluğundan şikayet edilmez. Karşıdan zarif, arkadan ise kalçalı görünür.*⁹⁰³

Yukarıdaki beyitte geçen هَيْفَاءُ sıfatı; “Karnı sarkık olmayan kadın”⁹⁰⁴ anlamında olup sevgilinin ince bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre

⁹⁰² Zehâvî, *Dîvân*, 8.

⁹⁰³ Ebü’l-Mudarrab Ka’b b. Züheyr b. Rebî’a, *Dîvânü Ka’b b. Züheyr*, thk. Muhammed Yusuf Udvâd vd. (Beyrut: Dâru Şadr, 1985), 124.

⁹⁰⁴ İbnü’s-Sikkât, *Kitâbu’l-elfâz*, 217.

Ka‘b b. Züheyr’in sevgilisi Su‘âd’ın karnı aşağı doğru sarkmamış, vücudu sıkı ve gergin olup zarif bir görünüme sahiptir.

Zehâvî’ye göre sevgilinin boyu mızrağın ucu gibi narindir:

أَمَّا الْقَوَامُ فَإِنَّهُ لَدُنْكَ عَالِيَةٌ الْقَنَاةُ

*Endamına gelince mızrağın ucu gibi narin.*⁹⁰⁵

اللَّذْنَةُ lafzı; cildi pürüzsüz ve yumuşak olan, nazik, hoş ve körpe kadınlar için kullanılır.⁹⁰⁶ Dolayısıyla şairin yukarıdaki dizesinde betimlediği sevgili gençtir. Aşağıdaki dizede ise tasvir ettiği sevgilinin boyu düzgünlüğü yönünden mızrakların boyunu geride bırakmaktadır:

وَمَشَتْ فَهَزَّتْ عِنْدَ ذَلِكَ قَامَةً تَزْرِي بِأُمْلُودِ الرِّيحِ الشَّرْعِ

*Sonra da yürüdü. Bu esnada düzgün ve yumuşak/yaş mızrakları küçük düşüren bir boy hareket etti/canlandı.*⁹⁰⁷

Beytin ikinci şatırında geçen أُمْلُود sıfatı kadın için kullanıldığında; taze bir tene, yumuşak bir cilde, ve nazik bir bedene sahip olan körpe kadın gibi anlamlar barındırır.⁹⁰⁸ Yani şairin bu dizede övdüğü sevgilinin boyu yaş olup henüz kurumayan düz mızraklardan daha yumuşak ve narindir. Onun bu boyu karşısında o mızraklar düşük kalmaktadır.

Bu beyitte “Bu esnada bir boy hareket etti” anlamındaki عِنْدَ ذَلِكَ قَامَةً ifadesi ile istiare-i mekniyye sanatına başvurulmuştur. Burada benzeyen öge konumundaki kadının endamı yani ince yapısı, mızrağa benzetilmiştir.

3.1.5. Saç

Kadını erkekten ayıran en önemli özelliklerden birisi de saçlarıdır. Uzun, gür, ışıltılı ve bakımlı saçlara sahip olan kadınlar genellikle erkeklerin ilgi odağı olmuştur. Zehâvî de kadının bedenini tezyin eden en önemli süs unsurlarından biri olan saçları şiirlerine konu etmiştir. Zehâvî, şiirlerinde genelde saçların siyah ve uzun oluşu,

⁹⁰⁵ Zehâvî, *Lubâb*, 255.

⁹⁰⁶ İbnü’s-Sikkât, *Kitâbu’l-elfâz*, 212.

⁹⁰⁷ Zehâvî, *Kilmu’l-manzûm*, 93-94.

⁹⁰⁸ İbnü’s-Sikkât, *Kitâbu’l-elfâz*, 214.

eritilmiş altın misali akması, boyun üzerinde dalgalanması, gür ve örgülü olması gibi özelliklerini methederek tavsif etmiştir. Örneğin aşağıdaki dizelerde parlak bir alnın süslediği siyah saçları şöyle tasvir eder:

وَفَرَّخَ غَدَافِيَّ يَزِينُ سَوَادَهُ جَبِينُ وَقَاهُ اللَّهُ كَالْحَقِّ أَلَجُ

*Öyle güzel siyah saçlar ki Allah'ın muhafaza ettiği ve hakikat gibi parlak olan bir alın da onun siyahlığını süslemiştir.*⁹⁰⁹

Burada “Allah’ın muhafaza ettiği ve hakikat gibi parlak olan bir alın” ifadesinden kasıt; güzel siyah saçlara sahip kadının namuslu, el değmemiş, iffetli ve beyaz tenli biri olduğuna dikkat çekilmiş olması muhtemeldir. Bu denli saf, temiz, pak olup fiziksel yönden de güzel olan kadının siyah saçları onun güzelliğine güzellik katmış, hakikat gibi parlak olan bir alın onu daha da güzelleştirmiştir. Zehâvî aşağıdaki beyitlerde ise sarı saçlı Leyla’yı şöyle betimler:

تَبَارَكَ حُسْنُ لَيْلَى إِنَّ لَيْلَى كَعَابُ شَعْرُهَا الذَّهَبُ الْمَذَابُ
لَقَدْ رَأَيْتُكَ يَا لَيْلَى بِمُشْرِفَةٍ وَكَانَ شَعْرُكَ فَوْقَ الْجِدِّ يَنْسَدِلُ

*Leyla'nın güzelliği mübarektir. Leyla'nın göğüsleri tomurcuklanmış, saçları akan altındır (sırma saçlıdır).*⁹¹⁰

*Ey Leyla! Seni balkonda, saçların boynunun üzerinden sarkmış bir halde gördüm.*⁹¹¹

Zehâvî, kasidesinin girişinde Leylâ'yı tasvir ederken, onun vücut hatlarını klasik şiir geleneği çerçevesinde idealize ederek betimler; göğüs yapısını dolgunluk ve yuvarlaklık gibi niteliklerle öne çıkarır. Bu fiziki tasvirin ardından ise, kadının saçlarını estetik bir unsur olarak ele alır. Buna göre onun saçları altın sarısıdır, parlaktır, ışıltılıdır, değerlidir ve altının sıvı hali gibi adeta akmaktadır. Sarı saçlı olan Leyla'nın saçları aynı zamanda uzun olup boynundan sarkarak vücudun sair azalarına doğru dağılır ve harikulade bir görünüm oluşturur. Şair de balkonda uzun saçlarını boynundan sarkıtmış olan Leyla'dan etkilendiği için onun saçlarını en değerli maden

⁹⁰⁹ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 105.

⁹¹⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 18.

⁹¹¹ Zehâvî, *Dîvân*, 18.

olan altına benzeterek methetmiştir. Aşağıdaki beyitlerde ise şair, sevgilinin saçlarını gümüş kaplamalı saf altına benzetmektedir:

شَعْرُهَا الْأَصْفَرُ فَوْقَ الْحَيْدِ زَيْنُ فَوْقَ زَيْنِ
إِنَّهُ يُشَبِّهُهُ تَبْرًا ذَائِبًا فَوْقَ لُحَيْنِ

Sarı saçlarının boynundan sarkması güzelliğine güzellik katıyordu.

Gümüşün üzerine damıtılmış (eritilmiş) saf altını andırıyordu.⁹¹²

Kadınlar erkeklere nispeten ziynete, süse, süslenmeye daha çok meyilli ve daha fazla düşkündürler. Söz konusu altın gibi değerli bir mücevherat olunca konu daha fazla önem kazanır. Bu sebeple Zehâvî sevgilinin saçları ile altını renk ve değer yönünden ilişkilendirerek güzel bir benzetme yapmıştır. Ona göre her hâlükârda güzel olan sevgili sarı saçlara da sahip olunca daha hoş, latif, zarif ve çekici olmuş, daha fazla ilgi uyandırmış ve cazip bir görünüm kazanmıştır.

Aşağıdaki dizede ise saçların, sevgilinin bedenine kattığı güzellikten ve cazibedar görünümünden bahsedilmektedir:

بِضَاءِ نَاعِمَةٍ تَرِينُ قَوَامَهَا
بُضْفَائِرَ قَدْ أَرْسَلَتْهَا أَرْبَعُ

Dört yana saldığı saç örgüleri ile yumuşak ve beyaz vücudunu süslemiştir.⁹¹³

Zehâvî bu dizesinde, saçlarını örük şeklinde ön, arka, sağ ve sol olmak üzere yumuşak ve beyaz tenli bedeninin dört yanına sarkıtarak tezyin eden sevgiliyi tasvir etmiştir. Böylece şair; saçların bilhassa uzun saçların bir kadın için ne kadar önemli olduğunu ve ona kattığı müthiş güzelliği anlatmaya çalışmıştır.

Zehâvî aşağıdaki dizede ise kadının gür saçlı oluşunu şöyle tasvir eder:

وَيَزِينُهَا فَرْعٌ إِلَى حَلَكِ اللَّيَالِي ذُو مَتَاتِ

Ve onun (yüzünü) süsleyen öyle gür saçlar ki gecenin zifiri karanlığına benzer.⁹¹⁴

⁹¹² Zehâvî, *Rubâ'îyyat*, 4.

⁹¹³ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 93-94.

⁹¹⁴ Zehâvî, *Lubâb*, 255.

Şair bu dizede sevgilinin yüzünü süsleyen gür, güçlü, bol ve uzun saçların siyahlığını ve çok koyu oluşunu gecenin zifiri karanlığına benzetmiştir. Böylece güzel bir teşbih örneğini sergileyen şair anlatımını kuvvetlendirmiştir.

Şair başka bir beyitte ise bir cariyenin saç örgülerinin yürüyüşüne engel olacak derecede uzun olduğunu şöyle betimlemektedir:

تَكَادُ بِفَرْعٍ رَاقٍ مِنْهُ غَدَائِرٌ طَوَالَ إِذَا مَا أَسْبَلَتْهُنَّ تَعْتُرُ

*Öyle uzun saç örgüleri var ki başından aşağı sarkıttığı zaman neredeyse sendeleyip yere düşecekti.*⁹¹⁵

Zehâvî yukarıdaki beytin birinci şatırının sonundaki غَدَائِرُ kelimesi ile ikinci şatırının sonundaki تَعْتُرُ fiilini kullanarak tasrî' sanatından faydalanmıştır. Böylece ses uyumu açısından birbirine ahenkli lafızlar kullanarak dizesini süsleyen şair hem ifade gücünü kuvvetlendirmiş hem de muhatabın dikkatini celbetmiştir.

Zehâvî, kızını tasvir ederken uzun boynunun ve kıvrak endamının üzerinden dalgalanan saçları şöyle betimler:

تَلْعُ الْحَبْدِ فَوْقَ قَدِّ رَشِيقٍ زَانَةٌ الشَّعْرُ مُرْسَلٌ يَتَذَنَّبُ

*Salıverilmiş ve dalgalanan uzun saçların süslediği narin bir endamın üzerinde uzun bir boyun.*⁹¹⁶

Zehâvî'nin yukarıda zikredilen son üç beyti dikkatlice tahlil edildiğinde onun, muallaka şairi İmru'ülkays'tan etkilenme ihtimalini güçlendirmektedir. Zira Zehâvî sevgilinin saçlarını tasvir ederken kadın ve sevgili tasviri ile meşhur olan İmru'ülkays'ın tasvirlerine benzer ifadeler kullanmaktadır. İmru'ülkays'ın ilgili beyitleri şu şekildedir:

وَفَرَعُ يَزِينُ الْمَتْنَ أَسْوَدَ فَاحِمٍ أَثِيثٌ كَقَنُورِ النَّخْلَةِ الْمُتَعَنِّكِلِ
غَدَائِرُهُ مُسْتَشْزِرَاتٌ إِلَى الْعُلَا تَضِلُّ الْعِقَاصُ فِي مَثْنَى وَمُرْسَلِ

⁹¹⁵ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 66-67. Aynı beyitler birkaç kelime farklılığı ile şairin Dîvânı'nda da geçmektedir. Ayrıca bk. Zehâvî, *Dîvân*, 87.

⁹¹⁶ Zehâvî, *Dîvân*, 77-78; , a. mlf., *Lubâb*, 18.

(Sevgilinin) omuzlarını tezyin eden öyle gür ve simsiyah uzun saçlar ki hurma salkımları gibi sarkımış aşağıya.

Saç örgülerini yukarıya doğru yaptığında kaybolur kurdeleler; örülmüş ve salıverilmiş bukleler arasında.⁹¹⁷

3.1.6. Göğüs

Zehâvî'nin klasik Arap şiiri geleneği içinde kadın bedenine dair bazı fiziki unsurları tasvir ettiği beyitleri de bulunmaktadır. Bu tasvirlerde “göğüs” ve “meme” gibi ifadeler edebi semboller aracılığıyla kullanılmış, güzellik, zarafet ve duygusal etkiyi pekiştiren araçlara dönüştürülmüştür. Cinsilatîfîn göğüslerini överek betimleyen Zehâvî, kadının göğüslerini tasvir ederken “göğüs” صَدْر , “meme” ثَدْي , “dolgun göğüslü kadın” نَهْد - نَهْدَان ve “göğüsleri tomurcuklanmış genç kız” كَعَاب gibi ifadeler kullanır.

Aşağıdaki dizelerde şair, Leyla'nın kabri ile konuşurken teşhis ve intak sanatından faydalananarak göğüsleri tomurcuklanmış kadınlar anlamındaki كَعَاب⁹¹⁸ sıfatını kullanmış ve Leyla'nın göğüslerini şöyle betimlemiştir:

يَا قَبْرُ لَيْلَى أَتِ تَحْوِي فِيكَ زُنْبَقَةً كَعَابًا
حَيْثُكَ وَكَفَّةُ الْحَيَا تَهْمِي فَتَنْسَكِبُ إِسْكَابًا

Sen içinde zambak çiçeği gibi göğüsleri tomurcuklanmış körpe birini barındırıyorsun ey Leyla'nın kabri!

Sağanak yağmur damlaları seni selamlasın ve [toprağına] aksın gani gani!⁹¹⁹

Zehâvî ilk beyitte Leyla'nın, bir kadına güzellik katan en önemli azalardan biri olan göğüslerini zambak çiçeğine benzettikten sonra mezarında huzurlu bir hayat geçirmesini temenni ederek ona dua eder. Bu dileğini de bereketin, canlılığın ve yaşamın simgesi olan yağmur aracılığı ile yapar. Şair yağmurdan, damlalarının Leyla'yı selamlamasını ve sürekli kabrini sulamasını talep etmektedir.

⁹¹⁷ Huseyn b. Ahmed b. Huseyn Ebû Abdullah ez-Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'* (Beyrut: Dâru'l-Âlemiyye, 1992), 26.

⁹¹⁸ İbnü's-Sikkî, *Kitâbu'l-elfâz*, 238.

⁹¹⁹ Zehâvî, *Evşâl*, 182.

Zehâvî aşağıdaki dizede ise göğüsleri belirginleşmiş kadının memelerini nar tanelerine benzetmiştir:

وَعَلَى الْجِسَانِ الْكَأَئِبَا
تِ عَرْضَنْ كَالرُّمَانِ نَهْدَا

Ve nar taneleri gibi yeni tomurcuklanmış memelerini sergileyen güzel ve genç kızlara (üzülüyorum).

Zehâvî aşağıdaki dizesinde ise kadının memelerinin dolgun, büyük ve dik oluşunu betimlemektedir:

عَلَى صَدْرِهَا نَهْدَانِ قَامَا أَمَامَهَا
وَمِنْ خَلْفِهَا أَرْدَأُفُهَا تَنَرَجْرُجُ

*Göğsünde, önde giden dolgun memeleri. Arkasında ise sallanan kalçaları.*⁹²⁰

Şair aşağıdaki beyitlerde ise aşkın, kadının memelerini yastık olarak kullandığını şöyle tasvir eder:

قَدْ اسْتَطَابَ فَوْقَ صَدْرِي
مُتَّخِذًا لِنَفْسِي مِنْ تَدْيِهَا وَسَادَةً
رُقَادَةً

*Aşk onun memelerini kendisine yastık yaparak göğsünde uyumayı hoş buldu.*⁹²¹

Burada memeler yastığa benzetilmiştir. Nasıl ki insan uyuyup dinlenmek için yumuşak bir yastığa ihtiyaç duyuyorsa kadının memeleri de yumuşak olmaları hasebiyle bir yastık görevi görmektedir. Sevgilinin bedeninde sevginin, aşkın ve muhabbetin merkezi olarak kabul edilen, kalbin de yer aldığı ve aynı zamanda âşığı hem maddi hem de manevi anlamda dinlendirecek en yumuşak bölge; memelerin de yer aldığı göğüs kısmıdır. Bu yüzden şair, sevgilinin göğüslerini âşığın huzur bulacağı sıcak bir yuva olarak betimlemiştir.

Yukarıdaki dizelerde mecaz-ı mürsel sanatı mevcuttur. “İtlâkü’l-küll irâdetü’l-cüz” şeklinde kullanılan sanatta insana ait bir özellik/duygu olan aşk zikredilmiş ancak insan kastedilmiştir. Şairin burada aşk, meme, göğüs üçlüsünü zikrederek sevmeye eyleminde en önemli rolü oynayan kalbi de kastetmiş olması muhtemeldir. Kadının

⁹²⁰ Zehâvî, *Dîvân*, 2; Zehâvî, *Kilmu’l-manzûm*, 105.

⁹²¹ Haccâvî, *İhyâu’ş-ši’ri’z-Zehâvî*, 96.

memelerini kendisine yastık yaparak göğsünde uyumayı hoş bulan kalp, aslında ona âşık olan bir erkektir.

3.1.7. Diğer Azalar

Zehâvî yukarıda zikredilen azalar dışında kaş, ağız, burun, boyun, bel ve kalça gibi vücudun diğer azalarını da betimlemiştir. Söz gelimi aşağıdaki dizelerde kadının simasına güzellik katan bazı azaları şöyle betimler:

وَحَوَاجِبُ رُجْ تُطْلُ عَلَى عُيُونِ نَاعِسَاتِ
وَفَمٌ جَمِيلٌ فَوْقَهُ أُنْفٌ يَزِينُ الْوَجْهَ نَاتِيءٌ

İnce kaşlar mahmur gözler üzerinde duran (mahmur gözlere bakan).

*Güzel bir ağız ve onun üstünde de yüzü güzelleştiren hafifçe kalkık bir burun.*⁹²²

Bu dizelerde gözleri süsleyen kalem gibi ince ve düzgün olan kalem kaşlı, kısa olup ucu hafiften yukarı doğru bakan kalkık burunlu ve hoş ve sevimli bir ağza sahip olan sevgili tasvir edilmiştir. Sevgilinin fiziki yönünden son derece etkilenen şairin, onun bedeninin bütün detaylarını betimlemeye çalıştığı görülmektedir. Bu durum da şairin cinsilatife olan sevgisini ve düşkünlüğünü göstermektedir.

Şair başka bir dizede ise bir kadının ağzının güzelliği karşısında duyduğu hayranlıktan bahseder:

حَبَّذَا تَلُكَ الْعُيُورُ نْ وَذَلِكَ الْمَبْسُومُ
وَحَدِيثٌ عَنْ مَشَا غِلْهَا مِنْ سَجَمِ

Şu gözler şu ağız ne hoştur.

*Onun konuşması da (güzelliği) ile uyumludur.*⁹²³

İnsan sevgilisini fiziki yönden beğendiği halde onunla sohbet ettiğinde konuşmasını beğenmeyebilir. Şair burada sevgilinin fiziki güzelliği kadar konuşmasının da bir o kadar hoş olduğunu ve güzelliği ile uyum sağladığını anlatmaktadır.

⁹²² Zehâvî, *Lubâb*, 255.

⁹²³ Zehâvî, *Rubâ 'iyyat*, 23.

Zehâvî kadının fiziksel yönlerini tasvir edip methederken kadının kalçalarını da tavsif etmiştir. Zehâvî saadetin, kişinin bir kadından ihtiyacını gidermesi ve terütaze, körpe, büyük kalçalı genç bir kızla evlenmek için tez davranmaktan ibaret olduğunu şöyle anlatır:

لَيْسَ السَّعَادَةُ إِلَّا أَنْ يَقْضِيَ الْمَرْءُ حَاجَتَهُ
وَأَنْ يَعْجَلَ مِنْ غَا سِدَّةِ رَدَّاحِ زَوَاجِهِ

Mutluluk sadece kişinin (bir kadından) ihtiyacını gidermesi,

*İri ve geniş kalçalı genç bir kızla evlenmek için acele etmesidir.*⁹²⁴

İkinci beyitten yol çıkarak Zehâvî'nin döneminde erkeklerin büyük ve geniş kalçalı kadınları tercih ettiğini söylemek mümkündür. Birinci beytin ikinci şatırında geçen “kişinin bir kadından ihtiyacını gidermesi” anlamındaki أَنْ يَقْضِيَ الْمَرْءُ حَاجَتَهُ ifadesinden şairin kadını bir meta olarak gördüğü anlaşılabilir. Bu mana şairin sair beyitlerinin ihtiva ettiği mesajla ters düşmektedir. Zira Zehâvî birçok şiirinde kadının metalaştırılmasına karşı sert bir duruş ortaya koyarak bu pragmatist anlayışa karşı çıkmıştır. Şairin burada kadınların hak ve hukukunu gözetleyen, onların kadınlıklarına saygı duyan erkeklerin medeni bir şekilde evlenerek sükûnet bulmalarını kastetmiş olabilir. Bütün eleştirilerine rağmen şairin sıklıkla içinde bulunduğu toplumun değer yargılarını benimsemekten ve bu toplumun dilini kullanmaktan kendini alamadığı ve bir anlamda çelişkiye düştüğünü söylemek de mümkündür.

Zehâvî bir başka şiirinde ise kadının kalçalarını şöyle betimler:

عَلَى صَدْرِهَا نَهْدَانِ قَامَا أَمَامَهَا
وَمِنْ خَلْفِهَا أَرْدَاْفُهَا تَتَرَجَّحُ

*Göğsünde, önde giden memeleri. Arkasında ise sallanan kalçaları.*⁹²⁵

Bir kadına bakıldığında ilk olarak dikkat çeken en önemli iki organı memeleri ve kalçalarıdır. Dış görünüş itibarıyla kadınların göğüsleri, onları erkeklerden ayıran en önemli azadır. Kadın bedeninde göğüs bilhassa memeler erkekleri en çok cezbeden bölgedir. Kadın bedeninde memeler ve kalçalar sair azalara göre daha çok dikkat çeken

⁹²⁴ Zehâvî, *Rubâ 'ıyyât*, 154. Aynı şiirin ikinci beyti şairin *el-Lubâb* adlı şiir kitabında şöyle geçmektedir: وَأَنْ يَعْجَلَ مِنْ غَادَةِ أَحَبِّ زَوَاجِهِ. *Sevdiği genç bir kızla evlenmek için acele etmesidir.*

Bk. Zehâvî, *Dîvân*, 2; Zehâvî, *Kilmu 'l-manẓûm*, 105.

⁹²⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 2; a. mlf., *Kilmu 'l-manẓûm*, 105.

iki önemli bölgedir. Bu yüzden muhafazakâr Müslümanlar, fitnenin vuku bulmaması için kadınların, vücut hatları belli olmayacak şekilde giyinmelerine önem vermişlerdir.

Zehâvî'nin dışında başka şairler de kadının büyük kalçalı oluşunu öven beyitler kaleme almışlardır. Sözgelimi Ka'b b. Züheyr'in aşağıdaki beytinde büyük kalçalı kadın şöyle tasvir edilmektedir:

هَيْئَاءُ مُقْبَلَةٌ عَجْزَاءُ مُدْبِرَةٌ لَا يُشْتَكَى قِصَرُ مِنْهَا وَلَا طُولُ

*Kısalığından veya uzunluğundan şikayet edilmez. Karşıdan zarif, arkadan ise kalçalı görünür.*⁹²⁶

el-A'sâ da beraber olmayı hayal ettiği kadını tasvir ederken onun, etine dolgun ve büyük kalçalı oluşunu şöyle tasvir eder:

هَرَكُولَةٌ فُتْقٌ دُرْمٌ مَرَاثِقُهَا كَأَنَّ أَحْمَصَهَا بِأَشْوَكٍ مُتَتَعَلُ

*Geniş kalçalı, bedeni dolgun ve zarif, dirsekleri yumuşak ve narindir; ayaklarının tabanı, sanki dikenlerle kaplanmış gibi [yere hafifçe dokunuyor].*⁹²⁷

Zehâvî, şiirlerinde kadının boynunu da tasvir etmiştir. Uzun boyunlu kadınlar beğenilen, methedilen kadınlardır:

بُنْتُ أَبُوهَا حَدٌّ فِي تَهْذِيبِهَا وَفَضَى فَتَاهَزَتْ الْبُلُوغَ تَرَعَرَعَ
عَذْرَاءُ بَارِعَةُ الْحَمَالِ فَتِيَّةٌ فِي وَجْهِهَا نُورُ الشَّيْبَةِ يَلْمَعُ
حَدٌّ كَنُورِ الرَّبِيعِ مُورَدٌ وَوَاطِرٌ دُعْجٌ وَحِيدٌ أَلْعُ

Babasının, eğitimi için büyük gayret gösterdiği ve bunda başarılı olduğu bir kız çocuğu ki artık bülüğa ermiş ve büyümüştür.

*Yüzünde gençliğin ışıltısı parıldayan fevkalade güzel, genç ve bakire bir kız; İlkbahardaki çiçekler gibi al yanak, kara gözler ve uzun bir boyun.*⁹²⁸

Bir başka dizede ise boyun, gümüşe benzetilmiştir:

⁹²⁶ Ka'b b. Züheyr, *Dîvân*, 124.

⁹²⁷ Meymûn b. Kays el-A'sâ el-Kebîr, *Dîvânu'l-A'sâ'l-Kebîr*, nşr. Muhammed Huseyin (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1950), 55.

⁹²⁸ Zehâvî, *Kilmu'l-manzum*, 140.

الْجَيْدُ مِنْهَا فَضَّةٌ وَالشَّعْرُ مِنْهَا كَالنُّضَارِ

*Boynu gümüş, saçları ise saf altın gibidir.*⁹²⁹

Başka bir dizede de sevgilinin uzun boyunlu oluşu methedilmiş ve çöl ahusunun boynuna benzetilmiştir:

وَالْجَيْدُ أَتْلَعُ مِثْلَمَا شَاهَدْتُ فِي ظَبْيِ الْفَلَاقَةِ

*Çöl ahusu izlercesine uzun bir boyun.*⁹³⁰

Câhız'a göre ise kadın, boynunun güzel oluşu yönünden ahuya teşbih edilse de güzel bir kadın ahudan ve benzetildiği her şeyden daha güzeldir.⁹³¹ Buradan, güzellik yönünden dünyada kadınla başka bir deyişle cinsilatifle kıyaslanacak başka bir varlığın olmadığı anlaşılmaktadır.

Zehâvî aşağıdaki dizelerde ise sevgilinin; kulaklarına taktığı küpelerin kendisini büyülediğini, onların cazibesine kapıldığını, heyecandan titrediğini şöyle anlatır:

وَتَحْسَبُ مَسَ الْقُرْطِ نَارَ حُبَابٍ عَلَى مَتَلَعٍ مِنْ حِيدِهَا تَتَوَهَّجُ
وَلَا صَبْرَ حَتَّى يُمْسِكَ الْقُرْطُ رَجْفَةً بِأَذَانِهَا أَوْ قَلْبِي الْمُتَهَيِّجُ

*Küpenin elmasını, yanan bir ateş böceği sanırsın uzun boyu üzerinde.*⁹³²

*Artık sabır kalmıyor, kulaklarındaki küpeleri ve heyecanlı kalbimi tuttuğunda bir titreme.*⁹³³

Burada küpeleri parlaklık yönünden ateş böceğine benzeten Zehâvî; kadınlar için son derece rağbet gösterilen ve tercih edilen bir ziynet eşyası olan küpelerin kulağa, dolayısıyla sevgiliye kattığı güzellikten, ısıltıdan ve çekicilikten bahseder. Ayrıca şair, yaptığı güzel teşbihle şiirin tesir gücünü artırarak okuyucunun dikkatini çekmiştir.

⁹²⁹ Zehâvî, *Dîvân*, 314.

⁹³⁰ Zehâvî, *Lubâb*, 255.

⁹³¹ Câhız, *Resâilu'l-Câhız*, 116.

⁹³² Zehâvî, *Dîvân*, 2; , a. mlf. *Kilmu'l-manzûm*, 105.

⁹³³ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 105.

Zehâvî kadının belini de tasvir etmiştir. Şair, zevküsefa ve eğlence içinde geçirilen bir hayatı talep eder. Ona göre hayatın tadı tuzu bir kadının beline dolanmaktan, onunla dans etmekten ibarettir:

وَأَوْقِدُوا كَهْرُبَاءَ فِي مَرَاقِصِهِمْ فَأَرْسَلَ الثُّورَ وَهَاجًا قَدْ إِرْدَهَرَا
فَمَا تَرَى غَيْرَ رَقْصِ كُلِّهِ طَرْبُ وَلَا تَرَى غَيْرَ أَثْنَى خَاصَرَتْ ذَكَرَا
هَلْ لَذَّةُ الْعَيْشِ إِلَّا فِي الْمُخَاصَرَةِ؟ لَقَدْ أَصَابَ مُنَاهُ مَنْ فِيهَا ظَفِيرَا

Dans ateşini tutuşturdular (dans ederken ışıkları yaktılar) ve ısıt ısıt parlayan bir ışık saçtı ateşten [lamba].

Bütünüyle eğlence ve neşeden ibaret olan danstan başka ve bir de erkeklerin beline dolanmış kadınlardan başka bir şey görmezsin [orada].

Hayatın tadı birinin beline dolanmak değilse ya nedir? Kim onu elde etmişse nail olmuştur muradına!⁹³⁴

Zehâvî ne kadar mütedeyyin bir çevrede yetişmiş olsa da dünya nimetlerinden faydalanmayı ve ömür denem sermayeyi zevküsefa içerisinde geçirmeyi hayal etmiştir. Şairin yukarıdaki dizelerinde de değindiği gibi şu hayattan tat alıp mutlu olmanın yolu güzel bir dilberin beline dolanıp onunla dans etmekten geçer. Zira bunu başarabilen kimsenin temennisi gerçekleşmiş ve büyük bir mutluluğa nail olmuştur.

Şairin içinde bulunduğu toplumun aksaklıkları üzerine düşünen mütefekkir kimliği ile şair kimliği arasında bir çelişki olduğu izlenimi oluşmaktadır. Yukarıda da değinildiği üzere normal zamanda kadının metalaştırılmasına karşı çıkan şair, şiire gelince toplumun ve geleneksel şiirin kalıplarına kendini kaptırıp kadınların göğsünden, kalçasından, onlara sarılmaktan ve ergen kızların göğüslerine âşık olmaktan kendini alamadığı görülmektedir.

3.1.8. Zehâvî'nin Şiirlerinde Güzel Kadının Benzetildiği Unsurlar

Muhtelif şiirlerinde kadınların insanlar için ilkbahar mevsimi olduklarını, hayata tatlılık kattıklarını, onlarsız geçirilen hayatın boşa yaşandığını, onların insanın üzüntüsünü gideren mutluluk gülücükleri ve yolumuzu aydınlatan yıldızlar olduklarını dile getiren Zehâvî kadınları ilgi çekici ve göze hoş gelen birtakım öğelere

⁹³⁴ Yesû'î, "eş-Şâ'ir Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî", 148.

benzetmiştir. Şairin kadınlar için methiyeler yazması, güzel portreler canlandırıp teşbihler yapması kadınların toplum nezdindeki önemine dikkat çekmek istemesinden kaynaklanmış olabileceği gibi bir erkek olarak gönlünün derinliklerinde cinsilatifeye duymuş olduğu duyguları şiir aracılığıyla beyan etmek istemiş de olabilir. Hasılı Zehâvî güzel kadınları birtakım unsurlara benzetmiştir. Mesela aşağıdaki dizelerde kadını yıldıza, sabahın erken saatlerinde denizin suyu berrak iken çıkarılmış parlak incilere ve tomurcuğundan yeni çıkmış çiçeğe benzetmiştir:

حَسَنَاءُ تُشْبِهُ كَوْكَبًا جَمَّ الشُّعَاعُ مِنْ الدَّرَارِي
أَوْ دُرَّةً قَدْ أُخْرِجَتْ عِنْدَ الصَّبَاحِ مِنَ الْبَحَارِ
أَوْ زَهْرَةً حَلَّتْ مِنَ الْكُمَامِ مُنْعَقِدِ الْإِزَارِ

Işığını adeta incilerden toplamış yıldızı andıran öylesine güzel bir dilber!

Ya da sabahleyin denizlerden çıkarılmış bir inci,

*Yahut tomurcuğundan çıkan, eteği bağlı bir çiçek.*⁹³⁵

“Denizden yeni çıkarılmış bir inci” ile “tomurcuğundan çıkan, eteği bağlı çiçek” gibi benzetmelerle tavsif edilen kadınlar; henüz el değmemiş, genç ve bakire kadın portresini çağrıştırmaktadır. Birinci beyitte ise kadınların kıymetli bir mücevherat olan incilere benzetilmesi, hem onların saygın ve yüksek bir konuma layık olduklarını hem de parlak ve ışıltılı bir çehreye sahip olduklarını göstermektedir.

Zehâvî, başka bir şiirinde ise kadını gençlik gölüne ve bahçede otlayan ahuya benzetmiştir:

نَظَرْتُ إِلَيْهَا وَهِيَ بَيَضَاءُ تَبْهَجُ بِحَدِّ بِهٍ مَاءُ الصَّبَا يَتَمَوَّجُ
نَظَرْتُ إِلَيْهَا وَهِيَ تَعْطُو كَأَنَّهَا غَزَلٌ بِمُخَضَّرٍ مِنَ الرُّوضِ يَمْرُجُ
وَقَدْ خَرَجَتْ مِنْ دَارِهَا لِلْبَانَةِ فَأَحْسَسْتُ مِنْهَا أَنَّ رُوحِي تَخْرُجُ
مَشَتْ وَمَشَى قَلْبِي الْمُتَمِّمُ خَلْفَهَا يَقْبَلُ آثَارَ الْخُطَى حَيْثُ تَنْهَجُ

O, bembeyaz bir halde, yanağında dalgalanan gençlik gölü ile mutlu iken baktım ona.

⁹³⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 314.

Yemyeşil bir bahçede otlayan bir ahu misali başını kaldırınca tekrar baktım ona.

Nihayet ihtiyacını karşılamak⁹³⁶ için evinden çıktı. Ondan [o kadar] etkilendim ki ruhum çıkacak sandım [bedenimden].

O yürüdü, divane gönlüm de arkasında yürüdü. (O) nereye gitse (gönlüm) gitmeye razıydı adımlarının izinden.⁹³⁷

Zehâvî birinci beytin ilk şatırının sonunda تَبَّحْ fiili ile ikinci şatırının sonundaki يَتَمَوَّجْ fiillerini kullanarak bedî ilminin sanatlarından olan tasrî sanatından istifade etmiş ve böylece hem ifade gücünü kuvvetlendirmiş hem de şiirini güzelleştirmiştir. Nitekim son harfleri aynı olan mezkûr fiiller beytin şiirselliğini artırdığı gibi muhatap üzerinde de müzikal bir etki bırakmaktadır. Böylece şairin methettiği kadının güzelliği, kullanılan ahenkli lafızlarla daha tesirli bir şekilde dile getirilmiştir.

Zehâvî yukarıdaki dizelerde vafettiği kadına bakakalmış, kendini ondan alamamış ve adeta ona meftun olmuştur. Şair o kadar etkilenmiştir ki artık ruhunun bedeninden çıkacağından kuşku duymuştur. Çünkü kadınların erkekler üzerinde inkar edilemez harikulade bir cazibeleri ve büyük bir tesirleri vardır. Allah bu mucizevi büyüleme gücünü kadınlara vermiş, erkekleri ise bu sihirli güç karşısında adeta çaresiz bırakmıştır. Nitekim kadınlara düşkünlüğün insanlara (erkeklerle) çekici kılındığı Kur'ân'ı Kerim'de de zikredilmiştir.⁹³⁸ Hatta kadınların, Davut ve Yusuf (a.s.) gibi peygamberleri de büyüledikleri söylenmiştir.⁹³⁹ Hz. Muhammed de kadınların kendisine sevdireldiğini (حُبِّبَ إِلَيَّ النِّسَاءُ) beyan etmiştir.⁹⁴⁰

Zehâvî, Su'âd'ı tasvir ederken onu yeni doğan güneşe benzetmiş, onun güzelliği karşısındaki şaşkınlığını ve hayranlığını şöyle dile getirmiştir:

طَلَعَتْ كَقَرْنِ الشَّمْسِ بَعْدَ تَبَرُّقِعِ فَوَقَفْتُ مَبْهُوتًا لِحُسْنِ الْمَطْلَعِ

⁹³⁶ Haccâvî, *İhyâu 'ş-şî'ri'z-Zehâvî*, 101.

⁹³⁷ Zehâvî, *Dîvân*, 2; a. mlf., *Kılmu'l-manzûm*, 105. Son beytin ikinci şatırı şöyle de yorumlanmıştır: (Nereye gitse adımlarının izini öpüyordu). Bk. Haccâvî, *İhyâu 'ş-şî'ri'z-Zehâvî*, 101.

⁹³⁸ *Kur'ân Yolu* (Erişim 10 Aralık 2024), Âl-i İmrân 3/14.

⁹³⁹ Câhız, *Resâilu'l-Câhız*, 99.

⁹⁴⁰ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *el-Müctebâ (es-Sünenü's-süğrâ)*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde (Halep: Mektebu'l-Matbû'âtî'l-İslamiyye, 2. Basım, 1406/1986), 7/61; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arneût - Âdil Mürşid vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 19/305; Câhız, *Resâilu'l-Câhız*, 99.

مَا كِدْتَ تَنْجُو يَا عَذُولُ مِنَ الْهَوَىٰ لَوْ كُنْتَ يَوْمَ بَدَتْ سَعَادُ بِمَوْضِعِي
شَمْسٌ إِذَا طَلَعَتْ عَلَيَّ أَوْ اخْتَفَتْ عَنْ مُقَلَّتِي تَبْدُو كَوَاكِبُ أَدْمُعِي

Peçeyi çıkardıktan sonra güneşin ilk doğuşu gibi doğdu. Bu doğuşun güzelliği karşısında şaşkın bir şekilde çakılıp kaldım yerimde.

Ey kınayıcı! Su'âd'ın zuhur ettiği gün yerimde sen olsaydın eğer, yakanı kurtaramazdın (kara) sevdadan neredeyse.

(O) öyle bir güneş ki gözyaşlarımın yıldızları belirir; gözlerimden kaybolduğunda ya da doğduğunda üzerime.⁹⁴¹

İlk beytin ilk şatırında istiare-i tasrihiyye (açık istiare) sanatı mevcuttur. Sadece kendisine benzetilenin zikredildiği bir teşbih türüdür. Burada zikredilen unsur, benzetilen yani güneştir. Benzeyen unsur olan kadın ise zikredilmemiştir. Aynı beytin ikinci şatırında ise “Bu doğuşun güzelliği karşısında şaşkın bir şekilde çakılıp kaldım yerimde” ifadesi ile mübalağa sanatı icra edilerek anlatım pekiştirilmiştir.

İkinci beyitte şair önce gaip olan kınayıcıya seslenmiş sonra da muhatap zamirine hitap ederek iltifât sanatını kullanmıştır. Böylece muhatabın dikkatini celbederek anlatımına canlılık katmıştır. Aynı beyitte “yakanı kurtaramazdın kara sevdadan” manasındaki مَا كِدْتَ تَنْجُو مِنَ الْهَوَىٰ cümlesinde aslında anlatılmak istenen; kara sevdadan kurtulamamak değil, aşkın meydana getirdiği olumsuz etkilerden kurtulamamaktır. Burada sebep - müsebbep ilişkisi bağlamında mecazı mürsel sanatı söz konusudur.

Son beyitte teşbih sanatı mevcuttur. Burada da benzetilen unsur olan güneş zikredilmiş ama benzeyen öge olan kadın zikredilmemiştir. Beytin sonundaki “gözyaşlarımın yıldızları” كَوَاكِبُ أَدْمُعِي ifadesinde ise gözyaşları yıldızlara benzetilerek izafet formunda yapılan teşbihi belîğ sanatı icra edilmiştir. İfadenin aslı, “gözyaşlarım yıldızlar gibidir” كَالْكَوَاكِبِ أَدْمُعِي şeklindedir.

Şair mezkûr beyitlerde kadının güzelliğini betimlemek için istiare, iltifât, mübalağa, teşbih ve mecaz gibi birden fazla edebi sanattan yararlanmış. Şairin sadece üç beyitte beş farklı sanatı icra etmesi onun edebi yönünün güçlülüğünü ve belagat sanatlarına olan hakimiyetini göstermektedir.

⁹⁴¹ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 93-94.

Zehâvî aşağıdaki dizelerinde ise güzelliğini ve kadınlığını özgür bir şekilde sergileyen genç bir kızın fiziksel özelliklerini şöyle tasvir eder:

أَبَدْتُ لَطِيشَ بِهَا شَيْئًا مِنَ النَّزَقِ	أَوْ عَادَةً مَرَقْتُ عَنْهَا الْحِجَابَ وَقَدْ
فِي رَائِعٍ مِنْ حَمَالٍ الْوَجْهِ وَالْأَنْقِ	بَدْتُ كَمَا تَبْتَغِي الْأَهْوَاءَ سَافِرَةً
وَلَا هُنَاكَ سِتَارٌ غَيْرَ مُنْهَتَكِ	فَمَا هُنَاكَ سِتَارٌ غَيْرَ مُنْهَتَكِ
مِنْ الْمَجَرَّةِ لَا يَنْفَكُ ذَا بَهَقِ	بَدْتُ تَشْدُ نِطَاقًا فَوْقَ حَقْوَتِهَا
تَجُرُّ أَذْيَالَهَا بَيْضًا عَلَى الْأُفُقِ	بَدْتُ مُبَكَّرَةً فِي الصُّبْحِ مُنْبِلَجًا
مِنْ الْخُرُومِ بِهِ عَنْ أَيْضَ يَقِ	بَدْتُ بِثَوْبٍ لَهَا قَدْ شَفَّ أَسْوَدُهُ

Hafifmeşrepliğini gösterir bir şekilde (vücudunun) elbisesinden taşıdığı (elbisenin vücuduna dar geldiği) öylesine bir kız ki, körpe.

Göründü, arzuların talep ettiği gibi yüzünün ve zarafetinin kusursuz güzelliğiyle.⁹⁴²

Yıpranmış bir örtü ve yırtılmış elbiseden başka bir şey yok üstünde.

Ortaya çıktı, Samanyolu gibi rengarenk taşlardan dizilmiş bir kuşak bağlayarak beline.

Parıldayan bir beyazlık, ufukta beliren (güneş) gibi arz-ı endam etti sabahın erken saatlerinde.

Zuhur etti, bembeyaz (vücudunu) gösteren delikli, siyah şeffaf bir elbiseyle.⁹⁴³

Zehâvî bu şiirin ilk beyitlerinde yıldızların, sabahın ve tabiatın güzelliklerinden bahseder. Geceleyin karanlıkta parlayan yıldızların parlaklığının karanlığı aydınlatması, sonrasında da sabahleyin doğan güneşin doğayı aydınlatıp çevreye kattığı güzelliği tasvir eder. Akabinde yukarıdaki mezkûr dizelere geçer. Fiziksel güzelliklerini sergileyen genç bir kızın portresini; karanlıktan sıyrılan gecenin yerini şafağa, sabaha, gün doğumuna ve gündüze vererek doğaya verdiği harikulade güzelliğe benzetir. Genç kızın sabahın erken saatlerinde, bembeyaz vücudunu gösteren şeffaf elbisesiyle güzelliğini sergilemesi o kadar etkileyicidir ki onun teninden

⁹⁴² Râ'î (رَائِعٍ): Güzelliği kalbi istila ederek bir ürperti meydana getiren, görenlere sevinç ve sürur bahşeden hatunlara denir. Bk. Musa Carullah, *Hatun*, 36.

⁹⁴³ Zehâvî, *Lubâb*, 289.

ışıldayan ve akseden parlaklık ve paklık, semadaki güneş misali etrafa ışık saçmaktadır.

İkinci beyitte kadına atfedilen رَائِع ile أُنْقُ sıfatları; yaratılış itibariyle kusursuz ve mükemmel olan kimseler için kullanılmaktadır.⁹⁴⁴ Dolayısıyla Zehâvî'nin tasvir ettiği genç kız yaratılıştan gelen doğal bir yüz güzelliğine ve zarıflığa sahiptir.

Yukarıdaki şiirde şair, idealize ettiği bir genç kadın portresi sunmaktadır. Buna göre genç kızın azaları birbiriyle mütenasip, endamı, boyu posu mevzun olup “arzuların talep ettiği gibi” tüm kadınsı güzelliğini sergilemiş ideal bir fizikî görünümüne sahip körpe bir kızdır.

3.2. Kadın ve Aşk

İnsanın kişiliğine tesir eden duygularından aşktan daha etkili ve daha karışık bir duygunun olmadığı, bu duygunun ileri bir dereceye ulaşarak yoğun bir şekilde hissedilmesi durumunda kişiyi deliliğe hatta intihara bile sürükleyebileceği ifade edilmiştir.⁹⁴⁵ Hatta aşkın öldürücü bir etkisinin olduğu söylenmiştir.⁹⁴⁶ Aşkın öldürücü tesiri bir sözde şöyle ifade edilir: مَنْ أَحَبَّ يَمُوتُ قَتِيلًا *Kim severse/aşık olursa vurularak ölür.*⁹⁴⁷ Nitekim İslam inancına sahip olmalarına rağmen birçok âşığın, kadına/sevgiliye olan aşkları onları ölüme sürüklemiştir. Söz gelimi Cemîl b. Ma'mer'in Buseyne'ye, Kuşeyyir'in 'Azze'ye, 'Urve b. Huzâm el-'Uzrî'nin 'Afrâ'ya, Mecnûn b. Âmir'in Leyla'ya, Kays b. Zerîh'in Lubnâ'ya, Cahiliye şairi Abdullah b. 'Aclân'ın Hind'e ve Ğamr b. Dirâr'ın Cuml'e duydukları aşırı sevgi ve tutkulu aşkları onları ölüme götürecek derecede onlara acı çektirmiştir.⁹⁴⁸ Câhız da erkeklerin kadınlara kadınların da erkeklere bu denli ilgi duymasının ve birbirlerini sevmesinin bütün canlıların dişi ve erkeklerinde mevcut olan bir duygu olduğunu iddia eder.⁹⁴⁹ Zehâvî de aşkın sarhoş edici ve öldürücü etkisinden bahsetmiştir. Nitekim bir beytinde şöyle der:

⁹⁴⁴ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-elfâz*, 149.

⁹⁴⁵ Selâme Mûsa, *el-Yevm ve'l-ğad*, haz. İlyâs Anţon İlyâs (Mısır: el-Matbaa'atu'l-Asriyye, 1928), 141.

⁹⁴⁶ İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-elfâz*, 340.

⁹⁴⁷ Muhammed Muhammed eş-Şehâvî, “el-Mer'etu'l-istiğnâ”, *İbdâ* ' 12 (Aralık 1989), 40.

⁹⁴⁸ Câhız, *Resâilu'l-Câhız*, 104-105.

⁹⁴⁹ Câhız, *Resâilu'l-Câhız*, 168.

ذَهَبْتُ فِي حُبِّي لِمَا يَاءَ وَلَمَّا أُرْجِعَ

*O güzel esmerin aşkına daldım da henüz gelemedim kendime.*⁹⁵⁰

Zehâvî aşka dair birçok şiir kalem almıştır. Şiirlerinde aşkı ifade etmek için bir takım kelime ve ifadeler kullanmıştır. Bu kullanımların tablo halindeki gösterimi şu şekildedir:⁹⁵¹

عَشِقْتُ (Âşık olmak)	عَشِقتُ (Âşık oldum)	أَعشَقُ (Âşık olurum)
أَحَبَّ (Sevdi)	الْحُبُّ (Aşk, sevgi)	تَهَوَّى (Arzulamak)
هَوَى (Aşka düştü)	الهَوَى (Aşk, ihtiras)	الْغَرَامُ (Tutkulu aşk)
مُغْرَمٌ (Delicesine âşık olan kimse)	كَلِفَ ب (Düşkün olmak, âşık olmak)	تَفَنَّنُ (Büyülemek, baştan çıkarmak)

Rafâil Buttî, Zehâvî'nin, kasidesini nasıl nazmettiğini anlatırken kadınlardan cinsilatîf diye bahseder. Buttî'ye göre Zehâvî'nin kasidesi ruhun ızdırabından ve içsel derinliklerdeki kederden ortaya çıkar. Ona göre şairin kasidesinin giriş kısmı cinsilatîfin hayat felsefesi ile başlar, ardında da incelik ve gazelle süslenir. Halbuki şairler böyle bir yaşta (elli dokuz) genelde hikmet ve nasihat temalı şiirler nazmetmeye meylederler.”⁹⁵² Zehâvî'nin; bu sözlerinden sonra aşağıdaki kasidesinin hatime bölümünde de gazelden bahsetmesi onun şiirlerinde kadına, kendi tabiri ile cinsilatife ne kadar fazla yer verdiğini göstermektedir:

وَقَدْ أَعُوذُ بِهِ إِبَّانَ أَنْظِمُهُ إِذَا تَذَكَّرْتُ أَيَّامِي إِلَى الْعَزَلِ
يَا شِعْرُ إِنَّكَ أَحْلَامِي الَّتِي حَسُنْتَ وَأَنْتَ ذِكْرِي شَبَابِي النَّاعِمُ الْخَضِلُ

Şiirimi nazmettiğimde birden kur yaptığım günleri hatırlar o günlere geri giderim.

*Ey şiir! Şüphe yok ki sen tatlı hülyamsın. Dahası sen körpe ve neşeli gençliğimin hatırasısın.*⁹⁵³

İbn Kuteybe (ö. 276/889) de şairlerin aşk şiirlerine neden nesîb bölümüyle başladıklarına dair birkaç sebep ortaya koyar. Ona göre “şair aşk şiirinde kalplerin

⁹⁵⁰ Haccâvî, *İhyâu's-şi'ri'z-Zehâvî*, 120.

⁹⁵¹ Zehâvî, *Dîvân*, 2, 8, 17, 18, 33, 61, 73, 97, 98, 310, 311, 334, 344; a. mlf., *Lubâb*, 4, 56, 113, 193, 337; a. mlf., *Evşâl*, 39, 63, 70, 71; a. mlf., *Kilmu'l-manzûm*, 93, 94, 105, 142, 143; Haccâvî, *İhyâu's-şi'ri'z-Zehâvî*, 96.

⁹⁵² Buttî, *Sihru's-şi'r*, 16.

⁹⁵³ Zehâvî, *Lubâb*, 81.

kendisine meyiletmesi, yüzlerin ona çevrilmesi ve kulakların kendisini dinlemeye davet etmek için sevgilinin hasretinden, aşk ve ayrılık acısından, derin sevginin aşırılığından duyduğu ıstıraptan yakınır. Çünkü aşk şiiri; Allah'ın kulların yapısında yaratmış olduğu kadına karşı duyulan güzel duygular ve onlarla kurulan samimi arkadaşlıktan dolayı insan ruhu ile bir yakınlık kurar ve kalplere hitap eder."⁹⁵⁴

Zehâvî'nin Leyla ile ilgili yazdığı kaside ve şiirleri tamamen gazelin 'uzrî gazel yani platonik aşk grubuna girer. Şairin Leyla'yı işlediği her şiirde, ona karşı beslediği duygu ve hislerinde, ona olan sevgisinde, aşkında, Leyla'ya vurulmasında, aşırı sevgisinde, sevdasında, ona bağımlı oluşunda, ondan ayrı kalmasında, Leyla'nın ondan ayrılmasında ve Leyla'ya duyduğu özlem ve muhabbette ana konu ve şiirin temerküz ettiği tema Leyla'dır. Leyla sadece Cahiliye döneminden başlayarak günümüzde sona eren ve Mecnun (ö. 70/690), Cemil (ö. 82/701), Kuşeyyir 'İzze ve el-'Abbâs b. el-Ahnef (ö. 192/808) gibi gazel sahibi/âşık şairlerin, şiirlerini onun için yazdığı geleneksel bir üslup olmamıştır. Bununla beraber Arap şairler kendi içlerindeki bir isteği gerçekleştirmek veya yüzleşmeye korktukları zorba birini sembolize etmek için de asırlar boyunca Leyla'yı bir sembol olarak kullanmışlardır. Böylece onun sözüne karşı cüret edemedikleri, açığa vuramadıkları ve ifade edemedikleri şeyleri ona (Leyla) yöneltmişlerdir.⁹⁵⁵

Klasik Arap şiirinde de kadın; gerçek kadın, geleneksel karakteristik kadın ve sembolik kadın olmak üzere üç farklı prototipte tebarüz etmektedir. Cemîl'in Buşeyne'si, Kuşeyyir'in 'İzze'si, Kays'ın Leyla'sı vb. gerçek kadına örnektir. 'Antere'nin (ö. 614 [?]) 'Able'si ile el-'Abbâs b. el-Ahnef'in Fevz'i de gerçek kadın prototipine örnek olarak verilebilir.⁹⁵⁶ Şairin sadece kasidesinin giriş bölümünde zikretmekle yetindiği, hakkında herhangi bir bilgi vermediği, sadece geleneğe uyarak kasidesinin matla bölümünü yazmak için gerekli gördüğü kadın tipi geleneksel karakteristik kadındır. Sembolik kadın ise şairlerin içlerindeki ihtiyaç ve dileklerini gerçekleştirmek için çokça zikrettikleri kadın prototipidir.⁹⁵⁷ eş-Şenefrâ el-Ezdî (ö.

⁹⁵⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-şu'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1958), 75; 'Atrûz, "Leylâ fî hudûci's-ş-ri'l-'Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen", 131-132.

⁹⁵⁵ 'Atrûz, "Leylâ fî hudûci's-ş-ri'l-'Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen", 133.

⁹⁵⁶ 'Atrûz, "Leylâ fî hudûci's-ş-ri'l-'Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen", 144.

⁹⁵⁷ 'Atrûz, "Leylâ fî hudûci's-ş-ri'l-'Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen", 133.

525-550)'nin Divanı'ndaki Su'âd, Muşakkab el-'Abdî'nin nûniyyesindeki Fatıma ile Cemil Sıdkî Zehâvî'nin şiirlerinde ismini sık sık zikrettiği Leyla ise sembolik kadın tipine örnektir.⁹⁵⁸

Şair İbnü'l-Mevlâ da Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın (ö. 86/705) huzurunda Leyla'ya olan aşkını ve ona ağlamasını anlatan duygusal bir şiir okuyunca halife ona Leyla'nın kim olduğunu sormuştur. O da “Yemin ederim ki Leyla bu yayımdan başka bir şey değildir. Ona Leyla ismini verdim. Çünkü ben onunla anılıyorum.”⁹⁵⁹ Başka bir rivayette geçen farklı bir muhavere de ise yine aynı şiirdeki Leyla'dan kastın at olduğu belirtilmiştir.⁹⁶⁰

Bazen şairler aynı kasidede birden fazla kadın ismini zikreder ve hangisinin şairin seçtiği ideal kadın olduğu anlaşılmaz.⁹⁶¹ Zehâvî de şiirlerinde birden fazla kadın isminden bahseder. Ancak Zehâvî kendisi için en ideal ve güzel kadının Leyla olduğunu söyler:

إِنَّ سَلْمَى شَطْبَةٌ
إِنَّ لَيْلَى مِنْهُمْ
إِنَّ سُلَيْمَى شَطْبَةٌ
إِنَّ لَيْلَى مِنْهُمْ

Selmâ boylu posludur. Su'dâ ise kıvrıcık saçlıdır (saçları zülüflüdür).

*Bana göre Leyla ikisinden de güzeldir.*⁹⁶²

İlk beyitte Selmâ için kullanılan الشَّطْبُ sıfatı; uzun boylu ve yaratılış itibarıyla güzel olan kimseler için kullanılır.⁹⁶³ Selmâ bu güzel sıfatlara haiz olmasına rağmen şair Leyla'yı güzellik yönünden ondan daha üstün görmektedir. Zehâvî şiirlerinde

⁹⁵⁸ 'Atrûz, “Leylâ fî hudûci's-şî'ri'l-'Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen”, 144.

⁹⁵⁹ 'Atrûz, “Leylâ fî hudûci's-şî'ri'l-'Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen”, 137. Ayrıca bk. Ebül-Kasım Muhammed b. Amr ez-Zemaşşerî, *Rabî'u'l-ibrâr ve fuşûşu'l-aḥbâr fî'l-muḥâdarât*, thk. Tarık Fethi (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 2/40.

⁹⁶⁰ 'Atrûz, “Leylâ fî hudûci's-şî'ri'l-'Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen”, 138.

⁹⁶¹ 'Atrûz, “Leylâ fî hudûci's-şî'ri'l-'Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen”, 135.

⁹⁶² Zehâvî, *Dîvân*, 406; , a. mlf., *Rubâ'îyyat*, 23; a. mlf., *Lubâb*, 172.

⁹⁶³ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-elfâz*, 150.

Leyla dışında Selma⁹⁶⁴, Zeynep⁹⁶⁵, Su'âd⁹⁶⁶, Su'dâ⁹⁶⁷ ve Süleymâ⁹⁶⁸ gibi isimleri de kullanmıştır.

Zehâvî'nin, şiirlerinde en çok andığı, hayallerini süsleyen, âşık olduğu ve adına çokça şiir yazdığı kadın Leyla'dır.⁹⁶⁹ Şair her zaman Leyla ile birlikte olmanın hayalini kurar. Leyla ile geçirilen gecenin hiç bitmemesini, şafağın sökmemesini, kısacası sehersiz bir gece ister. Şairin aşağıdaki dizeleri onun bu arzusunu en iyi şekilde yansıtır:

وَبَتْنَا عَلَى وَحْدٍ ضَجِيعِينَ وَحَدْنَا
فَوَجَّهَ إِلَى وَجْهِهِ وَنَحَرُ إِلَى نَحْرِ
وَدَدْتُ لَوْ أَنَّ الطَّيْفَ بَاتَ بِحَانِي
مُفِيمًا وَأَنَّ اللَّيْلَ كَانَ بِلَا فَجْرًا!

Yatakta Yalnız başımıza yüz yüze, boyun boyuna aşk ve tutku dolu bir gece geçirdik.

*Senin hayalinin yanı başımda durup gecelemesini ve gecenin şafaksız olmasını (hiç bitmemesini) çok arzuladım.*⁹⁷⁰

Zehâvî, Leyla'nın aşkı dışında başına gelen bütün hadiseleri unuttuğunu söyler. Leyla'sız şair, hayat ile bağları kesilmiş felçli bir hasta gibidir. Şair ölüm döşğinde bile Leyla'nın yanında olmasını ister. Aşağıdaki dizeler onun, Leyla'nın aşkından çektiği ızdırabı, çaresizliği, ona duyduğu özlem ve hasreti açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

لَيْلَى نَسِيتُ الْحَادِثَاتِ
جَمِيعَهَا إِلَّا هَوَاكَ
لَوْ عُذِّتَنِي لَوْحَدَّتَنِي
جَسَدًا أَشَلَّ بِلَا حَرَكَ!
مُنِّي عَلَى بِزُورَةٍ
فَتَكُونُ أَحْرَ مَا أَرَاكَ!
وَوَدَدْتُ لَوْ أَنِّي أَمَامَ
الْمَوْتِ قَدْ قَبِلْتُ فَاك!

Leyla! başıma gelen bütün hadiseleri unuttum senin aşkın dışında.

Beni hareketsiz, felçli bir ceset olarak bulurdun şayet dönseydin bana!

⁹⁶⁴ Zehâvî, *Lubâb*, 249; a. mlf., *Kilmu'l-manzûm*, 100.

⁹⁶⁵ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 100; a. mlf., *Dîvân*, 94.

⁹⁶⁶ Zehâvî, *Dîvân*, 94, 99; a. mlf., *Kilmu'l-manzûm*, 94.

⁹⁶⁷ Zehâvî, *Lubâb*, 249; a. mlf., *Kilmu'l-manzûm*, 100.

⁹⁶⁸ Zehâvî, *Kilmu'l-manzûm*, 55, 56, 66; Zehâvî, *Dîvân*, 87.

⁹⁶⁹ Zehâvî, *Dîvân*, 94.

⁹⁷⁰ Yesû'î, "eş-Şâ'ir Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî", 149.

Seni son görüşüm olacak bir ziyaretle ihsanda bulun bana!

Ağzını öpmeyi (seninle öpüşmeyi) çok isterdim ölüme ramak kala!⁹⁷¹

3.2.1. Aşkın Merhaleleri ve Hüsranlı Sonu

Aşk, ruhu ve bedeni derinden etkileyen, insanda zayıflık ve dengesizlik oluşturan güçlü bir duygu olarak tanımlanmıştır.⁹⁷² Zehâvî de aşk konusunda Câhîz'a yakın bir yaklaşım sergilemiş ve kontrol edilmediğinde aşk duygusunun karşı konulamaz bir ateşe dönüşeceğini dile getirmiştir.

Zehâvî'ye göre aşkın ilk merhalesi başka bir deyişle başlangıç noktası karşı cinsler arasında meydana gelen bakıştır:

فِي الْبَدْءِ نَظْرَةٌ عَيْنٍ كَأَنَّهَا كَهْرُبَاءُ
فَلَفْتَةٌ فَسْلَامٌ فَمَوْعِدٌ فَلِقَاءُ

Başlangıçta ani bir göz bakışı ki elektrik çarpmışçasına.

Akabinde dönüp tekrar bakma sonra selamlama, randevu ve nihayetinde buluşma.⁹⁷³

Zehâvî yukarıdaki dizelerde aşk duygusunun bakış, dönüp tekrar bakma, selamlama, randevu ve buluşma olmak üzere beş safha şeklinde meydana gelerek gelişim gösterdiğini söyler. Göz bakışının elektriğin çarpmasına benzetilmesi ise; gözlerin muhatap üzerindeki büyüleyici etkisini ve bir bakışla başlayan aşkın kadın ve erkeği birbirine yakınlaştırmadaki sihirli gücünü göstermektedir.

Bir halden bir üst hale intikal eden Mısırlı bir şair ise aşkın ilk ortaya çıkışını ve zamanla yoğunluk kazanan bir duygu olduğuna vurgu yaparak aşkı altı merhaleye ayırır:

نَظْرَةٌ فَابْتِسَامَةٌ فَسَلَامٌ فَكَلَامٌ فَمَوْعِدٌ فَلِقَاءُ

[Önce] bir göz bakışı, sonra bir gülücük sonra da selam, konuşma, randevu ve nihayetinde buluşma.⁹⁷⁴

⁹⁷¹ Yesû'î, "eş-Şâ'ir Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî", 149.

⁹⁷² Câhîz, *Resâilu'l-Câhîz*, 166-167.

⁹⁷³ Zehâvî, *Rubâ'îyyat*, 10-11.

⁹⁷⁴ Muhammed Reşîd b. Ali Rıza b. Muhammed Şemsüddîn b. Muhammed Behâüddîn b. Ali, *Tefsîrû'l-menâr* (el-Heyetü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kuttâb, 1990), 9/457.

Burada Zehâvî'nin taksiminden farklı olarak gülücük ve konuşma söz konusudur. İki şairin bakış, selamlama, randevu ve buluşma merhalelerinde ortak bir taksim yaptıkları görülmektedir.

Zehâvî de bir dizesinde aşk acısının âşığın içinde bulunduğu haletiruhiyesini ortaya çıkarıp onu bitap düşürdüğünü ve muazzep ettiğini şöyle anlatır:

إِنَّ الصَّبَابَاتِ أَغْلَنَتْهُ وَعَذَّبَتْهُ وَأَوْهَنْتَهُ

*Aşk onu açığa vurdu, bitkin düşürdü ve acı çekti ona.*⁹⁷⁵

Zehâvî bu beyitte, aşkın âşık üzerinde bıraktığı olumsuz etkileri dile getirir. Onun bakışında aşk, sadece duygusal bir coşku değil, aynı zamanda insanı sarsan, ruhen yıpratıcı bir tür manevi çöküştür. Her ne kadar Zehâvî modern dönemin bir entelektüeli olsa da, onun bu yaklaşımı klasik dönemde yaşamış olan Câhîz'in düşünceleriyle örtüşmektedir. Câhîz, hicrî üçüncü yüzyılda kaleme aldığı eserlerinde aşkı, tedavisi güç, hatta savunulması imkânsız bir hastalık olarak tanımlar.⁹⁷⁶ Aralarındaki tarihî ve kültürel mesafe dikkate alındığında, bu benzerlik dikkat çekicidir. Her iki yazar da aşkı idealleştirmektense, onun insana yüklediği acı ve zorlukları öne çıkarmış; böylece aşkı romantik bir yüceliğin ötesinde, gerçekçi ve eleştirel bir bakışla ele almışlardır. Bu paralellik, aşkın insan psikolojisi üzerindeki etkilerinin farklı dönemlerde benzer biçimlerde algılandığını da göstermektedir.

Ahmed Bedî' el-Mağribî ise Zehâvî'nin en güzel aşk şiirinin, aşkı tavsif ettiği aşığıdaki kasidesi olduğuna dikkat çeker.⁹⁷⁷ Şaire göre aşk; kalplerde harekete geçerek kıvılcımlanan bir şerare ile başlar:

أَوَّلُ الْحُبِّ فِي الْقُلُوبِ شَرَارَهُ
ثُمَّ يَرْقَى حَتَّى يَكُونَ سِرَاجاً
ثُمَّ يَرْقَى حَتَّى يَكُونَ مَعَ الْـ
ثُمَّ يَرْقَى حَتَّى يَكُونَ أَتُوناً
ثُمَّ يَرْقَى حَتَّى يَكُونَ حَرِيقاً
تَحْتَفِي نَارَهُ وَتُظْهِرُ نَارَهُ
لِذَوِيهِ فِيهِ هُدًى وَإِنَارَهُ
أَيَّامَ نَارِا حَمْرَاءَ ذَاتِ حَرَارَهُ
بِحَرَارَاتِهِ تَذُوبُ الْحَجَارَهُ
فِيهِ هَلْكَ لِأَهْلِهِ وَخَسَارَهُ

⁹⁷⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 98; a. mlf., *Kılmu'l-manẓûm*, 103.

⁹⁷⁶ Câhîz, *Resâilu'l-Câhîz*, 166.

⁹⁷⁷ Ahmed Bedî' el-Mağribî, “Şaḥṣiyyetu'z-Zehâvî”, *er-Risâle* 192 (Mart 1937), 382.

ثُمَّ يَرْفَى حَتَّى يُمَثِّلَ بُرْكَأَنَا يَرَى النَّاسَ مِنْ بَعِيدٍ نَارَهُ
ثُمَّ يَرْفَى حَتَّى يَكُونَ حَیْمًا عَنْ تَفَاصِيلِهَا تَضِيقُ الْعَبَارَهُ

Aşkın kalplerdeki ilk merhalesi kâh gizlenip kâh ortaya çıkan bir kıvılcımdır.

Sonra yükselerek âşıklara rehberlik yapan ve onları aydınlığa kavuşturan bir kandil haline gelir.

Daha sonra yükselmeye devam eder ve günler geçtikçe hararetli bir kızıl ateşe dönüşür.

Akabinde yükselerek kızgınlığıyla taşların bile eridiği bir ateş ocağı olur.

Sonra da sahibine zarar verip yok eden bir yangına dönüşüncüye kadar yükselir.

Bununla da kalmaz insanların uzaktan alevini gördüğü bir yanardağ derecesinde yükselir.

*Nihayetinde yükseldikçe yükselir ve kelimelerin, detaylarını anlatmakta kifayetsiz kaldığı Cehennem ateşine dönüşür.*⁹⁷⁸

Zehâvî, aşkın ilk merhalesinin bir kıvılcım veya göz bakışı olduğu görüşündedir.⁹⁷⁹ Bu kıvılcım alev alarak kandile, o da hararetli bir ateşe, sonra taşları bile eriten bir ateş ocağına, akabinde âşıkları helak edecek büyük bir yangına, bir yanardağa ve nihayetinde sözcüklerle ifade edilemeyecek derecede korkunç olan Cehennem ateşine dönüşür. Bu taksime göre şairin, aşkın insanı helaka ve yok oluşa götürüşünü kıvılcım, hararetli ateş, ateş ocağı, büyük yangın, yanardağ ve Cehennem ateşi şeklinde altı merhaleye ayırdığı görülmektedir. Şairin burada çizdiği aşk portresi birbirlerini sevip de kavuşamayan âşıkları temsil etmektedir. Aşk ve hicran acısının fiziksel olarak insanın bedenini yakan bir ateşe benzetilmesi söz konusu duyguların âşıklar üzerindeki inkar edilemez tesirini/gücünü göstermektedir. Bu portrede aşkın âşıklar üzerindeki olumsuz etkileri ateş imgesi ile somutlaştırılmıştır. Nasıl ki ateş bir cismi yakıp küle çeviriyorsa aşk acısı da âşıkların duygularını tahribata uğratıp onların maneviyatını en aşağı dereceye düşürerek hayatlarını adeta Cehennem'e dönüştürür.

Şair ayrıca bu şiirinde aşkın gelişim evrelerini ve âşıklar üzerindeki olumsuz yansımalarını anlatırken teşbih-i temsîlî sanatına başvurarak aşk ve ayrılık gibi

⁹⁷⁸ Zehâvî, *Evşâl*, 39.

⁹⁷⁹ Zehâvî, *Rubâ'îyyat*, 10-11.

birtakım soyut unsurları kıvılcım, ateş, yangın, yanardağ gibi daha somut ve anlaşılabilir unsurlarla dile getirerek muhataba sanatsal bir tasvir sunmuştur. Böylece aşk gibi soyut bir ögeyi ateş ve türevleri gibi somut öğelerle betimleyen şair, okurun aşk olgusunu daha iyi kavramasını sağlamıştır.

İsmail Edhem, Zehâvî'nin yukarıdaki ilk beytini delil göstererek Zehâvî'nin gazel temasında güzel şiirler yazmadığını, onda tefekkür ve derin düşüncenin daha baskın olduğunu, nazmettiği aşk şiirlerinin duygu yoğunluğundan yoksun hissiz şiirler olduğunu söyler. Edhem gazelde şiir nazmeden Ebü'l-Kâsım eş-Şâbbî (ö. 1934), Halîl Muṭrân (ö. 1949), İbrahim Nâcî (ö. 1953), Ahmed Zekî Ebû Şâdî (ö. 1955), Bişâra el-Hûrî (ö. 1968 - el-Aḥṭal eş-Şağîr), Sâlih Cevdet (ö. 1976), Ahmed Râmî (ö. 1981) ve Hasan Kâmil eş-Şayrafî (ö. 1984) gibi şairlerin şiirlerindeki duygu yoğunluğu, samimiyet ve içtenliğin Zehâvî'nin şiirlerinde bulunmadığını iddia eder.⁹⁸⁰ Hilal Naci ise bu görüşü eleştirerek Zehâvî'nin hayatında iki kez âşık olduğunu, duygu yüklü güzel kasideler nazmettiğini, sevgilisinin hatırasına yazdığı kasidelerin şefkat ve samimiyet duygularıyla dolup taşıdığını ve şiirlerinin, kalbi dağlayan derin bir aşka delalet ettiğini söyleyerek şu dizeleri delil olarak gösterir:

مَا إِن ذَكَرْتُكَ فِي سِرِّي وَعَلَنِي
إِلَّا تَوَتَّبَ قَلْبِي نَحْتَ اضْلَاعِي
أُحِسُّ فِي جَنْبِ طَرْفِي لَا يَرَاكَ إِلَّا
جَنْبِي يُوَخِّزُ كَجَمْرِ النَّارِ لَنَاعِ

Ne zaman seni gizli veya alenen zikredersem kalbim kaburga kemiklerimin altından fırlayıp harekete geçer.

*Gözlerim seni görmediği zaman vücudumun bir tarafına yakıcı bir iğne ile dağlanmış ateş koru gibi bir acı hissederim.*⁹⁸¹

Zehâvî ilk beyitte sevgiliden bahsedildiğinde kalbin heyecana kapılarak yerinde duramadığını ve kaburgalar altından çıkıp dışarı fırlayacakmış gibi harekete giriştiğini mübalağalı bir üslupla dile getirmektedir. İkinci beyitte ise sevgilinin gözlerden irak olması durumunda hicranın sebep olduğu aşk acısı “vücudumun bir tarafına yakıcı bir iğne ile dağlanmış ateş koru gibi bir acı hissederim” şeklinde güzel bir benzetme ile somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Şairin mezkûr beyitlerde başvurduğu

⁹⁸⁰ Edhem, “Cemîl Şıdkî ez-Zehâvî fî re'yi nâkîdîn”, 69-70.

⁹⁸¹ Ahmed Fuâd, “el-Mer'e fî şî'ri'z-Zehâvî”, 10.

mübalağalı anlatım ve benzetme örneği ile etkili bir anlatım sergileyerek okuyucunun dikkatini celbettirdiği ve konuyu daha anlaşılır kıldığı görülmektedir.

3.2.2. Aşk ve Ayrılık Acısı

İnsanın davranışlarını yönlendiren duygusal yükler taşıması hasebiyle aşkın, en yüksek ve en değerli duygusal değerlerden biri olduğu belirtilmiştir.⁹⁸² Rafâ‘îl Nahle Yesû‘î’ye göre Zehâvî, şiirlerinde kadınlara âşık olmanın hayatını tahammül edilemez hale getirdiğini defalarca dile getirmesine rağmen onlara olan tutkusu tükenmemiş, yaşlılığında bile devam etmiştir.⁹⁸³ Dâvud Sellûm’un aktardığına göre Zehâvî’nin aşağıdaki kasidesi, bir delikanlı ile genç kız arasında yaşanan dramatik bir aşk hikayesini anlatmaktadır. Delikanlı, çadırı Fırat Nehri’nin kıyısında bulunan, son derece güzel, etine dolgun ve göğüsleri tomurcuklanmış sevgilisine gönderdiği mektuptan cevap beklemektedir. Ancak sevdiğinden cevap alamayan delikanlı hastalanarak ölüm döşeğine düşmüş, son demlerini yaşamaktadır.⁹⁸⁴ Mahbubesinden bir haber almadan ölmek istemeyen âşık delikanlının aşk karşısındaki acziyeti, çaresizliği, hasılı aşk ve hicran acısı şu dizelerle dile getirilmektedir:

لَمَّا هَوَى فِي الْهَوَى وَطَاحَا	وَقَصَّ مِنْهُ النَّوَى جَنَاحَا
وَخَافَ مِنْ أَرْضِهِ الْبَرَاحَا	بَكَى عَلَى نَفْسِهِ وَنَاحَا
صَبُّ بَرَاهُ الْهَوَى مُصَابُ	بَكَى عَلَى غُصْنِهِ (حَالِهِ) الشَّبَابُ
حَيَاتُهُ كُلُّهَا اضْطِرَابُ	لَوْ أَنَّهُ مَاتَ لَأَسْتَرَاحَا
قَدْ ظَنَّنُهُ أَوَّلًا يَسِيرًا	ثُمَّ رَأَاهُ (أَمْرَهُ) صَعْبًا عَسِيرًا
جَدَّ لَعَمْرِي الْهَوَى أَحِيرًا	وَكَانَ فِي بَدْنِهِ مِرَاحَا
أَنَّهُكَ السُّلُّ وَالسُّهَادُ	فَوَدَّ لَوْ أَنَّهُ حَمَادُ
حَلَّ بِأَحْشَائِهِ فَسَادُ	عَصِيٍّ فَلَا يَقْبَلُ الصَّلَاحَا
...	...
آوٍ مِنْ الْحُبِّ ثُمَّ آوٍ	فَإِنَّهُ مَصْدَرُ الدَّوَاهِي

⁹⁸² Hafel Al Younes - Mehmet Nafi Arslan, “Modern Dönem Arap Şairlerden Nedret Haddâd’ın Şiirlerinde Psikolojik Boyut”, *Harran İlahiyat Dergisi* 52 (Aralık 2024), 308.

⁹⁸³ Yesû‘î, “eş-Şâ‘ir Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”, 149.

⁹⁸⁴ Sellûm, “ez-Zehâvî”, 119.

لَوْ غَمَسُوا الصَّبَّ فِي الْمَلَاهِي مَا وَجَدَتْ نَفْسُهُ إِشْرَاحًا

*Aşka düşüp yolunu kaybettiğinde ve hicran onun kanadını kırdığında,
Kendi haline ağlayarak feryat etti, vatanından uzak bir diyara gitmekten korktuğunda.*

Aşkın bitkin düşürdüğü yaralı bir âşık ki, gençler dahi ağladı onun (haline) dalına.

Bütün hayatı huzursuzluk içinde geçti. Şayet ölmüş olsaydı daha rahat ederdi.⁹⁸⁵

İlkin aşkı basit bir şey zannetti. Ancak meşakkatli ve çetin bir iş olduğunu anladı sonra.

Aşk başlangıçta mizah gibi görünse de, ömrümün üzerine yemin ederim ki ciddi bir iş olmaktadır sonunda.

Verem hastalığı ve uykusuzluk onu o kadar bunalıttı ki cemadattan olmayı temenni etti.

Bütün vücudu tedavisi olmayan çetin bir hastalığa yakalandı.

Ah aşk ah! Bütün dertlerin kaynağıdır o.

Şayet âşık kimseyi envaiçeşit eğlencenin içine gark etseler [dahi] gönlü [yine de] rahatlamaz.⁹⁸⁶

Zehâvî yukarıdaki dizelerde fîrak acısını çeken delikanlının içe işleyen haletiruhiyesini dokunaklı dizelerle anlatırken birden fazla edebi sanattan istifade etmiştir. Söz gelişi şair ilk üç beyitle beşinci ve yedinci beyitlerde bedî ilminin lafzi güzelleştirici sanatlarından tasrî sanatını kullanarak anlatımını tezyin etmiş ve kasidesine estetik bir görünüm kazandırmıştır. Müşahade edildiği gibi mezkûr beyitlerin her birinin ilk şatırlarının son kelimesi ile ikinci şatırlarının son kelimesi aynı harfe bitmektedir (جَمَادُ - السُّهَادُ, عَسِيرًا - يَسِيرًا, الشَّبَابُ - مُصَابٌ, نَاخًا - الْيَرَاخَا, جَنَاحًا - طَاحَا). Böylece musarra'lı bir anlatımla muhatabın dikkatini celbeden şairin anlatımını güçlendirdiği ve bunda başarılı olduğu gözlemlenmektedir.

⁹⁸⁵ Zehâvî, *Lubâb*, 3.

⁹⁸⁶ Zehâvî, *Dîvân*, 97-98; a. mlf., *Lubâb*, 4.

Şair beşinci beyitte aralarında karşıt anlamlılık ilişkisi bulunan عَسِيرًا - يَسِيرًا (kolay - zor) sözcüklerini kullanarak tıbak sanatından faydalanmış, aşk acısı yaşayan delikanlının dramatik durumunu sanatsal ve edebî bir şekilde dile getirmiştir.

Şairin anlatımını süslemek için başvurduğu diğer sanat ise birinci beyitte kullandığı istiare-i tasrihiyyedir. Âşık delikanlı hicranın kanadını kırdığı kuşa benzetilmiştir. Burada benzeyen öge olan âşık zikredilmemiş ancak benzetilen unsur olan kuş zikredilmiştir. Şairin tek başına toplumsal hayatta aktif olmaya çalışan erkeği veya kadını tek kanatlı kuşa benzetmesi şiirlerinde sıkça zikredilen bir örnektir. Bu dizelerde de görüldüğü üzere şair vuslata eremeyen delikanlıyı kanadı kırılmış tek kanatlı kuşa benzeterek âşığın çaresiz kalışını edebî bir üslupla ortaya koymaktadır.

Zehâvî *Ayrılırken* başlıklı başka bir şiirinde ise Leyla'dan ayrıldığında yaşadığı duygu yoğunluğunu, gözyaşı selini, Leyla'dan umduğunu bulamayışını, onun karşısına çıktığında tir tir titreyişini ve ömrünün kalan kısmında tek temennisinin ona kavuşmak olacağını şöyle tasvir eder:

عَانَقْتَنِي لَيْلَى لَوْ شِئْتُ الْفِرَاقَ	فَتَلَاَقَتْ دُمُوعُنَا فِي الْعَنَاقِ
فِي أَصِيلٍ لِلشَّمْلِ فِيهِ شَتَاتٌ	لِدَوَاعٍ وَلِلدُّمُوعِ تَلَاقِي
لَوْ يَصِحُّ التَّشْبِيهُ قُلْتُ دُمُوعِي	يَتَبَادَرْنَ مِثْلَ حَيْلِ السَّبَاقِ
لَمْ أَكُنْ قَدْ عَشِيقْتُ وَحْدِي لِلَّيْلِ	إِنَّ لَيْلَى كَثِيرَةُ الْعُشَاقِ
غَيْرِ أَنِّي أَحْسُ فِي الْقَلْبِ مَنِي	بِهَوَاهَا كَمِثْلِ نَارِ حُرَاقِ
كُلُّكُمْ مُشْتَقُّ إِلَيْهَا وَلَكِنْ	لَا تُضَاهِي أَشْوَاقُكُمْ أَشْوَاقِي
وَلَقَدْ تَنْظُرُونَ صُورَةَ لَيْلَى	كَخَيَالٍ فِي دَمْعِي الرَّفَاقِ
كُلُّكُمْ قَدْ فُزْتُمْ بِرَحْمَةِ لَيْلَى	غَيْرِ أَنِّي مُنِيتُ بِالْإِخْفَاقِ
تَعْتَرِي جِسْمِي هَزَّةٌ حِينَ تَبْدُو	أَوْ تُلَاقِي أَحْدَاقُهَا أَحْدَاقِي
أَنْتِ يَا لَيْلَى كُلُّ مَا أَتَمَّنَّا	هُ لِنَفْسِي أَيَّامَ عُمْرِي الْبَاقِي
كُنْتُ بِي بَرَّةً وَكَانَ وَثُوقُ	لِي بِالْعَهْدِ مِنْكَ وَالْمِثَاقِ

Ayrılırken Leyla bana sarıldı. Gözyaşlarımız da birbirine karıştı kucaklaşma esnasında.

Bir araya gelmek için buluştuğumuz bir akşam üstü gözyaşlarımız birbirine karışırken bir takım gerekçeleri olan ayrılık gerçekleşti.⁹⁸⁷

Teşbih yerindeyse, şöyle derim: Gözyaşlarım, yarış atı gibi hızlıdırlar.

Leyla'ya âşık olan sadece ben değilim. Ona âşık olanlar çok fazla.

Ancak ben tıpkı kav içindeki ateş gibi bütün kalbimle onun aşkını hissediyordum.

Hepiniz ona hasret duyuyorsunuz. Sizin hasretiniz benim hasretime benzemez ama.

Gözyaşlarıyla dolu gözlerimin içindeki bir hayal misali Leyla'nın suretini temaşa ediyorsunuz.

Hepiniz Leyla'nın şefkatine nail oldunuz. Ama ben uğradım hayal kırıklığına.

Bir titreme ve sevinç kaphyor tüm bedenimi göz göze geldiğimizde ya da ortaya çıktığında.

Sen hayatımın geri kalan günlerinde kendim için temenni edeceğim her şeysin ey Leyla!

Sen bana sadıktın. Ben de ahde vefa ve anlaşma konusunda güveniyordum sana.⁹⁸⁸

Birinci beytin ilk şatırının sonunda bulunan “ayrılık” anlamındaki الفراق ile aynı beytin ikinci şatırının sonunda yer alan “kucaklaşma” manasındaki العناق sözcüklerinin son harflerinin aynı olmasından ötürü tasrî‘ sanatı söz konusudur. Böylece musarralı bir anlatım ortaya koyan şair lafzî güzelleştirici bir sanatla hem şiirini süslemiş hem de okuyucunun merakını üzerinde toplayarak dikkate şayan bir anlatım sergilemiştir. Şairin, şiirin son beytinde de aynı sanatı icra etmesi onun söz konusu sanatı kullanmadaki başarısını ve kelime dağarcığının zenginliğini göstermektedir.

Şair üçüncü beyitte ise sevgilisi için çok fazla ağladığını ifade etmek için gözyaşlarının kesafetini yarışlar için özel olarak yetiştirilen ve hızlı koşmasıyla bilinen yarış atına benzeterek mübalağalı bir anlatım ortaya koymuştur. Sevgilisinden

⁹⁸⁷ Bu beyit şöyle de tercüme edilebilir: *Sen aslında bazı sebeplerden ötürü içinde ayrılık olan bir vuslat için varsın. Gözyaşı dökmen için de buluşmak gerekir.*

⁹⁸⁸ Zehâvî, *Dîvân*, 344; a. mlf., *Lubâb*, 113. Bu dize: *senin tarafından bana verilmiş bir ahit ve güven vardı* şeklinde de tercüme edilebilir.

ayrılacak olmasından ötürü hicran acısından korkan şairin sanatlı bir üslubu tercih etmesi okuyucunun/dinleyicinin şiire kulak asmasını sağlamış ve onu etkilemiştir.

Âşıkların, sevgililerinden ayrılırken ağlamaları Arap şiirinde bir gelenektir. Nitekim Ebû Nüvâs da دُمُوعُ الْفِرَاقِ *Ayrılık Gözyaşları* başlıklı bir şiir kaleme almış, ayrılığın âşıkları ağlattığını dile getirmiştir. Firakın âşıklar üzerindeki olumsuz etkileri kasidenin ilk iki beytinde âşıkane bir şekilde şöyle anlatılmaktadır:

أَبَتْ عَيْنَايَ بَعْدَكَ أَنْ تَنَامَا وَكَيْفَ يَنَامُ مَنْ ضَمِنَ السَّقَامَا
بَكَتُ مِنَ الْفِرَاقِ لِمَا أُلَاقِي وَرَاجَعْتُ الصَّبَابَةَ وَالْعَرَامَا

Senden sonra gözlerim reddetti uyumayı. Nasıl uyusun ki hasta olan biri?

*Ayrılıktan ötürü başıma gelenlere ağladım ve tekrar yaşadım aşk ateşini, özlemi.*⁹⁸⁹

Zehâvî, aşk ve ayrılık temalarını ele aldığı şiirlerinde son derece derin bir duygusal yelpazeyi yansıtan yüzlerce beyit kaleme almıştır. Bu beyitlerde şair, aşkın coşkulu ve ilham verici yönlerinden çok, çoğu zaman onun acı veren, yıpratıcı ve insan ruhunu kuşatan taraflarına odaklanır. Aşk sadece bireysel bir tecrübe olarak değil, varoluşsal bir hâl olarak değerlendiren Zehâvî, bu temayı işlediği beyitlerde güçlü metaforlar kullanmıştır. Ancak bu çalışmanın kapsamı ve amacı, Zehâvî'nin tüm aşk ve ayrılık şiirlerini kapsamlı biçimde ele almak değil, onun şiir dünyasında bu temaların nasıl anlam kazandığını göstermek olduğundan, konunun sınırlarını aşmamak adına bu başlık altında daha sınırlı sayıda beyitin tahliliyle yetinilmiştir. Seçilen beyitler, şairin söz konusu temalara yaklaşımını örneklemek açısından hem temsili değere sahip hem de içerik bakımından yoğun metinler arasından belirlenmiştir. Böylece hem şairin duygu dünyasına hem de şiirsel üslubuna dair tutarlı bir çerçeve sunulması amaçlanmıştır.

3.3. Zehâvî'nin Kadınları Methetmesi

Zehâvînin en çok etkilendiği şairlerden biri olan Ma'arrî dünya hayatına pesimist yaklaşarak iyimser olan kimseleri eleştirmiş ve dünyaya pozitif bir bakış

⁹⁸⁹ Ebû Nüvâs el-Hasen b. Hâni', *Dîvân*, thk. Ahmed Abdülmecîd el-Gazâlî (Mısır: Matbaatu Mısır, 1953), 250.

açısıyla bakmanın adeta cinayet olduğunu savunmuştur. Bu yüzden evlenmeyen Ma‘arrî evlenmemeyi tavsiye etmiş ve kadınları da yermiştir. Bu açıdan bakıldığında Ma‘arrî’den tamamen ayrılan Zehâvî⁹⁹⁰ kadına iyimser bir gözle bakmış; onu bazen bir teselli kaynağı, bazen hoş kokulu bir bahçe bazen de bir fesleğen olarak nitelemiştir:

وَإِنَّهَا هِيَ لِلْمَجْجُوعِ نَعِيزَةٌ وَإِنَّهَا هِيَ لِلْمَحْزُونِ سُلْوَانُ
وَإِنَّهَا الرُّوضُ مَطْلُولًا لَهُ أَرْجُ وَإِنَّهَا لِحَنِّي الْأَنْمَارِ بُسْتَانُ
وَإِنَّهَا نَارَةٌ نَارٌ قَدْ ائْتَقَدَتْ وَإِنَّهَا نَارَةٌ رُوحٌ وَرَيْحَانُ

Kadın, musibete uğramış insanlar için avuntu, mahzun kimseler içinse tesellidir.

O, güzel kokunun yayıldığı bir bahçe ve meyvelerin devşirildiği bir bostandır.

*O, bazen tutuşan bir ateş, bazen de bir can ve fesleğendir.*⁹⁹¹

Öfke, acı vb. duyguları yatıştırma ve teskin etme yetisine sahip bir varlık olan kadın musibet ve felaket anlarında insanın, özellikle de erkeklerin üzüntüsünü, acısını ve ızdırabını paylaşarak dindirir. Bu sebeple Zehâvî kadını insanların zor zamanlarda sığındığı bir teselli kaynağı olarak tasvir eder. Zira kadın musibete uğrayan kimselere şefkat ve merhamet göstererek sabır ve tahammülü aşılayarak onların sükûnet bulmalarını, psikolojik yönden rahatlamalarını ve inşirah bulmalarını sağlar. Kadın, insanın sevgi ve muhabbetle kendisine bağlandığı bir can ve reyhan çiçeği olabildiği gibi, şiddet ve zulme maruz kaldığında tutuşan bir ateş de dönüşebilmektedir.

Savsan Abdullah da üçüncü beyitteki anlama paralel bir tespitte bulunarak kadının kâh nâr kâh nur olduğunu, karanlığın nefeslerini kestiği ve yaratıcılığını yok ettiği çevrelerde cahil ve yakıcı bir ateş olabileceği gibi, gözlerinden karanlığın perdelerini yırtıp atan ve marifet nurundan istifade edebilmesi için basiretini açan çevrelerde ise parlak ve ışık saçan bir nur olabileceğini söyler.⁹⁹²

Sekâkînî’ye göre kadınlar candır, reyhandır, neşedir, güzelliştir, yüz aydınlığıdır, endamları cazibelidir, tatlı dillidirler, sevinç ve mutluluk kaynağıdır.⁹⁹³

⁹⁹⁰ Nâcî, *ez-Zehâvî ve dîvânuhu’l-meşkûd*, 162.

⁹⁹¹ Zehâvî, *Dîvân*, 366.

⁹⁹² Abdullah, “Miḥnetu’l-mer’eti’l-‘Arabiyye”, 12.

⁹⁹³ Sekâkînî, “Sihru’l-mer’e”, 24.

Zehâvî de aşağıdaki uzun kasidesinde kadınları ilkbahar ve fesleğen gibi güzel unsurlara benzeterek onları methetmiştir:

لَنَا وَنِعْمَ الرَّبِيعُ	إِنَّ النِّسَاءَ رَبِيعُ
نُ زَاهِرَاتٍ تَضُوعُ	وَأَلْهُنَّ رَبَّاحِي
لَمَتَ لَيْالٍ (إِذَا أَدْحَتِ الْحَيَاةُ) شُمُوعُ	وَأَلْهُنَّ إِذَا أَظْ
تُ تَارَةً وَدُمُوعُ	وَأَلْهُنَّ إِبْتِسَامَا
لَنَا حَوَائِهَا الضُّلُوعُ	تَشْتَأْفُهُنَّ قُلُوبُ
نَ وَالْعَرَامُ نُزُوعُ	تَرْفُ رُوحِي عَلَيْهِنَّ
لِلْبَيْنِ فِيهَا صُدُوعُ	وَالْقَلْبُ مِنِّي كَأْسُ
نَ أَوْبَةٍ وَرُجُوعُ	لِي بَعْدَ نَأَى إِلَيْهِنَّ
لَهُنَّ ذَاكَ الْمُطِيعُ	إِذَا أَمَرَنْ فَإِنِّي
عَبْدٌ لَهُنَّ سَمِيعُ	وَأِنْ دَعَوَنْ فَإِنِّي
عَنْهُنَّ لَوْ أَسْتَطِيعُ	أَدْبُ فِي كُلِّ يَوْمٍ
ضِ فَالْجَمَالُ شَفِيعُ	وَأِنْ غَوَيْنَ عَلَى الْفَرِ
إِنَّ النِّسَاءَ فُرُوعُ	إِنَّ الرِّجَالَ جُنُوعُ
وَحُسْنُهُنَّ بَلَدِيعُ	حَدِيثُهُنَّ لَطِيفُ
مِنَ الْحِسَانِ تَرُوعُ	يَا حَبِّذَا نَظَرَاتُ
أَنَّ النِّسَاءَ فُقُوعُ	أَيْحَسَبُ الْمَرْءُ جَهْلًا
وَأَلْهُنَّ قَطِيعُ	أَوْ أَنَّهُ هُوَ رَاعُ
رِ قُرْبِهِنَّ يَضِيعُ	بَلْ إِنَّمَا الْعُمُرُ فِي غَيِّ

Kadınlar bizim için ilkbahar mevsimi sanki. Ne kadar da güzeldir ilkbahar!

Onlar güzel koku yayan fesleğen çiçekleridir.

Geceleyin karanlık çöktüğünde (hayat karardığında) onlar mumdur.

Kadınlar bazen tebessüm nişaneleri [bazen de] gözyaşırırlar.⁹⁹⁴

⁹⁹⁴ Zehâvî, *Lubâb*, 98-99.

*Kaburga kemiklerinin kuşattığı kalplerimiz sürekli onları arzular.
Ruhum onların aşkı için çırpınıp durur. Aşk bir özlemdir.
Ayrılıktan dolayı kalbim kırık bir kadehtir.
Onlardan uzaklaştıktan sonra tekrar döner ve onlara yönelirim.
Bana bir şey emrettikleri zaman boyun eğen kişiyim.
Şayet beni çağırırsalar onlar için [söz] dinleyen bir kulum.
Her gün elimden geldiğince onların [haklarını] savunurum.
Yükümlülüklerini yerine getirmezlerse de güzellikleri onlara şefaathçi olur.
Erkekler kök (gövde) kadınlar ise birer ince daldır.
Sohbetleri hoş, güzellikleri eşsizdir.
Bu dilberlerin bir de hayran bırakan bakışları var ki; harikulade!
Erkek, cahillikten kadınları bir köygöçüren/ölüm meleği/mantar mı sanıyor?
Ya da kendisini çoban, kadınları da bir sürü olarak mı görüyor?
Aksine, onlardan uzak geçirilen hayat boşa gitmiştir.⁹⁹⁵*

İlk üç beyitte teşbih-i belîğ sanatı icra edilmiştir. Söz konusu dizelerde benzeyen ve kendisine benzetilen mevcut iken benzetme edatı ve benzetme yönü kullanılmamıştır. İlk beyitte kadınlar mevsimlerin sultanı ve prensi konumundaki ilkbahara, ikinci beyitte hoş kokulu fesleğen ve çiçeklere, üçüncü beyitte ise geceleyin karanlık çöktüğünde etrafımızı aydınlatan mumlara benzetilmiştir. Zehâvî kadınları ilkbahara ve onun tezahürleri olan hoş kokuya ve çiçeklere benzetirken aslında dolaylı olarak erkekleri de sert, soğuk ve insana meşakkat verme yönüyle kışa benzetmiş olabilir. Zira şair muhtelif şiirlerinde erkekleri genelde kadınlara baskı uygulayan kaba ve sert yapılı kimseler olarak tavsif etmektedir.

Dördüncü beyitte zıt anlamlı olan “tebessüm, gülücük” anlamındaki اِبْتِسَامَةٌ/اِبْتِسَامَات ile “gözyaşı” anlamındaki دَمْعَةٌ/دُمُوع sözcükleri arasında tıbak sanatı mevcuttur. Bu beyitte aynı zamanda mecazlı bir anlatım da söz konusudur. Kadınlar erkeklerden değer gördüklerinde çevrelerine mutluluk gülücüklerini dağıtarak hayata renk katarlar. Buna karşılık erkeklerden baskı ve şiddet görüp hakarete uğradıklarında ise sicim gibi gözyaşı akıtırlar. Böylece dünyayı hüznün ve kara bulutlar kaplar. Çünkü

⁹⁹⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 310-311; Özünlü, *Cemil Sıtkî ez-Zehâvî*, 133.

kadının mahzun olduğu, ağladığı bir dünyada mutluluktan, saadetten ve güzellikten bahsetmek pek mümkün değildir.

Altıncı beyitte “Ruhum onların aşkı için çırpınıp durur” ifadesinde ruh kuşa benzetilmiştir. Burada benzeyen öge olan ruh, benzetilen öge olan kuşun kanat çırpmasına benzetilerek istiare-i mekniyye sanatından faydalanılmıştır. Bir sonraki beyitte ise “Ayrılıktan dolayı kalbim kırık bir kadehtir” cümlesinde şair, hicrandan dolayı mahzun olan kalbini kırılmış bir kadehe benzeterek teşbih-i belîğ sanatını kullanmıştır. On üçüncü beyitte de “Erkekler kök kadınlar ise birer ince daldır” derken yine teşbih-i belîğ sanatı söz konusudur. Benzeyen ve kendisine benzetilen mevcut iken benzetme yönü ve benzetme edatı kullanılmamıştır.

Dokuzuncu ve onuncu beyitlerde şair kendisini köleye teşbih etmektedir. Bu beyitlerde istiare-i temsiliyye sanatı icra edilmiştir. Mezkûr dizelerde şair; kadınlara verdiği değeri ve onlara olan bağlılığını göstermek için kendisini onların ihtiyaçlarını yerine getiren bir hizmetkâr, söz dinleyen itaatkar bir kul ve köle olarak görmüştür. Şair burada bir erkek olarak şahsını köle ve hizmetçi gibi aşağı bir mertebede görürken kadınları amir, hanımağa, azize, prenses, sultan, hükümdar, padişah ve kraliçe gibi yüksek mertebelere koymuştur.

Zehâvî on ikinci beyitte farz ibadetlerini, dini sorumluluklarını eda etmeyen kadınlara güzelliklerinin şefaathçi olacağını zikretmektedir. Din bakımından günahkar bir insanın suçunun bağışlanması için ancak Peygamber veya Allah nezdinde mertebesi yüksek olan biri ona şefaathçi olabilmektedir. Dolayısıyla şair bu dizede günah işleyen veya bir dileğinin yerine getirilmesini isteyen kadınlara, güzelliklerinin aracılık yaparak şefaathçi olacağını söyler. Böylece şair, mübalağalı bir anlatımla kadınların güzelliğine kutsiyet atfederek makamlarını yüceltmıştır.

Zehâvî on dördüncü beyitte kadınlar için “Sohbetleri hoştur” anlamında حَدِيثُهُنَّ لَطِيفٌ ifadesini kullanarak cinsilatîf ile konuşmanın ve sohbet etmenin ne kadar güzel bir duygu olduğunu dile getirmiştir. Nitekim Ahmed Fuâd’ın da naklettiğine göre kadının sevgisi ve sohbeti her durumda Zehâvî’yi mesut etmiştir. Bu yüzden Zehâvî’nin, kadının köle konumuna konularak aşağılanması hatta bundan daha

kötüsü, zalim bir kocanın ve geri kalmış bir toplumun baskısı altında kalmasına karşı çıkarak onun onurunu savunduğunu söyler.⁹⁹⁶

On altı ve on yedinci beyitlerde ise tecâhül-i ârif sanatı mevcuttur. Şair cevabını bildiği soruları tecahülûarifaneden gelerek muhataba sormaktadır. Aslında şair erkeklerin kadınları zehirli mantar, ölüm meleği, koyun, kuzu, sürü olarak gördüklerini çok iyi bilmektedir. Erkeklerin bu yanlış yaklaşımına karşı çıkan şair, soru formunu kullanarak meramını çarpıcı bir anlatımla dile getirmiştir. Tecâhül-i ârif sanatı ile teşbihte pekiştirme yapan şairin bu sanatı başarılı bir şekilde uyguladığı görülmektedir.

Zehâvî yukarıdaki beyitlerde kadınları methederken birden fazla edebi sanata başvurarak anlatımını süslemiş ve güçlendirmiştir. Şairin, anlatıma estetik bir görünüm kazandıran söz sanatlarını başarılı bir şekilde kullanması onun sahip olduğu fesahati, kelime dağarcığının zenginliğini ve anlatımı kurgulamadaki maharetini göstermektedir.

Zehâvî aşağıdaki dizelerde ise kadınların Allah tarafından erkeklere gönderilen saadet kaynağı olduğunu zikretmektedir:

مِنْ لِحَفَاوَةٍ أَهْلُ	إِنَّ النِّسَاءَ مِنَ الْقَوِّ
عَلَى السَّلَامِ تَذُلُّ	وَأِنَّهُنَّ نَجُومٌ
تِلْكَ لَكَاةٌ تَجْلُو	وَأِنَّهُنَّ ابْتِسَامَا
لِلْسَّعَادَةِ حَقْلُ	وَأِنَّهُنَّ مِنَ اللَّ
بِفَيْئِهَا يَسْتَظِلُّ	وَأِنَّهُنَّ غُصُونُ

İnsanlar içerisinde güler yüzle karşılanmaya layık kimseler kadınlardır.

Onlar barış [yolunu] gösteren yıldızlardır.

Kadınlar, insanların kederini gideren mutluluk gülücükleridir.

Dahası onlar, saadetimiz için Allah'ın bize bahşettiği bir tarladır.

Onlar, altında gölgelenen birer daldır.⁹⁹⁷

⁹⁹⁶ Ahmed Fuâd, "el-Mer'e fî şî'ri'z-Zehâvî", 10.

⁹⁹⁷ Zehâvî, *Dîvân*, 312.

Bu beyitlerde kadın hürmet ve tebessümle karşılanması gereken, barış, huzur ve esenlik rehberi yıldızlara benzetilmiştir. Ayrıca onlar erkeklerin üzüntüsünü mutluluğa çeviren, altında gölgelenen dallar ve erkeklerin saadetine vesile olan kimseler olarak vasıflandırılmaktadır. Zehâvî dördüncü beyitte “Onlar saadetimiz için Allah’ın bize bahsettiği bir tarladır” ifadesi ile muhtemelen “Kadınlarınız sizin tarlanızdır”⁹⁹⁸ ayetinden iktibas yapmıştır. Câhız da Zehâvî ile paralel bir görüş ortaya koyarak tıpkı insana rızık olarak bahşedilen hayvana rızık olarak verilen bitkiler gibi kadınların da erkeklerin tarlası olduğunu ve onlara rızık olarak verildiğini söyler.⁹⁹⁹

Kur’ân’da yer alan “kadınların sizin için bir ekin tarlası olduğu”¹⁰⁰⁰ ifadesi ile Câhız ve Zehâvî gibi müelliflerin benzer benzetmelerinde, ilk bakışta kadının bir meta gibi tasvir edildiği izlenimi doğabilir. Ancak bu tür benzetmelerin amacı, kadının insan neslinin devamındaki merkezi ve vazgeçilmez rolünü vurgulamaktır. Tıpkı bir tohumun yeşerebilmesi için verimli bir toprağa ihtiyaç duyması gibi, insan neslinin çoğalması da kadının rahmiyle mümkündür. Bu bağlamda kadın, yalnızca biyolojik bir işlevin ötesinde; hayatın kaynağı, mutluluğun ve bereketin vesilesi olarak görülmektedir. Kadın, aileye göz aydınlığı olan evladın dünyaya gelişinde temel unsurdur; erkek ise bu sürecin sorumluluğunu taşıyan bir emek sahibi, yani mecazen bir çiftçi konumundadır. Bu anlatımlarda kadın ve erkek arasındaki ilişki, üretim ve devamlılık esasına dayalı bir bütünlük içinde ele alınmaktadır.

3.3.1. Leyla’ya Methiye

Zehâvî 1933’te kaleme aldığı otobiyografik bir yazısında Leyla ile kimi veya neyi kastettiğini şöyle açıklar: “*Leyla ile bazen Irak’ı, bazen gerçek Leyla’yı bazen de İstanbul’da sevdiğim Râhîl isimli genç kızı kastediyorum.*”¹⁰⁰¹ Zehâvî’nin bu beyanından da anlaşılacağı üzere onun şiirlerinde üç farklı Leyla prototipi vardır. Zehâvî’nin *Sevratun fi’l-Cahîm* adlı kasidesinde Leyla ile meyyit arasında geçen diyalogda da Leyla, Cehennem’de sevgilisinden ayrılmış biri olarak tasvir edilir.¹⁰⁰²

⁹⁹⁸ *Kur’ân Yolu* (Erişim 2 Kasım 2024), Bakara 2/223.

⁹⁹⁹ Câhız, *Resâilu’l-Câhız*, 146-147.

¹⁰⁰⁰ *Kur’ân Yolu* (Erişim 2 Kasım 2024), Bakara 2/223.

¹⁰⁰¹ Zehâvî, “Resâilu’z-Zehâvî”, 95; Cündî, *ez-Zehâvî: şâ’iru’l-hurriyye*, 100.

¹⁰⁰² Zehâvî, “Resâilu’z-Zehâvî”, 644.

Cahiliye döneminde şairler ‘Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz gibi edebiyat panayırlarında buluşurlar ve şiirlerinde hakiki veya imgelem Leyla’yı zikrederlerdi. Bu durum bir beyitte şöyle dile getirilir:

كُلُّ يُعَنِّي عَلَى لَيْلَاهُ مُتَّحِدًا
لَيْلَى مِنْ النَّاسِ أَوْ لَيْلَى مِنَ الْخَشَبِ

*Herkes Leyla’sını terennüm eder. Kimi gerçek Leyla’yı kimi ise ahşaptan yapılmış Leyla’yı.*¹⁰⁰³

Bu gelenek Cahiliye döneminden Sadrü’l-İslam dönemine kadar devam etmiştir. Söz konusu dönemde belirgin bir şekilde kendisini hissettirmeyen bu gelenek sonraki dönemlerde Cahiliye dönemini de geride bırakacak bir surette ortaya çıkmıştır. Özellikle de methiye şiirleri başta olmak üzere Leyla ismi veya imgesi ile başlamayan şiirler çok nadir olmuştur.¹⁰⁰⁴

Zehâvî de şiirlerinde yoğun bir şekilde Leyla’dan bahseder. Sahip olduğu tek sevgi Leyla’ya karşı beslediği sevgidir. Leyla’dan başka sevgilisi yoktur. Bütün duygularını, hislerini ve tutkularını Leyla’ya karşı hissetmiş ve bunu şiirlerinde ifade etmiştir.¹⁰⁰⁵ Söz gelişi Zehâvî güne Leyla ile başlar. Leyla’yı selamladıktan sonra yeni bir güne merhaba der:

نَادَيْتُ لَيْلَى مِنَ الصُّبِّ
ح أَن سَلَامَ عَلَيْكَ
إِلَيَّ أَوْجَّهَ وَجْهِي
قَبْلَ الْجَمْعِ إِلَيْكَ

Sabahleyin “Sana selam olsun” diyerek Leyla’ya seslendim.

*Sana çeviriyorum yüzümü herkesten önce.*¹⁰⁰⁶

Leylası ile bilinen Zehâvî sürekli onun ismini terennüm eder.¹⁰⁰⁷ Mesela aşağıdaki dizelerde kendisine gülümseyen Leyla’yı şöyle tasvir eder:

تَبَسَّمتُ لِي لَيْلَى فَوْقَ شَرْفَتِهَا
كَمَا تَبَسَّمُ فِي أَفْنَانِهِ الزَّهْرُ
لَقَدْ كَلَفْتُ بِهَا سَمَرَاءَ فَاتِنَةٍ
فِي جِيدِهَا تَلَعُ فِي عَيْنِهَا حَوْرُ

¹⁰⁰³ ‘Atrûz, “Leylâ fi hudûci’s-şi’ri’l-‘Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen”, 131.

¹⁰⁰⁴ ‘Atrûz, “Leylâ fi hudûci’s-şi’ri’l-‘Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen”, 131.

¹⁰⁰⁵ ‘Atrûz, “Leylâ fi hudûci’s-şi’ri’l-‘Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen”, 139.

¹⁰⁰⁶ Zehâvî, *Rubâ ‘iyyât*, 7; a. mlf., *Lubâb*, 133.

¹⁰⁰⁷ Hânî, *Muhâdarât*, 23-24.

...

لَيْلَى لَأَنْتِ مُنَى نَفْسِي وَحَاجَتِهَا وَأَنْتِ وَحْدَكَ يَا لَيْلَى لَهَا الْوَطَرُ

Leyla tomurcuğunda gülümseyen çiçekler misali balkonundan bana tebessüm etti.

Uzun boylu/boyunlu ve kara gözlü o büyüleyici esmere gerçekten de âşık oldum.

...

*Leyla, sen ruhumun temennisi ve ihtiyacısın. Ve sen ey Leyla yalnız başına onun mutlak gayesisin.*¹⁰⁰⁸

Leyla'nın, Zehâvî'nin dünyasında sıradan bir kadın değil, neredeyse manevi bir yüceliğe sahip özel bir figür olduğu anlaşılmaktadır. Bu yücelik, yalnızca onun kişiliğinde değil, durduğu mekâna da sirayet etmiş gibidir. Leyla, yüksek bir balkondan Zehâvî'ye bakar ve ona tebessüm eder. Bu sahne, sadece fiziksel bir mesafe değil, aynı zamanda Leyla'nın erişilmezliğini ve zarafetini simgeler. Nâsır Hânî, bu tebessümün anlamını yorumlarken onun, bir tebessümle başlatılmış mı yoksa bir tebessüme karşılık olarak mı doğmuş olduğunu belirsiz bırakır; bu da sahneye büyü, neredeyse şiirsel bir muğlaklık kazandırır. Hânî'ye göre bu tebessüm, tomurcuklarını yeni açan çiçeklerin gümüş dallar üzerine serpiştirdiği berrak, saf ve hoş kokulu bir ışıltı gibidir.¹⁰⁰⁹ Gülümsemenin taşıdığı bu saflık ve zarafet, Leyla'nın ruh güzelliğinin dışa yansıması olarak yorumlanabilir. Bu yönüyle Leyla, sadece şairin duygusal dünyasında değil, estetik ve sembolik düzlemde de idealize edilen, adeta ilham perisi hüviyeti kazanan bir figür hâline gelir.

Leyla Zehâvî'nin vatanıdır. Leyla şairin şu hayatta tutkun olduğu, bağlandığı ve seveda çektiği her şeydir:

لَيْلَى الَّتِي أَنَا مُنْذُ حِينَ بِاسْمِهَا
فِي كُلِّ بَيْتٍ مِنْ قَصِيدِي أَشْهَقُ
لَيْسَتْ سِوَى وَطَنِي وَمَا وَطَنِي سِوَى
شَرَفِي الَّذِي أَسْمُو بِهِ وَأُحْلَقُ
لَيْلَى أَجَلُ لَيْلَى الَّتِي أَعَزَّزْتُهَا
هِيَ كُلُّ مَا أَنَا فِي حَيَاتِي أَعْشَقُ

¹⁰⁰⁸ Zehâvî, *Dîvân*, 8.

¹⁰⁰⁹ Atrûz, "Leylâ fî hudûci's-şî'ri'l-'Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen", 139.

Bir müddettir şiirimin her beytinde ismini hıçkırığa hıçkırığa ağlayarak andığım Leyla;

Vatanımdan başka bir şey değildir. Vatanım da kendisiyle gururlandığım ve onur duyduğumdan başka bir şey değildir.

*Leyla! Evet değer verdiğim Leyla; hayatımda sevdalandığım her şeydir.*¹⁰¹⁰

Zehâvî'nin birçok şiirinde ismini andığı Leyla vatanının sembolüdür. Gerçekten de vatanını çok seven şair onun terakki edip ilerlemesi için kafasında kurguladığı bütün toplumsal ve siyasal olanakları ve vatani için beslediği ümitleri şiirlerine konu etmiştir.¹⁰¹¹ Hasılı Leyla, Zehâvî'nin hayatta kendisine ülkü olarak seçtiği ve bu uğurda mücadele verdiği her davanın, her önemli meselenin ve her idealin sembolüdür.

Leyla, Zehâvî'nin uğruna gözyaşı döktüğü vatanıdır:

وَأَعْنِي بِلَيْلَى مَوْطِنًا مَا ذَكَرْتُهُ عَلَى الْبُعْدِ إِلَّا كَانَ دَمْعِي لَهُ دَفْقُ

*Leyla ile uzaktan andığım ve ancak gözyaşlarımın oraya boşaldığı bir vatani kastediyorum.*¹⁰¹²

Ahmed Fuâd da Zehâvî'nin özellikle rubâîlerinde ismini çokça zikrettiği Leyla ile her şeyden daha çok sevdiği ve uğruna yıllarca zulümle mücadele ettiği aziz vatanını kastettiğini söylemiştir.¹⁰¹³

Zehâvî'ye göre Leyla, onun özlem duyduğu rüyası ve yanında mola verdiği dilek ve temennileridir. O, gerçekten onun vatani Irak'tır.¹⁰¹⁴

وَأِنِّي بِلَيْلَى مُعَرِّمٌ وَهِيَ مَوْطِنِي وَعَلَيَّ أَقْضِي فِي غَرَامِي بِهَا نَجْبِي

*Leyla'ya delicesine aşığım. O benim vatanımdır. Onun aşkı uğruna ölmek ahdim olsun.*¹⁰¹⁵

Bu beyitlerden de anlaşılmaktadır ki Zehâvî'nin Leyla'sı Zehâvî'nin Irak'ı, Zehâvî'nin vatanıdır. Âsım Zâhî Muflih de Leyla'nın Irak'ı sembolize ettiği şiirlerin

¹⁰¹⁰ Zehâvî, *Evşâl*, 63.

¹⁰¹¹ Sadun, "Cemil Sıdkı Al-Zahavi Ve Cehennemde İsyân Adlı Manzumesi", 231.

¹⁰¹² Zehâvî, *Dîvân*, 384.

¹⁰¹³ Ahmed Fuâd, "el-Mer'e fî şî'ri'z-Zehâvî", 11.

¹⁰¹⁴ Cündî, *ez-Zehâvî: şâ'iru'l-hurriyye*, 100.

¹⁰¹⁵ Zehâvî, *Dîvân*, 334.

Şair ve Vatan gibi bir başlık altında değerlendirilebileceğini söylemiştir. Ona göre şairin övdüğü Leyla'nın bedenindeki her bir aza Irak'ın belli başlı yerlerini simgeleyen birer semboldür. Sözgelimi Zehâvî'nin Leyla'nın saçları ve gözleri ile Irak'ın hurma ağaçlarını, yanakları ile Irak'ın ovalarını, alnı ile Irak'ın dağlarını, ağzı ile de Irak'ın nehirlerini kastetmiş olması muhtemeldir.¹⁰¹⁶ Bu durum şairin, vatanı Irak'a olan sevgisini ve bağlılığını göstermektedir.

Nî'mât Ahmed Fuâd, Zehâvî'nin gazellerinde zikrettiği Leyla'nın gerçek veya sembolik olmasının bir şey değiştirmeyeceğini, gazelde kadınların önemli olmadığını, Hakkı takrir batılı def etmediği sürece kadınların gazele konu olmasının bir değerinin olmadığını dile getirir ve şöyle devam eder: *"İri gözleri, kiraz dudakları, siyah saçları, dolgun ve dik göğüsleri, ince beli metheden ve hatta sevgilinin tükürüğünü bal köpüğüne benzeterek öven gazellere doyduk artık. Bu tür gazellerin bizi neşeli kılıp gönlümüzü eğlendirdiğini inkar etmiyorum. Ancak bu gazeller bizi eğlendirdikten ve mutlu ettikten sonra hakikat adına bize bir şey kazandırmaz. Bizi kuklalıktan, milletimizi yücelten vakar ve saygınlığa sahip olan Doğu erkeğinin o üstün makamına yükseltmez."*¹⁰¹⁷

Ahmed Fuâd'a göre Doğu toplumunun normlarına göre yetişmiş bir erkek kadınların fiziksel özelliklerini beğenip överek ve onlarla kur yaparak hamaseti, yiğitliği ve saygınlığı elde edemez. Onun, vatanına ve yüce değerlere olan bağlılığı ve sevgisi kadınlara duyduğu aşk ve tutkudan daha güçlü olmalıdır. Zehâvî'nin Leyla ile vatanını kastetmesi de bu minvalde değerlendirilebilir.

Ahmed Fuâd, Zehâvî'nin; kadın haklarını savunurken bir insan olarak bir övgü sözü duymayı arzulamış ve bir vefa göstergesi olarak bu sözü kadınlardan işitmek istemiş olabileceğini söyler. Ona göre belki de Zehâvî hakkını teslim etmiş olduğu kadından bir insaf umuyor, böylece bir takdir ve şükranı nail olmak istiyordu.¹⁰¹⁸

Zehâvî'nin kadın haklarını neden büyük bir hararetle ve hayatını tehlikeye atarcasına savunduğu konusunda aydın kesim arasında birtakım tahminler öne sürülmüştür. Bazı aydınlar Zehâvî'nin kadına taraftarlık etmesini ve onu

¹⁰¹⁶ 'Atrûz, "Leylâ fî hudûci's-şî'ri'l-'Arabî: ez-Zehâvî nemûzecen", 143.

¹⁰¹⁷ Ahmed Fuâd, "el-Mer'e fî şî'ri'z-Zehâvî", 11.

¹⁰¹⁸ Ahmed Fuâd, "el-Mer'e fî şî'ri'z-Zehâvî", 13.

desteklemesini farklı sebeplere dayandırmışlardır. Mesela Üstat Taha er-Râvî bunun sebebini onun özgürlüğe olan tutkusuna bağlamıştır. Bu yüzden şairin Doğu kadınının özgürlüğü için çok mücadele verdiğini söyler. Yusuf İzzeddîn ise isyan bayrağını kaldıran Zehâvî'nin bu hedefini gerçekleştiremediği için kadının özgürlüğü, felsefe, Darwin teorisi gibi konuları gündeme getirdiğini ve kendini yer çekimi, taklacı kuşlar gibi meselelerin içine attığını söylemiştir.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁹ Ahmed Fuâd, “el-Mer’e fî şî‘ri’z-Zehâvî”, *er-Risâle*, 10.

SONUÇ

Modern dönemin öne çıkan şairlerinden Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî, özellikle 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk yarısında Arap edebiyatında şiirleriyle ve felsefî yönüyle dikkat çeken önemli bir entelektüeldir. Hayatının büyük bölümünü şiire adan şairin yaşadığı zorluklar ve hastalıklar, eserlerine karamsar bir ton olarak yansımıştır. Irak'taki geleneksel örf ve adetlere yönelik eleştirileri, onu toplumun değerleriyle çatışmaya ve entelektüel yalnızlığa sürüklemiştir.

Zehâvî, yaklaşık on bin beyitlik şiir mirasının yanı sıra nesir türünde de dikkate değer eserler kaleme almış; fizik ve astronomi gibi tabiat bilimlerine dair fikirler ileri sürerek çok yönlü bir aydın ve “bilim insanı” kimliği kazanmıştır. Ancak şiirlerinde bazı konu ve ifadeleri tekrara düşmesi yönüyle eleştirilmiş, bu tekrarların okuyucuda zaman zaman monotonluk hissi uyandırdığı belirtilmiştir.

Toplumsal meseleler Zehâvî'nin şiirlerinde geniş yer tutar. Eğitim, cehalet, yoksulluk, savaş, gelenekler, batıl inançlar ve özellikle kadın hakları, şiirsel düşüncesinin merkezinde yer alır. Reformist duruşu ve feminist görüşleriyle öne çıkan şair, kadının tarihsel süreçte hor görüldüğünü, toplumsal hayattan dışlandığını ve gayriinsanî uygulamalara maruz bırakıldığını dile getirmiştir. Ona göre kadın, dört duvar arasına hapsedilmiş ve kamusal hayattan bütünüyle soyutlanmıştır. Bu zihniyete karşı mücadele veren şair, özellikle Irak'taki kadınlar başta olmak üzere Doğu toplumlarının kadınlarını savunmayı amaçlamış; yazı, makale ve şiirleriyle onların sesi olmuştur.

Zehâvî, kadına yönelik zulmün kaynağını ataerkil toplum yapısında ve erkek egemen kültürde görmüştür. Evlilik, boşanma, kadına şiddet, peçe, eğitim ve kadınların çalışma hakkı gibi meseleler onun kaleminde ısrarlı bir biçimde dile getirilmiştir. “Kadını Savunmak” başlıklı makalesi, hem Irak'ta hem de Arap dünyasında büyük yankı uyandırmış; muhafazakâr çevrelerin sert tepkilerine, hatta ölüm tehditlerine maruz kalmasına sebep olmuştur. Bir süre inzivaya çekilmek zorunda kalan şair, güvenlik sağlandıktan sonra mücadelesini sürdürmüş; bu durum, onun azimli ve yılmaz kişiliğini ortaya koymuştur.

Kadının peçe takmasını dinî bir zorunluluk olarak gören anlayışı eleştiren Zehâvî, bu uygulamayı cehalet ürünü bir gelenek olarak görmüş; peçenin dine değil,

erkek egemenliğini sürdürmeye hizmet ettiğini savunmuştur. Kadının yüzünü açmasının toplumsal ilerleme için şart olduğunu dile getiren şair, bu görüşleriyle din adamlarının eleştirilerini üzerine çekmiş, onların dinî yorumlarını sorgulamıştır. Zehâvî'nin kendi eşi peçeli olmasına rağmen peçeye karşı çıkması bir çelişki gibi görünse de, onun düşünce ve ifade özgürlüğüne verdiği önem bu durumu açıklamaktadır.

Şairin dikkat çektiği bir diğer önemli mesele ise erkek şiddetidir. Zehâvî'ye göre kadın, fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalmakta, bunu engelleyecek ne toplumsal güç ne de hukuki destek bulabilmektedir. Irak gibi ataerkil toplumlarda erkek, şiddeti bir hak olarak görmekte ve bu tavır toplum tarafından da meşrulaştırılmaktadır. Kaba ve zorba kocalar, geleneklerin sağladığı meşruiyetle kadına her türlü kötü muameleyi reva görebilmektedir. Bu anlayışa göre erkeğin kadını kontrol etmesi ve ona hükmetmesi, adeta erkekliğin bir ölçütü sayılmaktadır.

Zehâvî, kadınlara yönelik şiddeti sert bir üslupla eleştirmiş, erkekleri “vahşi hayvanlara” benzeterek hicvetmiş; kadınları ise masumiyet ve mazlumiyet temsilleriyle tasvir etmiştir. Bu yönüyle şairin, hemcinslerine yönelik ağır eleştirileri onun feminist bir duruş sergilediği şeklinde yorumlanmıştır. Kadınların hakları uğruna gerekirse canını feda edeceğini dile getiren Zehâvî, zaman zaman erkek karşıtlığında aşırıya kaçmıştır.

Şairin en çok karşı çıktığı toplumsal sorunlardan biri çok evliliklerdir. Ona göre bu uygulama, İslam'ın adalet şartına ve ruhuna aykırı bir biçimde heva ve şehvet uğruna kötüye kullanılmakta, kadınlar mağdur edilmektedir. Boşanma konusunda da Zehâvî, yetkinin yalnızca erkeğe verilmesini eleştirir; bu durumun kadını metalaştırdığına ve aile kurumunu zedelediğine dikkat çeker. Kadının iradesini yok sayan geleneksel uygulamalara karşı çıkar; dini gerekçelerin çarpıtıldığını savunur.

Bununla birlikte, kadının bedenine dair betimlemelerde geleneksel şiir anlayışına yaslanan Zehâvî, feminist söylemi ile şiirsel ifadeleri arasında bir çelişkiye düşer. Bu durum şairin kadın haklarını savunmadaki samimiyetinin sorgulanmasına sebep olmuştur.

Zehâvî, kadın meselesini Batı-Doğu karşıtlığı üzerinden de değerlendirir. Ona göre Batı toplumlarında kadın hakları gözetilmekte, kadın-erkek ilişkileri karşılıklı

anlayışa dayanmaktadır. Oysa Doğu'da kadınlar evlere kapatılmakta, çalışma hayatından ve sosyal hayattan dışlanmaktadır. Şair, bu durumu kadınlar için bir “mezar hayatı” olarak betimlemiştir. Doğu'daki evlilik ve boşanma süreçlerinin kadını mağdur eden niteliği, Zehâvî'nin şiirlerinde sert bir eleştiriye konu olur.

Zehâvî'ye göre toplumun geri kalmasının temel sebeplerinden biri, kadınların peçe ve ev hapsiyle toplumdan tecrit edilmesidir. Kadının kamusal hayatta yer almadığı bir toplumun ilerlemesi mümkün değildir. Bu sebeple şair, kadının hayatın her alanında, özellikle eğitim, ekonomi ve siyasette aktif rol alması gerektiğini savunur. Erkeklerle işbirliği içinde çalışarak üretime katılan kadın, toplumun gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Kadın eğitimi Zehâvî'nin şiirlerinde sıkça vurguladığı bir diğer temadır. Ona göre kadınlar uygarlığın temeli, çocukları için birer rehberdir. Kız çocuklarını eğitmeyen bir baba suç işlemiş olur; bu ihmalin sonucu da toplumsal çöküştür. Şair, kadının iffeti ve korunmasının peçeyle değil, eğitimle sağlanabileceğini dile getirir.

Zehâvî, şiirlerinde kadının yalnızca dramatik yönlerine değil, aynı zamanda annelik, eşlik ve fiziksel güzellik gibi olumlu vasıflarına da yer vermiştir. Ona göre kadın, anne olarak toplumu şekillendiren bir mektep, eş olarak ise erkeğin hayat yolculuğunda tamamlayıcısı ve destekçisidir; dolayısıyla bir erkek, ancak eşiyle kemale erebilir. Şair, kadının fiziksel güzelliğini ise al yanak, zambak yüz, ceylan göz ve ince bel gibi klasikleşmiş benzetmelerle idealize etmiş; boy, saç, göğüs ve diğer uzuvları ayrıntılı teşbihlerle tasvir etmiştir. Bu tasvirlerde romantik unsurların ağır bastığı ve Zehâvî'nin romantizm akımından etkilendiği görülmektedir.

Kadın, şairin dizelerinde sadece bedensel değil, aynı zamanda ruhsal yönüyle de estetik bir değer taşır. Onu inciye, tomurcuğa, bahar çiçeğine, gençlik gölüne ve ahuya benzeten Zehâvî; kadını musibet anlarında teselli kaynağı, karanlıkta yol gösteren bir mum, barışın simgesi bir yıldız ve hayatı anlamlı kılan zarif bir varlık olarak resmetmiştir.

Zehâvî'nin şiirlerinde öne çıkan temel temalardan biri de aşk ve onunla ayrılmaz bir biçimde ilişkili olan ayrılık duygusudur. Şair, aşkı yalnızca romantik bir heyecan olarak değil, aynı zamanda derin bir iç sarsıntı ve varoluşsal bir tecrübe olarak işler. Ona göre aşk ve ayrılık, birbirini tamamlayan, hatta birbirini besleyen ve iç içe

geçmiş iki zıt duygudur. Bu çerçevede “Leyla” ismini çok katmanlı bir anlam yapısıyla kullanır: Bir yandan vatanı sembolize eden idealleştirilmiş bir figür, diğer yandan İstanbul yıllarında âşık olduğu İspanyol kadının kişisel hatırası ve nihayetinde her kadını temsilen kullanılan soyut bir kadın imgesidir. Nadiren de olsa başka kadın isimlerine de yer verir.

Zehâvî, şiirlerinde özellikle teşbih başta olmak üzere mecaz, istiare, kinaye, tıbak ve tasrî‘ gibi çeşitli edebî sanatları etkili biçimde kullanarak anlatım gücünü artırmış ve şiirsel ifadesine derinlik kazandırmıştır. Bu durum, onun klasik belâgat ilmine vukufiyetini ve şiirdeki teknik maharetini açıkça ortaya koymaktadır. Şairin on bine yakın beyitten oluşan hacimli şiir külliyatı dikkate alındığında, mevcut akademik çalışmaların bu birikimi bütünüyle kapsayacak düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda Zehâvî’nin eserleri, yalnızca kadın, aşk ve toplumsal meseleler bağlamında değil; aynı zamanda felsefî düşünce, varlık ve ölüm tasavvuru, yeniden diriliş anlayışı, siyasi eleştiri dili ve edebî sanatların kullanımı gibi temalar çerçevesinde de incelenmeye açıktır. Dolayısıyla şairin şiir külliyatı, hem edebiyat hem de düşünce tarihi açısından disiplinler arası yöntemlerle ele alınabilecek zengin bir araştırma sahası sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Savsan. "Miḥnetu'l-mer'eti'l-'Arabiyye". *el-Edīb* 6 (Haziran 1949), 12.
- Abdullah Hasīb, Musullu. *İmrüilkays kaside-i mu'allakasının şerhi*. haz. Zehra Gözütok Tamdoğan. Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2021.
- Abdülhadioğlu, Ahmet. "Klasik Arap Şiirinde Sevgiliye Duyulan Aşk ve Özlemin İfade Edilmesinde Kullanılan İmgeler". *Mukaddime* 14 (2023), 66-82.
- Abdülhamîd eş-Şeyh, Necât. "en-Nehḍatu'n-nisâiyye beyne Hüdâ Şa'râvî ve Süreyâ Terzî". *Mecelletu Kıtâ'i'd-Dirâsâti'l-İnsâniyye* 31 (Haziran 2023), 1145-1244.
- Abdüllâtîf en-Nâhî, Salâhuddîn. "ez-Zehâvî", *er-Risâle* 195 (Mart 1937), 506-507.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arneût - Âdil Mürşid. vd. 21. Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Ahmed Fuâd, Ni'mât. "el-Mer'e fi şî'ri'z-Zehâvî". *er-Risâle* 1039 (Aralık 1963), 10-13.
- Akbaş, Rifat. "Klasik Arap Şiirinde Güzel Sözün Benzetildiği Unsurlara Dair Literal Bir Tarama". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 6/2 (Aralık 2021), 481-509. <https://doi.org/10.20486/imad.1010496>.
- 'Aḳḳâd, 'Abbâs Mahmûd. *Ricâhun 'araftuhum*. Mısır: Muessesetu Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2013.
- Aladağ, Mehmet Şirin. *Arap Edebiyatında İktibâs Sanatı*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Al Younes, Hafel - Arslan, Mehmet Nafi. "Modern Dönem Arap Şairlerden Nedret Haddâd'ın Şiirlerinde Psikolojik Boyut". *Harran İlahiyat Dergisi* 52 (Aralık 2024), 298-317. <https://doi.org/10.30623/hij.1536353>.
- Âlu Gâzî el-'Ânî, Abdulkadir b. Molla Huveys Mahmûd. *Beyânu'l-me'ânî*. Dimeşk: Matbaatu't-Terakkî, 1965.
- Âlûsî, Cemâluddîn. "ez-Zehâvî beyne'l-'Aḳḳâd ve'z-Zeyyât", *el-'Arabî* 236 (Temmuz 1978), 52-56.
- 'Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûḳ fi'l-luḡa*. Beyrut: Menşûrâtu Dâri'l-Âfâki'l-Cedîde, 4. Basım, 1980.
- A'sâ el-Kebîr, Meymûn b. Kays. *Dîvânu'l-A'sa'l-Kebîr*. nşr. Muhammed Huseyin Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1950.
- 'Aṭiyye, Fevziye. "el-Mer'e ve'l-'amel fi'l-mucteme'i'l-'Irâkî". *el-Âdâb-Câmi'atu Bağdad* 37 (Ocak 1990), 88-130.
- 'Aṭrûz. Âsım Zâhî Muflih. "Leylâ fi hudûci's-şî'ri'l-'Arabî: ez-Zehâvî Nemûzecen". *Mecelletu'l-Âdâbi ve'l-Hadâreti'l-İslâmiyye* 12/25 (2020), 127-144.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Hukûk-ı Âile Kararnâmesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/314-318. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- 'Ayş, Ahmed Muhammed. "ez-Zehâvî". *el-Muktaṭaf* 5 (Mayıs 1937), 551-557.

- Bedruddîn el-‘Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Huseyn. *‘Umdetu’l-kârî şerhu sahîhi’l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, ts.
- Bessâm, Ebû Abdîrrahman Abdillâh b. Abdîrrahman b. Salih b. Hamd b. Muhammed b. Hamd. *Teysîru’l-‘allâm şerhu ‘umdeti’l-ahkâm*. thk. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk. Kahire: Mektebetu’t-Tâbi‘în, 10. Basım, 2006-1426.
- Beşûr, ‘İzzet. “eş-Şâ‘ir el-feylesûf Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî”. *es-Sekâfe* 7 (Temmuz 1959), 12-14.
- Bigiyef, Musa Carullah. *Kur’an-ı Kerim Ayet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun* Haz. Mehmet Görmez. Ankara: OTTO Yayınları, 1999.
- Bilge, Mustafa L.. “Faysal I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/264-265. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bozkurt, Nebi. “Peçe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/210-212. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Buttî, Rafâîl. *Sihru’ş-şi’r*. Mısır: el-Matbaatu’r-Rahmâniyye, 1922.
- Cafer el-Abbâsî. *Kitâbu’l-bedî’* nşr. Ignatius Kraczkowski. Beyrut: Dâru’l-Mesîra, 1982.
- Câhız, Ebû Osman ‘Amr b. Bahr b. Mahbûb. *Kitâbü’l-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.
- Câhız, Ebû Osman ‘Amr b. Bahr b. Mahbûb. *Resâilu’l-Câhız*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, ts.
- Câsım Muhammed, ‘Âlâuddîn. “el-Mer’etu ve’t-tağyîru’l-ictimâ‘î fi’l-kutri’l-‘Irâkî”, *el-Âdâb-Câmi’atu Bağdad* 25 (Ocak 1979), 539-562.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *Tâcu’l-luğa ve şihâhu’l-‘Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr ‘Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-‘ilm li’l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.
- Cesâr, Hâlid. “el-Mer’e fi’l-İslâm”, *el-Bi’sse* 2 (Şubat 1951), 49-50.
- Ceyyûsî, Selmâ el-Hađrâ’. “Nâzik el-Melâike: el-Mer’tu’lletî ğayyeret harîtate’s-şî‘ri’l-‘Arabî”. *İbdâ’* 2 (Şubat 1996), 75-86.
- Cündî, Enver. *ez-Zehâvî: şâ‘iru’l-hurriyye*. Kahire: ed-Dâru’l-Kavmiyye li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr. t.s.
- Cüveynî, İmamü’l-Haremeyn Ebü’l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf b. Muhammed. *Nihâyetu’l-ma’leb fi dirâyeti’l-mezheb*. thk. Abdulazîm Mahmûd ed-Dîb. 21 Cilt. Lübnan: Dâru’l-Minhâc, 1428-2007.
- Çakar, Ayşen Seymen. *İnsan Hakları Bağlamında Kadın*. Bursa: Ekin Yayınları, 2023.
- Çelik, Şerif Ahmet - Yaşar, Hüseyin. “Belâgat İlminde Tıbâk (Tezat) Sanatı: Mâide Sûresi Örneği”. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Haziran 2021), 66-97. <https://doi.org/10.20486/imad.902869>.
- Çetin, Sevdâ. *Tevfîk Yûsuf Avvâd’ın Öykü ve Romanlarında Toplumsal Sorunlar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

- Daş, Fuat. “Cemil Sıdkî ez-Zehâvî’nin Şiirlerinde Toplumsal Temalar”. *Doğu Araştırmaları* 1/25 (Haziran 2022), 1-32.
- Doğan, Recep. “*Namus*”, “*Töre*” ve *Eril Şiddet*. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2016.
- Durmuş, İsmail. “İltifât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Duveyyde, Yusuf Ali Muhammed. *Cemil Şıdkî ez-Zehâvî hayâtuhu ve şi’ruhu*. Sudan: Ümmü Derman Üniversitesi, Külliyyetü’Dirâsâtî’l-‘Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Ebû Deyye, Eyyûb. *Mevsû’atu a’l’ami’l-fıkri’l-‘arabiyyi’l-‘hadîs*. Amman: el-Mektebetu’l-Vaţaniyye, 4. Basım, 2019.
- Ebu’l-Huseyn, Hiyâm. “‘Uyûnu’l-mer’e fî eş’âri İsmâil ‘Ukâb” *İbdâ’* 11 (Kasım 1987), 65-69.
- Ebû Nüvâs el-Hasen b. Hânî’. *Divân*. thk. Ahmed Abdülmecîd el-Gazâlî. Mısır: Matbaatu Mısır, 1953.
- Ebu’s-Su’ûd, Hiyâm Şadrüddîn, “Ruknu’l-mer’e: el-umm ve eşruhâ fî nehđati’ş-şu’ûb”, *el-İmân* 13 (Mart 1954), 305-307.
- Ebû Zeyd, Mediha. “Mietu ‘âmin ‘alâ taḥrîri’l-mer’eti’l-‘Arabiyye”, *İbdâ’* 1-12 (Aralık 2000), 176-179.
- Edhem, İsmail Ahmed. “Cemil Şıdkî ez-Zehâvî fî re’yi nâkidîn”. *el-Mecelle* 21 (Eylül 1958), 65-74.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *er-Reddu’l-mufham ‘alâ men ḥâlefe’l-ulemâ’* 2 Cilt. Ürdün: el-Mektebetu’l-İslâmiyye, 2000-1421.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Cilbâbu’l-mer’eti’l-muslime*. b.y.: Dâru’s-Selâm li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 3. Basım, 2002-1423.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Silsiletu’l-ehâdisi’d-ḍa’ife ve’l-mevdû’a ve eşruhe’s-seyyi’ fi’l-ümme*. 14 Cilt. Riyad: Dâru’l-Ma’ârif, 1992-1412.
- Emîn, Abdulvahhâb. “Ba’de’z-Zehâvî”. *er-Risâle* 147 (Nisan 1936), 703-704.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu’l-luġa*. thk. Muhammed ‘İvâḍ Mur’ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 2001.
- Fâḥûrî, Hannâ. *el-Câmi’ fî târihi’l-edebi’l-‘Arabî –el-edebi’l-‘hadîs*. 4 Cilt. Lübnan: Dâru’l-Cîl, 1986.
- Fârâbî, Ebû İbrahim İshâk b. İbrahim b. el-Huseyn. *Mu’cemu divânî’l-‘Arab*. thk. Ahmed Muhtar Ömer. 4 Cilt. Kahire: Muessesetu Dâri’s-Şa’b, 2003.
- Fâris İbrahim, İmîlî. “el-Mer’e ‘inde’r-Reyhânî”, *el-Edîb* 3 (Mart 1942), 11-12.
- Fehmî, Mâhir Hasan. *Zehâvî*. Mısır: Vizâretu’s-Sekâfeti’l-Mısriyye, 2017.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Ḥalîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbu’l-‘ayn*. thk. Mehdi el-Maḥzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Bağdat, Dâru’l-Hilâl, 1985.
- Fevzân, Salih b. Fevzân b. Abdullah. *el-Mulahhaşu’l-fikhî*. 2 Cilt. Riyad: Dâru’l-‘Âsime, 1423.

- Fıġlalı, Ethem Ruhi. "Bahâîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/464-468. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakup. *el-Kâmûsu'l-muĥîṭ*. thk. Mektebu Tahkîkî't-Turâṣ fî Muessesetu'r-Risâle. Lübnan: Muessesetu'r-Risâle, 8. Basım, 2005.
- Ġizzî, Muhammed Şıdkî b. Ahmed b. Muhammed Âl Bûrnû Ebu'l-Hâriṣ. *Mevsû'atu'l-ḳavâ'idî'l-fıḳhiyye*. 12 Cilt. Lübnan: Muessesetu'r-Risâle, 2003-1424.
- Güler, Murat - Akbaş, Rifat. "Ma'rûf Er-Rusâfî'nin Mersiyeleri". *Batman Akademi Dergisi* 8/2 (Aralık 2024), 156-190. <https://doi.org/10.58657/batmanakademi.1545632>.
- Haccâvî, Ârif. *İhyâu's-şî'ri'l-Bârûdî ve'z-Zehâvî ve Şevkî ve Hâfız ve'r-Ruşâfî ve'l-Cevâhiri*. Kahire: Dârul-Meşrik, 2018.
- Hafız İbrahim, *Dîvân*. haz. Ahmed Emîn-Ahmed ez-Zeyn-İbrahim el-Ebyârî Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kutub, 3. Basım, 1987.
- Halîlî, Cafer. "er-Recul ve'l-mer'e". *el-Beyân* 37 (Nisan 1969), 12-13.
- Hânî, Nâşır. *Muĥâḍarât 'an Cemîl Şıdkî ez-Zehâvî*. Kahire: Câmî'atu'd-Duvelî'l-'Arabiyye, 1954.
- Harb, Tîlâl. "Vaḍ'u'l-mer'eti'l-'Arabiyye fî'l-muctema' ve devruhâ fih", *el-Âdâb* 1-2 (Ocak 1981), 52-59.
- Hasan Hussein, Goran. *Kuzey Irak'ta Kadın Haklarının Gelişimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Hassûnî, Nihâd Huseyn Hyara. *et-Tenâş fî şî'ri Cemîl Şıdkî ez-Zehâvî*. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Haydarî, İbrahim. "Mülâhazât ḥavle'l-mer'eti'l-'Arabiyye ḳable'l-İslâm". *Ebvâb* 13 (Haziran 1997), 86-94.
- Hiçâzî, Ahmed Abdülmü'tî. "el-Mer'e leysset reculen naḳışan". *İbdâ'* 1 (Ocak 1993), 4-7.
- Hilâlî, Abdürrezzâḳ. "ez-Zehâvî şâ'iru'l-'Irâḳ". *el-'Arabî*, 60 (Kasım 1963), 61-67.
- Hilâlî, Abdürrezzâḳ. "Ḥaḳâik cedîde fî ḥayâtî'z-Zehâvî". *el-Edîb* 8 (Ağustos 1972), 20-23.
- Hilâlî, Abdürrezzâḳ. "ez-Zehâvî nâḳiden". *el-Edîb* 3 (Mart 1973), 2-5.
- Hilâlî, Abdürrezzâḳ. "ez-Zehâvî ve's-şahâfe". *el-Edîb* 7 (Temmuz 1973), 2-4.
- Hilâlî, Abdürrezzâḳ. "ez-Zehâvî fî meclisey el-meb'ûşîne'l-'Uṣmânî ve'l-a'yânî'l-'Irâḳî". *Âfâḳun 'Arabiyye* 1 (Eylül 1979), 105-113.
- Huseynî, Hamdî. "Cemil Sıdkî ez-Zehâvî". *el-Edîb* 4 (Nisan 1951), 9.
- İbadî, Mohammed. *II. Abdülhamid Döneminde Irak Bölgesi*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekr Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-Fütûḥâtu'l-Mekkiyye*. haz. Ahmed Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-'İlmiyye, ts.

- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *et-Tebşira*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Ahbâru'n-nisâ'*. thk. Nizâr Rıdâ. Beyrut-Lübnan: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1982.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî. *Cemheretu'l-luğa*. thk. Remzî Münîr Ba'lebakkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbnü'l-Eşîr, Ebu'l-Hasen İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1997.
- İbnü'l-Hatîb, *Haḳâikun ṣâbite fi'l-İslâm*. thk. Ahmed Hasan Mülâdîfî. Tahran: Matbaatu'l-Ufuk, 1974.
- İbn Hâzm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-Muḥallâ bi'l-âşâr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Hişâm, Abdûlmelik b. Hişâm b. Eyyûb Ebû Muhammed Cemâluddîn. *es-Sîretu'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sikâ-İbrahim - el-Ebyârî-Abdülhafız eş-Şelebî. Mısır: Mektebetu Mustafa Elbânî, 2. Basım, 1955.
- İbn Kâyyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. *Ravḍatu'l-muḥibbîn ve nüzhetu'l-müşṭâkîn*. thk. Muhammed 'Uzeyr Şems. Cidde: Dâru 'Âlemi'l-Fevâid, ts.
- İbn Keşîr, Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Amr. *Tefsîru'l-Kurâni'l-Âzîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. Basım, 1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *eş-Şi'r ve's-su'arâ'*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1958.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts..
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 3. Basım, 1414.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmail el-Mürsî. *el-Muḥaṣṣaṣ*. thk. Halil İbrahim Cefâl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1996.
- İbnü's-Sikkît, Yakub b. İshak. *Kitâbu'l-elfâz* thk. Fahrüddîn Kâbâve. Beyrut: Mektebetu Lübnan Nâşirûn, 1998.
- İnal, İbrahim Hakkı - Sever, Mehmet. "Cemîl Sıdkî Ez-Zehâvî'nin El-Fecru's-Sâdik Adlı Eseri Özelinde Vehhâbîlik Eleştirisi". *Eskiye* 50 (Eylül 2023), 877-900. <https://doi.org/10.37697/eskiye.1282005>.
- İbrahim, Abdülazim. "1925 Irak Anayasası'nda Düzenlenen Hak ve Hürriyetler ve Pozitif Temelleri". *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26/2 (Aralık 2022), 437-473.
- İsmail, Muhammed Ahmed. *Ma'rakatu's-sufûr ve'l-ḥicâb*. Riyad: Dâru'l-Vaṭan, 1411/1992.

- İzzeddîn, Yûsuf. *et-Teyyârâtü'l-edebiyye fi'l-'Irak: ez-Zehâvî: eş-şâ'iru'l-ķalak*. Bağdat: Matbaatü'l-Maârif, 1962.
- İzzeddîn, Yûsuf. "ez-Zehâvî ve't-tecdîd". *el-Ma'rife* 27 (Mart 1964), 59-64.
- Jankır, Aslam. "Eski Arap Şairlerinin Aşk/Sevgi Dili". *Mukaddime* 14/1 (2023), 107-126.
- Ka'b b. Züheyr, Ebü'l-Mudarrab b. Rebî'a. *Dîvânu Ka'b b. Züheyr*. thk. Muhammed Yusuf Udvâd vd. Beyrut: Dâru Sadr, 2. Basım, 1985.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî. *Müteşâbihu'l-Kur'ân*. thk. Adnan Muhammed Zerzûr. b.y., Dâru't-Turâs, ts.
- Kaţţân, Menâ' b. Halil. *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kurân*. b.y.: Mektebetu'l-Ma'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 3. Basım, 2000-1421.
- Lemrâskî – Zâde, Hasan Gudrezî – Cevâd Muhammed. "Zâhiretu'l-ħurriyye ve'l-vaţaniyye fî eş'ârî Ebî'l-Kâsım el-Lâhûtî ve Cemîl Şıdkî ez-Zehâvî". *Mecelletu'l-Luġati'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ* 11/1 (Haziran 1436/2015), 159-184.
- Kiler, Zuhal. *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Kadın*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 2 Kasım 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Y%C3%BBsuf-suresi/1616/20-ayet-tefsiri>.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2. Basım, 2002.
- Mağribî, Ahmed Bedî', "Şahsiyyetu'z-Zehâvî", *er-Risâle* 192 (Mart 1937), 382-385.
- Maħcûb, Süleymâ. "Vece'ul-ħuşûme beyne'l-'Akkâd ve'z-Zehâvî". *el-Ma'rife* 547 (Nisan 2009), 323-327.
- Maħmaşânî, Şubhî. "Mekânetu'l-mer'e fi'l-İslâm". *el-Edîb* 2 (Şubat 1946), 29-32.
- Martı, Huriye (ed.). *Hadislerle Kadın*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2021.
- Mavili, Aliye. *Aile İçi Şiddet: Kadının ve Çocuğun Korunması*. Ankara: Elma Yayınevi, 5. Basım, 2022.
- Menfelûtî, Mustafa Luţfî. *el-Ĥicâb*. Lübnan: Mektebetu'l-Hidâye, 1991.
- Merzûk, Ğanîme Fehd. "el-Mer'e ve'l-muctema'", *el-Bi'se* 5 (Mayıs 1952), 232.
- Mısrî, 'Abdussemin'. "Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî şâ'irun 'ırķî.. İhtekerehû es-Sultân Abülhamîd", *er-Risâletu'l-Cedîde* 31 (Ekim 1956), 32-33.
- Mîr Başrî. *A'lâmu'l-edeb fi'l-'Irâki'l-ħadîs*. thk. Celîl el-'Aţîyye. Londra: Dâru'l-Hikme, 1994-1415.
- Muhammed Ali, Yahya. "Yevmu'z-Zehâvî". *er-Risâle* 452 (Mart 1942), 273-274.
- Mustafa vd., İbrahim. *el-Mu'cemu'l-vasîf*. Kahire, Dâru'd-Da've, ts.
- Nâcî, Hilâl. *ez-Zehâvî ve dîvânuhu'l-mefkûd*. Kahire: Dâru'l-'Arab li'l-Bustânî, ts..
- Nâcî, Hilâl. "Nazârât fî şî'ri'z-Zehâvî". *el-Edîb* 1 (Ocak 1963), 19-20.

- Nâ'ûrî, İsa. "ez-Zehâvî fî me'ârikihi'l-eđebiyye". *ed-Devħa* 4 (Nisan 1985), 26-31.
- Nâzik Sâbâ Yârd. "el-Mer'e ve'l-'unfu'l-mumâres 'aleyhâ". *Ebvâb* 17 (Haziran 1998), 85-98.
- Nâzik el-Melâike. "Me'âhiz ictimâ'ıyye 'alâ hayâtı'l-mer'eti'i-'Arabiyye". *el-Âdâb* 4 (Nisan 1970), 11-12.
- Necmî, Muhammed Hasan. "ez-Zehâvî Yulhid li'ş-Şuhre". *el-Hadîka* 10 (Ocak 1931), 192-195.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *el-Müctebâ (es-Sünenü's-süğrâ)*. thk. Abdülfettah Ebû Ğudde. 8 Cilt. Halep: Mektebu'l-Matbû'âtı'l-İslamiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Neş'et, Kemâl. "ez-Zehâvî şâ'iran". *el-Beyân* 100 (Temmuz 1974), 13-15.
- Nûrî, Düreyd Abdülkadir. "Terbiyyetu ve ta'lîmu'l-mer'e fî'l-mucteme'il-İslâmî", *Âdâbu'r-Râfideyn* 10 (Mart 1979), 187-204.
- Nûru'l-İslâm, Muhammed. "Abkariyyetu Cemîl Şıdkî ez-Zehâvî eş-şî'riyye". *Dirâsâtü'l-Câmi'atu'l-İslâmiyye: Chittagong Bangladeş* 13 (2017), 117-146.
- Öztürk, Mustafa. *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Özünlü, Mesut. *Cemil Sıtkı ez-Zehâvî- Hayatı, Kişiliği, Şiirleri*. Ankara: Yade Kitap, 2020.
- Rahme, Şa'bân. *et-Tenâs 'inde Cemîl Şıdkî ez-Zehâvî: kasîdetu sevratun fî'l-cahîm unmûzecen*. Cezayir: Ebû Bekr Belkâid Üniversitesi, Kulliyyetu'l-Âdâbi ve'l-Luġât, Yüksek Lisans Tezi, 2019-2020.
- Râfî'î, Mustafa Sâdık. *Dîvânu'r-Râfî'î*. thk. Muhammed Kâmil er-Râfî'î. 2 Cilt. İskenderiyye: Mataba'atu'l-Câmi'a, h.1322.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. "Cemil Sıdkî Efendî ez-Zehâvî (Muhâcemetuhu bişî'riyyâtıhi li'ş-şer'ati'l-İslâmiyye fî hûkûkî'n-nisâ)". *el-Menâr* 11 (Aralık 1910), 841-846.
- Reşîd Rızâ, Muhammed b. Ali b. Muhammed Şemsüddîn b. Muhammed Behâüddîn b. Ali. *Tefsîrü'l-menâr*. 12 Cilt. b.y.: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kuttâb, 1990.
- Ruşâfî, Ma'rûf b. Abdulġanî el-Baġdâdî. *Dîvânu Ma'rûf er-Ruşâfî*. haz. Mustafa el Ğalâyînî, Mısır: Muessesetu Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2012.
- Şabîh, İbrahim Muhammed. "ez-Zehâvî beyne's-şekk ve'l-yakîn". *el-Beyân* 233 (Aġustos 1985), 88-94.
- Sadgrove, Philip Charles. "Zehâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/177-179. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Sadun, Aide. "Cemil Sıdkı Al-Zahavi Ve Cehennemde İsyân Adlı Manzumesi". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 4/3 (Temmuz 2012), 231-255.
- Şâlihî, Şükr Hâcim, "Emâsilu'l-mer'eti'l-'Irâkiyye ve'l-mevkıf mine'z-zulmi ve't-ta'assufi'l-ictimâ'î". *et-Turâşu's-Şa'bi* 11-12 (Kasım 1980), 143-160.

- Sâlihî, Muhammed b. Yusuf eş-Şâmî. *Subulu'l-hudâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Mua'vva. Beirut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Sancak, Murat. "Câhiliye Nikâhı Mut'a ve Diğer Câhiliye Nikâhları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1996), 41-73.
- Şâûl, Enver. "Zikreyâtî ve in'ibâ'âtî 'an Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî", *el-Edeb ve'l-Fenn* 4 (Eylül 1946), 85-94.
- Sekâkînî, Vidâd. "Sihrü'l-mer'e". *el-Edîb* 10 (Ekim 1942), 23-24.
- Selâme Mûsa. *el-Yevm ve'l-ğad*. haz. İlyâs An'ton İlyâs. Mısır: el-Matbaa'atu'l-Asriyye, 1928.
- Selâme Musa. "Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî". *el-Mecelletu'l-Cedîde* 4 (Nisan 1936), 45-49.
- Selâme Mûsa. "Takadümü'l-'ulûm ve'l-fünûn -mübtekirâtü'z-Zehâvî-", *el-Mecelletu'l-Cedîde* 2 (Şubat 1936), 54-57.
- Sellûm, Sifâne Dâvud. *Zâhiretu't-temerrud fî edebey er-Ruşâfî ve'z-Zehâvî*. Bağdat: Bağdat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Sellûm, Dâvud. "ez-Zehâvî: 1863-1936/1279-1355". *el-Âdâb* 10 (Nisan 1967), 71-124.
- Selîm, Zeyneb. "el-Mer'e fî şi'ri Hâfız". *Apollo* 11 (Temmuz 1933), 1424-1427.
- Şıkar, Hâtîm. "Mutâbe'ât fî's-sekâfe: ez-Zehâvî ve mevâhibuhu'l-aşliyye". *el-Aklâm* (Şubat 1985), 128-129.
- Suveylim, Ahmed Muhammed. "el-Mer'e fî şi'ri'l-Beyâtî", *İbdâ'* 8 (Ağustos 1983), 48-54.
- Şebîbî, Muhammed Bâkır. "el-Mer'etu'l-Müslime ve't-terbiye". *Luğatu'l-'Arab* 10 (Nisan 1913), 445-451.
- Şehâvî, Muhammed Muhammed. "el-Mer'etu'l-istignâ". *İbdâ'* 12 (Aralık 1989), 39-41.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc*. haz. Muhammed Halîl 'Aytânî. 4 Cilt. Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'ul'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin. 31 Cilt. Kahire: Dâru Hecr, 2001.
- Taha er-Râvî, Hâriş. "Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî". *el-Mecma'ul-'İlmiyyu'l-'Arabî* 7-8 (Temmuz 1936), 248-255.
- Taha er-Râvî, Hâriş. "Cemil Sıdkî ez-Zehâvî beyne humûmihi ve humûmi'l-va'atan". *ed-Devha* 3 (Mart 1983), 65-66.
- Tâhir Mekkî, Ahmed. "Ba'de nişfi karnin mine'z-zemân: el-hakîka ed-dâi'a fî şirâ'i'l-'Akḳâd ve'z-Zehâvî". *ed-Devha* 5 (Mayıs 1981), 36-41.
- Tâlâkânî, Ebû'l-Kâsım İsmail b. 'Abbâd. *el-Muḥîṭ fî'l-luḡa*. thk. Muhammed Hasen Âl Yâsîn. 3 Cilt. Beirut: 1994.
- Taslaman, Caner - Feryal. *İslam ve Kadın*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 6. Basım, 2020.

- Temîmî, Fâdıl Abbâs Fâdıl. *el-Luġatu 'ş-şî'riyye 'inde Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî*. Çankırı: Çankırı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2022.
- Terzi, Mustafa Zeki. "Mızrak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/3-4. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sunenu't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Toprak, Faruk. "Cemil Sıdkî Ez-Zehavî'nin Şiirlerinde İstanbul Anıları". *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 7/14 (2012), 27-36.
- Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr>. 25.05.2024.
- 'Ubeydî, Münye. "el-Mer'e fî şî'ri Nizâr Kabbânî", *el-İthâf* 102 (Haziran 1999), 40-50.
- Uludağ, Erdoğan. "Fuzûlî'nin Gazellerinde Bir Güzellik Unsuru Olarak Yanak". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* ÖS-III (2016), 15-68.
- Ünlü, Samet. *Evdeki Erkeklik: Evlilikte Uyum ve Çatışma Arasında Eril Kimlikler*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2022.
- Vehbî, Muhammed. "Taḥrîru'l-mer'e". *el-Edîb* 8 (Ağustos 1954), 2-3.
- Verdî, Ali Hüseyin Muhsin Abdülcélil. *Lemeḥâṭun içtimâ'îyyetun min târîḫi'l-'Irakî'l-ḥadîs*. 6 Cilt. Mısır: y.y. Bibliotheca Alexandrina/Yeni İskenderiye Kütüphanesi, ts.
- Yalar, Mehmet. "Zehâvî Ve Realist Arap Şiirindeki Yeri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (Ocak 2006), 47-73.
- Yanık, Nevzat Hafis. "Arap Şiirinde Göz İmgesi". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 37 (Aralık, 2016), 114-143.
- Yavuzer, M. Şahin. "Cemal Süreya'nın Şiirlerinde Kadın Arketipi". *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 41 (Eylül 2018), 133-150.
- Yesû'î, Rafâ'îl Nahle. "eş-Şâ'ir Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî", *el-Meşriḳ* 2 (Nisan 1966), 145-157.
- Yılmaz, İbrahim. "Klasik Fıkıh Doktrininde Cariyenin Tesettürü İle İlgili Yaklaşımlar". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 37 (2021), 237-274.
- Yılmazçelik, İbrahim. "Tarihî Süreç İçerisinde Dicle ve Fırat Nehirleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme". *Düşünce Dünyasında Türkiz* 10/52 (Ağustos 2019), 81-95.
- Yûzbekî, Tevfîk Sultân. "el-Mer'etu'l-'Arabîyye ve't-ta'lim". *Âdâbu'r-Râfideyn* 10 (Mart 1979), 473-479.
- Zâhir, Mezîd. "Ḥavle ḳalâḳî'z-Zehâvî". *el-Âdâb* 11 (Kasım 1962), 67.
- Zebîdî, Nebîhe Ahmed. "el-Emsâlu'ş-şa'biyye ve'l-vâḳi'ul'-ictimâ'î li'l-mer'eti'l-'Irâḳiyye". *et-Turâsu'ş-Şa'bî* 2 (Ekim 1971), 11-15.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Hüseynî. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-ḳâmûs*. 35 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, 1984.

- Zehâvî, Cemîl Şıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî. *el-Kilmu'l-manzûm*. Beyrut: el-Matbaatu'l-Ehliyye, 1327/1909.
- Zehâvî, Cemîl Şıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî. “el-Mer’e ve’ d-Difâ’u ‘anhâ”, *el-Müeyyed* 11/6138 (Ağustos 1910).
- Zehâvî, Cemîl Şıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî. *Dîvânü’z-Zehâvî*. Mısır: Matbaatu’l-‘Asriyye, 1924.
- Zehâvî, Cemîl Şıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî. *Rubâ’iyyâtü’z-Zehâvî*. Beyrut: Matbaatu’l-Kâmûsi’l-Âlem, 1924.
- Zehâvî, Cemîl Şıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî. *el-Lubâb*. Bağdat: Matbaatu’l-Furat, 1928.
- Zehâvî, Cemîl Şıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî. *el-Evşâl*. Bağdat: Matbaatu’l-Bağdat, 1934.
- Zehâvî, Cemîl Şıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî. *el-Mücmel mimmâ erâ*. Tab’u1-A’lâm 2: 133, el-Felsefetu’s-Şarkıyyetu’l-Hadîs, 1923.
- Zehâvî, Cemîl Şıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî. “Havle el-câzibiyye el’âmme”. *Luğatu’l-‘Arab* 11 (Mayıs 1913), 489-494.
- Zehâvî, Cemîl Şıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî. “er-Râdyûm” *Luğatu’l-‘Arab* 1 (Temmuz 1913), 12-21.
- Zehâvî, Cemîl Şıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî. “li’l-Hakîka ve’t-târîh -resâilu’z-Zehâvî-”. haz. Ahmed Muhammed ‘Ayş, *el-Kâtibu’l-Mısrî* 15 (Aralık 1946), 452-469.
- Zehâvî, Cemîl Şıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî. “Resâilu’z-Zehâvî”. haz. Ahmed Muhammed ‘Ayş. *el-Kâtibu’l-Mısrî* 16 (Ocak 1947), 639-646.
- Zehâvî, Cemîl Şıdkî b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî. “Resâilu’z-Zehâvî”. haz. Ahmed Muhammed ‘Ayş. *el-Kâtibu’l-Mısrî* 25 (Ekim 1947), 91-105.
- Zehrânî, Ahmed b. Abdillâh. *et-Tefsîru’l-mevdû’î li’l-Kurâni’l-Kerîm ve nemâzicu minh*. Medine: el-Câmi’atu’l-İslâmiyye bi’l-Medîneti’l-Munevvere, 1992-1413.
- Ze’îtir, Ekrem. “ez-Zehâvî”. *er-Risâle* 193 (Mart 1937), 424.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed. *Esâsu’l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd. 2 Cilt. Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1998.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed. *Rabî’u’l-ebrâr ve fuşûşu’l-ahbâr fi’l-muhâdarât*. thk. Tarık Fethi. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1971.
- Zerad, es-Seyyid. “İstiklâlü’l-mer’e fi’l-İslâm: el-Gazâlî Harb”. *Edeb ve Nakd* 14 (Ağustos 1985), 170-171.
- Zerkeşî, Ebü Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdullâh b. Bahâdır. *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kurân*. thk. Muhammed Ebu’l-Faḍl İbrahim. 4 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-Arabiyye, 1376/1957.

- Zevzenî, Huseyn b. Ahmed b. Huseyn Ebû Abdullah. *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'*. Beyrut: Dâru'l-Âlemiyye, 1992.
- Zeyyât, Ahmed Hasan. "Haddesenî el-merhûm ez-Zehâvî". *er-Risâle* 314 (Temmuz 1939), 1235-1236.
- Zeyyân, Ebû Tâlib. "Hel esmeret el-huşûmetu'l-edebiyye beyne'z-Zehâvî ve'r-Ruşâfî", *el-Beyân* 67 (Ekim 1971), 55-57.
- Zubaida, Sami. "Iraqi Memoirs of Ottomans and Arabs: Ma'ruf al-Rusafî and Jamil Sidqi al-Zahawî". *Transactions* 20 (2011), 193-202.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Güler, Murat
Uyruğu : T.C.
Orcid : 0009-0007-1977-1701

Eğitim Derece

Doktora	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	2025
Lisans	Necmettin Erbakan Üniversitesi	2016
İş Deneyimi Yıl	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2014

2011-2014

2015-2018

2018-Yabancı

Dil ARAPÇA

(A) Yayınlar

Yer

Ağrı

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Hakkari Üniversitesi

Görev

İmam Hatip

Araştırma Görevlisi

Araştırma Görevlisi

Güler, Murat. İbn Sinân el-Hafâcî'nin Divânı'nın Beyan Sanatları Açısından İncelenmesi. 2. Ulusal Başkent Disiplinlerarası Bilimsel Çalışmalar Kongresi. Ankara. Kasım 2020.

Güler, Murat. İmruül-Kays'ın Muallakası'nda Sevgili Tasviri. 16. Uluslararası Çinden Adriyatike Bilimsel Araştırmalar Kongresi. Bitlis. Temmuz 2024.

Güler, Murat - Akbaş, Rıfat. "Ma'rûf er-Rusâfî'nin Mersiyeleri". Batman Akademi Dergisi 8/2 (Aralık 2024), 156-190.

<https://doi.org/10.58657/batmanakademi.1545632>.

Hobiler

Kitap Okumak, Dil Öğrenmek, Spor Yapmak, Seyahat Etmek.

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Murat GÜLER
Öğrenci No	219200003035
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Programı	İlahiyat
Statüsü	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora

Tez Bilgileri	
Başlığı/Konusu	CEMİL SİDKÎ EZ-ZEHÂVÎ'NİN ŞİİRLERİNDE KADIN

Tez Orijinallik Raporu Bilgileri*	
Sayfa Sayısı (Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümleri)	325
İntihal Tespit Programı	İntihal.net
Benzerlik Oranı (%)	8
Tarih	01.05.2025

*** Orijinallik raporu, aşağıdaki filtreler kullanılarak oluşturulmuştur:**

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimizi ve yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerin doğru olduğunu beyan ederiz.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

Danışman		Öğrenci
Adı Soyadı	Rıfat AKBAŞ	Murat GÜLER
İmza		
		Tarih 01.05.2025